

TANULMÁNYOK
BUDAPEST
MÚLTJÁBÓL

XXXIII.

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM

ADDENDA

Gyulai Éva: Suaevorum bellica virtus – emblémák Buda visszafoglalásáról.
Tanulmányok Budapest Múltjából XXXIII (2007) 210–221.

I.

A MENYASSZONY NÁSZRA LÉP

A korona lekerül fejéről,
mielőtt övé lesz a trón

II.

FELTORNYOZOTT TÁLAKAT

Várlakoma tornyos díszben

III.

MOST EZEKET TANULD TŰRNI

Nem fél a sápadt fénytől

IV.

A MÉRLEG ÚJRA
EGYENSÚLYBA BILLEN

A serpenyő egyensúlyban
egyenlőtlen a kiválasztás

V.

HÁROMSZOROS ERŐVEL

Hármas hatalom kineveti a falakat

VI.

MEGVÉD A HADIZSÁKMÁNY

A zsákmányolt pajzs barátként segít

VII.

A HOLDAT LEHOZHATJÁK

A holdvilág teljesen lehanyatlík

TANULMÁNYOK BUDAPEST MÚLTJÁBÓL XXXIII.

TANULMÁNYOK
BUDAPEST
MÚLTJÁBÓL

XXXIII.
2006-2007

Budapesti Történeti Múzeum
Budapest, 2007

A kötet megjelenését támogatta:
Nemzeti Kulturális Alapprogram

nka

Nemzeti Kulturális Alap

A szerkesztőbizottság tagjai:

Bodó Sándor
Basics Beatrix
B. Varga Judit
Gyáni Gábor
Sípos András

Szerkesztette:
B. Varga Judit

Lektorálta:
Gyáni Gábor
Pajkossy Gábor
Sabján Tibor
Stipta István
Végh András

Fordítás:
Gönczi Ambrus
Tar Katalin

A képek lelőhelyei:

Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma (BTM)
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény (FSzEK)
Iparművészeti Múzeum (IM)
Magyar Nemzeti Múzeum (MNM)
Országos Műszaki Múzeum (OMM)
Országos Széchényi Könyvtár (OSZK)
Magántulajdon (Családi felvétel)

Minden jog fenntartva

© Budapesti Történeti Múzeum, 2007
Felelős kiadó: Bodó Sándor főigazgató
Műszaki szerkesztés: Mihalkov György
Nyomdai kivitelezés: Demax Kft.
Megjelent 500 példányban
ISSN 0238-5597

Tartalom

Tanulmányok

Hanny Erzsébet:

Attila hun nagykirály egy kései, valenciai „leszármazottjának”
részvétele Buda visszafoglalásában (1686) 9

Klement Judit:

Nagypolgár familiák a 19. századi Pest-Budán és Budapesten 25

Horváth Hilda:

A Janny és a Zlamál család otthonai és tárgyai – polgári
lakáskultúra a 19. század utolsó harmadában 37

Perényi Roland:

Mit olvas a pesti polgár? Kísérlet a Janny-család könyvtárának
rekonstrukciójára 59

S. Cserey Éva:

Az 1800 -as évek feledésbe merült pest-budai kályhás mesterei II. 71

Bencze Géza:

A Láng Gépgyár története az alapítástól az állami tulajdonba vételig
(1868–1948) 85

Gönczi Ambrus:

Az 1892–1893. évi kolerajárvány Budapesten 113

Schweitzer Gábor:

Konzolidáció vagy reakció? A Bethlen-korszak fővárosi novellája
(1924. évi XXVI. tc.) és az 1925. évi törvényhatósági választások 137

Forrás

Gyulai Éva:

Suaevorum bellica virtus – emblémák Buda visszafoglalásáról 189

Basics Beatrix:

Pollack Mihály tervei a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli
Múzeumának építészeti gyűjteményében 223

Nagy Ágnes:

Sarkadi Károly II. kerületi légtálmalmi háztömbparancsnok és utóda,
Müller László hivatali naplója 1944. július 24. – 1949. július 8. 231

TANULMÁNYOK

ATTILA HUN NAGYKIRÁLY EGY KÉSEI, VALENCIAI „LESZÁRMAZOTTJÁNAK” RÉSZVÉTELE BUDA VISSZAFOGLALÁSÁBAN (1686)

Buda 1541. évi török megszállása nagy veszteséget jelentett Magyarországnak, de megrendítette Európát is. A megelőző századokban a magyar királyság – 1390 óta távol tartván a törököt Európa szívéből – kivívta magának a „kereszténység védőbástyája” megtisztelő címet, királyait pedig hol a „Krisztus katonája”, hol „a katolikus hit katonája” –ként emlegették.¹

A város elfoglalása után azt lehetett hinni, hogy a török terjeszkedése nyugat felé nem áll meg. A birodalmi gyűlésen már a következő évben felmerült az elveszett királyi székhely visszahódításának gondolata.² Bár változó lelkesedéssel (az adott politikai érdek súlyától függően), de a császár is napirenden tartotta a kérdést, melyről a magyar főnemesség egy része sem engedte megfélekedezni.³ Az elkövetkező évtizedekben voltak próbálkozások Buda visszafoglalására, mégis több mint száz évet kellett várni arra, amíg olyan összefogás jött létre, amelynek segítségével megvalósulhatott a nagyszabású terv.

Az oszmán állam a 16–17. század fordulóján már jelentős belső problémákkal küzdött. Általános volt a technikai elmaradottság, amely mind a gazdaságban, mind a hadászatban érezte hatását. A birodalom megmentését egy nagy tehetségű, de már nem fiatal emberre, Köprülü Mehmed pasára (1656–1661) bízták, aki – kemény politikai vezetésének köszönhetően – rendbe is tette a birodalom szénáját. 1661-ben bekövetkezett halála után fia, a nála semmivel sem tehetségtelebber Fazil Ahmed (1661–1676) örökölte a nagyvezírséget. Másfél évtizedes működésére a belső stabilitás volt jellemző, mely azonban nem jelentette a külső békét is.⁴ Ahmed után a nagyvezíri posztot Kara Musztafa pasa (1676–1683) vette át.⁵

A terv, amely Bécs elfoglalására irányult – és Kara Musztafa magáénak is vallott – már Nagy Szulejmán óta élt, de látszólag erre az időre értek meg azok a feltételek, amelyek mentén végrehajthatóvá is vált. A jelentős számú török sereg azonban 1683-ban a Bécs melletti Kahlenbergnél vereséget szenvedett. A Bécs felmentő szövetségesei, Sobieski János lengyel király és Károly lotharingiai herceg, valamint nem utolsósorban a Rüdiger von Stahremberg generális vezette, végsőkéig kitarító védők egyértelművé tették, hogy az oszmán terjeszkedés

---

1 FODOR 2001. 179.

2 1542-ben Speyerben a birodalmi gyűlés 48 ezer katonát szavaz meg Buda visszavételére. Még az évben a birodalmi hadak – Joachim, brandenburgi választófejedelem parancsnoksága alatt – sikertelenül ostromolják meg Pestet.

3 1655-ben Lipótot a pozsonyi országgyűlés azzal a feltétellel választotta meg, hogy visszafoglalja Magyarországot.

4 1663-ban ismét fellángoltak a harcok a Habsburg birodalommal szemben. Bécs ugyanis beleavatkozott Erdély ügyeibe. A török hadjárat eredményeképpen Érsekújvár török kézre került, de a Bécs ellen irányuló támadás eredménytelenül zárult. A szentgotthárdi csatában a törökre mért vereség erejét 1664-ben, a vassvári békében Bécs nem használta ki.

5 MATUZ 1990. 143-148.

itt véget ért és Európában a török defenzívába kényszeríthető. Ez a török elleni győzelem bizonyította, hogy erőkoncentráció esetén a török visszaszorítása immár nem lehetetlen.

XI. Ince pápa (1676 –1689) minden diplomáciai és pénzügyi erejével azon volt, hogy ezt a szövetséget tető alá hozza. A „Szent Liga” megalakulása,⁶ – melynek alapjául a korábban megkötött osztrák–lengyel szövetség szolgált és oklevele szerint „az összes keresztény fejedelmek a szövetségbe lépésre fölhivatnak”⁷ – lehetőséget teremtett arra, hogy a magyar királyi székhely annyi évtized után ismét keresztény kézre kerüljön.

A harcra nem csak pénzt áldozott a pápa számolatlanul. Bullájában, melyet a Bécs felmentése utáni sikertelen 1684-es budai ostrom után bocsátott ki, keresztes hadjáratot hirdetett és teljes bűnbocsánatot ígért azoknak, akik részt vesznek Buda felszabadításában. Igyekezett összebékíteni I. Lipótot és XIV. Lajost a nemzetközi összefogás érdekében. Az 1685-ben indított hadjárat pedig – melynek során bevették Érsekújvárt, Eperjest és Szolnokot is – biztosította a Duna völgyét, a császári seregek fő felvonulási és utánpótlási vonalát.

Az európai segítség oroszlánrésze a német-római birodalmi területekről érkezett, de még a Portával jó viszonyban lévő Franciaország is jónak látta, hogy katonákat küldjön Buda alá. A hírre, hogy az 1683 óta sikert sikerre halmozó császáriak újra Buda visszavívásáért szállnak harcba, Európa sok országából megindult az önkéntesek áradata. Parasztok, kézművesek, városi polgárok és arisztokrata családok fiai egyaránt jöttek. Voltak közöttük olyanok, akiket tanulni küldtek ide,⁸ voltak, akiket a törökkel kapcsolatos személyes tapasztalatok, másokat a pápai bulla, a keresztény szolidaritás, a személyes ambíció, vagy a nemzeti tradíció hozott a táborba.⁹ A számukat nehéz lenne meghatározni, mivel hivatalos jegyzék nem készült róluk. A szegényebb sorsúak előbb-utóbb felvetették magukat valamelyik serezedbe.

Francesco Grimani – Velence bécsi nagykövetének unokaöccse, aki szintén a táborban tartózkodott – lelkesen írta 1686 júliusában, hogy „el lehet mondani, nincs se szeri se számuk és van közöttük a világ minden részéből való, s vannak magas, előkelő rangúak.”¹⁰ Általában 6-7000-re szokták tenni az önkéntesek számát, amivel Károlyi Árpád messzemenően nem értett egyet,¹¹ de más kutatók, ha egy kissé eltúloztának is tartják, nagyjából elfogadják a becsléseket.¹²

Az önkéntesek soraiban Anglia, Skócia, Itália, Németalföld és Svédország ifjúságát egyaránt megtalálhatjuk, de legnagyobb számban Spanyolországból, az aragón királyság és Kasztília területéről, barcelonai polgárok, hidalgok és grandok érkeztek. A spanyol királyság reguláris csapatokkal nem vett részt a visszafoglalás küzdelmeiben, de pénzüsszegekkel és az önkénteseknek kiadott engedélyekkel igyekezett azt támogatni.¹³ A levéltári forrásokból és a győzelem, illetve hadi vállalkozások híradásaiból, dicsőítő verseket tartalmazó kiadványokból, amelyek számolatlanul jelentek meg szerte a spanyol korona területén,¹⁴ néhány önkéntes nevét is

6 1684. március 5-én egymással I. Lipót, mint Magyarország királya és az örökös tartományok ura Sobieski János lengyel király és Velence. A szövetség fő védnöke maga a pápa. XI. Ince.

7 FRAKNÓI 1886. 67., 81-85.

8 Például Jacob Richards, angol hadmérnök, vagy Francesco Grimani, Cornaro bécsi követ unokaöccse.

9 Nagyon valószínű, hogy a kasztíliai és katalóniai önkéntesek jelentkezését mind a négy ok motiválta.

10 SZAKÁLY 1986. XII.

11 Károlyi szerint „Ötödrésze sem igaz e számnak!” KÁROLYI 1886. 182. p. 2. jegyz.

12 SZAKÁLY 1986. XII-XIII.

13 Id. a simancasi levéltárismertetőt, Buda expugnata 2. köt. p. 927-944. Pl. Herreros lovaskapitány kérelme (1686. jan. 23.), Valero márki ajánlása (1686. márc. 22.), Villena márki úti engedélye (1686. ápr. 23.)

14 1683-tól a madridi nyomtatványok domináltak, majd 1685 után a fővároson kívül jórészt Sevillában,

ismerjük. Az 1683 utáni fokozódó figyelmet mutatja, hogy a Barcelonában megjelenő kiadványok 28 százaléka már a török elleni felszabadító háborúról szól, egy évvel később számuk már a duplájára emelkedett, Buda visszavívásának évében pedig 60 százaléknál is magasabb volt ez az arány.¹⁵

A különféle ostromnaplókban, visszaemlékezésekben, versekben leginkább nemesek neve fordult elő, a polgárokat nem ismerjük név szerint. Leggyakrabban azokat említették meg, akik elestek – mint például Béjar¹⁶ hercege, Piccolomini herceg (a család aragóniai ágából) – vagy akik megsebesültek az ostromok során. Ilyenek például Don Felix de Astorga, az önkéntesek kapitánya, Castel Moncajo márki, Don Rodrigo de Henares, lovassági kapitány, Valero márki, Don Caspar de Zuñiga és még pár név, alig egy tucat a százak közül.¹⁷ Nagyon kevés helyen szerepelt az önkéntesek soraiban harcoló valenciai főnemes, Llaneras márki, aki olyannyira kiűntette magát a harcok során, hogy maga Lipót császár írt levelet az érdekében, amelyben a spanyol király kegyeibe ajánlotta a hazatérő ifjút. Erről a kevésbé ismert önkéntesről sikerült az elmúlt évek kutatásai során megtudni néhány figyelemre méltó adatot.

A Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma őriz egy kézzel írott díszkötetet, amely egy Buda visszavívásával kapcsolatos, Valencia városában rendezett költőverseny pályaműveit tartalmazza. A valenciai urak nemcsak hős honfitársaiknak, hanem maguknak is emléket állítottak ezzel a társadalmi eseménnyel, hiszen aktuálpolitikai tájékozottságukról tettek tanúbizonyságot, bizonyították egymás előtt irodalmi ismereteiket, a tudományokban és a költészetben való jártasságukat, egyszóval kiválóságukat, amely alkalmassá tette őket a város igazgatásában való vezető szerep betöltésére. A kötetet nem kisebb személynek mint „Ókatolikus Fennségének”, az anyakirálynénak, Mariana de Austriának ajánlották.¹⁸ Ebben a kötetben egy szonettel emlékeztek meg a márkiról, de felbukkant a neve egy barcelonai kiadású versben is.¹⁹ Neki ekkoriban számos rokona élt Valencia városában, ezek egyike – Vicente Carroz – mint szerző szerepel a

---

Barcelonában, Valenciában és Nápolyban jelentek meg nagy számban kiadványok. Ismert néhány kiadó neve is, mint pl. Rafael Figueró (Barcelona), Sebastian Armendariz (Madrid). A magyarországi könyvtárakban megtalálható kiadványokról lásd: Apponyi, Alexander: Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. Bd. 2. és Bd. 4. München, 1928.; Buda és Pest 1686. évi visszafoglalásának egykorú irodalma. 1683-1718. Szerk. Kelényi B. Ottó. Bp. 1935.; Hubay Ilona: Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban. 1480—1718. Bp. 1948.; Hanny Erzsébet: Buda 1686. évi visszavívásának egykorú irodalma a Budapesti Történeti Múzeum könyvtárban. Monumenta Historica Budapestinensia 9. Bp. 1999.

15 RIBALTA, Pere Molas: Le guerre de Hongrie et la prise de Buda vues de la Catalogne. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 34. (1988) I. sz. p. 28-29.

16 Régies írásmóddal Vexar vagy Véjar hercege: Juan Manuel López de Zuñiga

17 FALLENBACH 1977. 1193.

18 A kötet (Itsz.: 5027. BTM) teljes leírását lásd: Hanny Erzsébet: „Academia Poetica...” In: Írott és tárgyi emlékek kutatója. Emlékkönyv Bánkuti Imre 75. születésnapjára. Bp., 2002. p. 125-127. A kötetet először Karl K. Lajos, kolozsvári, francia szakos egyetemi tanár ismertette: Budavár visszafoglalása a valenciai költők akadémiáján. Katolikus Szemle 1937. dec. 726-732., valamint Budavár visszafoglalásának visszhangja a spanyol félszigeten. Városi Szemle 1938. 3. sz. Nem tudjuk, hogyan került ez a kötet Magyarországra, sem azt, miként jutott Toldy László, budapesti főlevéltáros birtokába. Az eladás körülményeit rögzítő iratok erre nem adnak magyarázatot. Ami bizonyos, hogy Kuzsinszky Bálint, az Aquincumi Múzeum igazgatója a Főváros engedélyével, 1911-ben 4000 koronáért vásárolta meg tőle. (Budapest Szkf. Tanácsa 1911:766552 eln. sz. BTM Adattára 133/1911)

19 A Nuevo Romance című vers – melyben megemlíti nevét – amellet, hogy elismeri Lotharingiai Károly és Lipót császár szerepét, kijelenteni, hogy a győzelem a katolikus Spanyolország „dühös oroszlánként” küzdő lovagjainak és a „Spanyol Léleknek” köszönhető. Nuevo Romance del Sitio, y Toma di Bvda, por el Exercito Imperial año 1686. Barcelona, 1686. Rafael Figueró. (OSZK App. H. 2269.)

kötetben.²⁰

Llaneras második márkija és Olocau grófjának személyét korábban Karl K. Lajos megpróbálta azonosítani, de nem tudott pontos adatokkal szolgálni. Tudni vélte, hogy ő lenne az, akit Leganés márki néven a bécsi spanyol követ egy Milánóba küldött levelében megemlíti,²¹ de feltételezése nem állta meg a helyét, hiszen a fent említett márki az 1640-es évek körül élt és hadakozott, amikor Llaneras márki – teljes nevén Don José de Vilaragut Lima y Abreu – még meg sem született.

Családja azok közé tartozott, akiket „rico hombre”-ként tartottak számon, azaz a legrégebbi és legnemesebb származású családok egyike volt. Ezek a nemzetségek egészen a gótokig igyekeztek visszavezetni családfájukat. A Vilaragut család története azonban Valenciában is alig ismert, annak ellenére, hogy a reconquista óta meghatározók voltak mind a tartomány, mind a város történetében.²²

Egy szintén valenciai származású jogász és tudós, Onofre Esquerdo mint igazi lokálpatrióta a saját városa történetét, nemességét, városának védőszentjét választotta kutatásai céljául.²³ Korábban szokatlan alaposággal gyűjtötte a forrásanyagot a kortársaktól, Barcelona és Valencia városi levéltáraiban, és felhasználta korábbi szerzők műveit is. A rengeteg ellentmondást és időrendi hibát tartalmazó családtörténetet – melyben minden kritika nélkül idéz korábbi krónikákból és annalesekből – szintén ő foglalta össze először.

A Vilaragutok (egyes oklevelekben Vilagutok) – a korra jellemző, legendás genealógiájuk szerint – királyi vérből valók. Ősükként Theodont, a hunok és avarok királyát, Attila hun nagykirály és a római császárlány, Honoria fiát tisztelték.²⁴ Egy másik Theodon,²⁵ talán leszármazottja az előbbinek, aki a Duna vonalát védte volna, Bratildis nevű feleségével és családjával együtt egy vereség után elhagyta Pannóniát, feladta királyi címét és Frankföldre menekült. Miután hűséget esküdött Nagy Károly császárnak, aki teljes vagyoni és személyi biztonságot ígért számára, 795-ben felvette a kereszténységet.

A mórok elleni háborúban Nagy Károly oldalán kitüntették magukat a nemzetség tagjai, és a frissen megszerzett és megszervezett Marca Hispana területén telepedtek le. Valencia történetének egyik krónikása írja, hogy a rendelkezésére álló, nagyon régi kéziratok alapján a Vilaragutok az Ossonai báróságot örökölték és több ágra szakadtak.²⁶ Ezen családoknak, akik férfiágon Theodor–Theodon törvényes leszármazottainak tartották magukat vörös alapon ezüsttel nyolcszor vágott címerük volt,²⁷ és az a vélemény is tartotta magát, hogy a Vilaragut család és az

20 A Carroz és a Vilaragut családban szokás volt egymás között házasodni. Vicente szépapjának az édesanyja Vilaragut lány, nagynénje pedig Juan de Vilaragut felesége volt.

21 KARL 1938. 446.

22 L. GÓMEZ 2003. 303-313.

23 ORTIZ, José Martínez: Presentación, Prólogo. In Esquerdo i. m. 1. kötet. 9-21.

24 Honoria levélben valóban felkínálta gyűrűjét Attilának, de soha nem is találkoztak, nemhogy utódaik lettek volna.

25 Ennek a személynek nincs köze a bajorok történetéből ismert Theodonokhoz, legközelebb talán Theodor avar kagánhoz áll, aki valóban járt Nagy Károlynál, és valós történelmi személy.

26 ESCOLANO, Gaspar Joan (1560-1619): Decada primera de la historia de la insigne y coronada ciudad y Reyno de Valencia. - En Valencia : por Pedro Patricio Mey, 1610. lib. 8. cap. 17.

27 Az Árpádok sávozott címerére rendkívül hasonló Vilaragut családi címer eredete minden bizonnyal kideríthetetlen. Az Árpád-házzal való rokonítás, még ha korabeli családi hagyományon alapul is, bizonyíthatatlan, de nem lehetetlen, hogy valóban volt kapcsolat a familiák között. Erre van példa, bár jóval későbbi, lásd: Vajay Szabolcs: Dominae reginae militis című cikkét. In Mályusz Elemér emlékkönyv. Bp., 1984. p. 395-414.

Árpád–ház közös töről fakad.²⁸

A család hagyománya szerint Teodor, ezen a néven az első, Bratildis királynő és Theodon hun–avar király gyermeke volt, és mint ilyen Attila hun nagykirály és Nagy Theodosius egyenes ági leszármazottja. Több mint húsz éves volt, amikor megkeresztelkedett. Apja a hispán határörvidéken kapott birtokokat, melyeket később – Jámbor Lajos (814–840) idején – ő is védett. A mórokkal vívott csatában veszítette életét.

Törvényes utóda, legidősebb fia Raimund, aki örökölte bárói címét és névleg a birtokokat is, amelyek akkor éppen arab kézen voltak. Harcolt Jámbor Lajos mellett, szolgálta I. Lothart és ott volt Ostiában 849-ben, a IV. Leó pápa (847–855) megsegítésére a szaracénok ellen indított hadjáratban.

Jofred, Raimond fia, Subirats és San Martín de Foy harmadik bárója, az első igazi de Vilaragut Vastag Károlyal (876–887) együtt harcolt a normannok ellen. Nyolcvanhét éves korában hunyt el. Fia és örököse, Carlos Ramón 985-ben Katalóniába távozott. Egyike volt azoknak, akik a mórok ellen küzdöttek a barcelonai fosztogatás idején. II. Borrell (927–992), Barcelona ögrófia visszaadta neki azokat a birtokokat (Subirats és San Martín), amelyeket az arabok még Jámbor Lajos idején foglaltak el, és amelyeknek Teodor óta eddig csak a pusztá bárói címét örökölték. Az ögróftól még egy helységet és egy várat is kapott, Castellón falu (Ampurias) környékén. Erről azonban nem az adománylevélből, hanem a végrendeletből tud a család történetének írója, mely szerinte 1036-ban, Ramón halálának évében kelt Geronában. Ebben hangsúlyozta a magyar királyi, illetve hercegi házzal való rokonságát.²⁹ Továbbá meghagyta feleségének, Blanchina Desvalónak, hogy az ögróftól jutalmul kapott Vilaragutban és környékén építtesse újjá a házakat és a templomot.

Unokája, Guillermo [Ramón] az aragón királyok – II. Péter (1196–1213), majd I. (Hódító) Jakab (1213–1276) – szolgálatában állt. Ott volt Valencia meghódításánál és haláláig még számos birtokkal gyarapította a családi vagyont. Róla meséli el Esquerdo, hogy amikor Mallorca és Menorca meghódításában részt vett, súlyos leprát kapott. Raymund atya,³⁰ Jakab király gyóntatója álmában megjelent neki és meggyógyította. Ekkor vette fel a Raymund nevet, mely spanyolul Ramón. Gyógyulásától kezdve – megkülönböztetésül – „Ramón el Leprosónak” nevezték.³¹ Felesége, Blanca [Juana] de Sans. Utódaik több generáción keresztül szolgálták az aragón királyokat, leginkább mint katonák.

„Leproso” dédunokái közül Berenguer – e néven a második – mint elsőszülött, örökölte a Subirats vikomtja címet és a Subirats–ház alapítójaként tartották számon. Elkíserte II. Jakabot (1291–1327) Rómába, részt vett majd minden Kasztília ellenes megmozdulásában, és Szicíliában is igyekezett az aragón királyi ház hatalmának megszilárdításában közreműködni. 1329-ben, a

28 Onofre Esquerdo több helyen is idézi könyvében a különböző szerzőket, illetve hivatkozik Martínez de Villar királyi tanácsosra is, hogy ezt az állítást bizonyítsa. A család történetét a 2. kötetben a 167-290. oldalon írja meg. Esquerdo 2001. 167-174.

29 ESQUERDO 2001. 179. A szerzőről már elmondtuk, hogy kritika nélkül kezeli az általa összegyűjtött adatokat. Ritka, hogy egy ilyen korai oklevélben valóban említsék az Árpád–házzal való rokonságot, minden bizonnyal egy jóval későbbi oklevélben való hivatkozást láthatott a szerző, de művében sajnos nem közli egyik forrásának eredetét sem. A pontos dátum, hely és a notarius („Jirona en los idus de febrero de la Era de César mil setenta y cuatro, ante Francisco Pallarols notario) említése viszont arra mutathat, hogy valaha létezett egy ilyen dokumentum.

30 Raymundo de Peñafort OP. (1175-1275), egyik alapítója a mór rabságban lévő keresztény foglyok kiváltására a 13. század elején létre hozott, katalóniai Kegyes Miasszonyunk rendjének. 1601-ben VIII. Kelemen pápa avatta szenté. (Lexikon für Theologie und Kirche / M. Buchberger. - Freiburg : Herder Verlag, 1963. Bd. 8. col. 977.

31 ESQUERDO 2001. 185-187.

második szárd lázadás idején már IV. Alfonz (1327–1335) küldte el Szardíniára rendet tenni. Testvére, Bernardo az Albaida bárói titulását örökölte, és mint az Albaida–ház alapítója vonult be a Vilaragut–család történetébe. Az ő fia volt az a Juan de Vilaragut Romani, aki a későbbi Vicente Carroz³² szépapjának nagynénjét vette feleségül.³³

Bernardo de Vilaragut és Gerarda Sarría y Brancafort negyedik gyermeke Ramón, aki IV. Péter (1336–1387)³⁴ szolgálatában Szicíliában harcolt, megszerezte a Tripi bárója címet, s egyike lett a leggazdagabb és legbefolyásosabb nemeseknek. Feleségül vette Bernabón Visconti, a birodalom itáliai helytartójának legfiatalabb lányát, Dianát. A Visconti házaspárnak 11 leánygyermeke született. Mindegyiküket kizárólag uralkodói házak leszármazottaihoz adták férjhez, így Ramón sógorai között megtalálható volt például egy Gonzaga és egy Anjou herceg, és Lucia nevű nénjének harmadik férje – a családi hagyomány szerint – angliai Henrik király egyik fia volt.³⁵

Ramón két fiút hagyott hátra. A házasságon kívül született Luís a Tripi báróságot örökölte, Antonio de Vilaragut i Visconti mint törvényes örökös megkapta apja címeit, valamint valenciai és szicíliai birtokait.³⁶

Antonio – akit a korabeli dokumentumok „lo antich”-ként emlegetnek – valószínűleg még Szicíliában született, de már ifjú korában elhagyta a szigetet. Szicíliai Izabella kíséretéhez tartozott, apródként szolgált az udvarban. Királynéja parancsára 1349-ben elkísérte Szicíliai Leonorát, aki Aragóniában IV. Péter király felesége lett.

Katonai kvalitása és házasságai elsődlegesen meggazdagodását. Lehetőség szerint – csakúgy, mint a felmenői – gazdag és befolyásos családokkal kereste a rokoni kapcsolat kialakításának lehetőségét. Ő is, mint a Vilaragutok általában, részt vett a korona különféle katonai akcióiban a félszigeten és az egész Mediterráneumban. Miután a királyok minden szolgálatot bőven ellentételeztek falvak, földek és címek adományozásával, a nemesség viszonylag hamar nagy mennyiségű birtokra tudott szert tenni. Antonio Vilaragut jó katona volt, könnyen kapcsolatba kerülhetett a király admirálisával, Mateo Mercerral, akinek lánya, Juana [Ana] Mercer lett a második felesége. Juana apja és bátyja halála után sokadmagával megörökölte Olocau birtokjogát, amit férje 1368-ban vásárolt meg a többi örököstől egy nyilvános árverésen. Ezen kívül még Marines, Gátova, Torres és Olla községek megszerzésével növelte apjáról maradt birtokait. Más jogokat és területeket pedig a koronától vásárolt meg. Így jutott hozzá a morisco lakosságú Alaquáshoz, amivel a bíraskodás jogát is megszerezte. Katonai és diplomáciai szolgálatairól, melyeket a szardíniai háborúban, Kasztíliaiban tett, I. János király (1387–1396) megerősítette korábbi birtokaiban, ugyanakkor grófi címet és Xátiva várát adományozta neki, valamint kinevezte tanácsosának és majordomusnak. Emellett egyes birtokain élő lakosoknak vám- és adómentességet is adományozott, de bitófa állítását nem engedélyezte számára.³⁷ A területek megvásárlása nem volt zökkenőmentes. Ennek okán keveredett bele a városban, a nemesség vezető családjai között dúló pártharcokba, szemben állt Mateo Mercer özvegyével, saját anyósával és annak családjával, a Sentlleirekkel. Ugyanakkor az öröklött birtokokkal kapcsolatban – melyik terület kihez tartozik jog szerint – pereskedett másik rokonával, Felipe Boíllal is. Egyébként a család egészen közeli tagjai – Carroza Vilaragut és nagybátyja Berenguer

32 Ő szerepel szerzőként a BTM-ben őrzött kötetben.

33 <http://www.abcgenealogia.com/Carroz00.html>

34 Pedro IV, El Ceremonioso

35 ESQUERDO 2001. 231.

36 L. GÓMEZ 2005. 25-30.

37 L. GÓMEZ 2000. 69-92.

– között is folyt per Albaida és Cabrera birtokáért. 1398-ban halt meg. Végrendeletében összes jogairól és birtokairól megemlékezett, rendelkezett néhány alapítvány ügyében és a temetéséről is, melyet rendkívüli puritanizmus jellemezett. Birtokait szétosztotta fiai között, kivéve Olocaut és környékét. Erre hitbizományt alapított. A hitbizomány (fidei comissium vagy vinculacion) a család javára lekötött és így a forgalomból kivont, oszthatatlan vagyon volt, melyben a vagyon állagát sem megterhelni, sem megosztani nem lehetett. A vagyont az öröklési rend szerint meghatározott személy kezelte, de illő eltartást kellett biztosítania többi családtagja számára.³⁸

Az oklevél szerint az eddig megszerzett és a család kezén lévő birtoknak ez a része elidegeníthetlenné vált és az elsőszülöttség jogán öröklődött tovább. Rendelkezett arról is, hogy egyenes ági fiú hiányában a legidősebb leány legidősebb fia (ha ilyen nincs lánya, majd annak fia) örökölhet csak. A hitbizomány kedvezményezettje, aki örökölte a birtoktestet, örökölte vele a nevet és a címet is, és attól kezdve nem használhatta többé eredeti nevét, sem családi címerét. A főnemesség a hitbizomány segítségével igyekezett védelmezni birtokait, illetve a családok kihalását megakadályozni. Gazdasági szerepét alig egy évtizede kezdték elemezni spanyol történészek, akik a nemesi előjogok között az egyik legfontosabbnak tartják.³⁹ E „páncélnak” köszönhetően a nemesi birtok megőrződött a család kezén és védve volt a nemesi haszonvételek a közigazgatás vagy a gazdasági konjunktúra változásaival szemben. Nagyobb népszerűsége akkor tett szert ez az intézmény, amikor a nemesség gazdasági és politikai szerepe felívelőben volt. A 15. századra általánossá vált, a 16. században jelentős szerepet kapott, a 17. századtól viszont már szinte csak a kismemesség élt ezzel az eszközzel. A szigorú jogi formák között, 1398-ban létrehozott Antonio de Vilaragut–féle dokumentum Spanyolországban a legkorábbiak közül való.⁴⁰

Az elsőszülöttség jogán Ramón de Vilaragut y Mercer lett Olocau bárója. Az interregnum (1410 – 1412) idején a legerősebb tagja volt családjának, Esquerdo szerint Arnaldo Guillem de Bellera kormányzó halála után, amíg Fernando de Antequerát meg nem választották, kormányzóként Ramón vitte a város ügyeit. V. Alfonz (1416 –1458) leváltása után is meghagyta e címben és ezen felül 1416-ban – halála előtt egy évvel – kinevezte udvari fővadásznak. 1417-ben bekövetkezett halála után Valenciában a ferencrendiek kápolnájában temették el apja mellé. Címerét nem egyesítette feleségével,⁴¹ megőrizte a hagyományos vörös– ezüst sávokat.⁴² 1410-ben kelt végrendeletében tulajdonképpen megismételte apja rendelkezéseit, melyek alapján fia, Antonio Vilaragut Vilanova, királyi pohárnok lett Olocau és Dos Aguas bárója. A nemesek közötti viszálykodás az ő idejében is folytatódott.⁴³ Még Alfonznak sem állt érdekében megbüntetni a két nagy és befolyásos család vezetőit, mert a valenciai nemzetségek nagy része tevékenyen részt vett a királyság katonai és diplomáciai akcióiban, illetve ők vásárolták meg a pénzzé tehető kiváltságokat. Ezek a bevételek képezték a Kasztília, Szardínia, Szicília ellen

38 CSIZMADIA 1972. 285-286.

39 Többek között: CARRASCO, Adolfo Martínez: Las noblezas de los reinos hispánicos. Modos de integración y conflictos en la segunda mitad del siglo XVI. 1-2. kötet. Madrid, 1999.

40 L. GÓMEZ 2005. 31-33.

A hitbizomány intézménye nálunk sem ismeretlen. Magyarországra osztrák közvetítéssel került, az első itthoni alapítás Pálffy 1653. évi hitbizománya. Törvénybe 1688-ban foglalták, de a 9. tc. csak a főnemesség javára rendelkezett. A középnemesség 1723-tól kapta meg a hitbizomány alapításának lehetőségét.

41 Felipa de Vilanovát vette feleségül, akinek apja IV. Péter egyik bizalmasa volt.

42 ESQUERDO 2001. 272-276.

43 L. GÓMEZ 2001. 269-284. 283-284.

folyó hadjáratok pénzügyi alapjának egy részét. Menlevelet adott Antonionak és Berenguernek, melyben biztosította birtokaikat és büntetlenségüket minden elkövetett vétség alól, kivéve a felségárulást, az eretnokséget, az útonállást és a szodómiát. A menlevél mellett biztosította számukra az elvülést, illetve a felelősségre vonás elhalasztását az itáliai hadjárat végéig.

1446-ban bekövetkezett halála után örököse Ramón Vilaragut Pardo de la Casta, akit fia, Pedro Ramón Vilaragut Carroz követhetett volna, de ő még apja életében meghalt. Ennél fogva a következő örökös az unoka, Alonso Vilaragut lett. Neki is a fia, Juan Vilaragut Sanchis Dalmau lépett az örökébe, de mivel az ő házasságából fiúgyermek nem született, vele megszűnt a férfi ágon való örökösödés. Egyetlen lánya, Francisca Vilaragut, illetve Jorge Sans de Cardona-val kötött házasságából született fia, Juan Vilaragut i Sans de Cardona örökölhette a birtokokat a „lo antich” által meghatározott rend szerint. Az örökség megszerzése azonban nem volt könnyű. Hosszú pereskedés eredményeképpen 1609-ben vehette csak át a nevet, a címet, a birtokokat és a címert is. Édesapja Llanera birtokosa volt, így Juan Vilaragut anyai részről Olocau és Marines, Gátova és Torres bárója, atyja örökében pedig Llaneras, Cayrent és Carbonell hűbérura lett. II. Fülöp idején nevezték ki a Valenciái Királyság nyugati területei lovasságának parancsnokává, és III. Fülöp (1598 – 1621) 1600-ban a királyi udvar belső emberévé tette. Lerma herceg bizalmát és támogatását is élvezte, olyannyira, hogy kíséretében magával vitte Vinarozba, ahol Margarita de Austriát fogadták. 1604-ben Valencia városába nevezték ki helytartónak. Két évvel később pályafutásának csúcára jutott, amikor Lerma herceg közbenjárásával mallorcai alkirály lett, mely az azzal szomszédos szigeteken való fennhatóságot is jelentette.⁴⁴

Az olocaui birtokot nehéz időben szerezte meg Don Juan. A moriszkók⁴⁵ elűzése miatt megcsappant a népesség, legalább 215 család – mind kitűnő földműves és kertész – vándorolt el Olocauból, Marinesből és Gátova területéről. E családok helyébe Mallorcáról telepített át parasztokat, amint erről egy 1610-ben Palma de Mallorcában kelt szerződés tanúskodik,⁴⁶ de ezek a családok számban kisebbek, a helyi mezőgazdasági technikákban járatlanabbak voltak. Nehezítette a földbirtok fenntartását, hasznosítását az elnéptelenedésen kívül a Valencia tartományban is elharapózott nemesi és köznépi banditizmus, melynek szinte lehetetlen volt gátat vetni, s mely akkor – a folyamatos elszegényedés, pénzügyi zűrzavar mellett – egész Spanyolországot sújtotta, akadályozva ezzel a mezőgazdaságot és kereskedelmet egyaránt.⁴⁷ 1601-ben megkereste az akkori helytartó, Villamizar márki, hogy segítsen pacifikálni a királyság déli területeit. III. Fülöphöz való hűségéért kapta jutalmul az alkirályságot. Juant 1610-ben Mallorcán érte a halál. Még 1606-ban kelt végakaratóban a korábbi hitbizományhoz hozzá csatolta atyai örökségének Costera körüli területeit. Hat gyermeke közül az elsőszülött fiú, Alonso Vilaragut i Sans Pardo de la Casta vette át a bárói címet, a birtokot és a vele járó kötelezettségeket.⁴⁸

44 ESQUERDO 2001. 288.

45 A moriszkók (morisco) az Ibériai-félsziget keresztény visszahódítása után a muzulmán hitet elhagyó mór újkeresztények és leszármazottaik voltak. 1492-től fogva folyamatos bizalmatlanság és üldözés volt osztályrészük, ezért a déli területekről (Granada) nagyrészt Valenciába, Murciába menekültek. Ezekben a tartományokban sok spanyol földbirtokos szívesen látta őket a földek bérlőjeként. III. Fülöp 1609-es rendelete végképp kiűzi a moriszkó lakosságot Spanyolországból. A zsidók és moriszkók előzésével Spanyolország elveszítette azt a földműves, kereskedő és kézműves réteget, amely képes lett volna megszervezni a gyarmatokról beáramló nemesfém tőkeként való működtetését.

46 L. GÓMEZ 2002.

47 KAMEN 1991. IX. fejezet.

48 L. GÓMEZ 2005. 35-68.

Alonso, csak úgy mint édesapja, hűségesen szolgálta a királyt. Elődeihez hasonlóan jelentős politikai szerepet vállalt, például 1613 és 1617 között a királyság rendi tanácsában volt tag, 1619-ben felvették a királyság lovagjainak és nemeseinek jegyzékébe, 1625-ben jelentkezett a Calatrava rend⁴⁹ tagjai közé. Itt merült fel először és utoljára gyanú a család származásával szemben, mert a vér tisztaságának igazolásakor úgy vélte az inkvizíció, hogy dédanyja, Magdalena Sanchez Dalmau révén zsidó is.⁵⁰ A felmenők érdemeire való tekintettel eddig kétség sem merült fel a Vilaragutokkal szemben, de ebben a pillanatban a család ellenségeinek és a pártharcokban velük szemben állóknak hasznos volt ez a botrány. Hosszas pereskedés után, melyben Alonso támogatókra is talált – legmagasabb jóakarója maga a spanyol király volt – kimondták, hogy alkalmas a rendbe való felvételre és jóvátételképpen IV. Fülöp az Olocau grófja címet adományozta számára. Ennek ellenére szolgálatait az udvarnál nem vették igénybe. Továbbra is Flandriában harcolt egészen haláláig. Maastrichtnál esett el 1632-ben.⁵¹

Jorge (Jordi) Vilaragut i Castellví, Llanera első márkija, Olocau grófja apjától kritikus pénzügyi helyzetet örökölt. Ez azonban nem lehetett akadálya annak, hogy elődeihez hasonlóan katonai szolgálattal újabb jutalmakra tegyen szert. 1634-ben beiktatták a Montesa⁵² lovagrend tagjai közé. Katonai pályafutását – apja oldalán – a gyalogságnál kezdte, majd a vértések kapitánya lett, később a Valenciái Királyság lovasságának kapitányaként szolgált. Ezeket a szolgálattal jutalmazta a király azzal, hogy Llanera márkijává emelte. Nagy lépés volt a család felemelkedésében, hogy feleségül vehette az özvegy királyné, Marianna bizalmas udvarhölgyét, Inés de Lima Abreu Silva Castro y Sotomayort.

Feleségének családja Portugáliából jött el az 1640-es felkelés idején. A Habsburg–családhoz hű magatartásukért, és mert egyenes ágon a portugál királyi család leszármazottai voltak, nagy becsben álltak az udvarban. Jorge Vilaragut és Inés de Lima egyaránt a királyné környezetében teljesítettek szolgálatot, így találkoztak, az eljegyzés is egy királyi kegy révén vált lehetségessé. A házassági ceremónia a Buen Retiro palotában folyt le. Mind a vőlegény, mind a menyasszony számos kiváltságban és ajándékban részesült.⁵³

Fia és későbbi örököse José Vilaragut Lima i Abreu⁵⁴ 1657. augusztus 21-én látta meg a napvilágot Olocauban és még ugyanez év szeptemberében meg is keresztelték. Keresztszülei unokatestvére és nagynénje (Miguel Alfons Fenollet és Mariana de Vilaragut i Sans) voltak.⁵⁵ Hogy miért nem Valencia városa volt José születési helye, ahol pedig a családnak palotája és személyzete volt, arra magyarázatot ad anyagi helyzetük. Ebben az időben nem számított különlegesnek, ha egy, az udvarhoz közel álló valenciái nemes nem tartózkodott folyamatosan sem Madridban, sem Valenciában. A fővárosban is, és Valenciában is – annak ellenére, hogy

49 A félig katonai, félig vallási rend 1158-ban alakult a mórok elleni küzdelemre, ciszterci szabályok szerint. III. Sándor pápa 1164-ben ismerte el, nagymestere 1487-től a spanyol király.

50 Mindenkinek, aki közhivatalt akart vállalni vagy lovagrendbe jelentkezett az 1496-ban kelt statutum szerint igazolnia kellett, hogy felmenői között nincs „sangre manchada de judios, moros y qualquier otra mala raza”. A gyanúsításhoz ebben az esetben a Sanchez név vezetett, mely az áttért és spanyol nevet felvett zsidó lakosság körében népszerű volt.

51 L. GÓMEZ 2003. 309-312.

52 A Montesa lovagrendet II. Jakab, aragón király alapította 1319-ben, XXII. János pápa jóváhagyásával. Megkapta a felosztott templomos lovagrend, majd az Alfamai Szent György rend birtokait is.

53 L. GÓMEZ 2005. 138-141.

54 L. GÓMEZ 2005. 155-164.

55 L. GÓMEZ 2005. 142. A keresztségben kapott teljes neve: José Francisco Bernardo Miguel Timoteo Hipolito Imphoriano Vilaragut y Sans Lima i Abreu.

jelentős szerepet játszottak a város közéletében – nagyon költséges volt a megfelelő életvitel fenntartása. Jorge Vilaragutnak pedig, mint tudjuk, komoly pénzügyi nehézségei voltak. Nagy feladatot rótt rá a hitbizományon kívül maradt testvérek és egyéb örökösök életjáradékának biztosítása, úgy, hogy bevételei folyamatosan csökkentek.

José gyermekeveiről semmilyen adattal sem rendelkezünk. Örökségét – apja 1664-ben kelt végrendelete értelmében – csak 20 éves korában vehette át, addig minden, a birtokokkal kapcsolatos döntési jog édesanyját illette. Édesapja halála évében 19 éves volt, és mint minden eddig felsorolt elődje, életét a katonáskodásnak szentelte. 1677-ben, apja halála után egy évvel megindult az eljárás, hogy felvegyék a Montesa rend tagjai közé. A hivatalos út hosszú időt vett igénybe, sok tanút kellett meghallgatni (többek között az udvarból, Valencia városából, Olocauból) és a „vér tisztaságát” is igazolni. Édesanyjának portugáliai származása aggályos mindaddig, amíg portugál eredetű nemesek nem tanúsítják, hogy doña Inéz „az ősi portugál királyi dinasztia” leszármazottja. Július 3-án magára ölthette a Montesa rend ruháját.⁵⁶

Kezdetben Katalóniában szolgált mint a vétesek kapitánya, majd I. Lipót szolgálatába szegődött.⁵⁷ II. Károly seregében ekkor már ezredesi rangban volt. Amint ezt levéltári források és egyéb híradások is bizonyítják, önkéntesnek jelentkezett és részt vett Buda 1686-dik évi ostromában.⁵⁸

Nincs tudomásunk arról, hová, kinek a parancsnoksága alá osztották be, és semmilyen híradás sem szól személyesen róla, azt sem tudjuk, megsebesült-e valamelyik ütközet során, de minden bizonnyal megérkezésétől fogva végig részt vett a harci cselekményekben.

Az önkénteseket Lotharingiai Károly nem fogadta egyértelmű lelkesedéssel, bár az ostromban tanúsított vitézségüket elismerte.⁵⁹ Általában azonban meggondolatlan viselkedésükkel, engedelmességhez nem szokott magatartásukkal, egyéni akcióikkal zavart keltettek a reguláris csapatok között. Olyan veszélyesek voltak, elsősorban saját magukra nézve, hogy Károly jobbnak látta letartóztatni korábban már megsebesült vezérüket, Comercy herceget, hogy a további rendbontásnak elejét vegye.⁶⁰

Az első nagyszabású ostromot Lotharingiai Károly eredetileg július 14-én hajnalban akarta megkezdeni, de még előző nap reggel a középső (Sziavus basa) rondella alatt felrobbant a török ellenakna, mely egyúttal megingatta a falakat is. Miután a császári tüzérség megrongálta a török cölöpsort és lehetővé tette a réshez való jutást, a fővezér nem akart időt engedni Abdurrahmannak, hogy a töréseket kijavíttassa, ezért elrendelte a rohamot 13-án estére. Rüdiger von Stahremberg kijelölte a rohamra a Souches–ezred két, illetve a Mansfeld–ezred egy zászlóalját. A támadás vezetésével Souches altábornagyot bízta meg. Hozzájuk csatlakoztak aztán – Lotharingiai Károly kifejezett tilalma ellenére – a spanyol önkéntesek is, több más nemzetbeli önkéntessel együtt. Az este hét órakor három helyen megindított ostrom nem járt sikerrel és nagyon sok életet követelt. A parancsnokok belátták, hogy vissza kell vonni csapataikat. A balul sikerült ostrom mérlege lesújtó volt: az önkéntesekkel együtt 1400 ember halt meg vagy kapott sebet.⁶¹ José Vilaragut

56 L. GÓMEZ 2005. 156-157.

57 L. GÓMEZ 2003. 312.

58 L. GÓMEZ 2005. 201-202. Appendix documental IX és X.; „Al haver asistido voluntario en la expugnacion de Buda el Marques de Llaneras Conde de Olocau” In: Academia poetica 187.; és a már fentebb említett Nuevo Romance (AppH 2269.)

59 Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról 1686. / Szerk. Kun József. Bp., 1986.

60 SZAKÁLY 1986. XVI-XVII.

61 KÁROLYI-WELLMANN 1936. 256-261.

hősies viselkedéséről Lipót császár is tudomást szerzett és amellet, hogy ezredessé nevezte ki, levelet írt II. Károlynak, melyben meleg szavakkal ajánlotta a király és az anyakirályné kegyeibe a nemes ifjút, felemlegetve felmenőinek a császári ház iránt tanúsított hűségét.⁶²

1688-ban már újra Spanyolországban találjuk, ahol részt vett a franciák elleni háborúban, Orá ostromában és 1689-ben Camprodón visszaszerzésében.

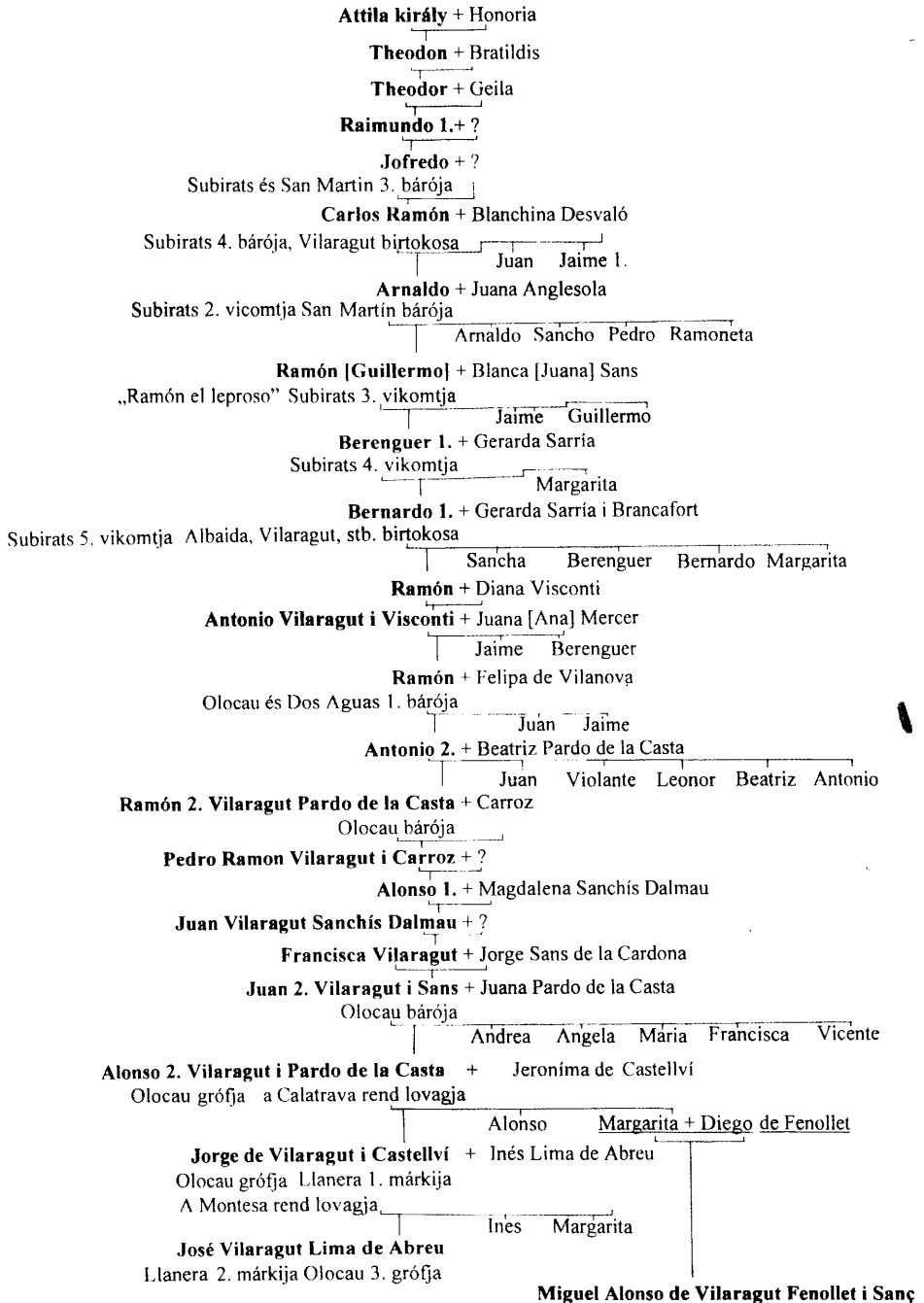
Több adat nem áll rendelkezésünkre. A források alapján annyit tudunk még, hogy 1690. február 20-án örökös hátrahagyása nélkül hunyt el. Ez az amúgy is gazdasági problémákkal küszködő családra még nagyobb terhet rótt. Az 1680 óta zálogban lévő családi birtok sorsa ismét bizonytalanná vált. Újabb jogi viták következtek, amelyek eredményeképpen Margarita Vilaragut, José apai nagynénje foglalhatta el a hitbizományt. Az ő 1691-ben bekövetkezett halálával az Antonio Vilaragut Visconti által alapított, a család kezén majd háromszáz éven át megtartott és gyarapított hitbizomány és cím fiára, Miguel Alfons Fenollet i Sans de Vilaragutra és leszármazottaira szállt.⁶³

A Fenollet család felélesztette és felvirágoztatta a területet és több mint százhetven éven át birtokolta. 1865-ben az akkori gróffal, Pascual de Fenollet y Crespí de Valldaurával Olocou örökváltásági szerződést írt alá, ezzel megszűnt a feudális kötöttségek időszaka és megkezdődött a volt hitbizomány modern kori története.

---

62 L. GÓMEZ 2005. 155-156.

63 L. GÓMEZ 2003. 313.

1. kép. A Vilaragutok családfája (rajz: Kuczogi Zsuzsanna)

Irodalom

APPONYI 1927

Apponyi, Alexander: Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. Bd. 4. – München: Jaques Rosenthal Verl.

BUDA EXPUGNATA 1686

Buda expugnata 1686: Europa et Hungaria 1683-1718. A török kiűzésének európai levéltári forrásai. 1-2. Budapest: Budapest Főváros Levéltára.

CSIZMADIA 1972

Magyar állam és jogtörténet. Csizmadia Andor, szerk. Budapest: Tankönyvkiadó.

ESQUERDO 2001 [2002]

Esquerdo, Onofre: Nobiliario Valenciano. 1-2. Prológo, transcripcion y notas por José Martínez Ortiz. Valencia: Generalitat Valenciana. 2001 [2002].

FALLENBÜCHL 1977

Fallenbüchl Zoltán: Spanyolok Magyarországon a 18. században. In *Századok* 111. (6): 1192-1230.

FODOR 2001

Fodor Pál: Az apokaliptikus hagyomány és az „Aranyalma” legendája. A török a 15-16. századi magyar közvéleményben. In *A Szultán és az Aranyalma*. 179-211. Budapest: Balassi Kiadó. [eredetileg megjelent: *Történelmi Szemle* 39. (1997) 21-49.]

FRAKNÓI 1886

Fraknoi Vilmos: XI. Incze pápa és Magyarország felszabadítása a török uralom alól. Budapest: Szent István Társulat.

KAMEN 1991

Kamen, Henry: Spain 1469-1714. A society of conflict. London—New York: Longman.

KARL 1938

Karl K. Lajos: Budavár visszafoglalásának visszhangja a spanyol félszigeten. In *Városi Szemle* 1938. 3.

KÁROLYI 1886

Károlyi Árpád: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Budapest: Székesfőváros háziyomda.

KÁROLYI–WELLMANN 1936

Károlyi Árpád-Wellmann Imre: Buda visszavívása 1868-ban. Budapest: Székesfővárosi háziyomda.

KELÉNYI 1935

Buda és Pest 1686. évi visszafoglalásának egykorú irodalma. 1683-

1718. (A Fővárosi Nyilvános Könyvtár Budapesti Gyűjteményének bibliográfiai munkálatai 3.) Budapest.
- KUN 1986
Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról 1686.
Kun József szerk. Budapest
- L. GÓMEZ 2000
Lloret Gómez de Barreda, Paz: Contribución al estudio de la institución del vínculo. Don Antonio Vilaragut y la vinculación de los estados de Olocau. Saitabi : Revista de la Facultad de Geografía e Historia de la Universidad de Valencia. 50. 69-92.
- L. GÓMEZ 2001
Lloret Gómez de Barreda, Paz: El linaje de los Vilaragut y la violencia nobiliaria. Saitabi 51-52. (2001-2002) 269-284.
- L. GÓMEZ 2002
Lloret Gómez: Los intentos repobladores del señor de Olocau tras la expulsión de los moriscos. Estudis 28. 345-365.
- L. GÓMEZ 2003
Lloret Gómez de Barreda, Paz: El linaje de los Vilaragut en el siglo XVII. Estudis 29. 303-313.
- L. GÓMEZ 2005
Lloret Gómez de Barreda, Paz: Ser noble en la València del segle XVII.: El linatge dels Vilaragut. València. (Arxius i Documents 37.)
- MATUZ 1990
Matuz József: Az Oszmán Birodalom története. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SZAKÁLY 1986
Szakály Ferenc: Önkéntesek Budavár visszavívásánál. In Budavár visszavétele 1686-ban. Egy ismeretlen angol kortárs beszámolója. Faragó Tamás, szerk. IX-XXIII. Budapest : Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. képaláírás

Hanny, Erzsébet

VALENCIAN “DESCENDANT” OF THE KING ATILA THE HUN, AT THE SIEGE OF BUDA (1686)

Among the regular troops there were many volunteers in the multinational army gathered around Buda in 1686. Many nation's sons were there, English, French, Dutch and even descendants of nobles of Spain, Castile, Aragon, Catalonia and Valencia. Many were wounded or died in the siege of 13th July. There was one volunteer from Valencia (Spain), who can be identified. There is a hand-written, paint-decorated volume of a special edition of poems in the collection of Kiscelli Museum of the Historical Museum of Budapest. This is a collection of poems written by Valencian nobles to celebrate taking back Buda. There is a sonnet in this collection which commemorates him.

He called in the panegyric poems Marquis of Llaneras and the count of Olocau, last male child of a noble Valencian family, but his real name was José Vilaragut Lima y Arbeu. The history of the family is not really known even in Valencia, although they played significant role in the history of the royalty.

The Vilaraguts (Vilaguts according to certain certificates) are from Catalonia and according to their genealogy they originated from royal ancestors. They considered the son of King Attila the Hun and Honoria empress to be their ancestors, and based on the Hun-Hungarian relationship legend they also felt relationship with the Hungarian king and the Árpád family. Their coat of arms is eight stripes argent on red base. They could prove their pedigree with certificates from Louis the Pius's time. They have been living in the territory of Valencia since the 14th century.

The Vilaragut men were training with weapons since the early Middle Ages, they attained their aristocratic titles early and usually had extensive, wide spread estates. The family was among those called “rico hombre”, that meant the oldest and most noble family of the crown.

By the time Antonio de Vilaragut y Visconti was born, the family had obtained many titles and wealth. He was one of the most influential member of the family also he founded the entailed estate. Antonio had returned to Aragon from Sicily in the company of the Sicilian Leonor. After his father's death, he inherited the family titles and estates in Valencia and Sicily. The primogeniture he established in the 14th century is one of the first ones. He bought the possessory right of Olocau from the relatives of his wife, this land was the base of the majorat.

The economic and moral decadence which reached Spain at the turn of the 16th-17th century did not reach the wealth of the family, but it did affect the estates. Chasing away the “Moriscos”, the banditry flourished mainly in Valencia and the epidemic decreased the population.

Jorge Vilaragut Castellví had already been born into a heritage in a critical economic situation, in 1632. His military career was going well and he could marry the court lady of the queen.

He was the father of José, born in 1658. The son also considered military service to be the main task. The father and mother were loyal to the Habsburgs. His mother Inés de Lima Abreu, whose family came from Portugal at the time of the rebellion in 1640. He inherited the titles and the estates after his father's death at the age of 19. At the siege of Vienna he was already

serving as colonel in the army of Charles II of Spain. He probably enrolled voluntarily to the imperial army in 1686. Some say Károly himself recommended him to Leopold I. In Buda he was serving under Charles, Duc of Lotharingia He was wounded in the unfortunate siege.

Emperor Leopold I himself admitted his merits in a letter written to Charles and recommended him to the favour of Queen Mariana. We find him back in Spain, in 1688 where he again used his military skills. The estates were partly ruined, partly in debt, and not caring about the land, left that to his sister. He died suddenly in 1690 leaving no descendant behind. The baronial title and the majorat was inherited by the oldest son of his father's sister, Miguel Fenollet. They tried to resettle the estate economically. Olocau was an estate of the Fenollet-Vilaragut family until 1871.

Klement Judit:

NAGYPOLGÁR FAMIÁK A 19. SZÁZADI PEST-BUDÁN ÉS BUDAPESTEN¹

A nagypolgár fogalma gyakran használt, bevett kategóriának számít a magyar történettudományban, pedig egy nehezen megragadható, és kevesek által körülhatárolt fogalomról van szó. Előljáróban tehát a használt kategória nehézségeit szeretném körbejárni.²

A „nagypolgár – polgár – polgárosodás” fogalmak nem választhatóak el egymástól, hiszen mihez képest „nagy” a nagypolgár és mihez képest „polgár” a polgár. Köztudott, hogy a „polgárosodás” egy jellegzetesen közép-európai kérdés, a francia vagy az angol nyelvből maga a szó is hiányzik. Ám a fogalom „jelentésváltozataiért”, nehezen definiálható voltáért nem csak a nyelvi különbségek okolhatók, hanem sokkal inkább az általa leírt jelenség összetettsége és értelmezési lehetőségének sokfélesége.³ A történeti kutatásokat sokáig az összehasonlítás nézőpontja határozta meg. Miután a történészek részletesen leírták a német, francia vagy az angol polgári társadalom jellegzetességeit, hamar le is vonták a konklúziót arra nézve, hogy melyik fejlettebb melyiknél.⁴ Ez az összehasonlítási nézőpont, vagyis egy modellértékű polgári átalakulás mérceként való feltételezése szülte a német történetírás Sonderweg téziséét, s a magyar történészek is a nyugati mintákkal való összehasonlítás nyomán tekintették elmaradottnak, megrekedtnak polgárosodásunkat, „vékonyerűnek”⁵ polgárságunkat, „csipőficamosnak”⁶ gazdasági fejlődésünket. Az újabb írások azonban már nem a hasonlóságokra és különbségekre koncentrálnak a polgári átalakulás elemzése kapcsán, hanem a sajátosságokra, az egyes társadalmak fejlődésének egyediségére és ezen keresztül való megértésükre.⁷

---

1 A tanulmány alapja előadásként elhangzott a Budapest Történeti Múzeum „A polgári kultúra változásai Pest-Budán és Budapesten. Családsikerek, sikeres generációk” című konferenciáján, 2006. november 8-án a Magyar Tudomány Ünnepe részeként.

2 A következőkben röviden összefoglalom a nagypolgár fogalomhoz kapcsolódó kérdéseket, amelyeket másutt bővebben kifejtettem már: KLEMENT 2006.

3 GYÁNI 2002. 98-102.

4 A jelenséget találóan írják le Benda Kálmán szavai: „Társadalomtudományunk idegen irodalmon, idegen látásban nevelkedett, és sokáig nem is tudta, merről, hogyan közelítse meg a magyar problémákat. A magyar fejlődést nem értette meg. Múltunkban elsősorban a nyugati vonásokat kereste, s ha nem talált rájuk, véleménye legtöbbször elmarasztaló volt. Nemesgyzer kellett megállapítania, hogy olyan jelenségek, amelyek szomszédaink fejlődésében lényegesek voltak, hozzánk érkeve elhalványodtak, jelentéktelenné zsugorodtak, hogy a Lajtán túl életerős intézmények itt gyakran éppen hogy csak tengették árnyéküket.” BENDA 1941. 335-336.

5 HANÁK 1962a. - Mindemellett természetesen Hanák Péternek nagy érdeme van abban, hogy a polgárosodás mint téma jelen volt (lehetett) a korabeli magyar történetírásban.

6 HANÁK 1962b. 214.

7 Ilyen nézőpontból foglalja össze a bielefeldi eredményeket Jürgen Kocka (KOCKA 2000). De ezt a törekvést példázza Halmos Károly, amikor a magyar polgárosodást (Verbürgerlichung) „nemesedésként” (Veredelung) írja le

A nagypolgárság kategóriája jellemzően a történészek által vált bevett fogalommá. A 19. és 20. századi enciklopédiákban és szótárakban legfeljebb a marxi elméletnek megfelelő bourgeois / bourgeoisie kifejezések szerepelnek, s ebben az elméleti keretben, a proletariátussal szembeállítva értelmezik a polgárt, nagyon ritkán a nagypolgárt is (így például az 1941-es Mai enciklopédiában).⁸ A 20. század első felében a kortárs társadalmelemzések szerzői (Weis István, Neubauer Gyula, Erdei Ferenc) látták, és számot is adtak arról,⁹ hogy létezik a társadalomban egy vagyonánál, jövedelménél fogva elkülönülő réteg, amit neveztek pl. „felső osztálynak” vagy „felső négyezernek”, s amelyet jövedelme vagy adóterhe alapján érdemesnek tartottak a számszerűsítésre is. Ha e felső rétegen belül differenciálásra vállalkoztak, jellemzően elkülönítették egymástól az arisztokráciát és – különféle megnevezésekkel illetve – a gazdaság vezető rétegét, s esetenként még ide számították a hivatalnokság, illetve a szellemi élet felső csoportját (Weis István még az egyháznagyokat) is. Vagyis a foglalkozási csoportosításhoz közel álló kategóriákat alakítottak ki. Gazdasági vezetők alatt többnyire „nagyiparosokat, nagykereskedőket, tőkéseket, bankárokat” értettek, vagyis egyfelől nem alkalmazotti, másfelől vagyonnal is megalapozott státusú személyeket, s emellett gyakran hangsúlyozták a gazdasági vezetők (vagy egy meghatározott részük) zsidó eredetét, az 1930-as évektől még inkább, mint korábban. A legélesebben Erdei Ferenc fogalmazott, aki a társadalom csúcsán álló „történelmi arisztokrácia” és „polgári arisztokrácia” közötti különbségtétel leírásakor többek között utóbbi zsidó eredetével érvelt. Szintén visszatérő elem az írásokban, hogy a gazdasági vezetők előtt még nagy vagyonuk sem nyit meg bizonyos kapukat, „válaszfalba” ütköznek. Ennek ugyanakkor némileg ellentmondva szögezi le Weis István, hogy „[a] felső osztály általában mindenkit befogad, aki nagy vagyonnak vagy jövedelemnek ura, költséges életmódot folytathat, és ízlésében, hajlamaiban teljesen alkalmazkodik a felső osztályhoz”.¹⁰

Míndezek után talán nem is meglepő, hogy a történészek írásaiban igen változatos értelmezéseivel találkozhatunk a nagypolgár fogalmának. Egyrészt korántsem általános a fogalom használata – a marxista történetírás bevett kifejezései a nagyburzsoázia, fináncburzsoázia, nagytőke, monopolítőke voltak –,¹¹ másrészt ha használják is, nem konzekvens a „nagypolgárság” kifejezés tartalma. A történelmi munkák a tekintetben is eltérnek, hogy a társadalom normatív leírását adják-e, vagy valamivel közelebb állva a szociológiai rétegződésvizsgálatokhoz, bizonyos változók alapján alakítják ki a társadalmi nagycsoportokat, vagyis operacionálizálnak. Utóbbiak közül van, aki a pozíció és a vagyon vagy jövedelem által meghatározott gazdasági vezető réteget érti nagypolgárság alatt,¹² van, aki gazdasági vezetőket és „vállalkozó értelmiséget” sorol

(HALMOS 1992), vagy Tóth Zoltán, aki a „rendi normát” elemezve közelíti a formálódó magyar polgári társadalom megértéséhez (TÓTH 1991).

8 A lexikonok és enciklopédiák jelentőségére Halmos Károly „polgár-polgárosodás” kifejezésekről készített fogalomtörténeti áttekintése hívta fel először a figyelmet. HALMOS 1991. Jelen megállapítást az ő eredményeire, valamint saját vizsgálatomra alapozom a Gutenberg nagy lexikon, Új idők lexikona, A Napkelet lexikona, a Társadalmi lexikon, Révai nagy lexikona, a Pesti Hírlap lexikona és a Mai enciklopédia alapján.

9 WEIS 1930, WEIS 1942, NEUBAUER 1941, ERDEI 1980. A művek részletes elemzését lásd KLEMENT 2006.

10 WEIS 1942. 102.

11 Például: BEREND-RÁNKI 1966, 1973, 1984, VARGA 1981, 1983, LACKÓ 1980. Hanák műveiben egyszerre szerepel a fináncburzsoázia, nagyburzsoázia és a nagypolgár fogalom: HANÁK 1962b, HANÁK 1978. (A nagypolgárság kategória történelmi használatának részletes elemzését lásd: KLEMENT 2006.)

12 GYÁNI 1998.

e fogalom mögé;¹³ van, aki a jövedelem alapján mutatja ki a nagypolgárságot,¹⁴ megint másnál a vagyoni, jövedelem, iskolai végzettség együttesen dönt a nagypolgári helyzetről.¹⁵ Mindemellett visszatérő elem történetírásunkban a nagypolgári életmódra való hivatkozás, amely még a legideologikusabb struktúraírásokba is bizonytalansági elemet csempész, Berend T. Iván és Ránki György egy 1984-es cikkét idézve, „az élet valóságán” keresztül.

„A városi nagypolgárságot, bár elvileg egyértelmű osztálykorlátok választották el az alatta elhelyezkedő rétegektől, az élet valóságában rendkívül sok szál kapcsolta össze a városi kispolgári, értelmiségi középrétegekkel. Gyakorta ugyanazon családon belül is megtalálhatók voltak mindkét réteg képviselői. Egyébként is sok hasonlóság teszi bonyolulttá a határok világos megvonását.”¹⁶

Abban azonban a történeti munkák mind egyetértenek, hogy a nagypolgár meghatározásának kérdése jellemzően azon múlt és múlik, miként definiáljuk a polgárt, illetve a polgár megjelenésével járó társadalmi folyamatot, a polgárosodást. Mára viszonylagos konszenzussal állíthatjuk, s ez a szemlélet tetten érhető a kortárs magyar történeti munkákon is, hogy a polgár nem tevékenysége, foglalkozása (például gazdasági funkciója) révén különíthető el más társadalmi csoportoktól, hanem egyfajta közös kultúra, sajátos társadalmi minőség alapján (úgy mint az individuum, a teljesítmény és tudás fontossága és értékelése, a családi és társas kapcsolatok ápolása, sajátos lakáskultúra stb.).¹⁷ Persze e „közös kultúra” és „sajátos társadalmi minőség” kifejtése sem egyszerű feladat, kizárólag mikroszintű elemzések alapján fejthető fel és érthető meg a működése. A továbbiakban ennek folyamatát szeretném érzékeltetni egy 19. századi pest-budai, budapesti család példáján, amely megítélésem szerint jól szemlélteti, milyen eredményekkel járhat, s milyen megvilágosító erejű lehet egy esettanulmány a 19. századi nagypolgárság és polgárság lényegének megértési folyamatában.

Az eset Fuchs Rudolf, pesti nagykereskedő¹⁸ négy lányának a kihazasítását meséli el. Fuchs Rudolf apja, Fuchs Keresztély Lőcséről származott cipszer (szepességi szász), lutheránus családból és dohánygyártással, dohánykereskedéssel foglalkozott. A 19. század elején még testületen kívüli kiskereskedőként működött Pesten, majd 1832-től nagykereskedői jogositványt nyert és később gyári privilégiumot is kapott a dohánygyártó üzemére. Nyáron dohányt örlött, télen pedig lisztet, ami ellen a molnárcéh tiltakozott is, s a pesti tanács eltiltotta Fuchst a bérörléstől. Pénzét városi ingatlanokba és városi haszonbérletbe fektette. Nem vett részt a városigazgatásban, s nem lett választott polgár sem. Üzemét és nagykereskedését fiai, Rudolf és Gusztáv folytatták a Polgári Kereskedő Társaság tagjaiként. Amikor 1850-ben a dohány állami monopólium lett, a dohánygyártó üzemet eladták a Fuchs testvérek a kincstárnak, de a kereskedelmi profilt megtartották. Gusztáv az 1850-es években termény- és borkereskedéssel foglalkozott, Rudolf pedig a közéleti szereplés felé fordult, a pesti kereskedelmi és iparkamara elnöke lett, s váltótörvénytörvényzéki ülnökként működött.¹⁹ Az állami megváltásból eredő tőkéjüket

13 HANÁK 1978.

14 VÖRÖS 1978.

15 RÁNKI 1990.

16 BEREND-RÁNKI 1984. 778.

17 BÁCASKAI 2006, GYÁNI 2002.

18 Fuchs Rudolf egész életét Pesten töltötte. Pesten született 1809. február 6-án, itt is házasodott 1840. június 15-én, és Pesten is halt meg 1892. november 22-én. Budapest Főváros Levéltára (=BFL) XV. 20. Evangélikus anyakönyvek, A2, A4, A6.

19 Bácskai Vera megállapítását (BÁCASKAI 1989. 109.) tovább színezhetik az anyakönyvekben található

ipari vállalkozásokba és a hiteléletbe fektették, ebből származtak a vállalatok és bankok vezetőségében elfoglalt pozícióik. Így például 1861-ben nagyobb részvényt pakettet vásároltak a Pesti Hengermalom Társaság részvényeiből.²⁰ Érdekeltségeik érzékeltesére, íme néhány pozíció, amellyel a Fuchs testvérek az 1860-as évektől az 1890-es évekig rendelkeztek: Rudolf a Magyar Általános Hitelbank alelnöke, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank felügyelő bizottságának tagja volt, a Lipótvárosi Takarékpénztár, a Hotel Rt., a Pesti Hengermalom Társaság és az Alföldi Vasút igazgatóságának tagjaként tisztelték; Gusztáv a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank cenzora (hitelbírálója), a Hengermalom, a Nyugati Vasút és a Pécsi Brikettgyár vezetőségének tagja volt.²¹ Budapest viriliss listáin visszatérő név a Fuchs testvéreké.²² Szerencsés módon fennmaradt Fuchs Rudolf hagyatéki osztálya, amely alapján érzékelhető, hogy a gazdasági életbeli jelenlét és befolyás milyen tényleges vagyoni erőt képviselt.²³ 1892-ben a halál hirtelen érthette Fuchs Rudolfot, mert bár már 83 éves volt, végrendeletet nem hagyott maga után, a halotti anyakönyv szerint „szívhűdésben” hunyt el november 22-én saját házában (V. ker. Nagykorona u. 26.). Az 1893-ban felvett osztályegyezség szerint cselekvő állapotú, tehát nettó vagyona közel másfél millió forintot (1.458.559 osztrák értékű forint) tett ki, melynek több mint 80%-a (1.208.140 osztrák értékű forint) értékpapírokban fektet: ipari és hitelintézeti részvényekben, vasúti és állami kötvényekben. Csak egy pesti ház és egy budai nyaraló képezte az ingatlan tulajdont összesen 172.419 o.é. firt értékben. Az osztályegyezségben szereplő lipótvárosi háza²⁴ már az 1860-as években is megvolt Fuchs Rudolfnak, vagyis akkor amikor elkezdte kiházasítani négy leányát. Lássuk, kikhez mentek feleségül egy tehetősnek és befolyásosnak mondható pesti polgár lányai,²⁵ s milyen tanulsága lehet ennek a hazai nagypolgárság-, polgárságkutatás számára.

Fuchs Rudolfnak négy lánya volt, a legidősebb Henriette 1841-ben született, Carolina 1844-es, Augusztina 1846-os és Melénia 1857-es születésű volt.²⁶ Henriette (vagy családi becenevén Jette) 20 évesen, 1861-ben ment férjhez egy 33 éves gyermekorvoshoz, dr. Koller Gyulához.

---

bejegyzések. Saját házassági anyakönyvében Fuchs Rudolf nagykereskedőként szerepel. Lányai születési anyakönyveiben az apa foglalkozásaként 1841-ben pesti nagykereskedő, 1844-ben és 1846-ban dohánykereskedő, 1857-ben újra nagykereskedő szerepel. Unokahúgai születési és házassági anyakönyveiben Fuchs Gusztáv 1846-ban pesti dohánykereskedőként tűnik fel, 1857-ben kereskedőként, 1861-ben pesti borkereskedőként, 1868-ban pedig háztulajdonosként tüntetik fel státusát. BFL XV. 20. Ev. akv. A2, A4, A7. Az 1880-as évektől megjelenő Budapesti cím- és lakjegyzék kötetében Fuchs Gusztáv mindig magánzóként nevezi meg magát, Fuchs Rudolf vagy magánzóként, vagy az Első Magyar Biztosító Társaság igazgatójaként szerepel. (1882, 1883–1884, 1885–1886, 1888, 1891–92.)

20 A Hengermalom Rt-beli érdekeltségeikre és szerepükre lásd: KLEMENT 2005.

21 Fuchs Keresztély karrierjéről és fiai örökségéről lásd: BÁCSKAI 1989. 107-109.

22 VÖRÖS 1979. 48, 60, 80, 96.

23 A Görgői István közjegyző által írásba foglalt, 12/1893. ügyiratszámú osztályegyezséget a család egyik leszármazottjától, Reuss Konrádtól fénymásolatban megkaptam, amit ezúton is köszönök.

24 Az említett ház a Nagykorona utca 26. szám alatti ingatlan (az 1870-es évek elejéig 3 Korona utca, ma Hereceprimás utca az V. kerületben). A Fuchs lányok házassági anyakönyveiben a menyasszonyok lakhelyeként már ez szerepel, s 1868-ban még hozzá tették azt is, hogy „saját ház”. A Budapesti cím- és lakjegyzék kötetében Fuchs Gusztáv címeként következetesen az V. kerület Sas u. 23. szám olvasható (ma is ez az utca neve), Fuchs Rudolf nevénél pedig az V. kerület Nagykorona u. 26. (néha a Sas u.). Már a két ingatlan helyrajzi száma is elárulja, s ez látható a Budapestről készült 1908-as térképen is, hogy a két cím egy ingatlant takar (808 hrsz.), amely a két utca között elhelyezkedve mindkettőre kijáráttal bír.

25 A polgár megnevezés már előzetesen is kijár Fuchs Rudolfnak nem csak mert pesti lakos volt, de abból adódóan is, hogy a Polgári Kereskedő Testület tagjának nevezhette magát.

26 A Fuchs lányok születési anyakönyvei a Deák téri német nyelvű evangélikus anyakönyvekben találhatók: BFL XV. 20. Ev. akv. A2, házassági anyakönyveik viszont már a Deák téri magyar nyelvű evangélikus anyakönyvekben vannak: BFL XV. 20. Ev. akv. A7.

Koller Gyula (1828–1912) a házassága előtt öt évvel szerzett orvos-sebészorvosi oklevelet a bécsi egyetemen.²⁷ Augusztát 1868-ban 22 évesen vette feleségül az akkor 31 éves Burchard Konrád (1837–1916), aki ekkor a Hengermalom irodafőnökeként dolgozott, jövődöbeli apósa pedig az öt foglalkoztató vállalatnak, a Hengermalomnak volt az egyik főrésztvényese.²⁸ Caroline igen későn, 27 évesen kelt el 1871-ben, az ő férje – a vele egykorú – Glatz Henrik (1844–1905) pesti kereskedő lett, aki korábban bankhivatalnokként kezdte pályáját, s csak később önállósult.²⁹ A legfiatalabb lány, Melanie szintén egy orvosnak adta a kezét, húszévesen hozzáment dr. Schulek Vilmos, 34 éves szemorvoshoz 1877 májusában. Schulek Vilmos (1843–1905) is Bécsben szerzett oklevelet, házasságkötése előtt kilenc évvel, 1868-ban; több évig külföldön dolgozott, majd 1872-ben Kolozsvárott a szemészet tanára, később az egyetem rektora lett. 1874-ben a budapesti egyetem elméleti és gyakorlati szemészet rendes tanárává, később a szemészeti klinika igazgatójává nevezték ki.³⁰ (Schulek Vilmos testvére egyébként Schulek Frigyes (1841–1919) műépítész, műegyetemi tanár, a Mátyás-templom és a visegrádi Salamon torony restaurátora, a Halászbástya tervezője volt.³¹)

Kik tehát Fuchs Rudolf vejei, s vele a Fuchs vagyon leendő várományosai, vagy mondjuk kezelői. Egy 22 éves magántisztviselő, egy 27 éves önálló kereskedő és két 30 feletti orvos. Közülük azonban csak Schulek Vilmos nevezhető egyértelműen biztos egzisztenciának a házasságkötés idején. A többiekben inkább csak a karrier és a biztos jövő lehetőségét láthatta a leendő após, Fuchs Rudolf. Tegyük hozzá, igen éles szemmel, hiszen Koller Gyuláról Szinnyi 1899-ben már egy budapesti „gyermekgyógyintézet tulajdonosaként” és a Királyi Magyar Orvosi Könyvtár-társulat első titkáráként emlékezik meg. Koller a századfordulón háztulajdonos is volt.³² Schulek Vilmost 1889-ben az Akadémia levelező tagjai közé választották, majd 1902-ben a rendes tagok sorába lépett. Burchard Konrád apósa halála után a Hengermalom alelnöke, később elnöke lett, és 1885-től főrendiházi tagsággal dicsekedhetett. Egyedül Glatz Henrikről tudható kevesebb, de az önálló, egyéni vállalkozói létből is következik valamennyire a kevésbé látványos karrier. A nyilvános fővárosi címjegyzékekben tőzsdeügynökként tüntette fel foglalkozását az 1880-as és 1890-es években. A későbbi életutak alapján azonban, s hozzáátéve, hogy minden bizonnyal a befolyásos és vagyonos após is segítette ezeket a jövőbeli karriereket, összességében leszögezhető, hogy Fuchs Rudolf igen biztos kézzel adta férjhez a lányait. A személyes benyomásokat, szimpátiát, a fiatalok közötti vonzalmat, netán szerelmet nem tudjuk rekonstruálni, erre nézve nem maradtak fenn személyes vagy családi feljegyzések. Nem

27 Koller Gyula karrierjére lásd: SZINNYEI 1899. 762-763.

28 Burchard Konrád karrierjét részletesen elemzi: KLEMENT 2005.

29 KEMPELEN 1940. 62-63. A házassági anyakönyvben is kereskedőként szerepel a vőlegény. BFL XV. 20. Ev. akv. A7. 1871. május 14. Bankhivatali pályakezdésére Kövér György hívta fel a figyelmem, amit ezúton is köszönök.

30 Schulek Vilmos karrierjét bemutatja: SZINNYEI 1908. 633-634.

31 Schulek Vilmosra és a Schulek családra vonatkozó információk forrása: SCHULEK 1943.

32 Budapesti cím- és lakjegyzék 1898. Az V. kerület Sas u. 16. szám alatti ingatlanlál jegyzik tulajdonosként. közel apósa házához. A Fuchs család tagjai közel éltek egymáshoz. Koller Gyula címeként a Sas u. 16. előtt az V. ker. Bálvány u. 8. szerepelt. Glatz Henrik az V. ker. Akadémia u. 6. szám alatt lakott. Schulek Vilmos neve pedig már 1882-től a Sas u. 23. szám alatti címen tűnik fel, tehát apósa házában, s annak halála után is itt él. Burchard Konrád kezdetben a Hengermalomban lakik családjával, ami szintén a Lipótvárosban állt ekkor (V. ker. Klotild u. 6.), apósa halála után ő az egyetlen, aki elhagyja a Lipótvárost hozzávetőleg tíz évre, s az Andrassy út 81, majd 122. szám alá költözik, de 1906-tól visszatér az V. kerületbe, a Sas u. 30/a szám alá. Végül 1913-ban a Várkert rakparton rendez be otthonát, s haláláig ott is lakik. Tegyük hozzá ugyanakkor, hogy ekkora már meghalt a felesége, valamennyi sógora, az anyósa 1914-ben hunyt el, s csupán egyetlen sógornője élt, vagyis felbomlott a Fuchs családi kötelék.

tudjuk megállapítani, hogy ki játszott szerepet a frigyek létrejöttében, hogyan választódtak ki a jövődöbelik, illetve ki választotta ki őket, de a leendő családtagok származását alaposabban megvizsgálva egyértelmű, hogy nem a véletlen alakította a kapcsolatokat.

Koller Gyula a szepességi Lőcsén született ágostoni hitvallású evangélikusként.³³ Glatz Henrik nagyapja, Jacob Glatz evangélikus tanári működéséről, pedagógiai munkáiról nevezetes. Apja, Karl Heinrich Eduard Glatz teológiát végzett, többek között Pozsonyban tanított, majd a Pester Lloyd újságírója lett. A család szintén cipszer gyökerű, polgár- és kereskedő família Poprádból, innen indult Jacob Glatz életútja is.³⁴ Glatz Henrik Pozsonyban született 1844-ben, de öccse már Pesten került keresztvíz alá 1846-ban, ugyanabban a pesti evangélikus gyülekezetben, ahol ez évben Fuchs Augustát is megkeresztelték. A Schulek család is felvidéki, szepességi szász felmenőkkel bírt és a 17. század elejéig visszavezetett család valamennyi tagja evangélikus vallású volt. Schulek Vilmos két nagybátyja (Jenő és Lipót) az 1848–1849-es szabadságharcban esett el. Schulek Vilmost 1843 májusában ugyanabban a pesti, német nyelvű evangélikus közösségben keresztelték meg, mint a Fuchs lányokat. Burchard Konrád Eperjesen született, apja szesz- és ecetgyáros volt, anyja egy lengyel költő húga, két fivére, Gyula és Gusztáv, apjával együtt részt vett az 1849-es szabadságharcban, s a fivérek kénytelenek voltak 1849-ben Törökországba menekülni. A család természetesen evangélikus vallású volt. Ehhez még hozzá kell tennünk, hogy maga Fuchs Rudolf is evangélikus vallású volt, a pesti evangélikus egyházközség presbitere, szepességi szász felmenőkkel. Bizonyára vannak még előttünk rejtve maradt tényezők e házasságok esetében, de nem járhatunk messze az igazságtól, ha leszögezzük, hogy Fuchs Rudolf vejei, akár maga választotta őket, akár a lányok akarata alapján (is) kerültek a családba, egyértelműen azonos kulturális és mentalitásbeli háttérrel rendelkeztek. A felvidéki gyökerek, az otthonról hozott és iskolázottságból eredő műveltség, az evangélikus vallás és talán még az 1848–49-es családi szerepvállalások is fontosak lehetnek, amikor Fuchs Rudolf áldását adta lányai frigyére. Egyik dédunokájának visszaemlékezését ide idézve: Fuchs Rudolf „magyar érzelmű, kétnyelvű ember volt, mint általában a szepesiek”, valamint „barátja és munkatársa Székács József evangélikus püspöknek”. A kulturális egyöntetűség hipotézisét erősíti meg ugyanennek a dédunokának Marcsek Jánosné Rajner Paulának egy másik, 1983-ban memoárjában papírra vetett gondolata is:³⁵

„Sok olyan név van gyermekkori emlékeim között, mint rokon, akikkel a rokonságot kimutatni nem tudom. Az evangélikus vallás, a műveltségi szint, gondolkodásmód, életmód a vérszerinti kapcsolatnál erősebben köt össze. Sokszor közeli rokonság is elsatnyul, ha nincs lelki harmónia.”

Nem a vagyoni helyzet s ennek kilátása lehetett tehát meghatározó, amikor Fuchs Rudolf kiházasította négy leányát, hanem a kulturális háttér. Az egyik vő, Burchard Konrád 1890-es életrajzában karrierjét „vasszorgalmának, szakképzettségének és körültekintő ügyességének” tulajdonította.³⁶ Minden bizonnyal az e szavakból kiolvasható értékrend is hozzájárulhatott

33 Ez derül ki a házassági anyakönyvből-BFL XV. 20 Ev. akv. A7. 1861. március 5.

34 Glatz Eduárd életére lásd: ERTL 1940. A munka a német nemzetiségi mozgalom egyik els- élharcosaként ábrázolja Eduard Glatzot, az ideológiai színezeten túl azonban a teljes életrajz olvasható benne forráshivatkozásokkal együtt. (Köszönöm Mátyásfalvi Jánosnak, hogy felhívta rá a figyelmemet.)

35 MARCSEK JÁNOSNÉ 1983. (A család tulajdonában. Köszönöm Reuss Konrádnak, hogy olvashattam a visszaemlékezést.)

36 BURCHARD 1890. (A család tulajdonában. Köszönöm Reuss Konrádnak, hogy olvashattam a visszaemlékezést.)

a Fuchs családba való beházasodásához. Többek között épp ilyen tulajdonságok alapján definiálhatjuk a 19. századi polgárt.

E pest-budai, budapesti 19. századi család történetén keresztül látható, milyen fontos és érdekes eredményekhez vezetnek a mikroszintű elemzések, és az, hogy milyen erős relevanciával bír a kulturális indíttatású polgár definíció. A fentiek ismeretében kijelenthető, hogy a Fuchs család polgári család volt, s mivel a család vagyoni erejét és társadalmi presztízst, befolyását is ismerjük, a nagypolgári mivoltuk szintén egyértelműnek látszik. Ettől még nem kerültünk közelebb a kulturális egyöntetőség tartalmának minden részletéhez és ahhoz sem, hogy megválaszolhassuk, hol kezdődött egy nagypolgári egzisztencia a 19. századi Pest-Budán és Budapesten.

Irodalom

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (=BFL) XV. 20. Evangélikus (német, magyar) anyakönyvek, A2, A4, A6, A7.

Nyomtatott források

Budapesti cím- és lakjegyzék. Budapest, 1882, 1883-84, 1885-86, 1888, 1891-92, 1894, 1898, 1904-05, 1906.

Budapest székesfőváros területének térképe. Székesfőváros Mérnöki Hivatala, Budapest, 1908.

Egyéb források

BURCHARD 1890

Burchard Konrád önéletrajza 1890-ből. (Kézirat)

MARCSEK 1983

Marcsek Jánosné Rajner Paula visszaemlékezése 1983. (Kézirat)

Feldolgozások

BÁCSKAI 1989

Bácskai Vera: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Budapest: Magvető Kiadó.

BÁCSKAI 2006

Bácskai Vera: A régi polgárságról. In Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Kövér György, szerk. 15-37. Budapest: Századvég Kiadó.

BENDA 1941

Benda Kálmán: Györffy István: Nagykunsági Krónika. Társadalomtudomány 3: 335-344.

BEREND – RÁNKI 1966

Berend T. Iván – Ránki György: Magyarország gazdasága az első világháború után 1919-1929. Budapest: Akadémia Kiadó.

BEREND – RÁNKI 1973

Berend T. Iván – Ránki György: A magyar társadalom a két világháború között. Új Írás 10: 92-106. és 11: 107-114.

BEREND – RÁNKI 1984

Berend T. Iván – Ránki György: A magyar társadalom a két világháború között. In Magyarország története 1918–1919, 1919–1945. Magyarország története tíz kötetben. 8/2. kötet. Ránki György, főszerk. 765-809. Budapest: Akadémiai Kiadó.

ERDEI 1980

Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két háború között. In Erdei Ferenc: A magyar társadalomról. 293-345. Budapest: Akadémiai Kiadó.

ERTL 1940

Ertl, Karl Hans: Eduard Glatz (1812–1889). Beiträge zu den Anfängen der deutschen Bewegung in Ungarn. In Veröffentlichungen des Südostinstituts München. Nr. 22. München.

GYÁNI 1998

Gyáni Gábor: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Gyáni Gábor - Kövér György, szerk. 169-356. Budapest: Osiris.

GYÁNI 2002

Gyáni Gábor: A polgárosodás történeti problémája. In Gyáni Gábor: Történelemszövegek. 98-115. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

HALMOS 1991

Halmos Károly: Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. A társadalomtörténet alapvető kategóriáiról a XIX-XX. századi lexikonés szótáriródalom tükrében. Századvég 2-3: 131-166.

HALMOS 1992

Halmos Károly: Verbürgerlichung als Veredeligung. Zivilisation in Ungarn – Grenzland und Peripherie. In „Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit.” Hannes Stekl et al. szerk. 180-192. Böhlau, Wien–Köln–Weimar.

HANÁK 1962a

Hanák Péter: A magyar „középosztály” fejlődésének problémájához.

Valóság 3: 23-39.

HANÁK 1962b

Hanák Péter: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. Történelmi Szemle 2: 210-245.

HANÁK 1978

Hanák Péter 1978. Magyarország társadalma a századforduló idején. In Magyarország története 1890–1918. Magyarország története tíz kötetben. 7/1. kötet. Hanák Péter, főszerk. 403-516. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KEMPELEN 1940

Kempelen Béla: Családkönyv I. Nemes családok, polgárcsaládok. Budapest.

KLEMENT 2005

Klement Judit: Apák és fiúk gazdasági stratégiái: egy magyar család a 19. és 20. században. Aetas 1-2: 69-92.

KLEMENT 2006

Klement Judit: Nagypolgárság a két világháború közötti Magyarországon? Egy társadalmi réteg meghatározásának lehetőségeiről. In Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Kövér György, szerk. 195-232. Budapest: Századvég Kiadó.

KOCKA 2000

Kocka, Jürgen: Bürgertum und Sonderweg. In Sozial- und Kulturgeschichte des Bürgertums. Eine Bilanz des Bielefelder Sonderforschungsbereichs (1986–1997). (Bürgertum. Beiträge zur europäischen Gesellschaftsgeschichte. 18. kötet.) Peter Lundgreen, szerk. 93-110. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

LACKÓ 1980

Lackó Miklós: Budapest társadalma a két világháború között. In Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig. Horváth Mihály, szerk. 415-465. Budapest: Akadémiai Kiadó.

NEUBAUER 1941

Neubauer Gyula: A magyar társadalom osztálytagozódása. Társadalomtudomány 21. évfolyam: 102-111.

RÁNKI 1990

Ránki György: A budapesti polgárság. Tér és Társadalom 3-4: 57-65.

TÓTH 1991

Tóth Zoltán: „A magyar középosztály megteremtése.” Jegyzetek néhány ismert társadalmi-politikai textus margójára. Századvég új folyam 7: 46-72.

SCHULEK 1943

Schulek Tibor: Tükördarabok a Schulek-család múltjából. I. In Új Magyar Múzeum. III. kötet. II. füzet. 3-11. Kassa.

SZINNYEI 1899, 1908

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. és XII. kötet. Budapest.

VARGA 1981

Varga László: A pénz urai. História 2: 17-19.

VARGA 1983

Varga László: A hazai burzsoázia történetéből. Valóság 3: 75-88.

VÖRÖS 1978

Vörös Károly: A polgári társadalom kiteljesedése. In Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. IV. kötet. Vörös Károly, szerk. 419-459. Budapest: Akadémiai Kiadó.

VÖRÖS 1979

Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873-1917. Budapest: Akadémia Kiadó.

WEIS 1930

Weis István: A mai magyar társadalom. (A Magyar Szemle könyvei 2.) Budapest: Magyar Szemle Társaság.

WEIS 1942

Weis István: Hazánk társadalomrajza. (Nemzetnevelők könyvtára I. Nemzetismeret 7.) Budapest: Orsz. Közoktatási Tanács.

Klement, Judit

UPPER-MIDDLE CLASS FAMILIES IN THE 19TH CENTURY IN PEST-BUDA AND IN BUDAPEST

The notion: upper-middle class, is an often used, standard category within the Hungarian historical science, although it is hard to define a notion, which has been outlined only by a few. The roots of the problem lie in the understanding of the process of getting to the middle class status, then comes the diversity in the use of the terms middle class and upper-middle class. There are some among the historians who would enroll the upper middle class by position, wealth or income, some would use it for the business executives and entrepreneur intellectuals, for others it's about income, others say wealth, income and education all together. More so there is reference to the middle upper class life style, which can simply overwrite the theoretical categories. This study agrees that the upper middle class should be understood as emerging from the upper class. The cultural homogeneity, particular social characteristics should decide. Representing the theory this study observes the endow of four daughters of a wealthy family in Pest.

According to the inheritance department Fuchs, Rudolf, wholesaler, self-employed (1809-1892), was indeed a wealthy man. He was a member, in function in several directorates, and was paying a quite high tax. He had endowed his four daughters between 1861 and 1877. to a pediatrician, a private official, a trader and an ophthalmologist. We can't be sure what emotional connection there was between the couples, or how much the father's or anyone else's voice counted. Still after studying the familiar background, the social origin of the son-in-laws, it is clear that they married into a family, in many ways similar to their own. All of them were Evangelic, their elders were either from Northern-Hungary, Saxon from Szepes, they were all committed to the fight for freedom, it even had some marks in the families' history. And all families valued knowledge and erudition, just like the Fusch family. The financial situation of the lads was probably not important, more so the common cultural base, which these marriages were built on and within these cultural bases we find values of the middle class.

Horváth Hilda

A JANNY ÉS A ZLAMÁL CSALÁD OTTHONAI ÉS TÁRGYAI

– polgári lakáskultúra a 19. század utolsó harmadában

Évekig, évtizedekig elhanyagolt terület volt a polgári, illetve a nemesi, főnemesi családok ingóságainak, mügyűjteményének, lakáskultúrájának kutatása. Egyáltalán a mindennapok szokásrendszere, az egykori otthonok bemutatása. A második világháborús események, majd az azt követő viszonyok közepette el is enyésztek, el is pusztultak maguk a tárgyi emlékek éppúgy, mint a dokumentumok. Az elhagyott, lepusztult épületekben – kastélyokban, kúriákban, polgári lakásokban – a múzeumi szakemberek az 1940-es évek végén s az 1950-es évek elején a kiszállások során már csak az egykori berendezések, gyűjtemények töredékeit találhatták, csekély tárgyi emléket deríthettek fel és menthettek meg.

A polgári lakáskultúráról kézikönyv jellegű összefoglaló tanulmánykötet a rendszerváltással egy időben jelent meg, Hanák Péter professzor szerkesztésében és előszavával.¹ Gondolatébresztő tanulmányok olvashatók benne, levéltári források és korábban ismeretlen dokumentumok feltárásával, elsősorban történelmi, művelődéstörténelmi megközelítésben. Ehhez idővel csatlakozhatna a művészettörténelmi megközelítés, s az esztétikai szempontok, kritériumok számbavétele is. A feldolgozást, a kutatást alaposan megnehezíti, hogy igazából egységes tárgyi anyag, azaz egy családhoz kapcsolódó tárggyűjtemés alig-alig létezik. A múzeumi gyűjtés elsősorban – és érthetően – a kiemelkedő minőségű fődarabokra koncentrált, s háttérbe szorult az enteriőrökhöz egyébként természetes módon évszázadok óta hozzátartozó, az egykori mindennapokat, szokásokat szemléltető tárgyak megszerzése. Mindez manapság szinte pótolhatatlannak tűnik, amikor szembesülünk egy-egy korabeli enteriőr berendezése során a hiányosságokkal, és esetenként nem egy autentikus, hiteles belső teret alakítunk ki, hanem csupán egymás mellé sorolt tárgyak együttesét.

A fentiek miatt különösen fontos, hogy megismerkedjünk egy értelmiségi, polgárból nemessé lett család tárgyaival, otthonaik berendezésével, szokásaikkal, oly tárgyi emlékekkel is, melyek egykori funkcióját ma már kevésbé sejtethetjük. Abban, hogy a berendezési tárgyak átvészelték a történelem viharait, természetesen része volt a sors kegyének, ahogy a leszármazottak értékörző tevékenységének is. Ennek köszönhetően egy részük ma már múzeumok törzsállományát gyarapítja, más részük a család tulajdonában van.

A család

1874. május 7-én az Egyetemi templomban Janny Gyula házasságot kötött Zlamál Gizellával. Az eljegyzés 1874. január 8-án az állatgyógyintézet Múzeum körúti épületében volt. Az eskető a vőlegény öccse, Janny Ferenc világi pap, bodajki plébános volt. A vőlegény tanúi: dr. Lumniczer

---

¹ Polgári lakáskultúra a századfordulón. Összeállította és bevezető: Hanák Péter. Társadalom- és Művelődéstörténelmi Tanulmányok 10. Budapest, 1992. Lásd még: Hanák Péter a Város polgára. BudaPesti Negyed 1998. Tél (22): 5-12.

Sándor egyetemi tanár és Radnich Imre volt honvédszázados, a vőlegény nagybátyja, míg a menyasszony tanúi dr. Balásy Antal bíró és dr. Wagner János egyetemi tanár, a család jó barátai, utóbbi Zlamáléknak svábhegyri szomszédja.

A vőlegény és családja - Janny család

A vőlegény, dr. Janny Gyula (Székesfehérvár 1842. március 30. - Budapest 1916. május 19.)² szépreményű orvos, ekkor a Rókus Kórházban, a jó hírű Lumniczer Sándor (1821–1892), a Magyar Vöröskereszt egészségügyi vezetőjének az osztályán dolgozik, aki egyébként – tisztelete jeléül – mint láttuk, egyúttal a tanúja is volt. (Meg kell jegyeznünk, hogy Balassa János professzor tanítványaként az ún. pesti orvosiskola jeles képviselője volt. Lumniczer és Janny emberi közelségét, egymás iránti kölcsönös megbecsülését bizonyítja, hogy a Janny házaspár mindkét fiának keresztapja lett, s évekkel később Janny doktor mondott a halott Lumniczer fölött emlékbeszédet.)

Dr. Janny Gyula 1866-ban (kelt: augusztus 11.) szerzett a bécsi egyetemen orvosdoktori és szülésmesteri oklevelet. A nagyhírű sebész, a bécsi egyetem tanszékvezető tanára, Theodor Billroth tehetséges magyar tanítványa volt; műintézetében dolgozott, állatkísérleteket folytatott. 1869-től, műtősebészi oklevelét megszerezvén befejezte tanulmányait Bécsben. Állami ösztöndíjjal külföldi utazásra indult, Európa számos városában megfordult (Berlin, Kiel, Lipcse, Halle, München, London, Zürich), neves orvostudorok mellett dolgozott, azonban mindvégig az egyébként zenerajongó Billroth maradt a példakép. 1871-ben tért haza Pestre.

Édesapja, Janny József (Székesfehérvár 1814. március 7. – Székesfehérvár 1892. október 27.), édesanyja Pilhoffer Anna (Székesfehérvár 1818. január 2. – Székesfehérvár 1893. március 2.)³. A szülők esküvőjüket Székesfehérvárott 1837. november 6-án tartották, s 1887-ben ünnepelték aranylakodalmukat. Tizenkét gyermekük közül ötöt kis korukban elveszítettek, hét gyermeket (hat fiút és egy leányt, Máriát) neveltek fel. Egyikőjük, a harmadiknak született, de a legidősebb életben maradt fiú – Gyula – lett a neves orvosprofesszor. Öccsei közül Ferenc (1844–1923) Bodajkon plébános, a fehérvári javítóintézet lelkipásztor, István (szerzetes neve: László, 1848–1927) kegyesrendi áldozár és főgimnáziumi hittanár Kecskeméten, Rezső⁴ az alcsúti főhercegi uradalom revizora, József zenetanár, különleges zenei tehetség, Imre (1855–1898) tanítóképezde tanár volt. A gyermekek fejlődésében bizonyára jelentős szerepet játszott az apai példa, a keresztény szellemű és gondos, szigorú nevelés, hiszen a tisztas iparos családból származó Janny József azon túl, hogy a székesfehérvári városi elemi iskolák igazgatója volt 1872-től, majd 1876-tól a polgári leányiskoláé is, székesegyházi karnagyként a város zenei életét is vezette. „Félévszázados fehérvári működése korszakot jelent a város zenetörténetében, a káptalani zenekarnak pedig legfényesebb virágkorát.”⁵ Karnagyként

2 Életéről származó adatok: dr. Janny Géza: Janny Gyula (1842-1916) Orvosi Hetilap 1966. 107. évf. 13. sz. 1184-1186. Közelmúltban megjelent monográfia elsősorban sebészi tevékenységéről: KARASSZON – STERNEGG – ZLINSZKY 2004.

3 Pilhoffer Anna székesfehérvári családból származott. Istenfőlé életéről tanúskodik, hogy hétszer zárandokolt el Mariazellbe. Utazó táskája az Iparművészeti Múzeum tulajdonában. Leltári szám: 80.518

4 Janny Rezső és Göbel Katica egyetlen fia, Rezső (1889-1911) élete tragikus véget ért. 1911-ben mint medikus boncolás közben vérmérgezést kapott s elhunyt. Síremléke, Bory Jenő (1879-1959) alkotása a Melankolia figurájával a székesfehérvári Hosszú temetőben.

5 SZIGETI 1979. 193. Janny József életéről, működéséről lásd még: Göbel János György: Janny József

és a ciszterci főgimnázium énektanáraként mintegy negyedszázadon keresztül hihetetlen szervezőmunkát végzett, és színvonalas zenei életet teremtett. Tevékenysége nyomán a káptalan és a város közös ének- és zenekara korabeli nagy művek előadására is alkalmas volt. Ezenkívül Janny József irodalommal is foglalkozott, jeles könyvtárat mondhatott magáénak. Tanítóként, igazgatóként fontosnak tartotta a fegyelmet, a valláserkölcös és hazafias nevelést, az oktatás és nevelés összekapcsolását, valamint a leánynevelést. Gyermekeit szintén ezek szellemében nevelte. Széleskörű érdeklődését, műveltségét, zenei tehetségét örökölte Gyula fia is, ahogy hazaszeretetét és a mély humanizmusát.

A családi legendárium szerint még egyetemi éve előtt gyakran elkísérte Janny Gyula az édesapját Csíkvárra (ma: Szabadbattyán), gr. Batthyány Imre (1781–1874) cs. kir. kamarás, főlovászmester és neje, gr. Majláth Erzsébet (1794–1876) kastélyába. Művészi zongorajátékával kísérte édesapja szép énekét. Bécsi egyetemi éve alatt is felkarolták Batthyányék, palotájukba hívták, ahol nemcsak zongorázott a családnak, hanem vacsoravendég is volt.

Janny Gyulára fényes pálya várt: rk. egyetemi tanár, a Szent István Kórház sebész főorvosa, a Vöröskereszt egyleti Erzsébet kórház (ma XII. ker. Sportkórház) első igazgatója és főorvosa lett. 1878-ban a Barakkórház sebészeti osztályának főorvosává vált, 1882-ben egyetemi magántanár. Tanulmányai magyarul és németül jelentek meg. Életművének kiemelkedő része a Vöröskereszt Egylet Erzsébet Kórházának megalapítása. Az 1884-ben megnyílt kórház első igazgatójaként sokat tett az ápolóképzésért, a Vöröskereszt céljainak széleskörű megvalósításáért. 1885-ben a Szent István Kórház sebészeti osztályának élére és az Anker Biztosítótársaság főorvosának nevezték ki. A hivatalos és szakmai elismerések sem maradtak el; számos külföldi sebészársaság választotta meg tiszteletbeli tagjának, az Országos Közegészségügyi Tanács rendkívüli, majd rendes tagja (1891), 1895-ben nyilvános rendkívüli tanár. 1903-ban nemesi előnevet (fehérvári) és címet kapott,⁶ 1909-től udvari tanácsos. Mindezek ellenére élete kudarcaként élte meg, hogy mások kicsinyessége miatt sohasem érhetette el az egyetemi nyilvános rendes tanári kinevezést. 1909-ben mint egy. ny. rk. tanár s mint a Szt. István Kórház sebészfőorvosa vonult vissza, majd 1912-ben az Erzsébet Kórház igazgatói tisztéről is lemondott, ám haláláig tiszteletbeli igazgató maradt. A főváros által adományozott sírhelyen nyugszik a Kerepesi temető 1/20. sz. táblájában,⁷ ahol apósa, Zlamál Vilmos is az ún. "akadémiai" parcellában.⁸

---

emlékezete. Lenyomat a Székesfehérvári polgári leányiskola 1892/3. évi iskolai értesítőjéből. Székesfehérvár, 1893. Nekrológja megjelent: Székesfehérvár és Vidéke 1892. október 27. Enge János Székesfehérvár zenei életét feldolgozó kézírata a székesfehérvári Szt. István Király Múzeum Könyvtárában, a 25. oldalon lényegre törő életrajz: "A 'Hangáskör igazgatójának meghagyott' Janny József székesegyházi karnagy a XIX. századbeli Székesfehérvár közéletének kiemelkedő egyénisége volt. 1814. március 7-én Székesfehérvárott született, 1829-ben a tanítói pályára lépett. 1837. április 27-én, a székesegyházi karnaggyá való választásával egy időben a belvárosi leányiskola fő tanítója lett. Országos hírű, kiváló pedagógus volt. 1872. szept. 24-én a város tanácsa a városi clemi iskolák igazgatójává választotta. Őt éven át igazgatója volt az 1866-67. tanévben életre hívott polgári leányiskolának is. Kiváló érdemeit 1856. március 17-én a koronás ezüst érdemkereszttel, 1879. június 4-én pedig ötvenéves credményekben gazdag működéséért, a koronás arany érdemkereszttel jutalmazták. A székesegyházi ének és zenekart ritka lelkesedéssel és nagy szakértelemmel vezette. Ezirányú fáradságos munkájában nem ismert határt. Mint énekepédagógus is kiváló volt. A kath. főgimnáziumban 1852-1877-ig, tehát 25 éven át tanította az éneket. A reáliskolában is tíz évig, 1856-1866-ig működött mint énektanár. Székesegyházi karnagyi tisztét iskola igazgatói minőségben való nyugdíjazása után is még jó néhány évig, egészen 1886-ig megtartotta. Ezt a tisztségét kereken 50 éven át gyakorolta. 1892. október hó 27-én hunyt el. Hamvai a székesfehérvári Hosszú temetőben nyugszanak.

6 GERŐ 1940. 95.

7 KÁROSY 1938. 43.

8 KÁROSY 90.

A menyasszony és családja

Zlamál Gizella (Budapest 1852. április 6. – Budapest 1944. április 27.) a magyar állatorvoslás megalapítója, dr. Zlamál Vilmos (1803. június 21.–1886. november 11.) egyetemi tanár és Herle Barbara⁹ (Greinersdorf /Ausztria/ 1809. július 1. – Budapest 1889. augusztus 25.) legkisebb gyermeke. Esküvőjük 1831. január 8-án volt Bécsben. Házasságukból tizenhat gyermek született, de csak hat nőtt fel. Volt olyan hét, hogy három gyermek halt meg járványos betegségben. Életben maradt gyermekeik közül ifj. Zlamál Vilmos orvosdoktor,¹⁰ a pozsonyi kórház főorvosa, Gusztáv (1840–1890)¹¹ lovag, honvédeztredes, a Ludovika Akadémia tanára volt. A tizenötödik gyermek Matild (Ilona) (1851–1945) hosszú élete során részint testvérével, Gizellával együtt élt.

Dr. Zlamál Vilmos¹² neve szakmai körökben ma is ismerősen cseng, hiszen a magyar gyógyítás és állatorvoslás történetében kiemelkedő szerepet töltött be; kiterjedt a róla szóló szakirodalom, és születésének 170. évfordulóján, 1973-ban emlékülést tartottak tiszteletére és felavatták szobrát is, Madarassy Walter művét.¹³ Neve idegen hangzású, morva születést takar. A morvaországi Morsitzban (ma Csehország, Moravce) látta meg a napvilágot. Orvosi tanulmányait Bécsben, a Josephinum orvosi intézetében végezte, majd Galíciában volt katonaeorvos, a lengyel-orosz háború sebesültjeit ápolta. 1833–1835-ben a hadügyi tanács rendeletére kijárta a bécsi állatorvosi iskolát. Temesvárra helyezték 1835-ben, ahol a helyőrségi kórházat igazgatta és felügyelte a határőrvidék állategészségügyét. 1838-ban, amikor Pesten létrehozták az országos állatorvosi hivatalt, őt bízták meg a vezetésével (regni veterinarius), noha akkor még magyarul nem tudott. Rövid idő alatt, nagy léptékben sajátította el a nyelvet és nemcsak beszédében, hanem szellemiségében, érzelmeiben is azonosult a magyarsággal, mondhatjuk, magyarrá vált. 1843-ban a pesti egyetemen az állatorvostan rendes tanára és az Állatgyógyintézet igazgatója lett. Életében több ízben nagyon fontos javaslatokat, intézkedéseket hozott, különösen az állategészségügy, a járványok megfékezése területén, de az állatorvosi szakoktatás színvonala érdekében is. 1846-

9 Herle Barbara édesapja, Lorenz Herle (1762–1813) hivatásos katona, aki részt vett a Napóleon elleni esaktkban. Anyja (1789-1868) 15 éves korában ment férjhez és 24 évesen megözvegyült három gyermekkel: két leánnyal és egy fiúval. Johann apja nyomdokaiiba lépett; Ritter von Herle (1811-1869), tüzérségi főparancsnok. Az osztrák hadsereg tisztjeként vett részt a magyar szabadságharcban, a nagyszabeni csatában Bem József ellen harcolt. A szabadságharc leverése után szót emelt unokaöccsért és ezért ifj. Zlamál Vilmos büntetését enyhítették, tengeri szolgálatá változtatták át. A farkasréti temetőben a Mária Terézia Rend által vásárolt sírhelyen nyugszik.

10 Ifj. Zlamál Vilmos élete regényes fordulatokban gazdag, attól kezdődően, hogy 1848-ban gimnazistaként állt be Nagysándor József honvédszázalójába. A család birtokában volt az a levél, melyben az aradi vértanú tábornok az édesanyának, Herle Barbarának beszámolt a fiúról. Világos után kertészlegénynek öltözve bujkált. Pestre hazajöve elfogták, a Neugebaude-ban szembesítették édesapjával, ám letagadták, hogy ismerik egymást. Várfogságra ítélték, mígnem Johann Ritter von Herle (anyaági nagybátyja) közbenjárására büntetését megváltoztatták, tengeri szolgálatra kötelezték 1858-tól négy éven át. Engedték, hogy elvégezze az egyetemet, azon ígéret fejében, hogy utána beáll katonaeorvosnak.

11 Zlamál Gusztáv hadnagyként vett részt az olasz (1859) majd porosz (1866) hadjáratokban. Felesége Berzenczey Ottilia (Gyalu, Kolozs vármegye), egyetlen gyermekük Zlamál Elza, aki Bárczy Gusztáv felesége, a Rózsavölgyi és Trsa Zeneműbolt társtulajdonosa, Bárczy István fivére.

12 Életéről lásd: Galgóczy Károly: Emlékbeszéd dr. Zlamál Vilmos a M. Tud. Akadémia levelező tagja felett. (A MTA tagjai fölötti emlékbeszédek) Budapest, 1888. Emlékkönyv a budapesti Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről. Irta és szerkesztette Hőgyes Endre. Budapest, 1896. 167-168.

Biographia. Az Állatorvostudományi Egyetem elhunyt tanárainak és eladónak életrajza. Budapest. 1967. 156-158. V. GÓZ 1985. 699-703. A Magyar Tudományos Akadémia tagjai. Budapest. 2003. III. kötet 1433-1434.

13 Emlékezés dr. Zlamál Vilmosra, születésének 170. évfordulójára. Kovács Ferenc professzor emlékbeszéde és Soós Gábor államtitkár szoboravatás beszéde. Magyar Állatorvosok Lapja 1974. 29. évf. február 139-143.

ban kelt folyamodványának, amit az egyetemi tanácshoz intézett, történeti, dokumentációs értéke van, hiszen felsorolja az iskola rendes hallgatóinak számát, az évi költségvetés összegét stb.¹⁴ Megfogalmazott javaslatai között szerepelt a házi gyógyszerár felállítása a hallgatók gyógyszerkészítési gyakorlatának céljából, valamint egy anatómiai, bonctani múzeum szervezése is. 1848-ban tagja volt az Országos Közegészségügyi Tanácsnak. Tanítványaiból nemzetőri századot szervezett, emiatt a szabadságharc bukása után felfüggesztették az állásából. (Nemzetőri díjszabályja a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum állandó kiállításán látható.)

Szakmai tapasztalatait a későbbiekben is elismerték. 1851-ben az önállósult pesti állatgyógyintézet igazgatójaként reformokat vezetett be, a gazdák részére állatorvosi kurzust indított. Zlamál volt Magyarországon az állategészségtan és állatgyógyászat úttörője, az állatjárványtani kutatások elindítója, s az elmélet mellett igen nagy szerepet szánt a gyakorlatnak, a környezethigiénának, a járványok megfékezésének. Különösen a Balkánról behurcolt marhavészt tanulmányozta, kórtanának feltárásával foglalkozott, lerajzolván a veszélyeztetett területek térképét. Gondot fordított a megelőzésre, megszervezte az állatgyógyászatot és szigorú, már-már drákói állategészségügyi rendszabályokat hozott: példaként említjük az 1859-es évi, az állati ragályokról szóló szabályrendeletet, majd később az 1874: XX. törvénycikket, a keleti marhavész ellen. Ez volt az első állategészségügyi törvényünk, amelynek hatásaként 1881-re a marhavész országszerte elmúlt. Zlamál lényegében az addigi „tapasztalati” állatorvoslást tudományos szintre emelte. 1864-ben széleskörű szakirodalmi tevékenységéért az Akadémia levelező tagjává választották. 1867-ben a kereskedelmi minisztérium állategészségügyi osztályán tanácsossá nevezték ki, s számos állategészségügyi jogszabály megalkotásában vett részt. 1867-ben Zürichben a III. nemzetközi állatorvosi kongresszuson Magyarországot képviselte. Nyugdíjazásakor, 1881. október 30-án, szolgálata elismeréseképpen magyar nemesi előnevet (morvai) és címet kapott.¹⁵ 1886. november 12-én hunyt el.

A Janny-Zlamál házaspár otthonai és családja

A Zlamál házaspár a belvárosban nívós polgári lakásban élt. Emellett a budai hegyekben hatalmas kertben a maga korában is kiemelkedőnek számító klasszicista villát építtettek 1846-ban, ahol a nyarakat töltötték. (Ma műemlék, Lóránt u. 5/a.) Nyaraló házukat a Janny-Zlamál házaspár megváltotta a többi örököstől, berendezési leltára is megmaradt: a célnak megfelelő, thonet, vas és más egyszerűbb, de célszerű bútorokkal volt berendezve, a kert művészi gonddal telepítve és kialakítva.

Az ifjú Janny-Zlamál házaspárnak mindkét oldalról megvolt az indíttatása a régi polgári hagyományok tiszteletben tartására: “esse unter deinen Kosten, kleide dich nach deinen Kosten, wohne über deine Kosten”, azaz a lakás nívója elsődleges kérdés az életmód kialakításánál, nem a polgári puritanizmus, hanem a nemzedékek ízlését alakító szemlélet volt az irányadó.

A házasságkötést követően dr. Janny Gyula és Zlamál Gizella előbb a Borz (ma V. Nyáry Pál) utca 7., illetve 9. szám alatt lakott, majd 1879–1910 között a belvárosi Koronaherczeg (ma V. Petőfi Sándor) utca u. 6. alatti kétemeletes, gr. Batthyány-házban. Ezt az épületet 1914-ben lebontották.

Első fiuk ifj. dr. Janny Gyula (Budapest 1875. március 16. – Budapest 1949. február 9.) nem

---

14 KÓSSA 1907.

15 GERŐ, szerk. 237.

nősült meg, haláláig édesanyjával és húgával élt. A második fiú, dr. Janny Géza (Budapest 1879. július 11. – Torna /Románia/ 1933. január 18.) 1921. június 4-én kötött házasságot Aradon Balcsó Ilonával, s 1922. április 21-én született meg ugyanitt fiuk, Géza.¹⁶ A Janny-Zlamál házaspár harmadik gyermeke Janny Gizella (Budapest 1889. december 22. – Budapest 1984. szeptember 2.). Az elemi négy osztályában magántanuló volt, majd felsőbb leányiskolát végzett. Előbb tanítónői, aztán tanári oklevelet szerzett magyar-német, történelem-földrajz szakon az Angolkisasszonyok Tanárképző Intézetében. Képesítő vizsgáját 1914-ben tette le. Édesapja halála után, 1916-ban kezdett tanítani. 1924. május 24-én kötött házasságot br. Günther von Sternegg, azaz Sternegg-Günther Ferenc m. kir. honvédszázadossal. Janny Gizella tanári pályája megszakítás nélkül 1957-ig, negyvenegy éven át ívelt. Polgári iskolai tanár volt, majd 1949-től általános iskola felső tagozatán tanított. Megkapta az arany, a gyémánt, a vas és a rubin diplomát is.

A Borz utcai lakás (V. ker. Nyáry Pál utca, korábban V. Kaas Ivor utca) 1874–1879

A Borz utca 7-ben bérelt lakást legénykorában Janny Gyula, majd házasságkötése után rövidesen átköltöztek a 9. szám alá, abba a házba, melynek homlokzatát díszítő borzfigurájáról az utca az elnevezését nyerte. (A Borz utca 9. számú házat azóta lebontották.) Vélhetően négy szobás otthonuk volt: Az egykori legénylakás bútorairól nincs érdemi adatunk, viszont közös szerzeményeikről dokumentumok maradtak fenn.

A megőrzött számlák áprilisban, májusban keltezettek, így már nem a legénylakáshoz, hanem a közös lakás berendezéséhez kapcsolhatók, illetve a menyasszony hozományához (az esküvő május 7-én volt).

Három nappal az esküvő előtt kelt az a számla a „2-ik Asztalosegylet Bútorraktárában”, melyben egy „jádzoasztal” zöld posztóval, dolgozószoba-berendezések (íróasztal, könyvszekrény homályos üveggel, „franz: mosdoszekrény”, köpölda) és két fehérműs és ruhásszekrény („Chiffonier”) szerepel.¹⁷ A számlák alapján pontosan datálhatjuk a bútorokat, s az 1870-es évek magyar historizmusáról, berendező-művészetéről alkothatunk képet. E bútorok többnyire fenyő vakfára diófa vagy diógyökér borítással készültek. Mind az asztalok, mind a szekrények lábai esztergáltak, utóbbiaké gömbösek. A szekrényeken a betétmezők hosszúkásak, olykor szabályos kör alakúak, hajlítót, finoman ívelt, sima profilléccel keretezettek. A záróparkány enyhén ívelt, középen faragott díszítéssel. Vissza-visszatérő ékítmény a plasztikusan mintázott rózsacsokor. Jellegzetes a szekrénytestek lezárása két elülső szélükön élére állított lizénával, amely konzolszerű tagban és nem oszlopféjben végződik. A záróparkányt kis vázatagok koronázzák.

A maga nemében a leirtakhoz idomul, de mégis különös bútor a mosdoszekrény¹⁸, amit Janny doktor a dolgozószobájában helyezhetett el, ahol naponta rendelt és betegeit gyógykezelt. A dolgozószobába kiválóan beilleszkehetett, hiszen zárt, csukott állapotában nem árulta el tényleges funkcióját, inkább írószekrényre emlékeztetett. Különbözik az egyébként ismertebb márványlapos, illetőleg tükrös mosdoszekrényektől. A használati célszerűség jellemzi,

16 A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. Összeállította Gudenus János József. II. kötet, Budapest, 1993. 114. és V. kötet, Budapest, 1999. 141. Fehérvári dr. Janny Géza felesége (= Budapest, 1961. december 16.) gr. Königsberg-Rottenfels Julianna (Budapest 1940. július 27. – Szentgotthárd 1994. március 14.)

17 2dik Asztalosegylet Butorraktára “Nádor-utca és főut szegletén 19. sz. Vigyázóház” számlája, kelt: Budapest, 1874. május 4-én, dr. Janny Gyula részére, különféle bútorokról, 340 forint értékben.

18 A mosdoszekrényt porcelánkészletével együtt publikálva: Vigh Annamária: Mosdoszekrény a múlt századból. Magyar Iparművészet 1998/3. 30-31. Kiállítva: Egy nagyváros születése. BTM Kiscelli Múzeum 1998-1999.

hiszen a fedéllap felemelésével, kitámasztásával egyidejűleg egy ollós szerkezet előretolta a mosdókészletet tartó fehérre festett bádogtálcát. A szakirodalomban e típus felfedezésre vár, s ahogy Kígyóssy Ágnes bútortervező megemlíti: “A szekrényt a használati célszerűség jellemzi, ugyanakkor formai kialakításával álcázza és titkolja tényleges használati funkcióját. Az ornamentikától mentes ’modern stílusforma’ jellemzi, az egyszerűség művészete párosul a kézműipar és ipari gyártás jegyeivel.”¹⁹ (1-2. kép)

1-2. kép: Mosdószekrény a Borz utcai lakásból, Dr. Janny Gyula szerzeménye (Családi felvétel)

A mosdószekrényben az eredeti porcelán készlet hiánytalanul megvan: egy lavór, egy vizeskorsó, egy darab szappantartó betétjével és fedővel, egy darab púdertartó fedővel és egy darab szivacstál. Jelzése: „NOWOTNY ALT ROHLAU” (cseh).²⁰

Zlamál Gizella hozományához egy ebédlő, egy hálószoba és szalonberendezés tartozott.

Florian Patzak asztalosmesternél Pesten 1874. április 1-én kelt számlán egy ottomán és négy „Schwimer” szerepel, melyek szerkezeti váza készült az asztalosnál, Zlamál professzor – az örömapa – részére.²¹ Majd az ülő, illetve fekvő bútorok kárpitozását Carl Repper pesti mester végezte.²² A számlája alapján feltételezhetjük, hogy a bútorkárpitokkal azonos anyagból készültek a számlán szintén szereplő függönyök. Ugyancsak a célszerűség diktálta, hogy

19 Kígyóssy Ágnes levele, kelt 1997. április 2-án. Magántulajdon.

20 August Nowotny 1923-ban vette meg az 1811-ben alapított “Steingut”-gyárat. 1838-ban kezdték meg gyártani itt a porcelánt. Fő eladási helyek: Wien és Magyarország. August Nowotnynek a lavórón látható márkajegyét 1823-1884-ig használták – NOWOTNY ALTROHLAU. (Ma: Stará Role, Csehország) lásd: DANCKERT 1978. 29-30. 11. sz. márkajegy. Jana Kybalová: Keramik Marken aus aller Welt. Praha, 1981. 22. 1388. sz. márkajegy.

21 Florian Patzak “Tischler Meister Stefansplatz Nr. 1.” számlája, kelt: Pest, 1874. április elsején, Professor Slamal (Zlamál) részére. “1 Ottomann 4 Schwimer Rollen Ross” Az asztalos munka 39 forintba került.

22 Carl Repper (telephely nincs megjelölve) számlája, kelt: Pest, 1874. május 3-án, az esküvő előtt négy nappal. A megrendelő neve az ő számláján nem szerepel, de nyilvánvaló, hogy Gizella hozományba kapott bútorairól van szó. “1 Ottomann 4 Svimmer Fottel (sic!)”, valamint ablak közötti két párna huzattal, drapériás két ablakfüggöny készült el. A kárpitos munka szintén 39 forintot tett ki.

eredetileg egyszínű kelmével, okkersárga ripsz kárpitozással vonták be az ottománt és a foteleket; a sötétbarna rojtok alól csak a görögök látszottak ki. A textilművészet e területei kevésbé ismertek s értékeltek. A függönyök, a baldachinok, tapéták, valamint a kárpitozás fontosságára hívják fel a figyelmet a korabeli, megmaradt enteriőr-felvételek és a külföldi szakirodalom.²³ A kárpitos mesterek kiváló szakmabeli felkészültséggel rendelkeztek, szinte alkottak. Nem véletlen, hogy az asztalosmunka és a kárpitozás ugyanannyiba került. A textíliáknak, a függönyöknek, a kárpitozásnak döntő szerep jutott az enteriőr dekoratív kialakításában, s a belső egység, harmónia megteremtésében. A kényelem szintén a kárpitosoknak volt köszönhető. A látvány is fontos volt, hiszen pazar szövetelekkel, paszománymunkákkal, a bútorok élein zsinórozással készültek az ülőalkalmatosságok. A korabeli enteriőr-felvételek alapján alkothatunk fogalmat arról, milyen lehetett egy magyar, világot látott polgári család otthona.²⁴

Az említett "Schwimmer" kényelmes, ívelt vonalú, görgőkön guruló, esztergályozott lábú fotel (egy darab ma is megvan belőle). Hozzá hasonlóan a török kerevet is igényesen kárpitozott, kényelmes és alkalmazkodik mindenféle stílusú berendezéshez.²⁵

„Egy török kerevet – díván – például műszerkezettel bíró bútor darab, pedig nem látni rajta semmit, a mi a fentemlített stylusok nyomait viselhetné, de minthogy tökéletesen megfelel rendeltetésének, mert a legkényelmesebb ülő-, nyug- és fekhelyül szolgál, s mert nem bír határozott, éles vonalakkal, sőt inkább lágy, gömbölyödött idomainál fogva mindenhez hozzá simul, hozzá illik, azért nem is ellenkezik semmiféle más szerkezetű bútorral vagy díszlettárggyal.”²⁶

Minden bizonytalán külön ebédlőbe kerülhetett a diófa-borítású, esztergályozott lábakon álló, 12 személyes, kihúzható ebédlőasztal nádas Thonet-székekkel (14-es típusú székek voltak²⁷), egy kis falóra és tálalószekrény, melyek stílusa szervesen illeszkedett a már elemzett bútorokéhoz; fenyőfa alapon diófa furnír, esztergályozott lábak, a szekrénynél hosszúkás betétmezők, ívelt felső lezárás, faragott rózsás oromzati dísz. A berendezés egyszerű, hiszen a korabeli ízlés úgy kívánta, hogy az ebédlőszobában „... a bútorzat is igénytelen legyen. A kredenz – tálaló-asztal – a fődarabot képezi hozzá tartozó díszével: a többi csak az asztalból és székekből áll...”²⁸

Az ebédlőasztalnak öt lefelé keskenyedő, esztergályozott henger alakú lába van. Betétek nélkül formája kerek, deszkákkal bővítve elliptikus. A deszkalapokat vaskallantyú rögzíti egymáshoz és akasztja a diófa borítású részhez. Az 1870-80-as években az egységteremtés szándékával tervezték az egyes szobák, termek, ebédlők berendezését, lehetőség szerint ugyanabban a stílusban. A reneszánsz ekkor vált meghatározóvá.²⁹

A hálószoba-bútorzat is igen egyszerű és célszerű: két darab kétajtós (egy polcos és egy akasztós) ruhásszekrényből, két darab ágyból és két darab éjjeli szekrényből állt. Anyaguk, stílusuk, felépítésük, tagolásuk a fentiekhez hasonló.

23 DUBOIS 1964. 244-245. BENKER 1984. 58-69.

24 LUTHMER 1886. Könyvében olyan egykorú enteriőroket közül, melyeken a gazdag függönmegoldások mellett látható ebédlőasztal székekkel, továbbá a kárpitozott bútorok között "Schwimmer" is. Tafel 3, Tafel 13.

25 A hozományban lévő ottomán mintegy 1976-ig a leszármazottak lakásának tartozéka volt. Midőn eredeti kárpitozása - sötétebb árnyalatokban sokszínű, bársonnyal kombinált gyapjúszövet -, tönkrement, egy afgán szőnyeggel földig letakarva használták. Ugyancsak sokáig, mintegy 1950-ig megvolt az okkersárga ripsz függöny is.

26 Jacob von Falke: A lakás művészete. Átdolgozta K. Beniczky Irma. Budapest, é. n. 11-12.

27 A 14. számú Thonet-szék diadalútjáról: Bánszkyne Kiss Éva: Bécsi bútorok a századfordulón. (Kiállítási katalógus) Kecskemét, 1984. 6. és 11.

28 FALKE 49.

29 ZLINSZKYNE 1996. 269. B. Ludwig asztalosmester bírral kárpitozott ebédlőszékeiről.

A szekrényajtók teljes magasságában hosszú, lekerekített betét, a koronázó párkány felfelé ívelő közepén keretbe foglalt plasztikus rózsacsokor látható. Az ágy diófából készült, oldaldeszkaí simák. Teljes hosszúságában vájatos keresztgerendába illeszthető keményfa hevederekkel rögzített. Három "grádlival" bevont lószőr matrac tartozott hozzá.

Az említettek a korabeli háló nélkülözhetetlen kellékei voltak, de nem hiányozhatott a helyiségből tükör, néhány asztalka és szék sem. A családi hagyomány szerint a hálószobában volt egy biedermeier ökörszemes keretezésű tükör, továbbá állt még itt két fotel is, mely szintén a menyasszony hozományához tartozott. Neobarokk ízlésűek, szinte egyetlen egyenes porcikájuk sincs, a háttámla lágy ívelése követi a test körvonalát, karfák nincsenek, az enyhén hajló lábak bütyökben (egykor görgőkben is) végződtek. A hasonló fotelek Magyarországon 1860 körül jelentek meg, így még az is lehetséges, hogy a Zlamál szülők saját otthonukból adták oda lányuknak.

Az egyéb kiegészítő kisbútorok közül kifejezetten a háziasszonyénak számított a háromlábú varróasztalka és a női íróasztal. (3. kép)

3. kép: Női íróasztal dr. Janny Gyuláné Zlamál Gizella tulajdonából (Családi felvétel)

Éz utóbbit Janny Gyuláné egy toilette-asztal helyett választotta. Cabriolet-lábai, valamint keskeny felépítménye, finom, de mégis határozott faragása (rózsás kartus), valamint az asztallap lágyan hullámzó körvonala igazán kecsessé, „nőiessé” teszik.

A legpazarabb természetesen a szalonberendezés volt, hiszen a fogadószoba mutatta a külvilág felé a lakás tulajdonosainak vagyoni helyzetét és ízlését. „A szalonban a külvilággal érintkezik a család, s itt tehát a háznak legfényesebb oldalát kell mutatnia.”³⁰ A társasági élet megkövetelte, hogy a vendégek szabadon mozoghassanak, beszélgető helyek legyenek. Legfontosabb bútorzata a szalongszék volt, amely a Zlamál-hozomány esetében a következő

darabokból állt: szalonsztal, konzolasztal, ülőgarnitúra - kanapé, hat fotel, két puff, egy lábzsámoly.

Mindkét asztalka kiképzése azonos: az „S” alakban hajtott lábak pikkelyes, leveles, rózsás faragásokkal díszítettek, s ugyancsak faragvánnyal lékesített a lábakat összekötő merevítő is. Minden bizonnyal a konzolasztal fölül tükröt helyeztek, talán éppen a hozományhoz tartozó nagyméretű, aranyozott keretű szalontükröt. A kanapé és a fotelek kárpitozottak, s még az egykor görögökben végződő esztergált lábak sem látszottak ki, ugyanis a borvörös bársony kárpitról gazdag paszomány csüngött alá. Jellegzetes a háttámlával egybeépített ívesen kifelé hajló kartámla.

A szalonok díszítésénél – mint ez esetben is – szívesen alkalmaztak műtárgyakat, vázakat, továbbá függönyt. Ezúttal fehér csipkefüggönyt, rózsacsokrokka beleszőve. A bútorokat ugyanaz a motívum, rózsacsokor fűzi egybe, amely megjelent a két ruhásszekrényen, az ágyakon, a szalon- és konzolasztalon, valamint az ebédlőszekrényen is.

A szalonban az alacsony könyvszekrényt közrefogva egy-egy oszlop állt, melyeken urnaalakú váza helyezkedett el: 40 cm magas vázak alabástromból, kihajló peremmel és két-két lágyhajlatú füllel készültek. A 30-35 cm átmérőjű oszlopok fából készültek, stukkóra alapozott, feketévelerezett, márványt utánzó festéssel voltak teljesen bevonva, makarti hatást keltve. (Az oszloplábazat hatszögletű volt, két-két gyűrűs tagozattal.)

A márványt imitáló oszlopok mellett külön ki kell emelni a színek, a színfoltok hatását, szerepét. A bordóbársony kárpitozású ülőgarnitúra, az aranyramás tükrök és a fekete oszlopok egyszerre sugallnak eleganciát és keltenek ünnepélyes reprezentációt. Mindehhez járult egy ferahán szőnyeg színessége: közép-perzsi, nagyobb méretű csomózott szőnyeg. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum vásárolta meg.)

Wohl Janka „Az otthon” című, 1882-ben megjelent ízlésformáló könyvében azt írta, hogy a zongorának, a polgári zenélés legfőbb kellékének a szalonban vagy a nappaliban van a helye, hacsak nincs külön zeneterem. Így a házaspár közös szerzeménye, egy kvalitásos bécsi zongora, a Johann Baptist Streicher und Sohn cégtől³¹ a szalonban kapott helyet. E neves, régmúlta visszatekintő (1746-ban alapított zongorakészítő („Pianoforte-Fabrikant”) cég az általános bécsi ipari kiállításokon több alkalommal szerzett aranyérmeket (1835, 1839, 1845). 1862-ben a londoni vilákiállításon szintén díjazott volt, majd 1867-ben, a párizsi vilákiállításon a kontinens hangszerkészítői közül egyedülként kapott aranyérmeket termékeiért. Bizonyára a Janny családi tradíciónak, dr. Janny Gyula muzikalitásának, igényességének is szerepe volt abban, hogy éppen egy nagy múltú, elismert cégtől vásároltak. A zongorához két darab lyukacsos, lemez-ülőkés Thonet zongoraszekék járult.

Koronaherceg u. 6. (ma: V. ker. Petőfi Sándor u.) 1879–1899

1879-ben a Janny házaspár immár két gyermekkel elköltözött a központi fekvésű Koronaherceg utcába, mely korábban az Uri utca nevet viselte. Janny doktor bővülő sebészorvosi magánpraxisa és házi orvosi működése³², jövedelmi viszonyai mindezt lehetővé tették, s mintegy

31 Fenmaradt levelük, amit dr. Janny Gyulának írtak, kelt Bécsben, 1874. március 3-án.

32 Pacientúrájának nevesebb tagjai: Tisza Kálmán és fia, gr. Tisza István – itt nem csupán házi orvos, hanem benső barát is. Tisza István sok párbajánál jelen volt. Br. Radvánszky Antal és családja; felesége Podmaniczky bárónő – az első nagyobb jövedelem innen származott. (Az elsőszülött fiú, ifj. Janny Gyula keresztanyja volt.) Gr. Zichy Ágoston, a király személye körüli miniszter; gr. Zichy Jenő, a nagy utazó és műgyűjtő; gr. Zichy Aladár; Wekerle

meg is követelték, ahogy azt is, hogy újabb s újabb luxus tárgyakkal bővüljön a korábban megvásárolt, ide is átszállított bútorzat. A szalon berendezését szintén magukkal vitték, amely kiegészült egy igen jellegzetes darabbal, a cache-pot tartó állvánnyal. A neoreneszánsz stílusú, eklektikus elemeket is hordozó bútor az 1880-as évekből, Fischer Ignác gyártmánya, pálmatarató fajanszedényként funkcionált. Elképzelhetetlen volt a szalon virág nélkül, főként a nagylevelű növényeket kedvelték és helyezték el hatalmas virágkosarakban.

Az ebédlő nagyméretű asztala ezután egészült ki (1886-ban) hat darab új, hozzá illő székekkel. A négy esztergályozott lábat „H” alakú hevederek merevítik, ülésük nádazott, háttámlájuk bőrrel (a számlában „Chagrain Polst.”) bevont. A nagypolgári otthonokban³³ bőrrel kárpitozott székeket használtak, míg a társadalmi létrán alattuk lévőek inkább nádazottat. A székekkel együtt vették meg az ebédlő - kivitelezésénél, méreténél és tömegénél fogva legjellegzetesebb bútordarabját - a márványlapos kredencet. A gondviselő sorsnak köszönhetően megvan a számlájuk is: Kramer Samu cs. k. udvari bútorgyárából származnak.³⁴ Az ebédlőszekrény vízszintesen két, függőlegesen három részre tagolódik. Az alsó szekrényttest három fiókos és három ajtós, utóbbi négy faragott konzollal elválasztva. Fedőlapja márvány, melyen elől két gazdagon faragott baluszteren, hátul mellvédszerűen kiképzett hátfalon nyugszik a szintén háromajtós felső rész, lizénákkal elkülönített betétkeretes ajtókkal. Fent többszörösen tagolt párkányzat, baluszteres korláttal a bútortetőn. A Janny házaspár egyik legjelentősebb bútorgyártása ennek a nagyméretű ebédlőszekrénynek a megvétele volt. (4. kép)

Praktikus kisbútorokat szintén vásároltak. A három bükkfa zsúrasztalka mindegyikének vékony, esztergályozott rudak képezik a lábait. A két kisebb becsúsztatható a legnagyobb asztalka alá, így kevesebb helyet foglal. Ugyancsak leleményes konstrukciójú a zsúrkocsi: görgőkön gurítható és mind a négy oldala lehajtható és kitémasztható, továbbá fedlapján kiemelhető tálca van.

Számlák bizonyítják, hogy más alkalommal is rendeltek Kramer Samutól: 1889-ben egy háromrészes könyvszekrény – „verbunden mit Instrumentenkasten” –, egy ottomán, három összetartozó és egy másfajta fotel, egy teasztal, egy szoba (a férfiszoba) és a szalon tapétázása szerepelt a számlán.³⁵ Mindezek, a számlában felsorolt tárgyak, azonosíthatók a ma is meglévő darabokkal. A nyolcszögű teasztalkát ma a Liszt Ferenc Emlékmúzeum őrzi.³⁶ Erre is jellemző a faragott díszítés és esztergályozás, a baluszteres lábak tetején egy-egy konzol tartja az asztallapot. 1891-ben ismét egy teasztalt vettek Kramertól.³⁷ Ezt nem sikerült azonosítani.

Sándor pénzügyminiszter – Székesfehérvárott a ciszterci gimnáziumba együtt jártak; Zsolnay Vilmos, Zsolnay Miklós és családja; Szabó Miklós, a Kúria elnöke; Popovics Sándor, a MNB elnöke, aki egyébként mint jóbarát vacsoravendég is volt; Degré Alajos és családja; Ráth Károly főpolgármester; Machlup Lajos és Adolf, gazdag börgyáros; Baumgarten Izidor koronaügyész; Baumgarten Károly kúriai bíró; Neuschloss Ödön és Marcell, nagypapjuknak bútorgyára volt; Falk Miksa; József főherceg és felesége fiatalabbik fia, László főherceg, aki szerencsétlen kimenetelű vadászat áldozata lett; Vaszary Kolos hercegprímás, Csernoch János hercegprímás, Vajda Ödön zirci apát stb.

33 Hasonló, bőrrel kárpitozott ebédlő székeket, Bernhard Ludwig bécsi asztalosmester műveit 1871-72-ben Bécsben múzeumi kiállításban mutatták be (Museum für angewandte Kunst).

34 Kramer Samu cs. k. udvari bútorgyára (Budapest, Fürdő utca 2.) számlája, kelt Budapesten, 1886 decemberében, Dr. Janny Gyula részére, a kredencéről és az asztali székekről. Az ebédlőszekrény ára 340 forint volt.

35 Kramer Samu cs. k. udvari bútorgyára (Budapest, Fürdő utca 2.) számlája, kelt Budapesten, 1889. január 23-án, Dr. Janny részére, bútorokról és tapétázásról.

36 Liszt Ferenc Memorial Museum (Liszt Ferenc Emlékmúzeum) Budapest, 1986. 68. 167. sz. leltári szám

37 Kramer Samu cs. k. udvari bútorgyára (Budapest, Fürdő utca 2.) számlája, kelt Budapesten, 1891. december 24-én, Dr. Janny Gyula részére.

4. kép: Ebédlőszekrény a Koronaherceg utcai lakásból (Családi felvétel)

A Kramertől rendelt könyvszekrény – az alacsony építésű, kárpitozott karfájú fotelekkel együtt – a férjiszobában kapott helyet, ugyanis e társadalmi fokon elvárás volt, hogy a lakásban legyen külön szobája a családfőnek. Miután a szomszédos Rudnyánszky-lakásból egy szobát saját otthonukhoz tudtak csatolni, sor kerülhetett a férjiszoba kialakítására. Általában értelmiségi férfiaknál valódi dolgozószobaként és könyvtárként is szolgált. A monumentális, több részből álló bibliothecának középső részét dr. Janny Gyula orvosi műszerszekrénynek használta, abban a helyiségben egyébként, ahol az orvosi rendelést tartotta.

E bútorokat alapján az 1880-as évek bútorművészetéről és Kramer tevékenységéről is képet kapunk. A neoreneszánsz az uralkodó stílus, melyre a hangsúlyozott vízszintes tagolás jellemző, miként az az ebédlőszekrényen és a könyvszekrényen is látható. A faragott díszítmények neoreneszánsz jellegűek: rozettasor, pálcikagyöngysor, gyöngysor. Baluszteres korlát jelenik meg a szekrénytetőn. Az 1870-es évekhez képest döntő különbség, hogy a korábbi ívelt, lekerekített betétmezők, a szekrénybútorok ajtóbetétjei négyszögletesek lettek. A díszítések rideg precizitása a gépi előállítást bizonyítja.

Ugyancsak a férjiszobába került az a neoreneszánsz faragott karosszék, az ún. Savonarola székekre emlékeztető „X” alakú (ollós) lábakkal, amely akár Kramernél is készülhetett. 1895-ben dr. Takács Endre főorvos özvegye adta dr. Janny Gyulának ajándékba. Szintén a ház urának szobájában állt egy esztergályozott rudak által tartott, polcokkal bíró étager, amely rakodófelületként szolgált különféle dolgok számára. (Hasonló polcos bútor a lakás más részében

is volt.) Ugyanitt sakkasztal is állt.

A ház asszonyának részére négy lábú varróasztalka készült a hálószobába, ugyanis a korábbi, a Borz utcában lévő három lábú könnyen felbillent. Könyvei elhelyezésére pedig férjétől kétajtós könyvszekrényt kapott ajándékba 1880 körül.

A homlokzatot egy-egy lizéna határolja, fejezetük helyén akantuszleveles konzol, amely a többszörösen tagolt, kiülő felső párkányt tartja, tetején három oldalon bábos korláttal. Az ajtókon egy-egy hosszúkás sokszögű, profiléccsel keretelt üveglapos betét, savval maratott finom mintázattal; alatta négyszögletes keretbetét.

A háziasszony könyvei a legutolsó időig érintetlenül maradtak ebben a szekrényben, míg aztán egy részük az Iparművészeti Múzeumba került díszes kötése miatt.³⁸

Amint látjuk, nemcsak azok a helyiségek alakultak át lassanként, melyek a különféle látogatók fogadását szolgálták, hanem a család privát igényeit kielégítőek is. Ennek azért van jelentősége, mert a középosztály számára az 1880-as években a lakás otthon funkciójánál fontosabb volt az a reprezentációs szerep, amely a külső elvárásoknak, iratlan szabályoknak tett eleget: a lakás státuszszimbólum volt.

A helyiségek viszonylag nagy száma ellenére sem beszélhetünk külön gyermekszobáról. A kislánynak szülei hálószobájában volt elkülönített lakrésze, amelyet gyermekbútorokkal rendeztek be, s ahol játékeit, babáit és bababútorait tartotta. Ezek a tárgyak ma részben a Kecskeméti Szórákaténusz Múzeumban, részben a Székesfehérvári Babaház Moskovszky-gyűjteményében található. A Janny család külön szobában helyezte el a felnövekvő két fiúgyermeket. A fiúk szobájában a cabriolet lábú fiókos asztal a tanulást, a puritán vaságyak a pihenést szolgálták.

Az ágyakat a két fiútestvérnek 1891-ben Buchwald Sándor cs. kir. vasbútorgyárában vásárolták meg, a szükséges szalmazsákokkal és egy mosdóasztallal együtt.³⁹ A vaslemezt úgy festették meg, hogy az a diófa furnért utánozta.⁴⁰ (5. kép)

Szerencsés módon korabeli enteriőr-fényképek is maradtak ebből az időszakból, melyek az elköltözés előtt készültek a Koronaherceg utcai otthonukban. A télikertől, a férfiszobáról, az ebédlő és a hálószoba egy részletéről a felvételeket Goszleth és Fia cég készítette, akik ekkor a Kristóf tér 3. alatt üzemeltek.

A megmaradt bútorok, fényképek alapján láthatjuk, hogy az igényesség milyen fontos volt számukra, amely nem pazar módon, hanem mértéktartóan kereste és lelte meg a szépet, a példaadót. A kor uralkodó áramlatai őket is megérintették, de sohasem szertelenül, szélsőségesen, az otthon harmóniáját nem veszélyeztetve. Jóllehet ez konzervativizmus is volt egyszersmind, de sohasem megmerevedett, rideg, elutasító, hanem gyarapodó, s mindig kiegészült a természetesen jelentkező, és finom ízléssel kielégített igényekkel. Ugyanakkor elegánsan, szinte észrevétlenül szintetizált: egymás mellett megfér az 1870-es évek lágy ívelésű, emberléptékű bútorzata az 1880-as évek monumentális neoreneszánsz stíljével, s beférközött a népi ízlés és az orientalizmus divatja is. (6. kép)

38 Iparművészeti Múzeum Kisgyűjtemények osztály ltsz.: 2004.48-88. 2005.60-62.

39 Buchwald Sándor cs. és kir. szabad vasbutor-gyár (gyár és mintaterem: Nagy János u. 1. sz. gyári raktár: VI. Andrássy út 4.) számlája, kelt Budapesten, 1891. szeptember 24-én Dr. Janny Gyula részére

40 Georg Himmelheber: Möbel aus Eisen. München, 1996. 287.

5. kép: A Janny fiúk részére készült vaságy (Családi felvétel)

6. kép: Enteriőr a Koronaherceg utcai lakásból, 1910 előtt (Családi felvétel)

A millennium körüli esztendőben, amikor bemutatták a magyar nép és a nemzetiségek kultúráját is, kialakult az érdeklődés a különféle műességek iránt. Elterjedt az agyagművesség emlékeinek gyűjtése, a különféle fajanszárukésnépi köcsögöké. Egyáltalán nem csodálkozhatunk, amikor egyes archív felvételeken akár kandallók párkányán, akár ebédlőszekrényeken régi fajanszedényeket látunk, archaikus hangulatot árasztva. Az ősi forrásból merítve például, br. Bánffy Ádám (1847–1887) iparművész – kitűnő cimbalomművész, porcelánfestő, keramikus és asztalos –, választói kastélyának falait százával díszítette saját készítésű, magyaros tálaival. Különösen az 1885-ös országos budapesti kiállítás után vált divattá a néprajz, s kezdődött el a műgyűjtés. Az úri ebédlőkben elsősorban erdélyi bokályok sorakoztak. A gyűjtési mánia miatt – amint Xántus János írta – „csaknem minden harmadik lakás egy fazekasraktárhoz hasonló...”⁴¹ Polgári otthonokban is elő-előbukkant egy-egy népies kerámia, vagy akár festett láda, mint a Janny családnál is: az ebédlőszekrényen erdélyi bokályok, az alkóvban tulipános láda, amit a kisleány kapott keresztapjától, dr. Farkas László főorvostól a Millennium körüli években.

Ez az a korszak, amikor a viláckiállítások megismertetik Európával a Kelet művészetét, amely egyben ihletet is ad az ősi kontinens művészetének. A Janny házaspár orientalizáló kályhaellenzőt vásárolt – talán éppen a japán kiállításon.⁴²

Néhány szó a mesterekről

Művelődéstörténeti kutatásunk nagy adóssága, hogy feltáratlan a különféle cégek története. E szerencsés esetben részint az emlékezet (Janny Gizella emlékezete) és a fennmaradt számlák bizonyítják, hol, mely kereskedőknél, iparosoknál vásároltak. Schoppnernél, a Városház téren vasedényeket, fazekakat, lábasokat, a Koronaherczeg utcában Brünnernél⁴³ lámpásokat – talán a fennmaradt petróleumlámát is –, vagy Ditmárnál, a Váci utcában függő- és állólámpát. A fentiekben említettük Kramer Samu bútorgyáros, Fischer Ignác majolikagyáros nevét.

Sajnálatos módon a székesfővárosban működő cégek iratanyagából elsődlegesen azok maradtak meg, melyek még léteztek a második világháború után, s aztán államosították őket. Olykor – a sors kegyetlen fintora – a cégjelzéses levélpapíron szereplő adatok (alapítás éve, székhely, kitüntetések) jelenthetik az egyetlen fogózkodót, s hézagpótlók lehetnek.

A berendezési tárgyakat, bútorokat több helyről, pl. a 2-dik Asztalosegylet Bútorraktárából, asztalosoktól, Buchwald Sándor vasbútorgyárából (1891), a Dósa testvérek bútorraktárából (1893⁴⁴) és főként Kramer Sámueltól vásárolták. 1949-ben az államosításkor ugyanott, az Andrassy út 4. szám alatt volt a telephelye Buchwald Sándor cégének, ahol annak idején, az alapítás időszakában a gyári raktár működött. 1894-ben kapta meg az iparigazolványt, hogy a VI. kerületben (Nagy János u.) mint vas- és ércbútorgyáros dolgozhat.⁴⁵ Az 1900-as párizsi viláckiállításon kitüntették.

Külön ki kell térnünk Kramer Sámuel tevékenységére.⁴⁶ A gyári termelésre áttérő hazai

41 KRESZ 1968. 12.

42 Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában.

43 Budapesti gyárak és cégek. Vasárnapi Ujság 1900. 47. évf. 49. sz. 823. Brünner testvérek hirdetése, Budapest, Koronaherczeg u. 3.

44 Dósa testvérek bútor-raktára (Budapest, Nádor u. 7.) számlája kelt Budapesten. 1893. július 1-én Dr. Janny Gyula részére

45 BFL Cégbíróság 7150

46 Életrajzi adatait lásd: GELLÉRI 1887. 128-131.

bútorasztalosság képviselője; lakberendező, udvari kárpitos. 1834-ben Pesten született. Inasveit 1851-ben töltötte le. Ezt követően vándorútra indult, megfordult Bécsben, Németországban, Párizsban, sőt rövid ideig Londonban is. 1859-ben Pest város magisztrátusa előtt mesterremekkel tett bizonyosságot felkészültségéről.⁴⁷ 1861-ben alapított önálló műhelyt, amely igen sokat tett a hazai dekoratív lakberendezés megteremtéséért pontosságával és finom ízlésével. 1867-ben részvételéért a párizsi világkiállításon koronás arany érdemkeresztet kapott, az 1873-a bécsi kiállítást követően pedig a Ferenc József rend lovagkeresztjét. Udvari szállító volt, s számos nagyszabású megrendelésnek eleget tett: MÁV központi indóházának királyi várótermei, főúri lakások berendezése (királyi palota, gödöllői kastély) Operaház stb.; 1885-ben a budapesti országos kiállításon a királyi pavilont rendezte be, ekkor már 50-60 munkást foglalkoztatott⁴⁸. 1896-ban a millenniumi kiállításon kiállított bútorait egyszerűség, nemes anyagok és magas minőség jellemezték. Saját vállalkozása vezetésén túl képviselte a bútort, s vele rokon iparágak érdekeit. Számos megbízatása volt: a bútortipari szakosztály elnöke, az Országos Iparegyesület Igazgatósági tagja,⁴⁹ a budapesti kárpitos ipartestület választmányi tagja, a kereskedelmi és iparkamara beltárgya volt. Tevékenységét fia folytatta, 1894-ben jegyeztették be társas cégüket. 1895-ben Kramer Sámuel társtagi minősége megszűnt, és fia mint egyedüli tulajdonos vitte tovább a céget.⁵⁰

Az asztali készleteket – porcelántányérokat, üvegpoharakat – szintén a megbízható és elismert kereskedőktől, mesterektől vásárolták meg. Fischer Emil porcelán- és majolikagyáros raktárából, Láng M. porcelán raktárából (1891), Giergl Henrik üvegáru-, tükör- és csillár raktárából (1910).

Fischer Ignác fia, Emil (1863–1937) kormányfőtanácsos örökölte apja majolikagyárát, s övé volt az egyetlen porcelángyár Budapesten. Láng M. működéséről, akitől az ünnepi étkezések kelléke, a 12 személyes meissenai étkészlet származott, alig sejtünk valamit, ellenben az újabb kutatások alapján egyre többet tudunk a Giergl-féle cégről, elsősorban az alapító tulajdonos naplói és önéletrajza nyomán.⁵¹ Giergl Henrik (1827–1871) budapesti üvegkereskedő cége - amely nevét megőrizve, családja folytatott - külföldi (angol, cseh, német) és hazai gyártmányú üvegekből, budapesti műhelyének termékeiből forgalmazott. Giergl Henrik fél Európát bejárta, majd 1865-ben vette át atyja üzletét. Életében, majd halála után is kiváló zománccfestésű üvegedényeket készítettek festőműhelyében. 1898-ban a cég az Iparművészeti Múzeumnak adományozott egy kollekción. Tőle a Janny házaspár is vásárolt, amelyből válogatott, muzeális tárgyakat ajándékozott 2001-ben a házaspár unokája az Iparművészeti Múzeum üveggyűjteményének.⁵²

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a fővárosban nevet szerzett, megbízható cégeket keresték fel. Jóllehet keveset tudunk róluk, de nevük valaha fogalom volt a saját szakmájukon belül, többen közülük császári és királyi udvari szállítók (Bachruch, Buchwald S. Fischer E. Kramer S. Láng M.). Császári és királyi udvari fényképész volt Koller Károly (Harmincad u. 4.), akitől 1891-ben egy chromofestményt vettek, s Uher Ödön (Kossuth Lajos u. 7.) is, akinél 1903-ban ún. Makart fényképeket rendeltek. Ugyanolyan gonddal, igényességgel választotta ki a

47 BFL IV. 1303 f. II. 1226/1859.

48 MUDRONY, szerk. 1885. 254. 2595. sz.

49 Gelléri Mór: Az Orsz. Iparegyesület Igazgatósága. Vasárnapi Ujság 1893. 40. évf. 26. sz. 430.

50 BFL Cégbíróság E 14/7, T 14/234

51 GYÖRGYI 2000.

GYÖRGYI 2000a 18-21.

52 Iparművészeti Múzeum ltsz.: 2001. 65-92.

Janny család azokat is, akik fényképeket készítettek róluk, mint azokat, akiktől a legkülönfélébb dolgokat vásárolták, legyen az élelem, gyermekjáték, asztali készlet, avagy más berendezési tárgy.

A régi Pest egyik ismert csemegeüzlete volt a Dorottya utca 5. sz. alatt működő fűszer-, bor- és csemegekereskedés, Szenes Ede tulajdonában. A cégjelzés és a számlán szereplő árufeleségek alapján úgy tűnik, hogy vegyeskereskedés volt az amúgy elegáns bolt.⁵³ A családi beszerzésekről, a mindennapok igényességéről tesz tanúságot az a dobozgyűjtemény, amely ma az Iparművészeti Múzeum kisgyűjtemények osztályát gyarapítja.⁵⁴

Életmód és szokások

Az egykori polgári lét sajátos szokásokkal, életmóddal kapcsolódott össze. Az otthon kellemes, igényes berendezése háttérrel adott a család életének és a gyermekek nevelésének. Nagy hangsúlyt fektettek az ünnepekre, történjék az szűk családi körben, vagy vendégek, barátok meghívásával. Mindezt lehetővé tette, hogy a család jómódban élt. Ugyanakkor a megmaradt, forrásértékű háztartási könyvek tanúsága szerint – amit a gondos háziasszony vezetett – a gazdálkodást szigorú normák és kötelezettségek szabályozták.⁵⁵

Igen fontos volt a gyermekek nevelése és neveltetése. Mindennapos volt az esti órákban a családi játék (pl.: *patience*, „puff”, „tartli”, „Flohspiel”, azaz bolhajáték). Sakkozni magas szinten tudtak, több játéktábla is megmaradt a család birtokában. Kislánykorában Janny Gizella kívánságlistát állított össze az általa óhajtott játékokról, könyvekről a különféle alkalmak (születésnap, karácsony) kapcsán. Húsvét vasárnap csak a gyerekeket ajándékozták meg; ilyenkor különféle édességeket kaptak. A húsvét megünneplésének sajátos tradíciója volt. A karácsony bensőséges megünneplésének sok jele maradt ránk a családi levelekben, házilag készített ajándéktárgyakban. Jelentős az a karácsonyfadísz-gyűjtemény, amely ma az Iparművészeti Múzeum kollekciónak gazdagítja (ltsz.: 84.194-84.208. és 84.210.).

Az életmódot tükrözik azok az apró, kényelmes, fényűzést, vagy egyszerűen csak úti emléket, ajándékot képező tárgyak, amelyek nem hiányozhattak asztalokról, komódokról, polcokról. A Budapesti Történelmi Múzeum Kiscelli Múzeumának gyűjteményeibe ezekből jelentős mennyiség került, melyek kiegészíthetik a hétköznapi megrajzolható képet. A Janny-háztartás használati textíliái és asztalneműi az Iparművészeti Múzeum textilgyűjteményében találhatóak (1983–1984. évi gyarapodás). Természetes volt, hogy az édesapa könyvtára mellett külön volt a gyermekeknek is házi könyvtára a koruknak, neveletésüknek megfelelő különféle tan- és szakkönyvekkel.

Jó néhány könyv a nagypapa, Janny József pedagógus tulajdonából származott. A gyermekek közti korkülönbségből fakadt, hogy a kisebb leány örökölte fivére könyveit. A viszonylag korai, 1860 előtti művek között ott volt a neves pedagógus, Ney Ferenc színezett rézmetszettel illusztrált „Gyermekek könyve” is (Pest, Emich, 1846.), amely „fényűzően szép iskolán kívüli ABC-s könyv”⁵⁶ volt. Az 1840-es években szintén igen kedvelt író volt Lukács Pál magántanító, aki több szépirodalmi és ismertető verses füzetet jelentetett meg. Művei olyannyira népszerűek

---

53 SZILÁGYI 1986. 26-27.

54 Iparművészeti Múzeum Kisgyűjtemények osztály ltsz.: 2002.439-552.

Kiállítva: Dobozvarázs. A kiállítást rendezte és a leporellót írta: Horváth Hilda. Iparművészeti Múzeum, 2004.

55 VÍGH 1999. 319-329.

56 DRESCHER 24.

voltak, hogy több nemzedék nőtt föl rajtuk, egészen az 1880-as évekig⁵⁷ - mint a Janny gyerekek példája is bizonyítja.

Összegzés

A magyar művészettörténetben nagyon kevés a megmaradt vagy rekonstruálható enteriőr, lakberendezés. Ezért különösen fontos, hogy dr. Janny Gyula és családja egykori otthonai részint a meglévő, köz- és magángyűjteményben lévő bútorok, berendezési tárgyak, részint a család magántulajdonában lévő dokumentumok segítségével rekonstruálható. Betekintést nyerünk egy jómódú értelmiségi család mindennapjaiba, szokásaiba, fogalmat alkothatunk a középosztály lakáskultúrájáról. Általánosításra azonban a Janny család Koronaherczeg utcai otthona semmiképpen sem ad lehetőséget, ám példázza egy művelt, jómódú értelmiségi család igényességét. Ez több területen is megnyilvánult: részint abban, hogy ezek az enteriőrök nem öncélúak, minden helyiségnek, berendezési tárgynak körülhatárolt, megszabott funkciója volt, esetenként akár több követelménynek, elvárásnak is megfeleleltek. Például nem volt úgynevezett hagyományos úri szoba, hanem az orvosprofesszor szobája részben munkaszoba volt könyvtárral, részben pedig a páciensek fogadására szolgált. A 19. század végén a polgári lakásokban nem volt még teljesen elfogadott a külön gyermekszoba léte. A két Janny fiúnak külön birodalma volt, a leánygyermek részére pedig szobarészt különítettek el a szülők hálószobájától.

Az igényesség megnyilvánult abban is, hogy a megmaradt számlák tanúsága szerint a kor legkiválóbb mestereinél rendelték, vették a bútorokat, berendezési tárgyakat. Különösen fontos, hogy a hazai bútorgyártás európai rangú mesterének, Kramer Samunak a Janny család számára készített bútorai számlákkal dokumentáltak, s így a mindeddig feldolgozatlan, jórészt ismeretlen életmű rekonstruálásához pótolhatatlan adalékokkal járulnak hozzá.

Irodalom

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL) IV. 1303 f. II. 1226/1859.

BFL Cégbíróság 7150

BFL Cégbíróság E 14/7, T 14/234

Nyomatott források

FALKE é. n.

Jacob von Falke: A lakás művészete. Átdolgozta K. Beniczky Irma. Budapest, é. n.

GELLÉRI 1887

Gelléri Mór: A magyar ipar úttörői. Budapest. 128-131.

LUTHMER 1886

Luthmer, Ferdinand: Malerische Innenräume moderner Wohnungen. Zweite Serie. Frankfurt am Main: Verlag von Heinrich Keller.

MUDRONY, szerk.

Az 1885. évi Országos Általános Kiállítás Katalógusa. Mudrony Soma, szerk. Budapest.

Állatorvosok Lapja
Orvosi Hetilap
Vasárnapi Ujság

Feldolgozások

BENKER 1984

Benker, Gertrud: Bürgerliches Wohnen. Städtische Wohnkultur in Mitteleuropa von der Gotik bis zum Jugendstil. Callway, München.

DANCKERT 1978

Danckert, Ludwig: Handbuch des europäischen Porzellans. München. 29-30.

DRESCHER 1934

Drescher Pál: Régi magyar gyermekkönyvek 1538-1875. Budapest.

DUBOIS 1964

M. J. Dubois: Vorhänge und Dekorationen der grossen Stilepochen. Luzern und Frankfurt/M. Verlag C. J. Bucher AG.

GERŐ 1940

A királyi könyvek. dr. Gerő József, szerk. Budapest.

GUDENUS 1993, 1999

A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. Összeállította: Gudenus János József. II. kötet. Budapest. 1993. és V. kötet. Budapest. 1999. 141.

GYÖRGYI 2000

Györgyi Erzsébet: Egy pesti polgár Európában. Giergl Henrik üvegműves önéletírása, útijegyzetei és naplói 1845-1865. A Néprajzi Múzeum forráskiadványai. Negyvennyolcas idők III. Budapest: Néprajzi Múzeum.

GYÖRGYI 2000a

Györgyi Erzsébet: Giergl Henrik (1827-1871) naplói és önéletírása. Egy pesti polgár Európában. In *Magyar Iparművészet* (3): 18-21.

HOLLÓ 1983

Holló Szilvia: Ifjúsági könyvek egy pesti polgárcsalád házikönyvtárából (1840-1913). In *Magyar Könyvszemle* 109. (3): 342-346.

HÖGYES 1896

Emlékkönyv a budapesti Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről. Irta és szerkesztette Högyes Endre. Budapest. 167-168.

KARASSZON – STERNEGG – ZLINSZKY 2004

Karasszon Dénes — Sternegg Mária — Zlinszky János: Janny Gyula (1842-1916). Budapest: Szent István Társulat.

KÁROSY 1938

Kározy Pál. A Kerepesi úti temető nagy halottai. Pintér Jenő előszavával. Budapest.

KÓSSA 1907

Dr. Kóssa (Magyary-Kossa) Gyula: Adatok az állatorvosi főiskola történetéhez. Kny. az Állatorvosi Lapok 1907. évi 22. sz.-ból. Budapest.

KRESZ 1968

Kresz Mária: A magyar népművészet felfedezése. In *Ethnographia* LXXIX. (1): 12.

KYBALOVÁ 1981

Kybalová, Jana: Keramik Marken aus aller Welt. Praha.

SZIGETI 1979

Szigeti Kilián: Székesfehérvár újkori zenetörténete. Székesfehérvár évszázadai 4. (kny.) Székesfehérvár.

SZILÁGYI 1986

Szilágyi István: Régi boltok krónikája. Budapest.

V. GÓZ 1985

V. Góz Gabriella: Zlamál Vilmos (1803-1886) In Agrártörténeti életrajzok. Für Lajos, Pintér János, szerk. 699-703. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum. 1985.

VÍGH 1998

Vígh Annamária: Mosdószekrény a múlt századból. In *Magyar Iparművészet* (3): 30-31.

VÍGH 1999

Vígh Annamária: Reggeli, ebéd, vacsora a Koronaherczeg utcában. Egy budapesti orvoscsalád háztartási naplójának elemzése, 1875-1884. In *Tanulmányok Budapest Múltjából XXVIII.* Szvoboda Dománszky Gabriella, szerk. 319-329. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum.

ZLINSZKYNÉ 1996

Zlinszkyné Sternegg Mária: Bútorok és bútortervek. In Schickedanz Albert (1846-1915) kiállítási katalógus. Gábor Eszter, Verő Mária, szerk. Budapest: Szépművészeti Múzeum.

Horváth, Hilda

THE HOMES AND OBJECTS OF THE JANNY AND THE ZLAMÁL FAMILY

— civil interior decoration in the last third of the 19th century

Researching the interior decoration, private collections and objects of the Hungarian civil and noble, aristocrat families were neglected for decades. It is very rare to find complete material, meaning all – or almost all of a family's object group. It is very rare to have the written sources, the furniture and the furnishings all together at a descendant's or in a public collection. It is exceptional that almost the complete furnishing remained of Janny, Gyula (1842-1916) and his wife Zlamál, Gizella (1852-1944), together with bills and photographs. Janny, Gyula was an exceptional medical doctor, after his studies in foreign countries he became head surgeon in Budapest, then hospital director. His wife Zlamál, Gizella is daughter of Zlamál, Vilmos a Moravian, who became Hungarian. Gizella is known as a pioneer of the Hungarian veterinary medicine. The objects of the once intellectual, civilians - who later became noble - are of high standards. We can see the taste of the owners, the characteristic habits and the knowledge gathered at that time.

The couple had more than one homes, they started their life together close from the bachelor flat of the husband, in Borz street. Among others professor Janny ordered comfortable armchairs and consulting-room furnishing. In the consulting room there was a special, very practical wash-closet. The dotal gift of the wife contained complete furnishing of a dining-, a bed- and a lounge room. The lounge was mainly fulfilling representational function, however it was the most luxurious one according to the contemporary taste and expectations. The couple together with their kids moved to the center, to Koronaherczeg street, in 1879. Although they moved many of the furniture with them, they also had many made to that flat. The practical, small furniture were especially important, these served many aspects of comfort to the family. The Janny family was children and privacy oriented, therefore they had a separate boy-room, which was fairly unlikely at the time. The bed here they bought from the iron-furniture factory of Buchwald, Sándor. A big sideboard was put in the dining room, the table they already had was completed with leather-covered chairs, which only existed only in the upper middle class households.

Many of the furniture was made by a famous Hungarian master, Kramer, Samu, Imperial and Royal furniture maker. For example the tripartite book shelf in the working room. We can precisely date and connect some of the furniture to masters, based on the bills, this way we can form a picture of the situation of the contemporary Hungarian furniture making. We can also see the activities of Kramer, who settled in Budapest after his European study-journey. He went to London, Paris, Vienna and Germany. He started an independent workshop in 1861, and did a lot in the formation of the Hungarian decorating interior furnishing and the Hungarian furniture industry. He was a royal craftsman, he got many large-scale orders. The pieces he made for the Janny family proves that he wasn't only excellent with the representative works.

The Janny family's residence we can see on the interior-photos taken before 1910. There is a

delicate mixture of different styles, the 1870's softly arched furniture and the 1880's monumental, neo-Renaissance. A harmonic balance is present inside where the taste, comfort, private space are equally important and the representational demand is not present.

MIT OLVAS A PESTI POLGÁR?

Kísérlet a Janny-család könyvtárának rekonstrukciójára¹

A 19. századi olvasáskultúra kutatóinak legtöbbször komoly forrásproblémákkal kell megküzdeniük. A magánkönyvtárakról többnyire a hagyatéki leltárak alapján kaphatunk információkat. Ezek a leltárak azonban sokszor hiányosak, vagy csupán a könyvek számát említik, így a téma elemzőinek gyakran az egykorú naplók, önéletírások szórványos megjegyzéseire,² vagy a kortárs publicisták sokszor tendenciózus, a korszak ízlését ostorozó eszmefuttatásaira kell hagyatkozniuk.³ Ritka az olyan eset, amikor egy polgárcsalád könyvtára legalább részben rekonstruálhatóvá válik. Egy budapesti orvos, Janny Gyula (1842–1916) esetében azonban felmerül annak lehetősége, hogy a jelenleg különböző közgyűjteményekben⁴, valamint a leszármazottak tulajdonában lévő könyvek alapján képet kapjunk egy pesti polgárcsalád bibliotékájáról.⁵ Az utódok által megőrzött számláknak köszönhetően pedig a könyvvásárlási szokások bemutatására is kísérletet tehetünk.

A Janny-család

A családfő, Janny Gyula 1842-ben született Székesfehérvárott.⁶ Nagyszülei még iparosok, édesapja, Janny József azonban már tanítóként dolgozott, 1872-ben a városi elemi iskolák igazgatója, s ezzel a helyi oktatásügy meghatározó alakja lett. Fia 1860-tól orvosnak tanult a bécsi egyetemen, szakmai gyakorlatát az Allgemeines Krankenhausban végezte. 1867-ben előbb szülései oklevelet kapott, majd még ugyanebben az évben sebészorvossá avatták. Egy ösztöndíjnak köszönhetően a híres sebész, Theodor Billroth mellett dolgozott két évig, majd európai tanulmányútra indult. 1871-ben telepedett le Pesten, ahol a Rókus kórházban kapott állást Lumniczer Sándor osztályán. 1874-től az Anker-biztosító orvosszakértője, 1884-től

---

1 Jelen tanulmány rövidített változata a Budapesti Történeti Múzeumban 2006. november 8-án, „A polgári kultúra változásai Pest-Budán és Budapesten – Családsikerek, sikeres generációk” címmel rendezett konferencián hangzott el. Külön köszönet illeti dr. Sternegg Mária művészettörténészt, aki lehetővé tette, hogy a magántulajdonban lévő könyvek is feldolgozásra kerüljenek.

2 Lásd például Gyáni Gábor Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója felhasználásával készült elemzését. GYÁNI 1996. 125-152.

3 GYÁNI 2002. 338-366.

4 Iparművészeti Múzeum Kisgyűjtemény, Szókraténusz Játékmúzeum és Műhely, Országos Széchényi Könyvtár, BTM Kiscelli Múzeum Térkép-, Kézirat- és Nyomatványtár

5 Nem jelen tanulmány az első, amelyik éppen az utódok megőrző gondosságának köszönhetően jöhetett létre. Vigh Annamária a család háztartási naplót elemezve vizsgálta az életkörülményeket, életmódot, valamint a család táplálkozási szokásainak főbb jellemzőit. VIGH 1999. A Janny-család lakásának enteriőrjéről pedig lásd Horváth Hilda jelen kötetben található tanulmányát (37-58.)

6 Janny Gyula részletesebb életrajzát lásd KARASSZON – STERNEGG – ZLINSZKY 2004.

pedig az újonnan alapított Erzsébet kórház igazgató főorvosa lett. Magánpraxisa széles körben ismert volt, betegek közé tartozott például Tisza Kálmán és István, Andrássy Gyula, valamint több országgyűlési képviselő, városatya, írók és művészek. Szakmai körökben külföldön is szaktekintélynek számított, kiterjedt kapcsolatai voltak osztrák, német és angol sebészekkel. Szakmai presztízsét mutatja, hogy vadászbalesete után László főherceg kezelésére is őt kérték fel. 1903-ban fehérvári előnévvel nemesi címet kapott.

Felesége, Zlamál Gizella – aki 1874-ben házasodtak össze – apai ágon (édesapja Zlamál Vilmos, az ország első főállatorvosa volt) Morvaországból származott, édesanyja pedig egy osztrák katonatiszt lánya volt. A Janny-házaspárnak három gyermeke született: 1875-ben Gyula, 1879-ben Géza, tíz évvel később pedig Gizella lányuk. A család 1878-tól a belvárosban, a Koronaherceg utca 6. szám alatt található házban lakott, majd 1910-ben Budára, a Szent Imre Kollégium bérházába költöztek.⁷

A könyvtár főbb jellemzői

A családi könyvtárak, akárcsak tulajdonosaik, különböző életciklusokon mennek keresztül: a könyvtár kezdetben gyarapodik, majd egy-egy gyermek felnőtté válásakor, külön háztartásba költözésekor a könyvek egy része egy új családi könyvtár alapjait teremti meg, végül egy generáció kihalásakor sokszor a bibliotéka is eltűnik a tulajdonosokkal együtt. Így a családtörténettel párhuzamosan egy-egy könyvtárnak is megvan a maga szerteágazó „életrajza”. Esetünkben ez az életrajz napjainkban is folytatódik, továbbra is része a családtörténetnek, még akkor is, ha a kötetek egy része már különböző közgyűjteményeket gyarapít. Ezért elemzésünk csupán pillanatfelvétel lehet, amely a mai helyzetből visszakövetkeztetve ábrázolja a Janny-könyvtár „biblio-biográfiájának” 19. század végi, 20. század eleji állapotát.

Teljes egészében azonban még ezt a szakaszát sem tudtuk rekonstruálni a Janny-könyvtárnak, mivel az egyébként kivételes forrásadottságok mellett sem áll rendelkezésünkre minden információ a könyvtárról. A kutatás során kellett szembesülnünk azzal a problémával, hogy hiába őrizték meg az utódok a könyvtárat magát, illetve a vele kapcsolatos számlákat, saját készítésű könyvjegyzékeket, ennek ellenére sok a fehér folt a könyvtár történetében. Így például nem ismerjük pontosan a könyvtár gyarapodásának dinamikáját, a könyvek beszerzésének időrendjét, vagy az olvasói ízlést befolyásoló tényezőket sem. Jelen tanulmányban mindössze arra vállalkozhatunk, hogy bemutassuk egy fővárosi orvoscsalád könyvtárának nagyobb egységeit, a főbb könyvtípusokat, valamint azok tartalmi, műfaji és nyelv szerinti megoszlását.

A könyvtár mérete – vagy legalábbis az általunk ismert része – a vizsgált időszak végén, azaz nagyjából az 1910-es évekig, mintegy 600 tételnyi könyvből, kalendáriumból és folyóiratból állt. Ez a szám természetesen jóval több kötetet takar, mivel az általunk elemzett – a különböző könyvjegyzékek, valamint a közgyűjteményekben és a család tulajdonában található könyvek feldolgozása nyomán létrehozott – számítógépes adatbázisban a többkötetes munkák (pl. egy szerző összes művének kiadásai), valamint a folyóiratok és kalendáriumok évfolyamai is egy-egy rekordot képeznek. Így összesen 454 tétel került feldolgozásra; a ma rekonstruálható családi könyvtárnak csak az a 100-120 kötetet kitevő része nem került az adatbázisba, amely Janny Gyula orvosi szakkönyveit foglalja magában. A sorozatokat, a többkötetes munkákat, valamint a periodikákat figyelembe véve így nagyjából 1000 kötetre becsülhetjük a könyvtár teljes

7 A témáról bővebben: Horváth Hilda tanulmánya (37-58.)

állományát.

Ha ez alapján megpróbáljuk elhelyezni a könyvtárat a korabeli magánkönyvtárak nagyságát tekintve, akkor György Aladár 1885-ös adatgyűjtésére, a korszak egyetlen olyan statisztikai felmérésére hagyatkozhatunk, amely a közkönyvtárak mellett a magángyűjteményekre is kiterjedt. Eszerint az „orvos, mérnök stb.” foglalkozású magánkönyvtár-tulajdonosok – mely kategória egyébként az összes válaszadó 8,2%-át tette ki – bibliotékája átlagosan 1584 kötetet tartalmazott.⁸ Ez a felmérés azonban kevésbé tekinthető reprezentatívnak, mivel az eleve csak a legalább 1000 kötetes magánkönyvtárakkal foglalkozott. Ha a skála másik végpontjának a Gyáni Gábor által elemzett középosztálybeli és nagypolgári lakásleltárakat vesszük, ahol a legnagyobb könyvtár, a Saxlehner-családé 500 kötetből állt⁹, akkor a Janny-könyvtárat valahol e két végpont között kell elhelyeznünk. Ezzel persze nem azt akarjuk sugallni, hogy az 1000-1500 kötet közötti könyvtárméret tekinthető az „átlagosnak”, azaz a polgári olvasáskultúra szempontjából reprezentatívnak, mivel e kérdés tisztázásához jóval több hasonló magánkönyvtár elemzésére lenne szükség.

Ha egy családi könyvtár összetételére vagyunk kíváncsiak, akkor nem elegendő azt osztatlan egységként kezelni, hiszen bizonyos könyvek gyakran kizárólag egy-egy családtag vagy generáció használatában voltak. Ezt esetünkben a könyvek térbeli elkülönülése is jelzi. Tudjuk például, hogy a családfő könyvei az ún. „úri” vagy „férfiszobában” kaptak helyet¹⁰, a fiúknak pedig saját könyvszekrényük volt.¹¹ A részben korábban publikált¹², részben a leszármazottak által készített könyvjegyzékek, az egyes kötetekben található tulajdonosi bejegyzések, valamint a művek tartalma alapján a gyermekek, és részben a feleség könyveit is el lehet különíteni. 18 kötetről tudjuk, hogy azok az 1875-ben született ifj. Janny Gyuláéi voltak, 44 kötet kifejezetten a legkisebb gyermek, Janny Gizella tulajdonaként azonosítható, 64-et (főleg szórakoztató ifjúsági irodalmat) a gyermekek által közösen használt könyvként tartanak számon¹³, az Iparművészeti Múzeum Kisgyűjteményében található 47 művet pedig Janny Gyulané könyveiként vették leltárba. Utóbbi, díszes bőrkötésű könyvekre jellemző leginkább az a fajta reprezentációs, berendezési tárgyi funkció, amit a polgári otthonokkal foglalkozó korabeli értekezések is gyakran említnek.¹⁴

Mindez nem jelenti azt, hogy a családtagok kizárólag a „saját” könyveiket használták, hiszen nyilván voltak több családtag által is olvasott könyvek – a családi lapokról nem is beszélve. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy – ellentétben például a Tánicsics Eszter és Csorba Géza naplójából leszűrhető közös olvasással és ízléssel¹⁵ – itt sokkal inkább individualizált, a családtagok egyéni olvasói igényeihez alkalmazkodik a könyvtár.

8 GYÖRGY 1886.

9 GYÁNI 1999a 131-137.

10 „Az úriszoba nemegyszer könyvtár is egyúttal. A leltárak felénél a dolgozószobában regisztrálták a könyvszekrényt, könyvvállványt.” GYÁNI 1999a 143.

11 Utóbbi ma is megvan, s a leszármazottak továbbra is „a fiúk könyvszekrényének” nevezik.

12 HOLLÓ 1993.

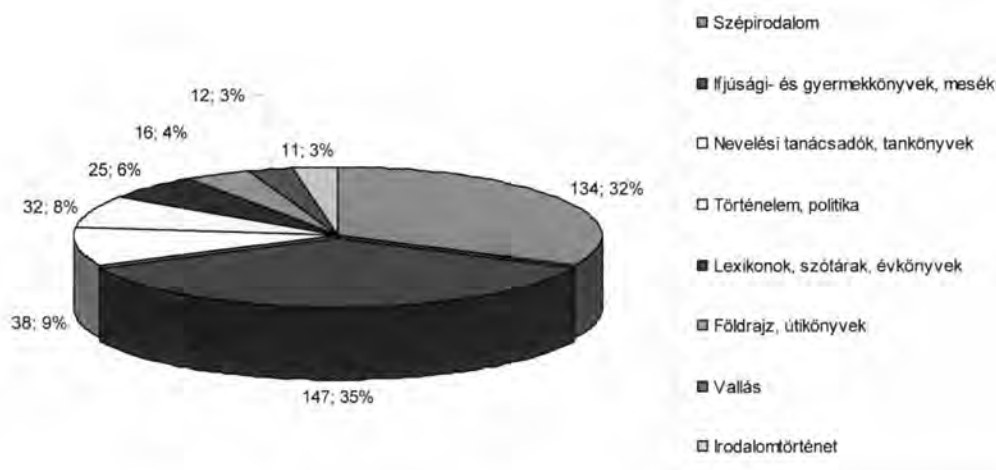
13 HOLLÓ 1993.

14 Lásd MOLNÁR – VARJU 1999.

15 MOLNÁR – VARJU 1999. 337.

A könyvek tartalom szerinti megoszlás

A számítógépes feldolgozás során az egyes tételeket tartalmuk szerint nyolc kategóriába soroltuk. Ez alapján a könyvtár feldolgozott része az alábbi tartalmi megoszlást mutatja:

Látható tehát, hogy a könyvtár kétharmadát a gyermekeknek szánt könyvek, valamint a szépirodalom teszi ki. Ha megint csak György Aladár statisztikáját vesszük viszonyítási alapul, akkor több eltérést is felfedezhetünk: az ott szereplő könyvtáraknál ugyanis jóval kisebb a szépirodalmi munkák aránya, gyermekkönyvek pedig egyáltalán nem jelennek meg abban a kimutatásban. Ugyanakkor a Janny-könyvtárban kisebb teret kapnak a bölcséleti, államtudományi, történelmi és politikai munkák, melyek a statisztika szerint majdnem a felét adták a megkérdezettek könyvtárainak. Mivel a statisztika az egyes foglalkozási csoportokra bontva nem részletezi a magánkönyvtárak összetételét, ezért nem lehet megállapítani, hogy volt-e különösebb tartalmi eltérés (márpedig minden bizonnyal volt) egy „főrangú” vagy birtokos és egy polgári foglalkozású egyén könyvtára között. Mindössze annyit lehet megállapítani, hogy – ellentétben a György Aladár statisztikájában szereplő, valószínűleg a 19. század közepétől kezdődően keletkezett magánkönyvtárakkal – a 19. század végére már sokkal jellemzőbb volt a tudományos munkákkal szemben a szépirodalmi munkák túlsúlya.¹⁶

Jelen esetben a szépirodalmi munkák között az antik szerzők (Vergilius, Szophoklész, Ovidius) és a világirodalom klasszikusai mellett megtalálható például a modern nyugati irodalom néhány darabja, a francia naturalisták, Zola és Maupassant néhány munkája is.¹⁷ A legnagyobb hangsúlyt azonban a német irodalom fontosabb képviselői (elsősorban Lessing, Kotzebue, Schiller, Goethe), valamint a korszak ma már kevésbé ismert, akkoriban viszont nagy népszerűségnek örvendő német írói kapják. Eltekintve a klasszikusok összes munkáinak példányaitól, a legtöbb kötetet,

16 Gyáni 1999b 399.

17 vö. Molnár – Varju 1999. 334.

tizenhatot, a főleg történelmi regényeket jegyző egyiptológustól, Georg Eberstől találjuk.¹⁸

Ennél is feltűnőbb a népszerű német szerzők dominanciája, ha az Iparművészeti Múzeumban Janny Gyuláné tulajdonaként leltározott könyveket nézzük: a szinte kizárólag német nyelvű kötetek között az említett Georg Ebers munkáin túl a főleg korának társasági életéről Ossip Schubin álnéven író cseh-német író, Lola Kirschner, valamint a Magyarországon is népszerű Eugenie Marlitt és Georges Ohnet könyvei, vagy például a sikeres regényíró, Friedrich Spielhagen több munkája is fellelhető.¹⁹

A magyar szerzők között megtalálhatjuk Zrínyi Miklós Szigeti veszedelmét, Petőfi összes költeményeit, Arany János, Mikszáth Kálmán, Kisfaludy Károly, Eötvös József, Jókai Mór és Herczeg Ferenc munkáit. A gyermek- és ifjúsági könyvek többségét a népszerű német és amerikai kalandregény-irodalom, valamint Verne regényei (kilenc kötet, vegyesen magyarul és németül) adják, de jelen van a korszak magyar nyelvű ifjúsági irodalmának jellemző terméke, az olcsóbb kivitelű, jórészt zsebkönyv méretű sorozatok (Ifjúság könyvtára, Történelmi könyvtár, Szünidei könyvtár) egy-egy darabja is.

A szépirodalmi kategória műfajok szerinti megoszlásának vizsgálatakor azt tapasztalhatjuk, hogy a próza egyértelműen domináns a drámai műfajokkal vagy a lírával szemben. Ez egybecseng a 19. század végi olvasási szokásokat vizsgáló korabeli kritikusok véleményével, akik elsősorban azt kifogásolták, hogy az olvasók túl sok „könnyedebb” műfajt, regényt és elbeszélést olvasnak – nem is beszélve a súlyosan káros szennyirodalom, a ponyva népszerűségéről –, és kevésbé érdeklik őket az olyan komolyabb műfajok, mint a dráma vagy a líra. A Janny-könyvtár 10-15 verseskötetének többsége nagyrészt gyermekeknek szóló rigmusokat tartalmaz (a verseskötetek pontos számát azért nehéz megállapítani, mert egyes kötetekben – főleg a gyermekkönyvekben és valláserkölcsei nevelő munkákban – gyakran vegyesen találhatók versek és elbeszélések). Így lényegében Petőfi összes verseinek egy kiadása, Eötvös József költeményei, egy Arany-kötet, valamint Mikszáth gyermekversei képviselik a magyar lírai irodalmat, a világirodalom terén pedig a felvilágosodás kori német irodalom két nagyjának, Goethe-nek és Schillernek összes munkái javítják a lírai műfaj könyvtáron belüli arányát.

Nagyjából ugyanez mondható el a drámai műfajokról is: a klasszikus német dráma mellett főleg vígjátékokat vagy az ifjúság számára kiadott színműveket – ilyen például Lampel Róbert kiadásában a *Kis színpad* című, zsebkönyv méretű ötven krajcáros kötet, melyet „úri gyermekek számára” ajánlott a kiadó – találunk a könyvtárban.

Érdemes talán megemlíteni egy-egy példányt a grafikonon látható egyéb kategóriák közül. A földrajzi témájú könyveknél megtaláljuk Stanley afrikai útról készült munkáját, Vámbéry Ármin ázsiai utazásainak leírását, illetve a Baedeker-sorozat néhány kötetét. A történettudományos munkák között találkozunk Tacitus és Julius Caesar műveivel, Ernst Curtius *Griechische Geschichte*-jével, valamint Pauler Gyulától *A magyar nemzet történetével*. A könyvtárban egy lexikonról, az 1858 és 1861 között kiadott, tízkötetes *Ismerettárról* tudunk, de volt a család birtokában például egy német-angol, egy német-francia és egy francia-német szótár, egy német szinonimaszótár, és végül egy német nyelvű idegen szavak szótára is. A művészeti könyvek többnyire egy-egy képzőművészeti gyűjteményben tett látogatásról tanúskodnak: a családi könyvtárban találjuk a müncheni Alte Pinakothek 1896-os katalógusát, a bécsi Schatzkammer

18 Ebers történelmi regényeivel és népszerűsítő tudományos munkáival nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a 19. század végétől egyre inkább megnőtt az érdeklődés az egyiptológia iránt.

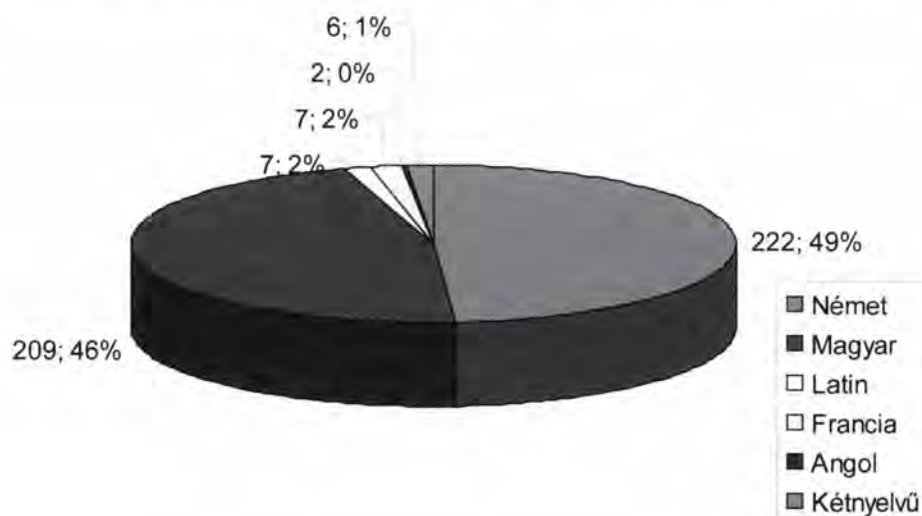
19 MOLNÁR – VARJU 1999. 329.

gyűjteményi katalógusát, vagy az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1910 és 1914 között rendezett kiállításainak katalógusait.

Végül a családtagok újságolvasási szokásairól kell megemlékeznünk. Napilapok vásárlásáról nincs forrásunk, ami nem meglepő, mivel a korszakban a napilapolvasás gyakran kávéházakban, társas körökben, kaszinókban, egyletekben vagy a munkahelyen zajlott. Ráadásul kicsi volt annak a valószínűsége, hogy a tulajdonosok megtartották az elolvasott lapokat, sokkal valószínűbb, hogy télen például tüzelésre vagy egyéb célokra használták őket. A folyóiratok közül az orvosi szaklapok mellett a korszak legnépszerűbb német nyelvű családi lapját, a *Gartenlaube*-t vásárolta rendszeresen a család, de a könyvtárban két, kifejezetten gyermekeknek szóló lap, a *Magyar Ifjúság*, valamint az Ágai Adolf által szerkesztett *Kis Lap* példányai is megtalálhatók. A kalendáriumok közül a *Fliegende Blätter* című müncheni élclap kiadványát vásárolta a család.

A könyvek nyelvi összetétele

Míg a családi könyvtár tartalom szerinti összetétele a tulajdonosok ízléséről tanúskodik, addig a könyvek nyelvek szerinti elemzése a polgárcsalád kulturális háttéréről szolgál némi információval. Az adatbázisba gyűjtött könyvek nyelvi összetétele a következőképpen alakul:

A grafikonon jól látszik, hogy a könyvtáron belül nagyjából kiegyenlített a magyar és német nyelvű könyvek aránya. Ez az arány az orvosi szakkönyvek és folyóiratok figyelembe vételével – mivel az orvosi könyvek jelentős része ekkor még német nyelvű volt²⁰ – feltételezhetően az utóbbi irányába tolná el, de ettől függetlenül is feltűnő, hogy Jannyék műveltségében mennyire meghatározó a német kulturális orientáció. Ez persze egyáltalán nem meglepő annak tükrében, hogy a feleség német nyelvterületről származik (hétköznapi érintkezésben nem is nagyon használta a magyar nyelvet), Janny Gyula pedig tanulmányainak köszönhetően és szakmájából kifolyólag is kötődött a német kulturális közegehez. Ezzel párhuzamosan a Janny-család házi

20 GYÁNYI 1999b 390-391.

könyvtárán megfigyelhető a magyar nemzeti műveltség kialakításának igénye is, amit elsősorban a korszak romantikus nemzeti íróinak munkái képviselnek.²¹

A könyvtárban néhány idegen nyelvű könyv is megtalálható (a német könyveket szándékosan nem soroltuk ide, mivel azt tulajdonképpen a család második – illetve a feleség esetében első – anyanyelvének tekinthetjük). A francia nyelvű kötetek között találunk olyan kétnyelvű, német-francia könyvet, amely a nyelvtanulás segédeszközéül szolgált, de a könyvjegyzékekben szerepel például egy francia illusztrált lap, a *Le Monde Illustré* egy példánya is. Angol nyelvű könyvet mindössze kettőt, egy ifjúsági olvasókönyvet és egy angol irodalomtörténetet találhatunk.

A könyvek beszerzési csatornái

A fellelhető források alapján lehetőség van a könyvek beszerzési csatornáinak felvázolására is. A könyvekben található bejegyzések, ajánlások alapján több esetben azonosíthatók az ajándékozott kötetek. Hat esetben találunk olyan bejegyzést, ahol a szülők ajándékoztak a gyermekeknek — többnyire iskolai vizsgák sikeres letételekor — egy-egy könyvet. Erre példa Alphonse Daudet *A kis izé* című ifjúsági regénye (Kiscelli Múzeum, leltári szám 93.97.1), melyben a következő ajánlást olvashatjuk: „Kedves Gizuskájoknak 1898 május 18-i első kitűnő vizsgája emlékeül a szerető szülők. Budapest, 1898 május 18. Dr. Janny Gyuláné, Prof. Dr. Janny Gyula”.²² Emellett a család baráti körébe tartozó orvos- történésztől, György Tibortól több családtag is kapott ajándékba könyvet.

A legtöbb könyv azonban vásárlás útján került a család birtokába. Az 1889 és 1895 közötti időszakból fennmaradt számlák²³, valamint az egyes kötetekben található címkék alapján három könyvkereskedőt lehet azonosítani. A legtöbb könyv a Janny-család Koronaherceg (ma Petőfi Sándor) utcai lakásának közelében, a Szervita és Kristóf tér sarkánál található Pfeifer Ferdinánd-féle könyvkereskedésből, valamint Grill Károly Dorottya utcai könyvesboltjából származik. A könyvtárban található olyan kötet is, amely Jakob Plaschka bécsi boltjából való, amiből arra lehet következtetni, hogy Janny Gyula számos külföldi tanulmányútja során nem csak orvosi szakkönyveket, hanem szépirodalmi műveket is vásárolt.

Meg kell még említeni a könyvtárgyarapítás harmadik formáját, az öröklést is. Esetünkben Janny Gyula édesapjától, a pedagógus Janny Józseftől származik néhány kötet. Néhányukról a bennük található kéziratos bejegyzés alapján egyértelműen kiderül, hogy azok Janny József tulajdonát képezték, de minden bizonnyal ide sorolhatjuk az összes, az 1840-es és 60-as évek között kiadott gyermekkönyvet, vallásos irodalmat és nevelési tanácsadót is.

Arról, hogy a Janny-család a sajátján kívül használt-e más könyvtárakat, nincs adat, annyi azonban valószínűsíthető, hogy a családfő a Királyi Magyar Természettudományi Társulat és a Budapesti Királyi Orvosegyesület tagjaként bejáratos volt mindkét egyesület könyvtárába (az Orvosegyesületnek pl. 1885-ben 7934 kötetes, főleg orvostudományi szakkönyvekből álló könyvtára volt).²⁴

21 vö. GYÁNI 1999b 397-399.

22 Kiscelli Múzeum, leltári szám 93.97.1. Azt, hogy a könyvkiadás is felismerte a gyermekeknek való ajándékozás piaci jelentőségét, jól mutatják az olyan könyveim, mint Piros tojások Iskolai ajándékul jó gyermekeknek vagy Vásárfia. Jó gyermekek számára.

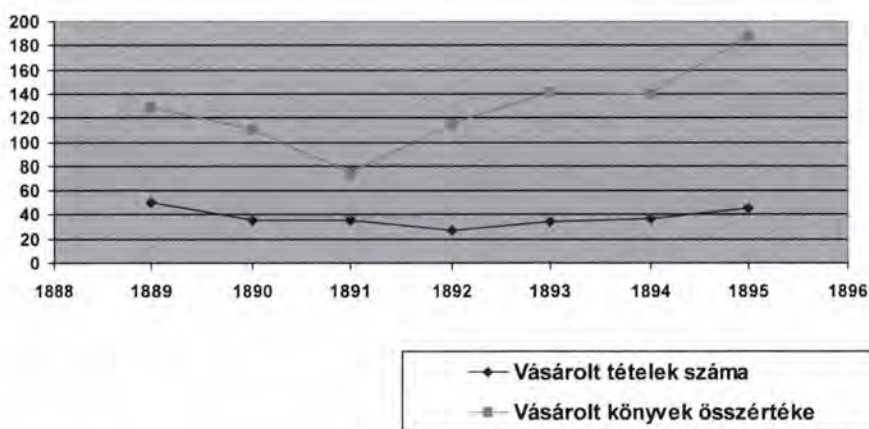
23 A család hosszú ideig megőrizte a háztartással kapcsolatos számlákat, valamint a kiadásokra vonatkozó számadásokat, a könyvvásárlások tekintetében azonban csak erre a hat éves időszakra vonatkozó számlák maradtak fenn.

24 GYÖRGY 1886 344.

Könyvvásárlási szokások

A Janny-család hagyatékában fennmaradt számláknak köszönhetően a vásárlási szokások elemzésére is lehetőség van. Az 1889 és 1895 közötti időszakra vonatkozó, összesen nyolc darab számla közül 1889-ből egy Grilltől, 1890–91-ből egy-egy Pfeifertől, 1892-ből egy Grilltől és egy Pfeifertől, végül 1893–95-ből egy-egy Pfeifertől származik. A könyvvásárlás éves elszámolás alapján történt, így a hat év alatt Janny Gyula összesen 214 tételnyi könyvet, folyóiratot és kalendáriumot vásárolt a két kereskedőtől összesen 765 forint 88 krajcár értékben. Ez a mennyiség a könyvtár teljes méretének fényében kissé aránytalannak tűnik – a könyvtár kb. 30-35 éves „életszakaszán” belül 6 év alatt lényegében a könyvtár egynegyedét beszerezték –, de a vásárolt könyvek egy része másoknak szánt ajándék is lehetett (erre utalhat például az a tény, hogy adatbázisunkban nem található meg minden olyan könyv, amely a számlákon szerepel). Ráadásul az 1890-es évek jelentették Janny karrierjének csúcspontját, s ezzel együtt anyagi helyzetének jelentős javulását: 1891-ben például már megengedhette magának, hogy felesége nevére 8000 forintért nyaralót vásároljon a Svábhegyen.²⁵ Valószínű, hogy a könyvtár gyarapodása ettől az időszaktól kezdve indult igazán be.

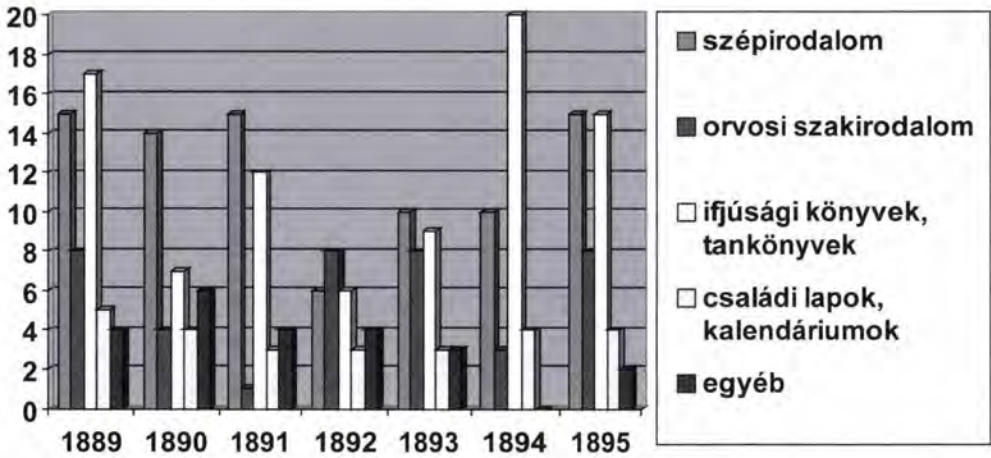
A vásárolt könyvek száma és értéke következőképpen alakult a vizsgált időszakban:

A legnagyobb értékű, 188 forintos vásárlás az utolsó vizsgált évben történt, de a legtöbb könyvet 1889-ben (129 forint értékben) vásárolták. A legalacsonyabb értékben, 75 forintért, 1891-ben vásároltak, holott nem ebben az évben vették a legkevesebb könyvet (ez 1892-ben történt, 27 tétellel). Ennek oka, hogy 1891-ben több olcsóbb, 30, 60, 80 krajcáros könyvet, köztük több iskolai segédkönyvet, valamint olcsó irodalmi sorozatok néhány darabját szerezték be. Az 1895-ös vásárlás magas értékét pedig döntően az befolyásolta, hogy ekkor vásároltak Goethe és Schiller összes műveinek kiadásaiból egy-egy kötetet, melyek 18, illetve 12 forintba kerültek, valamint ekkor vettek joghallgató fiuknak egy drágább jogtörténeti munkát. A hat év alatt beszerzett összes tétel közül a legnagyobb értéket, évente 22 forintot azonban egy orvosi periodika, a *Jahresbericht der Medizin* képviseli.

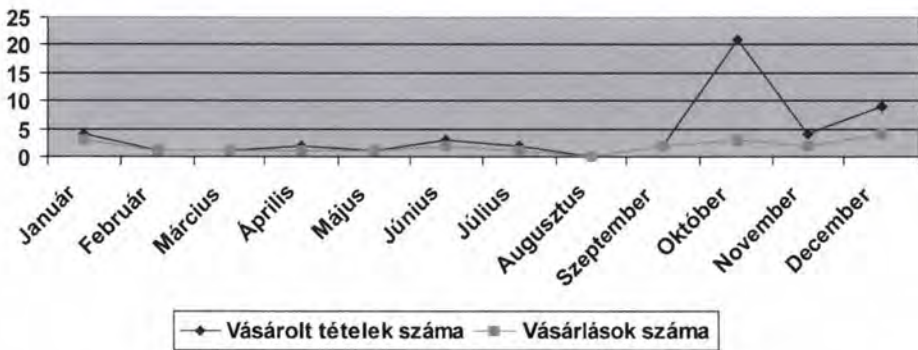
25 KÁRASSZON – STERNEGG – ZLINSZKY 2004. 97.

Az éves vásárlások tartalmi megoszlását a következő grafikonon ábrázoltuk:

Jól látszik, hogy a vásárlásokat elsősorban a szépirodalmi munkák, valamint a gyermekeknek vásárolt ifjúsági művek és tankönyvek határozzák meg. Ugyanakkor az egyes években jelentős részt képviselnek a különböző családi lapok és kalendáriumok: Jannyék minden évben megvásárolták a Gartenlaube-t, valamint a Fliegende Blätter kalendáriumát.

Az 1889-es, Grill-féle könyvszámlán pontos dátumokkal is szerepelnek a vásárlások, amit az alábbi grafikonon ábrázoltunk:

Janny Gyula ebben az évben összesen 22 alkalommal vásárolt, 50 tételnyi könyvet, 129 forint 43 krajcár értékben. Minden hónapban legalább egyszer vásárolt Grillnél, ez alól csak az augusztus jelent kivételt, amikor feltehetően a család nyaralt.²⁶ A legtöbb könyvet – vásárlási

26 Amint azt korábban említettük, 1891-ben Janny villát vásárolt a Svábhegyen, ettől fogva a család itt töltötte

alkalmat és darabszámot tekintve egyaránt – az őszi-téli időszakban vették. Ez elsősorban a gyermekek iskolai évének beindulásával függ össze, mert a számlákon ebben az időszakban főleg tankönyvek és iskolai segédkönyvek szerepelnek.

Összegzés

Janny Gyulának és családjának könyvtára egy a 19. század végén élő, elődei kultúráját megőrző, s ezzel párhuzamosan egy újfajta, nagyvárosi műveltséget kialakítani próbáló polgárcsalád képét mutatja. Míg az olvasáskultúra terén mindvégig mérvadó marad a német kultúra befolyása, eközben a könyvtár tulajdonosai törekednek a korszakra jellemző nemzeti műveltség kialakítására és ápolására is; emellett nyitottak maradnak a modern, kozmopolita polgári világot idéző írások befogadására.

Ez a fajta kettősség érvényesül az olvasmányok „minőségénél” egyaránt. A könyvtárban jól megférnek egymás mellett a „nívós” szépirodalom remekei és a könnyedebb, szórakoztató lektűrök. Hasonló a helyzet a könyvek külsejét tekintve: ugyanúgy megtaláljuk a reprezentatív, díszes külsejű könyveket, mint az olcsóbb kivitelű, kisebb méretű, így könnyebben hordozható darabokat.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a Janny-család éppen úgy „fogyasztotta” a magas- vagy elitkultúra termékeit, mint a populárisabb, könnyedebb, már-már a ponyva határait súroló olvasmányokat. Ez a fajta „kulturális mindenevőség” – ami nem csak az olvasás, hanem a színházba, később moziba járás vagy a hétköznapi szórakozás egyéb módozatain is megfigyelhető – az, amit a korszak kritikusai olyan élesen elutasítottak, holott egyszerűen egy új típusú, jellegzetesen nagyvárosi kultúra fogyasztásáról van szó, melynek bizonyos elemei ugyanúgy eljutottak egy tisztas belvárosi polgárcsaládhoz, mint a külvárosokban lakó munkásokhoz.

A Janny-család házikönyvtára egyedülálló lehetőséget ad arra, hogy belülről vizsgáljuk a 19. század végi budapesti polgári olvasáskultúra jellegzetességeit. Az elemzés célja azonban semmiképp sem lehet az általánosítás, a „tipikus” polgári könyvtár meghatározása, hiszen – mint azt a Janny-könyvtár esete is jól illusztrálja – még a 19. század végére legnagyobbreszt elmagyarosodott, sajátos „pesti” kultúrát kialakító polgárságon belül is sok, különböző társadalmi, etnikai és vallási háttérrel rendelkező csoport létezett. E csoportok eltérő kulturális mintáinak egyik lehetséges megközelítését az olvasói ízlés elemzése jelentheti. Ahhoz azonban, hogy közelebb kerüljünk a korabeli polgárság olvasói mentalitásának feltárásához, jóval több, a Janny-családéhoz hasonló könyvtár vizsgálatára lenne szükség. Annak azonban kicsi az esélye, hogy a világháborúk, politikai rendszerváltások, valamint a családokban lezajló generációváltások ellenére több polgári magánkönyvtár rekonstruálhatóvá válna. Ezért is tekinthető egyedülállónak a Janny-család magánkönyvtára, melynek fennmaradása elsősorban az utódokba oltott könyvszeretetnek köszönhető. És talán ez lehet a Janny-könyvtár elemzésének egyik fő tanulsága: a polgári mentalitás egyik fő vonása, a családi hagyományok, az ősök emlékének ápolása az egykori családtagokhoz kötődő könyvek megbecsülésében is megfigyelhető.

---

a nyarakat. Egy esetben találunk utalást arra, hogy még ekkor is lejárt Pestre könyvet vásárolni: egy 1905-ben lányának, Gizellának ajándékozott könyvben a „Budapest, Svábhegy 1905. június 30-án” bejegyzés olvasható.

Irodalom

GYÁNI 1996

Gyáni Gábor: Egy budapesti polgárcsalád 470 napja. *Budapesti Negyed* 4 (4): 125-152.

GYÁNI 1999a

Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon, Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870-1940*. Budapest: Új Mandátum.

GYÁNI 1999b

Gyáni Gábor: Az olvasó táblabíró, Középosztályi műveltség a 19. század elején. *Történelmi Szemle* XLI (3-4): 387-403.

GYÁNI 2002

Gyáni Gábor: Közkönyvtárak mint a polgárosodás emeltyűi. In *Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László születésnapjára*. Ablonczy Balázs, ifj. Bertényi Iván, Hatos Pál, Kiss Réka, szerk. 338-366. Budapest: Books in Print.

GYÖRGY 1886

György Aladár: *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*. Budapest: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal.

HOLLÓ 1993

Holló Szilvia: Ifjúsági könyvek egy pesti polgárcsalád házikönyvtárából (1840-1913). *Magyar Könyvszemle* 3: 342-346.

KARASSZON 2004

Karasszon Dénes – Sternegg Mária – Zlinszky János: Billroth műtőjétől az Erzsébet Kórház igazgatói székéig: Dr. Janny Gyula 1842-1916. Budapest: Szent István Társulat.

MOLNÁR – VARJU 1999

Molnár Julianna, Varju Zsuzsanna: Az olvasás és a könyv szerepe a dualizmus-kori polgárság magánéletében. *Magyar Könyvszemle* 115. (1999/3): 329-342.

VÍGH 1999

Vigh Annamária: Reggeli, ebéd, vacsora a Koronaherceg utcában. In *Tanulmányok Budapest Múltjából* XXVIII. Szvoboda Dománszky Gabriella, szerk. 319-329. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum.

Perényi, Roland

WHAT DOES THE METROPOLITAN CITIZEN READ?

Attempt to reconstruct the library of the Janny family

There is only scattered information about the exact content of a 19th century civil private library, about the reading and book-shopping habits of the owners. It is very rare to find a private library still in one piece, to be examined. However it is still possible to reconstruct most of the private library of Janny, Gyula (1842-1916) the first hospital superintendent of the Erzsébet Hospital. It is still to be found mainly at the successors and partly in public collections.

According to the present state of the library we can assume that it contained about 600 pieces containing books, journals, magazines. The survey deals in detail with 454 pieces. It became clear through the research that it's not enough to take a library as a hole. The books has to be distinguished by the family members who has used them and also the ones that are shared. In this case the wife's library is easy to separate, it mostly contains historical novels, in German with ornamental covers. The three children of the family, Gyula and Géza the boys were usually reading adventure novels and junior novel series, while Gizella the youngest, girl collected the moralizing girlish novels, typical at that time.

A strongly German oriented collection, not missing the Hungarian national classics is to be found in the Janny family library. The great international classics are present just as the - at the time so popular novels and some of the realistic literature.

Thanks to some bills remaining we can also get significant information about the book shopping habits of the family. Book buying was a regular outlay of the family: the head of the family bought books for a larger amount of money almost every month, the buys increased at the beginnings of the school years. It also turns out from the notes in the books that books were popular as presents among family members and friends as well.

AZ 1800 -AS ÉVEK FELEDÉSBE MERÜLT PEST-BUDAI KÁLYHÁSMESTEREI II.

A fenti téma első részét a jelen kiadvány előző kötetében¹ ismertettük. A téma folytatásaként a 19. század második felében működő olyan pesti és budai kályhás mesterekkel foglalkozunk, akiknek a tevékenységéről a további kutatások során előkerült adatok, illetve a termékeiket bemutató mintalapok tanúskodnak.

A korszak kézműiparát meghatározó fontos esemény az 1859-es iparszabadságról szóló rendelet volt, amely Ausztriára és a többi monarchiabeli országra vonatkozott.² Hazánkban a szabad iparüzés gyakorlata 1862 után érvényesült. A sajátos magyar fejlődésnek megfelelően a céhek, – bár már átszervezett formában – tovább éltek 1872-ig, végleges eltörlésükig.³

A mesterek kályháikat városi műhelyeikben állították elő, és legtöbb esetben itt is árulták azokat. Olyan újságokban hirdettek mint a Pester Lloyd, a Vereinigte Pester und Ofner Zeitung, vagy az 1870-es években alapított Adressen Kalender von Pest, Ofen und Altofen. A kályhák előállításánál a mindenkori fő szempont a tüzelőanyaggal való takarékoskodás, valamint a keletkezett meleg hő leadásának mennél nagyobb fokú elérése volt.⁴

Ennek érdekében technikai újításokkal a kályha belső szerkezetét füstelvezető csatornák beépítésével átalakították, amelynek következtében a kályha külsejét is megváltoztatták. A kályha formájának, díszítésének kialakításában nagyrészt az Ausztriából kiinduló hatások érvényesültek. Az előállításukhoz szükséges nyersanyagot, a közepes, de főleg a jobbminőségű termékekhez, Alsó-Ausztriából hajóval, Felső-Magyarországról vonattal szállították. Műhelyeik technikai felszereltsége igen hiányos volt, nem rendelkeztek gépekkel, segédeszközökkel, a legtöbb munkafolyamatot kézzel végezték. A tárgyak előállításánál a külföldről eltérő kezdetleges eljárásokat alkalmaztak. Ezek ismeretében érthető volt, hogy legtöbbször előnyösebb volt a készárut külföldről behozni, mint itthon előállítani. A tőke hiánya, a kedvezőtlen munkaviszonyok, a nem megfelelő munkabérek, a külföldről behozott vámmentes áruk csak fokozták a hazai termelés elégtelen alakulását, így az képtelen volt a versenyt felvenni a külfölddel.⁵

Ugyanakkor a tanulmány alapjául szolgáló jelentés (lásd: később) éppen akkor fogalmazódott, amikor a magyarországi kályhás ipar fejlődésnek indult, a jelentősebb kerámiagyárak is elkezdték a kályhák gyártását, méghozzá európai színvonalon. Természetesen a gépesítés hiánya igaz, bár ez csak az agyagörlés és a mázórlás esetében vethető fel, a többi munkafolyamat még sokáig a kézi termelés keretei között maradt. Ekkor válik általánossá a szériagyártás és a gipszsablonos csempekészítés, ami egyértelműen a minőség javulását hozta magával.

---

1 S. CSEREY 2004-2005. Tanulmányok Budapest Múltjából XXXII. 91-113.

2 DÓKA 1979. 190.

3 DÓKA 1979. 14.

4 ÖRLEY 1904.

5 Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése. A Budapesti Kamarai Kerület kézmű és gyáriparáról. 1870-1875 között. 244. Fazekasipar

Számunkra Pest, Buda és Óbuda, majd pedig az egyesített főváros kályhás iparának fejlődéséről a legbővebb felvilágosítást az 1870-1875 közötti időszakra vonatkozó Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése nyújtja. A kereskedelmi és iparkamarák intézményét az 1868. évi VI. tc. léptette életbe, amelynek alapján az országban több kamara alakult. Ezek között volt a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara is, amelyhez több megye és a főváros tartozott. Kizárólag csak a főváros iparával és kereskedelmével foglalkozott a Budapesti Kamarai Kerület. A törvény 3. pontja kimondta, hogy a kerületeknek évente jelentést kell készíteniük területük kereskedelméről, iparáról.⁶

Kezdetben a jelentések csak számszerű adatokat közöltek. Az első részletesebb beszámoló az 1870-1875 közti időszak kézmű- és gyáriparára vonatkozott. Név szerint ismertette a kerület tíz legjelentősebb kályhás mesterét, műhelyük felszerelését, előállított termékeik fontosabb adatait. A közlések szerint a nyersanyagot kézi őrlők segítségével tették feldolgozásra alkalmassá. A kályha egyes részeit, a kályhacsempéket az úgynevezett „idomító készülékkel” formázták. A máz előállításához használt mázórlő kemence mellett a tárgyak kiegészítésére szolgáló égetőkemencék száma árulkodott a műhely termelési kapacitásáról. Megtudhatjuk még az alkalmazott – főleg – férfi dolgozók számát, akik átlag napi 10 órában, évente 300 munkanapot dolgoztak. Egy év alatt 250-600 db kályhát állítottak elő, de előfordult az évi 1200 db-os termelés is. A kifizetett átlagbér napi 1 ft. 70 kr- és 1 ft. 90 kr. között mozgott. A képzett, úgynevezett „szakmányos” napi bére 2.50 - 3 ft. Volt.⁷

A továbbiakban ezekre a hivatalosan közölt adatokra támaszkodunk, amelyek azonban nem minden kérdésre adnak kielégítő választ. A kályhák különféle formáit, változatos díszítését legtöbbször csak hiányosan ismerjük. A közönség számára készült mintarajzok, mintalapok, képes hirdetések legnagyobb része elpusztult. Eppen ezért a kevés megmaradt mintalap, mintarajz igen nagy jelentőségű. Segítségükkel képet alkothatunk a 19. század második felének kályhadivatjáról. Megtudhatjuk, hogy az 1850-es évek legkedveltebb kályhatípusa a „svéd kályha” volt.⁸

Az Ausztriából hozzánk került kályhaféleség elő részén bemélyülő fülkés, vagy polcra emlékeztető elrendezést mutat, hőleadása igen kitűnő. A kályhaminták között láthatunk oszlopformájút, henger alakút, kandallót, kandallós kályhát is. Plasztikus díszítésüknél rokokó ornamentikát használtak, de kedvelték a korábbi empire stílus vázaformáit is. A különféle kályharészek, kályhacsempék legtöbbször az „idomító készülékkel” nyerték el formájukat. Fehér, spriccelt szürke mázzal voltak bevonva, ritkábban kék színűek, néha aranyozottak.

Az említett jelentésben elsőként „Prochászka András és Fia” kályhamester neve szerepel. Műhelye a VII. Terézváros Dob u. 19. sz. alatt volt. Üzletét 1802-ben alapította.⁹ A levéltári adatok szerint a család első tagja „Prochaska Franciscus”, aki 1807-ben érkezett Pestre Mühlhausenből, /Bohemia/ és mint „figulus magister” nyert polgárjogot. Az 1815-ben kiadott „Adressbuch der königlichen Frey Stadt Pesth” adata szerint „Franz Prochaska Hafner Th. Stadt 347. sz.” alatt lakik.¹⁰ 1831-ben Pest város képviselőtestületének egyik tagjává választották.¹¹

A Prohászka-műhely 1864-ben előállított kályhakészítményeit egy nagyméretű, két nyelven

6 DÓKA 1979. 14.

7 Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése 1870-75. Agyagáru gyárak. 150-152.

8 Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1870-75. Agyagáru gyárak 1. / 150.

9 ÖRLEY 1904. 14. sz. 4.

10 Adressbuch der königlichen Frey Stadt Pesth. 1815. 196.

11 ILLYEFALVI-PALLOS 1949. 249.

írt mintalapról ismerhetjük meg.¹²

1. kép Részletek Prochaska András „Példány mustrájából”,
1864 - ből (FSzEK, Budapest Gyűjtemény)

12 „Példány mustra” Budapest, Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény Nr. B. 683/2 1864.

A bal oldalon lévő „Példány mustra” közlése szerint „Prochaska András fazekasmester Pesten 3. Dobb utza saját házában 19. sz. al.” működik. A fejléc felett a következő szöveg olvasható: „Az 1, 2, 3, 4, és 8. sz. alatti minták az 1858. december 7-ik törvény alapján a budapesti kereskedelmi és iparkamaránál 1864-ki ápr. 1-én bejegyeztettek. Prochaska András egyedül jogosított azokat 3 éven át készítményeinél alkalmazni.” Ezen oldal alsó részén a Nr.-sal megjelölt „Árak” jegyzékében a kályhaféleség neve, a szín és méretkülönbség szerinti ára található. A mintalap jobb oldalán lévő „Musterblatt”-on a „Példány mustra” és az „Árak” német nyelvre lefordított azonos szövege van. A mintalapon hat különféle kályhát és két kandallót ábrázoltak. A Nr. 1. sz. „Párizsi roccoco oszlop” plasztikusan díszített, egy keskeny átmérőjű henger-kályha változata. A Nr. 2. sz. „Fehér roccoco svédhoni” – valamint a Nr. 5. sz. „Szürke svédhoni” kályhák, a Nr. 4. sz. „Roccoco salon kályha” a svédkályhák változatai. A Nr. 6. sz. „Szürke állvány-kályhák” csempékből felrakottak. A Nr. 7. sz. „Szürke henger alakú kályhák” egymásra helyezett hengerekből állnak össze. A kandallók közül a Nr. 8. „Szőlőlugas alakú kandallók” díszesebb kivitelűek, míg a Nr. 9. sz. „Fehér kandallók” egyszerűbbek. A Nr. 3. sz. „Roccoco kandalló rakmánnal” különleges formájú, a kandallós részre illesztett felső rész bemélyülő fülkéjébe szobrot helyeztek.

Prochaska Andrásnak ismerjük még egy másik, az 1860-as évekből származó – feltételezhetően hirdetésnek szánt – kisméretű, két nyelven írt mintalapját¹³ „Lith. V. J: M. Frank in Pest” készítette. A mintalap felirata szerint: „Andreas Prochaska polg. Fazekasmester Pesten ajánlja gazdagon ellátott kész, díszes raktárát. Rendelések pontossan ki foglaltatnak” – „3 Dobb utca saját házában 19. sz. al.” A három ábrázolás közül a jobb oldali oszlopkályha azonos a „Példány Mustrán” feltüntetett ábrázolás Nr. 1. sz. „Párisi roccoco oszlop” kályhájával. A bal oldal bemélyülő fülkés díszes kályhája megegyezik az előzőleg közölt mintalap Nr. 2. sz. „Fehér roccoco svédhoni” ábrázolásával. A lap közepére helyezett kandalló felrakott plasztikus díszítésű. k örvendtek, mert nemcsak családok, hanem közintézmények is rendeltek tőle. Kutatásaink során a Vigadó, valamint a Magyar Tudományos Akadémia építkezései kapcsán talákoztunk nevével. A szabadságharc alatt megsérült Vigadó épületének helyreállítása során 1863-ban szállított kályhát.¹⁴

Az ebben az évben kiállított „Számlázási adat” szerint Prochaska András „Hafner Meister” készítette:

/I. Rechnung/ 9 Stück graue Postament Ofen 27”/láb méretben
von innen zu Heitzen samt Messing Thürl
Vase et samt setze
1 graue Postament Ofen 27” breit, 18” tier
1 graue Postament Ofen 21” breit wie oben
Zusammen: 530 Nachlass 2% = 519.40

A Vigadó toldaléképületének emelésekor kályhapályázatot írtak ki. Az éttermekbe megadott rajz alapján hat nagyméretű kályhát rendeltek meg. Ezeket – a többi kályhával együtt – Fischer Ignác nyerte el.¹⁵ Közbejött problémák miatt Fischer csak két darabot szállított le; a fennmaradó

13 „Andreas Prochaska polg Fazekasmester Pesten” Budapest, Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény B. 683/1/1864. B. 683/2 1864.

14 Vigadó / BFL. Redoute Ép. Biz. 1861-66. évi ülési jegyzőkönyveinek tárgymutatója. 1863. Prochaska András kályhák iránti számlája XXVII. 262. 7/10 25105.

15 A Vigadó toldaléképületének építkezése, Fischer Ignác Offerdje 1873. lásd: Fischer Ignác kályhástevekenysége fejezet, 36-39. / jegyzetek

négy kályha elkészítését Prohászka András /és fia/ vállalta el 500 Ft-os darabáron. Ezt 1875. február 27-én fizettek ki neki.¹⁶

A Magyar Tudományos Akadémia részére 1865–1867 között több alkalommal szállított kályhát. 1865. július 2-án 14 db kályháért 2800 Ft-ot vett fel.¹⁷

2. kép Kandallós kályha, - Prochaska András készítménye
a Magyar Tudományos Akadémia, Kisfaludy Társaság termében. Fotó: dr. Sárdy Loránd

---

16 Kimutatás: „Azon költségekből melyek a Fővárosi Vigadó toldaléképület építéséhez és berendezéséhez szükséges munkálatok és szállításokért tényleg kiutalványoztatott. 13. tétel.: Prohászka András 2000 Ft. Tanácsi száma: 875/20413.”

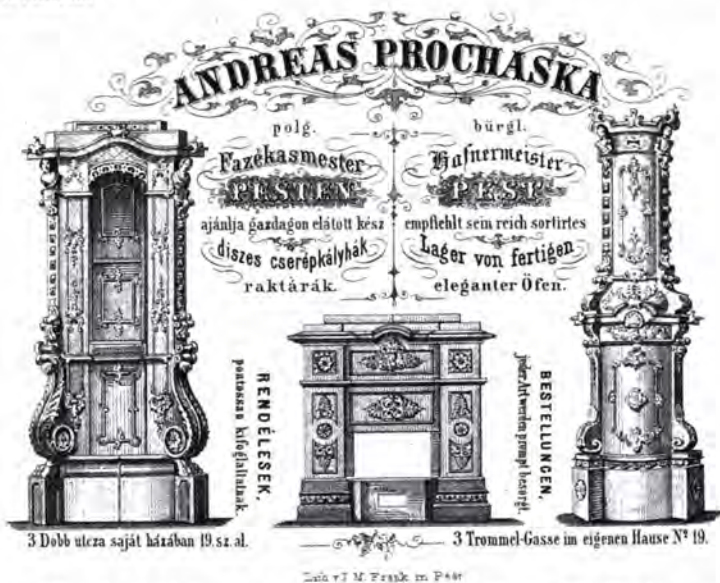
17 Magyar Tudományos Akadémia. Palota és bérház építési iratok. K.-1276. 63-78/865 Prohászka András kályhás fizetésutalványa. Nyugta: 14. db.

A „Budapester Bauzeitungban” feltüntetett építkezések vállalkozói között számos ház, palota kályháját a Prochaska műhely készítette. A teljesség igénye nélkül – 1873-ban kályhát szállított: Josef Placht'sche Haus, auf der Waitzer Str. Ecke der Schiffmann Gasse.¹⁸ Das Palais Sr. Exelenz des Grafen Julius v. Andrássy am Wasserstädter Donau quai in Ofen¹⁹

Das Eugen Tömörly'sche Haus am Josefplatz²⁰ Das Stefan Mendel'sche Haus auf der neuen Ring-Strasse etc.²¹

A számos megrendelés teljesítésére a Prohászka műhelynek jó felszereléssel kellett rendelkeznie.²² A kamarai jelentés szerint 2 olvasztó-, 3 égetőkemencéje, 5 kézi örlője, 2 hengere és 34 idomító készüléke volt. A munkák egy része kézzel történt. Ennek ellenére a többi kilenc műhely közül az övé legnagyobb, ő alkalmazza a legtöbb férfi munkást (60 fő), akik napi 11 órát dolgozva, 300 napon át évi 1200 db kályhát állítottak elő.

Prohászka András neve az „Adressen Kalenderben” 1870-től kezdve folyamatosan szerepelt. 1875-ben hirdetése is ismert: „Prochaska And. Bürgerlicher Hafnermeister Pest. Empfiehlt sein reich associertes Lager von fertigen eleganten Ofen. Bestellung jeder Art, werden prompt besorgt. Dreitrommel G. in eigenem Hause Nr. 19.”²³ 1880-tól az üzlet vezetésében változás történt. A Budapester Adressen und Wohnungs Anzeiger-ben közölt hirdetés szerint: „Erst ungarische Kön. Priv. Thonöfen – Fabrik gegrün. 1803. A. Prochaska Witwe Budapest, VII. Bez. Trommel G. Nr. 22. in eigenem Hause.”²⁴

3.kép Andreas Prochaska kétnyelvű hirdetése 1860 körül (FSzEK, Budapest Gyűjtemény)

- 18 Budapester Bauzeitung und Wohnungs – Anzeiger. 1874. III. évf.
- 19 Budapester Bauzeitung: Nr. 7.
- 20 Budapester Bauzeitung: Nr. 8.
- 21 Budapester Bauzeitung: Nr. 15.
- 22 Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1870-75. 150.
- 23 Adressen Kalender /Buch/ von Pest, Ofen und Alt-Ofen für das Jahr 1875. /Mit einem vollst-ndigen Handels und Gewerbe Adressbuch
- 24 Adressen Kalender : 1880.

Az azóta eltelt hosszú idő alatt Prohászka András kályhái elpusztultak. Egyedül a Magyar Tudományos Akadémia épületében maradt fenn több darab, 1956-ig. Az ekkor folyó átépítések során felhívták az Iparművészeti Múzeumot a veszélyeztetett régi kályhák lebontására. A múzeum a jelen sorok íróját küldte ki.²⁵ Akkor védelemre került az Arany János szobájában, a Bartók szobában és a Kis ülésteremben lévő kályha, valamint a Kisfaludy terem kandallós kályhája. Ennek ellenére a Prohászka Andrásnak tulajdonított védett kályhákat lebontották, csupán az Arany János szobájában lévő – ma Kézirattár – maradt meg. A négyzeteshasáb alakú kályha sima fehér csempékből felrakott, felső párkánya terracotta színű. Előlapján tondoban figurális díszítés látható. A lebontott Kisfaludy terem kandallós kályhájáról egy fennmaradt fénykép alapján szerezhetünk ismereteket.²⁶ A fehér fajansz csempékből felrakott kandalló felső részének plasztikus növénydíszítése, valamint a kandalló oldalrésze, párkánya terracotta színű, historizáló plamettás akantuszleveles kiképzésű. A megmaradt kályha és a fényképen látható kandallós kályha formája, anyaga teljesen eltér az 1864-ből származó „Példány mustra” ábrázolásaitól. A kályhák drágább fajansz csemepeanyaga, alakja, terracotta díszítése igényes kivitelezésével tökéletesen igazodik az Akadémia épületének stílusához.

A Prohászka András által 1864 áprilisában bejelentett, három évre szóló védettségi időszak el sem telt, amikor 1866-ban egy másik pesti kályhászmester, Johann Smid „Mintalapján” megjelent a Prochaska „Példány Mustráján” ábrázolt, védett Nr. 1. számú „párisi roccoco oszlop” kályha, valamint a védett Nr. 4. sz. „roccoco salon” kályhája. A német nyelven írt mintalap két részből áll; a kályhaábrázolásokat feltüntető Musterblatt-ból és a „Preisblatt”-ból. A nyomatot a közölt adat szerint 1866-ban készítette „Lith. V. B. Fried Pest Göttergasse Nr. 11”.²⁷ A mintalapon a következő olvasható: „Musterblatt von Johann Schmid vormals: Joser Krenn's Wittwe. Ofen Fabrik in Pest Theresienstadt, Altgasse Nr. 1.” A másik lapnak, a „Preisblatt”-nak feliratos szövege teljesen azonos a „Musterblatt” szövegével.²⁸ A mintalapon ábrázolt, két sorban elhelyezett kályhák közti teret szimmetrikusan elrendezett neoreneszánsz indadíszítés tölti ki. A felső sorban látható a Prochaska féle „parisi roccoco oszlopkályha”, illetve a „roccoco salon kályha”. A köztük elhelyezett kandalló rokokó díszítésű, lábait két fekvő oroslán alkotja. Az alsó sorban lévő kályhát csempékből felrakott gazdag párkánnyal, előlapján keretbe helyezett plasztikus díszítéssel alakították ki. A másik kályha bemélyülő fülkés svéd kályha volt. A közepén lévő kandalló plasztikus díszítésű, megegyezett a Prochászka András által kiadott kisebb méretű mintalap kandallójával.

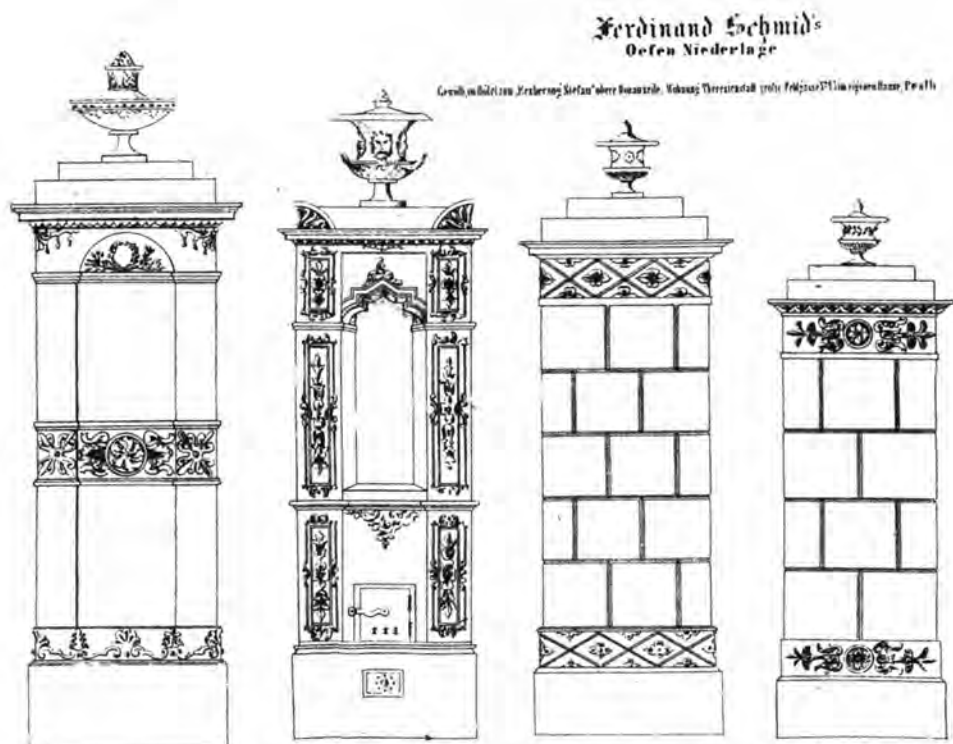
A „Preisblatt”-on olvasható a „Schwedische Öfen”, a „Postament oder Kachel-Öfen” és a „Kamin Öfen” kályhaféleségek zollban megadott méretváltozatai. Megemlíti még az általa készített egyéb kályhaféleségeket, a kályhatartozékok árait, a vidékre szállítás követelményeit.

25 M. T. Ak. Elnöki osztálya Bp. Akadémia u. 2. Cserey Éva szakértői véleménye alapján védetté nyilvánítás. 8630-8181/56.

26 A Magyar Tudományos Akadémia Palotája M. T. Ak. Kézirattár MS. 10754. Erdélyi cs. és kir. udvari fényképész felvételei 1869-1905 között

27 „Musterblatt von Johann Schmid- Vormals Josef Krenn's Wittwe. Ofen Fabrik in Pesth Thereseinstadt, altgasse Nr. 1.” Budapest. Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény B683/2 1866

28 Preisblatt” von Johann Schmid azonos szövege a Musterblattnak

4.kép Ferdinand Schmid kályhakerakata „Oefen Niederlage” 1857-ből (IM Adattár)

Visszatérve a „Musterblatt”-on szereplő „vormals Krenn’s Witwe” névre, fontos tudni, hogy a Krenn család tagjai Pesten működő Hafnermeisterek voltak. Nevük már a 18. század végén is megtalálható. A levéltári adatok szerint a pesti származású Josef Krenn 1872-ben nyert polgárjogot.²⁹ „Sebastianus Krenn” „figulus magister” szintén pesti származású, 1810-ben nyerte el ugyanezt a jogot.³⁰ A pesti származású Krenn János fazekasmester 1838-ban kapott polgárjogot.³¹ Ezzel szemben nem ismerjük az özvegy férjének, Josef Krenn-nek működési idejét, illetve azt az időpontot sem, amikor az özvegy átadta „Ofen Fabrik”-ját Johann Schmidnek. Azt sem tudjuk, hogy az ő birtokában meddig működött a kályhaüzem. Egy 1873-ból való névalírást újabb adatot szolgáltatott. A Vigadó említett kályhapályázatára többek között jelentkezett a „Klapötke et. Bach” cég is. Nevük aláírása után szükségesnek tartották a „vormals Johann Schmid” szöveget feltüntetni, mellyel kályhásüzemük jogfolytonosságát kívánták dokumentálni.³²

A kamarai jelentés összeírásában a tíz kályhászmester neve között Klapötke et Bach cég nem

29 ILLYEFALVI – PALLOS: Josef Gren Hafner meister, etc. 122.

30 ILLYEFALVI – PALLOS: Krenn Sabastianus fig 1810 magister Pest. 5.

31 ILLYEFALVI – PALLOS: Krenn János Pest, fazekasmester, 1838. kieg. rész 5.

32 „Offert für den Stadt. Redouten erforderlichen Gebäude Hafner Arbeite. Pest 1873. 12. Mai. Unterschrift: Klapötke et. Bach vorm. Johann Schmid.”

szerepel. Ellenben a *Budapester Bauzeitung* szerint 1873-ban az új építkezésekkor többször szállított kályhát: *Das Ignaz Wechselmann'sche Haus auf dem Waitzer Bouleward*.³³

Der Neubau der Frau Rudnay in der Dachgasse.³⁴

Követve a pesti kályhás mesterek sorát, megemlékezhetünk „Ferdinand Schmid”-ről is. A tőle fennmaradt két oldalas mintalap eddigi ismereteink szerint a legrégebbi, 1857-ből származik.³⁵ A lap jobb oldalának alsó részén feltüntetett jelzés szerint G. Händelmayer készítette Pesten 1857-ben. A mintalap szövege: „Ferdinand Schmid Oefen Niederlage”. Ez alatt kisebb betűkkel nyomva: „Gewölb im Hotel zum Erzherzog Stefan obere Donauzeile. Wohnung Theresienstadt grosse Feldgasse Nr. 43. im eigenen Hause, Pesth.” Ezek szerint J. Schmid üzlete az akkori Pest egyik híres szállodájában volt. Eredetileg egy kapitány volt a tulajdonosa. Az épület az 1846-ban alakították át szállodává.³⁶

Az ábrázolt öt kályhaminta teljesen eltér az előzőekben közölt kályhaábrázolásoktól. A mintalapon jobbról balra haladva két talpazatra épített, kályhacsempékből felrakott kályhát láthatunk két plasztikus fríz díszítéssel. A kályha megmagasított tetejére vázát helyeztek. Az ábrázolás alapján arra következtetünk, hogy a csempelapokat nem formázással, hanem nagy lapokból történő kivágással készítették. A harmadik és az ötödik kályha bemélyülő fülkés, a negyedik polcszerű elrendezésű svédkályha. Ezeket formázással állították elő, plasztikus ornamentikával, különféle alakú empire stílusú vázával díszítettek. A barokk formákkal kialakított utolsó kályhaábrázolás a legdíszesebb, a legkülönlegesebb.

Ferdinand Schmid neve szerepelt az *Adressen Kalender 1870-es* kiadásában is³⁷: „Schmid Ferdinand P. F. Vorst. Grosse Feld Gasse 45. Gew. L. O. D. 13.” A műhelyt tovább vivő családtag neve az 1874 *Adressenkalenderben* a következő: „T. Grosse Feld Gasse 45.”³⁸ A kamarai jelentésben szintén szerepelt: „Schmidt János, Terézváros Nagymező u. 45. sz.”³⁹ Műhelyének felszereltsége e szerint 2 égető-, 1 olvasztókemence, 10 idomító készülék, 3 kézi őrlo, 1 henger volt. 10 munkást napi tíz órában foglalkoztatott, 300 munkanap alatt 600 db kályhát állított elő.

Az 1870-75 közötti időszak jelentésében feltüntetett, ezután sorra kerülő pesti, de főleg budai kályhás mesterek adatai igen hiányosak, mintalapjaik nem ismertek, műhelyük, személyük kutatása számos kérdőjelet hagy maga után. A pesti kályhás mesterek között még találkozunk Stöckl Antal, Klier Antal, Lang Ferenc és Hernádi Sándor nevével.

Stöckl Antal üzlete, melyet 1868-ban alapított, a Terézvárosban a Kertész u. 2. sz. alatt volt. Üzemében 1 nagy égető-, 2 olvasztókemence, 2 kézi őrlo, 1 henger, 13 idomító készülék állt. 5 napszámot, 18 segédet, 2 tanoncot alkalmazott. Napi 11 órai munkával 300 munkanap alatt évi 600 db kályhát készített.⁴⁰ Nevét a Vigadó toldaléképítkezésével kapcsolatban említették. Az 1873-as kiírt kályhapályázatra ő is jelentkezett. Ezt ugyan nem nyerte el, de mint szakértő

33 *Budapester Bauzeitung*: 1873. Nr. 10.

34 *Budapester Bauzeitung*: 1873. Nr. 3.

35 Musterblatt: „Ferdinand Schmid Oefen Niederlage. /Gewölb im Hotel zu „Erzherzog Stefan” obere Donauzeile, Wohnung Theresienstadt grosse Feldgasse Nr. 43. im eigenem Hause. Nr. 19” Budapest, Iparművészeti Múzeum Adattára. Neg. Ltsz. 2549.

36 Az „Erzherzog Stefan szálloda” eredetileg Varga Sándor kapitány háza volt, amelyet 1846-ban alakítanak át szállodává.

37 *Adressenkalender*: 1870.

38 *Adressenkalender*: 1874.

39 *Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara* Schmid János. 150.

40 *Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara* Stöckl Antal. 150.

kályhászmester véleményét kikérték a Vigadó éttermeibe szánt nagyméretű kályhák működésével kapcsolatban.⁴¹ A szakértésért a felkínált tiszteletdíjat nem fogadta el. Mint jó nevű kályhászmester Budapest számos épületében szállított cserépkályhákat. A teljesség igénye nélkül, a Budapester Bauzeitung szerint kályhát szállított:

„Das Theresia v. Karácsonyi'sche Haus, Landstrasse Nr. 23.⁴² Das Leopold Dietsche Haus, Attila Gasse Nr. 6.8.⁴³ Das Stefan u. Toth'schen Haus in der Josef Gasse Nr. 4.”⁴⁴

Klier Antal műhelye a Józsefvárosban, a Kender u. 9. sz. alatt volt. Üzemi felszerelése és az évi 250 db kályha gyártása alapján a kisebb mesterek közé tartozott.⁴⁵ Mielőtt a házat lebontották volna, családját felkeresve szerettem volna a műhelyre vonatkozó adatokat összegyűjteni. Sajnos családtagjai már nem ismerték az elődöket, munkásságukat, csupán egy cégbejegyzéses borítékot kaptam, amely az egykori műhely emlékéét őrzi.

Lang Ferenc kályhászmester műhelye a jelentés szerint a Ferencvárosban, a Nyúl u. 13. sz. alatt volt. A feltüntetett adatok alapján szintén a kisebb termelésű műhelyek közé tartozott; évi 250 kályhát állított elő.⁴⁶ Neve az 1870-72-es Adressen Kalender-ben is szerepelt: „Lang Franz Zweihausen Gasse 17.”⁴⁷ A Budapester Bauzeitung szerint kályhát szállított a „Das Karl Schmalz'sche Haus in der Leopoldgasse Nr. 6. részére.”⁴⁸

A jelentésben szereplő utolsó pesti kályhászmester Hernádi Sándor. Műhelye a Kerepesi úton volt. A kisebb termelésű üzemekhez tartozott. A 27 munkás napi tíz órás munkájával évi 250 kályhát állított elő.⁴⁹ Az 1871-72-es Adressen Kalender-ben a következő adat van róla: „Hernádi Sándor, T. Kerepescher Strasse 25.”⁵⁰

A Budán működő kályhászmesterek közül négy műhelyt említett meg a kamarai kerületi jelentés. Rájuk vonatkozó kutatási adataink a leghiányosabbak. A Tabánban, a Kereszt utca 698. alatt működő Brxa József kályhászmester műhelye közepes nagyságú, 1 égető-, egy olvasztókemencével, 7 idomító készülékkel, 1 kézi őrlővel, 1 hengerrel rendelkezett. Napi 11 órában, évi 300 munkanap alatt 450 kályhát állítottak elő.⁵¹ A család előző tagja az 1870-es Adressen Kalender-ben szerepelt: „Brxa N. Tab. Attila G. 666. eigenem Hause.” 1875-ben ugyanez az Adressenbuch említette „Brxa Jos. Tab. Kreuz G. 698. sz. alatt”.⁵² A Budapester Adressen und Wohnungs Anzeiger szerint „Brxa Joh. Fazekas I. Czipő u. 1. Raktára: Mária Valéria u. 5.”⁵³ A levéltárban előkerült egy költségvetés a Tabán Plébánia új épületében szükséges kályhamunkákról: „Egy db fehér táblás kályha rézzel borított, öntöttvas ajtóval. 1878. ápr. 21. Brxa János kályhás.”⁵⁴ Egyetlen kályhaemlékét egy csillaghegyi villából a Kiscelli Múzeum

41 A Vigadó toldaléképületének építkezésével kapcsolatban a felállított étermi kályhák szakértői vizsgálata. 1875. jún. 23. /2670/ sz.

42 Budapester Bauzeitung 1873. Nr. 9.

43 Budapester Bauzeitung 1873. Nr. 12.

44 Budapester Bauzeitung 1873. Nr. 5.

45 Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1870-75. Klier József, 150.

46 Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1870-75. Lang Ferenc, 150.

47 Adressenkalender: 1871-72. 267.

48 Budapester Bauzeitung 1873. Nr. 6.

49 Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1870-75. Hernádi Sándor, 152.

50 Adressenkalender: 1871-72. 267.

51 Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1870-75. Brxa József, 150.

52 Adressenkalender 1870, 1875.

53 Budapester Adressen 1882, 1883-84, 1885-86.

54 Tabán, Plébánia épülete 1878. ápr. 20. /BFL. I 1120/1878./

vásárolta meg.⁵⁵ A talpazaton álló, szürke spriccelt csempékből felrakott kályha a szobából volt fűthető. Előrése polcos formájú, tondoban figurával díszített, gazdag kiképzett párkánnyal, szintén svéd kályha. A kályha bal oldalán kis táblán a mester jelzése olvasható: „BRXA JAN BUDÁN, Tabán Kereszt u. 698.”

Erről, az 1933-ban halálraítélt városrészeiről, Lestyán Sándor sorai emlékeznek meg. „A Kereszt utcában sokáig állt a regélő, kereste az egykor 698. sz. házat, Brxa János tabáni kályhászmester házat....Eszébe jutott, hogy a regélő bolthajtásos szobájában fehér fajansz, dúsan aranyozott gömbölyű kályha ad télvíz idején meleget. Rajta van a szignum: Brxa János tabáni kályhászmester készítette Mária Terézia stílusában.”⁵⁶

A Vízivárosban az Iskola utcában volt Fischer Antal műhelye. A kisebb kapacitású műhelyek közé tartozott; évi 250 kályhát állított elő.⁵⁷ Nevével egy kályha átrakása kapcsán találkoztunk. Pápán, az Eszterházy-kastély Nádortermében két barokk stílusú kályha áll. Az egyik lábakra, a másik a földre helyezett. Atépitéssel az utóbbit is lábakra kívánták helyezni, hogy formájuk egységes legyen. A kályha lebontásakor a nagyméretű kályha alsó palástjának felső párkányszélére bevéselt szöveg szerint a kályha „Berndhardt Erndt bécsi műhelyében készült, így nem eredeti, hanem csak neobarokk stílusú. Egy másik alsó kályhapalást párkányfeliratán a kályhát összeállító „Anton Fischer aus Ofen 864” nevét olvashattuk. Pápara kerülésének körülményeit ez ideig nem ismerjük.⁵⁸

Az előbbieken kívül Budán még két kályhászmester neve szerepel. Az egyik, az I. ker. Attila utcában lakó és működő Günther Antal.⁵⁹ a másik Kocsis-Heszler kályhászmester a II. Ország út Zödfa utca 9. sz. alatt.⁶⁰ A feltüntetett adatok alapján mindkét műhely kisüzemnek tekinthető, 2, illetve 4 munkást alkalmaztak, akik napi tíz órát dolgozva évi 250 kályhát állítottak elő.

A felsorolt kályhászmesterek munkái az eltelt alig 150 év alatt majdnem teljesen eltűntek. A cserépkályhák állandó használata következtében jó ha 30 évig eltartottak, egyszerű fogyóeszköznek számítottak. A gyáripar fokozódó termelése, olcsóbb kályhái, a megjelent új és újabb fűtőalkalmatosságok megkongatták a vészharangot ezen régi kézműves mesterség felett. Az elhasználódás mellett a történelem viharai, de főleg a II. világháború pusztítása következtében az épületekkel együtt a kályhák is elpusztultak. Egy-egy épen maradt középületben, vidéki kastélyban, kúriában lelhetünk fel belőlük párat. Számosat közülük védetté nyilvánítottak, veszélyeztetettségük esetén múzeumokba szállították. Legtöbbször csak ezek felállítási helyét ismerjük, készítő mesterük neve anonim marad. Éppen ezért a későbbi teljesebb feldolgozás érdekében szükségesnek tartjuk a ma még jelentéktelennek látszó kályhaemlékanyag összegyűjtését. Jelen tanulmányunk megírásával is ezt a célt kívántuk szolgálni.

(A tanulmány témájával kapcsolatosan „Gedächtnis an einige Pester und Ofener Hafnermeister im 19. Jahrhundert.” címen 2003-ban a Kitsee-ben rendezett 36. Internationales Hafnerrei-Symposiumon előadást tartott a szerző. A szimpoziium anyaga megjelent német nyelven: Keramik als Zeichen regionaler Identität. Kitseer Schriften zur Volkskunde 2003. Etnografischen Museums Schloss Kitsee.)

55 Kiscelli Múzeum Gyűjteménye, Vétel Myskovszkynétől. 1975 körül leltári szám

56 LESTYÁN 1940. 222.

57 Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1870-75. Fischer Antal, 150.

58 Pápán, a Nádorteremben végzett munka 1980.

59 Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1870-75. Günther Antal, 150.

60 Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1870-75. Kocsis és Heszler, 150.

Irodalom

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára IV. 1407/6. Vigadó /Redoute/ BFL Ép. Biz. 1861-66. évi ülési jegyzőkönyveinek tárgymutatója. Kimutatás azon költségekről melyek a Fővárosi Vigadó toldalék épület építéséhez és a berendezéséhez szükséges munkálatok és szállításokért tényleg kiutaltványoztatott. 13. tétel 1875.

Nyomtatott források

Adressenbuchok: Adressbuch der königlichen Frey Stadt Pesth. 1815.

Adressen Kalender /Buch/ von Pest, Ofen, und Alt-Ofen für das Jahr 1870. Mit einem vollständigen Handels und Gewerbe Adressbuch /Gebrüder Légrády Pest 1869./

Budapester Adressen und Wohnungs Anzeiger. Budapesti Statisztikai Hivatal /Franklin Verein/ Alapítva 1878.

Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a Budapesti Kamarai Kerület kézmű és gyáriparáról, 1870-1875 között. Kiadó, szerkesztő, év, hely

Budapester Bauzeitung Wohnungs-Anzeiger. 1874. III. évf.

ÖRLEY 1904

Örley János: Útmutató fazekasok és kályhások részére. In Magyar Úveg és Agyagipar 1904. 14, 15. szám

Egyéb források

Magyar Tudományos Akadémia. Palota és bérház építési iratai K-1276.

Magyar Tudományos Akadémia Palotája M. T. Ak. Kézirattár M. S. 10754. Erdélyi cs. kir. udvari fényképész felvételei 1896-1905 között.

Feldolgozások

DÓKA 1979

Dóka Klára: Pest-Budai céhes ipar válsága /1840-1872./ Budapest: Akadémia Kiadó.

ILLYEFALVI - PALLOS 1949

Illyefalvi I. Lajos– Pallos Jenő: Pest-Budai polgárok jogot nyert lakosai. 1686-1848. Budapest.

LESTYÁN 1940

Lestyán Sándor: Pest-Budai regélő Budapest: Officina. 1940.

SCHMAL 1899

Schmal Lajos: Adalékok Budapest főváros történetéhez. Budapest.

S. Cserey, Éva:

THE FORGOTTEN STOVE MAKERS OF PEST-BUDA IN THE 19TH CENTURY. PART TWO.

The first part of the subject mentioned above (Studies from the Past of Budapest XXXII. 91-114.) was telling about the stove-makers work of Fischer, Ignác, with the help of the "Preis Verzeichnis" published in 1872.

In our study we would like to introduce the second part: "The forgotten stove makers of Pest-Buda in the 19th century".

This study works with stove-makers who worked in the second half of the 19th century in Pest and Buda. During the researches data and representing plates of the stove makers were found. The masters made and in many cases sold their stoves in their workshops. They advertised their works in the contemporary newspapers like: Pester Lloyd, Vereinigte Pester und Ofner Zeitung, the Adressen Kalender von Pest established in 1870's, Ofen und Altofen – etc. Most important principle of a stove was the economized fuel and the greater heat outlet.

The most information of the development of the stove industry in Pest, Buda, Óbuda and the united capital, comes from the reports of the Commercial Chamber of Industry of Budapest handed out in 1870-1875. The first report is about the handicraft and manufacturing industry between 1870-75. It namely mentions the 10 most important stove makers, the equipments of their workshop and the important data of their products. According to this report the raw material is hand grinded to suite the work process. Certain parts of the stove the stove-tiles are formed with "molding device". The number of the glaze-grinding and the combustion furnaces tell us about the production capacity of the workshop. More so we can figure the number of workers – mainly men – who were working an average of daily 10 hours, 300 days a year. Making 250-600 stoves during one year, sometimes even 1200 pieces. The paid daily wage was 1Ft, 70kr to 1Ft, 90kr. The trained wage was 2.51-3Ft.

This study introduces the biedermaier stove fashion from the second half of the 19th century, based on these information and the published representing plates.

The author gave a lecture related to this study, on the 36th Internationales Hafnerei-Symposium, in Kitsee in 2003, called „Gedächtnis an einige Pester und Ofener Hafnermeister im 19. Jahrhundert.“.

A LÁNG GÉPGYÁR TÖRTÉNETE AZ ALAPÍTÁSTÓL AZ ÁLLAMI TULAJDONBA VÉTELIG (1868–1948)

A 19. század közepén Magyarországon is megteremtődtek a feltételek a modern tőkés átalakulás, a gazdaság egészét érintő ipari forradalom számára. Ekkor indult meg a gyárjellegű gépi nagyipar kialakulása; az 1848-at megelőző időszakban az ipari fejlődésnek csak a kezdetei jelentek meg. Az 1842-ben a Vigadóban megrendezett első iparmű kiállításon a szó valódi értelmében vett gyáros még alig állított ki, s az ipartámogatás céljával létrejött Védegyelet is inkább csak a politikai szándékot demonstrálta, érdemi eredménye alig volt mérhető. A támogatásával történt legjelentősebb gyáralapítás Schlick Ignác öntődéje volt.

A gépipar, a gépi nagyipar lassan nyert teret, elsősorban is az osztrák tőkével megindított vasútépítkezések nyomán ugrásszerű fejlődésnek indult vasgyártás, a helyenként már korszerű termelési technikát alkalmazó vasipar nyomdokain. A gépiparnak a vasipartól független fejlődése az 1850-es évek derekától egyedül Pest és Buda egyre inkább gyárszerűbben működő gépműhelyeiben ment végbe.

Az 1860-as években a gépműhelyek és a néhány gépgyár szinte kizárólag mezőgazdasági eszközöket, kisebb és egyszerűbb gépeket gyártott. A földtehermentesítés végrehajtásával párhuzamosan a mezőgazdasági gépek egyre keresettebbekké váltak, hiányukat döntően behozatalból fedezték. A keresletet kihasználva a hazai mezőgazdasági gépgyártás növekedésnek indult, sőt kísérletek történtek az első ipari szerszámgépek előállítására is, de a fejlődés ezen a területen még lassú volt.¹

A termelő eszközöket előállító gépgyártás kibontakozása elsősorban a vasútépítkezések, másodsorban pedig az erősödő mezőgazdasági ipar, mindenek előtt a hazai gyáripar élvonalába kerülő malomipar, mellette a helyenként már gyárszerű körülmények között termelő szeszipar, fafeldolgozó-ipar, a téglagyártás és a bőripar gép- és eszköz szükséglete fedezésének, a termelő géppark javítási, karbantartási és pótlási igényének volt köszönhető. A lassan kibontakozó fejlődés ellenére a gépek megjelenése szórványos volt, s a kiegyezés előtti években Magyarországon ipari célzattal mindössze 480 darab gőzgépet használtak, zömét az élelmezési iparban. Az iparfejlődés szempontjából meghatározónak tekinthető vas- és fémiparban összesen 83 gőzgép működött, ebből mindössze 17 darab a gépiparban. A kiegyezést megelőző években Magyarország - messze elmaradva a szomszédos Ausztriától és az örökös tartományoktól – nem volt iparosodott ország. Mindössze három érdemi – vagy rövid időn belül azzá váló - méretű gépgyárat alapítottak ebben az időben: 1861-ben Eisele József kazángyárát (ami később a Váci útra költözött), 1863-ben Hartmann József első hajógyárát a Váci út végi kikötő öbölben és 1867-ben az ugyancsak a Váci úton alakult Első Magyar Gépgyár Részvénytársaságot.

A kiegyezés előtti korszak ismertebb hazai gépgyárai közül kiemelkedett – s a későbbi

---

¹ SANDOR 1954. 36.

fejlődésével már nemzetgazdasági jelentőségre tett szert – a vasúti kerekek és malomipari berendezések nagyüzemi termelésével a Ganz-gyár. A kisebb jelentőségű gyárak - a Röck-, a Vidáts-, az Oetl-, vagy a mosoni Kühne-gyár - éppen ezekben az években léptek túl a gépműhelyi kereteken. Az iparban a gépek szórványos használata volt a jellemző. A gépgyártást ekkor egyedülként az osztrák tulajdonú óbudai hajógyár jelentette, a magyarországi vas- és fémipari üzemek vasöntéssel, az öntvények durva megmunkálásával, kisebb – főleg mezőgazdasági – eszközök előállításával foglalkoztak. A legtöbb üzemet a kézművesipari szinttől inkább csak a termelési keretek kiterjedtebb volta különböztette meg, semmint az erő- és szerszámgépek fokozottabb használatával jellemezhető gyáripari tömegtermelés. A kiegyezést követően addig még soha nem látott gazdasági konjunktúra bontakozott ki, elsősorban a már alapokkal rendelkező mezőgazdasági iparban és a közlekedési eszközök gyártásában. Gyáralapítási láz öntötte el az egész gazdaságot, s a hazai ipar gyors átalakuláson ment át alig több mint fél évtizednyi időszak alatt. A gépi technika jelentős léptékű kibontakozását indították el a gyáralapítások, s ez a hazai gépipar addigi egyoldalú mezőgazdasági irányultságában is változásokat eredményezett. Egyre inkább előtérbe került a közlekedés - ezen belül is döntően a vasút - és az élelmezési ipar gép- és felszerelésigényének a kielégítése, s születtek meg az 1870-es években világszerte jelentőséggel bíró hazai gyártmányok, mint a Ganz és Társa cég Mechwart-féle hengershéke, kéregöntésű vasúti kereke, Haggemacher Károly síkszitája. A gépekben jelentkező rendkívüli módon megnövekedett kereslet következtében piaci gondoktól nem kellett tartani sem a befektetőknek, sem pedig a gyártóknak. A fellendülés eredményeként Budapest a hazai gépgyártás központjává vált, ahol 1875-ben a vas-, fém- és gépiparban már 35 gyárüzem működött, s itt foglalkoztatták a magyarországi gépipari munkásságnak több mint a felét. A hangsúly a hagyományos élelmezési ipari ágakról fokozatosan és egyre erőteljesebben a vas- és fémiparra, a gépek és a közlekedési eszközök gyártására helyeződött át. A gépgyártás nagyobb lendülete – elsősorban is számtalan középüzem alapításával – az 1880-as években kezdődött, amikor is az általános iparfejlesztés kérdései előtérbe kerültek. Nyilvánvalóvá vált, hogy a kellő gazdasági erővel nem rendelkező gyári jellegű iparban kedvező változásokat csak a központi ipartámogató- és fejlesztő intézkedések, az állami iparkedvezmények hozhatnak. Az 1881-ben kibocsátott első iparfejlesztési, majd az 1890-es ipartámogató törvénynek köszönhetően évről évre növekvő összegeket bocsátottak mind az iparfejlesztés, mind pedig az iparoktatás, a hazai- és a külföldi iparképzésekben történő részvétel érdemi előmozdítására.²

Az ipartámogatás hatása az 1890-es években különösen a nagyipari befektetések területén vált erőteljesen érezhetővé. A Baross Gábor nevével fémjelzett új vasútpolitika bevezetése nyomán ismét fellendült az akkor legjelentősebb húzóerőt képviselő vasútépítés, amelynek ugrásszerű fejlődését már kimondottan ipari érdekek diktálták, sőt fő irányát az 1890-es évektől geo- és katonapolitikai célok is meghatározták. Az általános ipari fellendülést ezek mellett a világvárosná váló főváros nagyszabású köz- és magánépítkezései és az infrastruktúra szélesedő kiépítése is segítette, hozzájárulva a gépgyártás, a gyáripar általános fellendüléséhez. 1885-ben már négy magyarországi gépgyár munkáslétszáma haladta meg az ezer főt, 18 gépgyár létszáma pedig a középipari vállalati kategória-határt jelentő száz fős létszámot. Az új alapítású vállalatok zöme ebbe a kategóriába tartozott, ahogy a növekvő keresletet kihasználó egykori kisüzemek, gépműhelyek fejlődőképes hányada is.

Az 1860-70-es évek gyáralapításai általában a kisebb-nagyobb tőkével rendelkező mesterek,

2 BEREND – SZUHAY 1973. 94-95.

iparosok nevéhez köthetők, s működésük első éveiben nem igen lépték túl a gépműhelyi kereteket. Az ekkoriban alapított üzemek közé tartozott az utódvállalataiban részben még ma is működő Láng Gépgyár.

A fővárosi Váci út legnagyobb múltú gépgyárát Láng László alapította. (1. kép)

1. kép A gyáralapító Láng László 1880 körül (OMM)

1837. január 13-án született Pozsonyban, ahol apja és nagyapja köztisztviselőként álló városi orvosok voltak. A sokgyermekes család legidősebb gyermekeként iskoláit Pozsonyban végezte, majd szakítva a családi hagyományokkal 1852-től Bécsben egy ipari iskolában és mechanikai műhelyben tanulta a szakmát. Beiratkozott a felső-ipariskolába, amelynek elvégzése után néhány nagyobb osztrák gépgyárban dolgozott.³ A kor szokásának megfelelően vándorútra kelve előbb 1859-63-ig az alsó-ausztriai biedermandsdorfi gépgyárban munkás, majd 1863-65 között egy bécsi malomépítő gyárban művezető volt, de megfordult a gépgyártásban élenjáró Németországban, Angliában és Svájcban is. 1865-67-ben egy nyitrai, majd egy budai malom műszaki vezetője, utóbb az 1867-ben alapított és malomberendezésekkel foglalkozó Első Magyar Gépgyár Rt. művezetője volt.⁴ A nagy gőzmalmok gép- és eszközigényét biztosító gyárban megszerzett tapasztalataira és ismereteire alapozva önállósította magát. 1868 tavaszán alapította meg saját üzemét a Váci körút (ma Bajcsy-Zsilinszky E. út) 59. sz. alatt, a Schlick-féle vasöntőde és gépgyár melletti telken kibérelt kis gépműhelyben.⁵ A szerény körülmények között megindult vállalkozás 10-12 munkásával elsősorban malomipari gépek javításával, majd

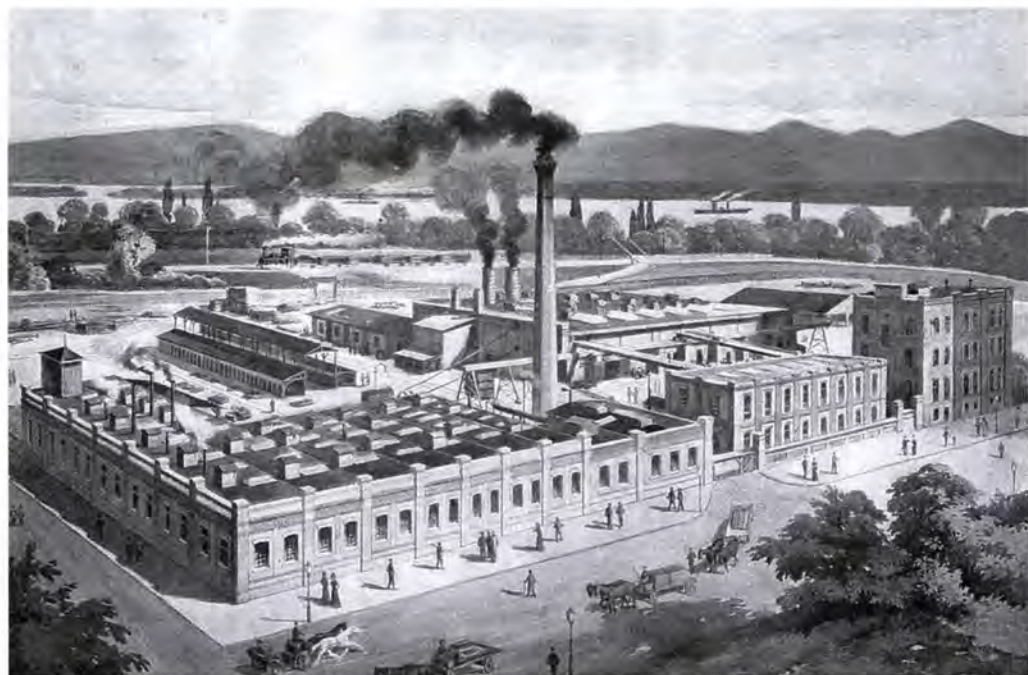
3 BFL XI. 126.d. Ügyvezetőségi iratok. 3. dob. Adatszolgáltatás, statisztika. Gyártörténeti adatok

4 BFL XI. 126.d. Ügyvezetőségi iratok. 3. dob. Adatszolgáltatás, statisztika. Gyártörténeti adatok a Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesülete részére. 1927. május 6.

5 FÜLÖP 1968. 8.

malmok, fűrésztelepek és famegmunkáló üzemek berendezéseinek készítésével foglalkozott. A műhely első munkája egy budapesti harangöntő számára készített esztergagép volt, amit 1868. május 1-jén adtak át a megrendelőnek.⁶

A gyarapodó megrendelések teljesítéséhez, a közel 80 főre szaporodott munkáslétszámhoz rövidesen szűkké vált a kis bérelt műhely, helyette nagyobb és a tulajdonos messzelátó terveinek megfelelően már gyárszerű működésre alkalmas telephelyre volt szükség. Láng László 1872-ben megvásárolta egy üzemét beszüntetett keményítőgyár Külső Váci út 1442/b hrsz. (ez lett a Külső Váci út 142., majd a Váci út 156. sz.) alatti gyártelepet. (2. kép)

2. kép A Váci úti gyártelep 1890 körül (BTM)

A 3075 négyszögölnyi (11.060 m²) telken a birtoklap feljegyzése szerint állt „egy nagy gyárépület, egy gép, egy kazánház nagy kéménnyel, egy portás és egy mérlegház fedett kapú alljal”. Az ingatlantulajdont (amelynek eredeti tulajdonosai között Mechwart András és Haggemacher Henrik is szerepelt) 3/5-öd részben Láng László, 2/5-öd részben pedig a Láng-féle vállalkozás vezető műszaki tisztviselője, Heszler György vásárolta meg, akit utóbb 1878-ban Láng kivásárolt. Ugyanebben az évben került tulajdonába a Béga utca (1967-ben megszűnt) 1. szám alatti, a Külső Váci út 142. számmal határos 7.680 m² nagyságú ingatlan, amelyet Külső Váci út 140. (Váci út 154.) számmal a gyártelekhez csatoltak.⁷ Közvetlenül a gyár melletti, attól északra fekvő és a Rákos patak vízfogói védőgátjáig terjedő telken (Váci út 158. sz.) álló

6 Régi gyár... 1954. 6.

7 BFL XI. 126.d. Ügyvezetőségi iratok. 1. dob. Cégi jogi iratok. Birtoklap és XI. 126.f. emelési és műszaki osztály iratai. 1. dob. Gyári építkezések. Birtoklási lap

villában rendezkedett be a Láng család (Láng Lászlónak három gyermeke volt: a legidősebb Gusztáv, valamint két leány; Gizella és Erzsébet).⁸

Amikor 1873 első felében az üzemet a Külső Váci úti gyártelekre költöztették át, az utat még zömmel szántóföldek, kertek és elszórtan egy-egy ház szegélyezték. A Magyar Középponti Vasút Pesti indóházától (1891-től Nyugati pályaudvar) Újpestig – és tovább Vácig – tartó, régi hagyományos közlekedési vonalat követő sugárút-szerű Váci út 1870-es évek elején történt kiszélesítése nemcsak a környék, de Angyalföld fejlődése szempontjából is jelentős lépés volt.⁹ Hasonlóképpen az urbanizációt szolgálta a közműhálózat kiépítésének megkezdése. A Pesti Közúti Vaspálya Társaság (PKVT) itt nyitotta meg első lóvasútját 1866-ben a Széna (ma Kálvin) tértől Újpestig.¹⁰ Hosszú útján a pályaudvartól Újpestig csak a Nagy Lőportorony utca (ma Lehel út) kiágazásánál lévő kis sörcsarnoknál állt meg, s haladt el a Láng gépgyár hosszú utcai frontja előtt.¹¹

A kiköltöző gépműhely berendezéseit szállító fuvarosok a pályaudvartól a gyártelepig mindössze egyetlen gépgyári üzem mellett mentek el; a néhány éve még Láng Lászlónak is munkát adó, de ekkorra már tönkrement Első Magyar Gépgyár Rt. gyártelepét működtető *Neumann J. Vasöntöde és Gépgyár* (utóbb Wörner Gépgyár) mellett. A két évtizeden belül szinte számolatlanul megtelepedő kisebb-nagyobb gépgyárnak ekkoriban még nyoma sem volt, egyedül a Láng gyárral majdnem egyidőben, egy közeli (a későbbi Csákllya, ma: Turbina u. 3.sz. alatti) telken üzemét megkezdő *Hornung Gyula és Rabe Károly vasöntődéje, gép- és rézműgyára* volt ez alól a kivétel. Az út végén, a távolban, az újpesti Duna-öböl partjain működő hajóépítő vállalkozások voltak.¹²

1873 nyarán a korábbiaknál jóval nagyobb és jobban felszerelt műhelyekben indulhatott meg a gyárszerűbb termelést lehetővé tevő munka. Kezdetben még a bevált malomipari gépeket és teljes malomberendezéseket készítettek, s a hazai megrendelők mellett néhány nagy malmot rendeztek be Spanyolországban és Törökországban. Az addigi fő profil azonban már nem elégítette ki a tulajdonos elképzeléseit, ezért az új gyártelep nyújtotta lehetőségekkel élve a termékszerkezetet átalakították. A legfontosabb új gyártmány a gőzgép lett.

Az első Láng-féle gépműhelyben is készültek kisebb szivattyúk és gőzgépek. Egy szelepes vezérművel ellátott gőzgéppel vett részt Láng László 1873-ban a bécsi nemzetközi kiállításon, ahol a gépet a zsűri díjával tüntették ki, ami az akkori magyar gépipar számára is nagy elismerést jelentett.¹³ A Külső Váci úti gyártelep felszereltsége már nagyobb, jobb és tökéletesebb gőzgépek elkészítését is lehetővé tette. Láng jó érzéssel ismerte fel, hogy mind a fejlődő ipar növekvő hajtógép-szükséglete, mind pedig a nagyüzemivé váló mezőgazdaság gép- és eszközigénye biztos piacot nyújt a gyár termékeinek, nem is szólva az alkatrészekben, a karbantartásban jelentkező széleskörű keresletről.

A gőzgépek ekkorra már széles körben elterjedtek, s az igényeknek és követelményeknek megfelelő – vízszintes henger-elrendezésű fekvő, valamint függőleges henger-elrendezésű álló – kivitelben készültek. Magyarországon az első gőzgépet 1858-ban Röck István gépgyára

8 BFL 126.d. Ügyvezetőségi iratok. 1.dob. Gyári építkezések. Ingatlan ügyek, bérletek

9 ADAMETZ 1947. 45-47.

10 A főváros tömegközlekedésének... 1987. 72.

11 Halácsy Sándor: Sz. kir. Pest város beltelkeinek térképe, 1872.

12 A Váci úti gépgyárak történetére ld. BENCZE 2006.

13 BFL 126.d. Ügyvezetőségi iratok. 3. dob. Adatszolgáltatás, statisztika. Gyártörténeti adatok

készítette Pesten.¹⁴ A gőzgépek gyártása az 1880-as évekig csak igen szerény méretekben folyt, és elsősorban lokomobilok előállítására korlátozódott. A néhány hazai gyár komoly versenyt vívott a magyarországi piacot is uraló angliai és cseh gyártókkal. Az első hazai gyártású lokomobil – cséplőgarnitúrával kapcsolatosan – ugyancsak a Röck-féle gépgyárban készült 1861-ben. A lokomobilok és a belőlük kifejlesztett félstabil típusú gépek jelentették nálunk a gőzgépgyártást, és ezeket évtizedeken keresztül gyártották, mivel a hazai kis- és középipari üzemeknek, az élelmiszeripari- és a mezőgazdasági nagyüzemeknek ezekre volt szükségük.

A bécsi kiállítás váratlan sikere arra ösztökölte Lángot, hogy a gőzgépek fejlesztésére és gyártására fektesse a hangsúlyt. Elképzelését igazolni látszott, hogy a mintegy félszáz kisebb gőzgép és szivattyú legyártása után az akkori fogalmak szerint kiemelkedően nagy gőzgép legyártására kapott megbízást. József főherceg alicsúti uradalma részére 1874-ben elkészült gőzgép 49 lóerős, 85 perc-fordulatú egyhengeres, Meyer-féle tolattyúval, vezérművel ellátott, különleges kivitelben készült szerkezet volt.¹⁵

A fővárosi cégbíróságon a Láng-féle vállalkozást – Cg. 1876/622 számon - az egyéni cégek I. kötetébe „Lang L. gépgyára” néven (németül: „Maschinenfabrik von L. Lang”) 1876. június 6-án jegyezték be.¹⁶ Az egy telephelyű cég birtokosaként egyedül Lang (!) László budapesti gépgyáros szerepelt, a vállalat cégvezetője (1878-ig) a még a Váci-körúti bérelt üzemből Lángot az új gyárba követő Heszler György volt.

A gyáripar fejlesztése – és közvetetten a belső piac élénkítése és bővítése – céljával megalkotott 1881. évi – 1890-ben lejárt – első ipartámogató törvény keretében Láng László gépgyára is 15 éves adómentességet nyert, s ennek hasznát teljes egészében műszaki fejlesztésre fordította. Egy sor szabadalmat, kizárólagos gyártási jogot vásárolt, s a gőzgépgyártás fokozása érdekében a malomipari gépek és eszközök előállítását időlegesen be is szüntették. A gazdasági fellendülés éveit Láng László arra használta fel, hogy üzemét tovább fejlessze, bővítse és új gyártmányokat vezessen be. Már 1879-ben foglalkozott azzal a gondolattal, hogy vasöntödét épít. Terve rövidesen sikerült és 1882-ben a gyár – az akkori viszonyokhoz képest hatalmas méretű – vasöntödéje megkezdte működését. A két kúpoló kemence mindegyike 150 mázsa vas előállítására volt képes és forgódarukkal mozgatható 50 mázsa öntöttvasat befogadó üstökkel volt ellátva, amelyekkel öntési napokon 100 mázsányi öntöttvasat tudtak előállítani, lehetővé téve az addig még szokatlanul nagyméretű és nagy egyedsúlyú darabok öntését (egy mázsa kb. 50 kg.). Az öntödében sok külföldi szakmunkás dolgozott, mivel ebben az időben nálunk nehezen lehetett szakképzett öntőmunkásokat találni.¹⁷ A fejlesztések eredményeként a gépgyár az 1880-as évek második felében már tekintélyes épületegyüttesből állott. Tulajdonosa – jó érzékkel – tett is róla, hogy a sajtóban elégszer és kellő súllyal szerepeljen mind vállalata, mind pedig gyártmányai. Egy 1887-ben közreadott szakmai írás szerint a Külső Váci úton már messziről szembetűnő gyártelep 12 érdemi épületből állt. A legtekintélyesebb a főépület szerepét is betöltő gépcsarnok volt, egy hosszan elnyúló háromszintes, egyik végével a Váci útra támaszkodó épület, amelyben a számtalan gép és a fáradhatatlanul sürgő-forgó munkások serege a gőzgépeket, gőzszivattyúkat állított elő, ekkor éppen a második ezer lóerős gőzgépet az Erzsébet gőzmalom számára. A csarnokhoz csatlakozott a nagy szerelde, ahol a gépek összeállítása történt, s itt volt felállítva a

14 Technikai fejlődésünk... 1928. 770.

15 Régi gyár... 1954. 7.

16 BFL VII. 2.e. Cégbíróság E. Cg. (egyéni cégek) I. kötet

17 FÜLÖP 1968. 29.

hat méter sugarú nagyeszterga, valamint a gyár saját tartalék gőzgépe. (3. kép)

3. kép A Lang-gépgyári nagycsarnok, 1900-as évek eleje (BTM)

Itt helyezkedett el az asztalosműhely is, padlásán az ország akkor legnagyobbnak tartott öntődei mintaraktárával. Az öntődét sorolja eztán az írás, az akkor még szabad ég alatti öntvénytisztítóval, majd a kazánházat, a gépházat (innen látták el az egész gyárat behálózó világítási hálózatot elektromos árammal) a vele egy épületben lévő kovács-, bádogos-, hengerköszörülő műhelyekkel, egy sor fészter-szerű nyersanyag raktárt, a készáruraktárt. A Váci úton hosszan nyúlt el az emeletes irodaház, amelynek udvari frontján helyezkedett el a kereskedelmi árubemutató „szertár” s végül mellette, a gyártelep felső részén a munkások étkező terme és a betegház.¹⁸

A vasöntőde felállítását követően a saját kezelésben előállított öntöttvas alkatrészek olcsóbbak lettek, ennek eredményeképpen a gyár sikeresebben állta a versenyt a külföldi – különösen az osztrák és cseh – gépgyárakkal. Az 1890-es évekig az iparnak a nagyobb gőzgépegységeket elsősorban a brünni és a prágai gépgyárak szállították.¹⁹ Az üzem fejlesztése során Láng fokozatosan szorította ki a külföldi vetélytársakat, s sikerült elérnie, hogy a nagy budapesti malmok már nem külföldről rendelték gőzgépeiket, hanem vállalatát bízták meg az akkori

18 Ipar- és Kereskedelmi Közlöny, 1887. 18. sz. 1-3. old. Láng László gépgyára

19 SÁNDOR 1954. 218.

fogalmak szerinti nagy gőzgépek legyártásával és üzembe helyezésével.²⁰ Ekkorra már fellendült az elektromos átvitel alkalmazása, s ez olyan hajtó gőzgépet igényelt, amely jó szabályozással rendelkezett és magas fordulatszámot ért el. Láng felismerte a gőzgép-szelepek vezérművének fontosságát, ezért 1881-ben szerződést kötött a Bécsben élő Colmann angol mérnökkel – akivel még a bécsi kiállítás alkalmával ismerkedett meg – a párizsi kiállításon 1878-ban bemutatott kikapcsolós rendszerű szelepes gőzgép vezérmű gyártási jogának átruházásáról.²¹ A gépgyárban csak kisebb, 1 és 100 lóerő közötti álló és fekvő, egyhengeres kipufogós gőzgépek készültek. Az ezután gyártási programba vett Colmann-vezérművel ellátott gőzgépei viszont az akkori legkorszerűbbek közé tartoztak: ezzel látták el a Budapesti Városi Vasút Kertész utcai erőműve részére készített két gőzgépet, majd a Haggemacher-féle gőzmalom részére szállított gépet is. A gyár továbbfejlődésének alapja és egyben a legkeresettebb terméke az új Colmann-vezérművel ellátott generátorhajtó gőzgép lett, amelynek rendkívül egyszerű szerkezete és jó szabályozó képessége több mint négy évtizeden át biztosította a Láng-gyártmányú gőzgépek versenyképességét.²²

A gőzgépgyártás virágkora az 1880-at követő mintegy másfél évtized volt. A gőzgéptechnika fejlődésével párhuzamosan a gyár mindig újabb és nagyobb feladatok megoldása elé került, melyeket Láng alapos és beható tanulmányozás alapján kitűnően oldott meg. Az ekkoriban készült gépek többnyire kéthengeres, kétszeres expanziójú, kondenzációs kivitelben készültek, s teljesítményük már meghaladta az ezer lóerőt. Teljesítményük tovább volt fokozható, s 1884-ben 2460 lóerős, iker elrendezésű kipufogós üzemű hengerson-vonó gépet készített a gyár a M. Kir. Vasgyári Hivatal zólyombrezói vasgyára részére, 1885-ben 1220 lóerős gépet az Erzsébet gőzmalomnak. Hasonló nagyságú gépeket egyetlen más hazai gyár sem készített Magyarországon. Előbb a kincstári, majd az egyéb részvénytársasági vasművek az évek során kizárólag a Láng Gépgyártól rendelték meg a legkülönbözőbb célokra felhasznált nagyteljesítményű gőzgépeiket.

A hazai gőzgépgyártásban Lángé mellett a Röck gépgyár, utóbb a Schlick-Nicholson gépgyár játszott jelentős szerepet. Az 1885. évi Budapesti Országos Kiállításon Láng Lászlót a hazai ipar fejlesztése és felkarolása érdekében kifejtett tevékenységéért és az ott bemutatott színvonalas kiállítási tárgyaiért – gőzgépek, gőzszivattyúk, malom- és szeszipari berendezések – díszoklevéllel és kitüntetéssel jutalmazták.²³

Az 1880-as évek második felében az export szállítások iránya a Balkán, Szerbia, Bulgária, Törökország, Oroszország és Kína volt, nyugat felé pedig az Osztrák Általános Villamossági Társaság bécsi áramfejlesztő telepére – versenytárgyalás győzteseként – szállítottak gőzgépeket. Jelentős megrendelés volt a Kelet-Kínai Vasút Talin-Wan-i erőközpontjába készített hét darab 300 lóerős gőzgép is. Nagy előretörés volt a fejlődő magyar iparnak és elsősorban a Láng-gyárnak, hogy gőzgépgyártásban fel tudta venni a versenyt a külföldi, főképpen az osztrák gyárak támasztotta erős mezőnyben, sőt esetenként győztesként is kerülhetett ki.²⁴ Az 1882-ben elkészült öntödéjének köszönhetően úttörő szerepet vállalt a hazai nagyméretű vasöntvények készítésében is. A századforduló megelőző évtizedben elsősorban különféle méretű fekvő és álló gőzgépet, szivattyúkat, légfúvó gépeket, kompresszorokat, hidraulikus eszközöket, darukat,

20 Ipar- és Kereskedelmi Közlöny, 1888. 1.sz. 4-5. old. Láng L. gépgyára és vasöntödéje Budapesten

21 TIRSER 1967. 268.

22 Budapest műszaki... 1896. 552.

23 Az 1885. évi Budapesti... 1885. 293.

24 Régi gyár... 1954. 11.

transzmissziókat és egyedi megrendelésre különféle munkagépeket, újból egy-egy komplett malomberendezést is gyártottak. A legkeresettebb – idehaza és külföldön is – a generátorhajtó gőzgép volt, amely a gyár további fejlődésének egyik biztosítékát is jelentette.²⁵

A 19. század utolsó évtizede ipari termelésünk számára a – helyenként már korszerű – gyáripari jellegű nagyüzemi termelésre történő áttérés időszaka volt. A műszaki-termelési keretek átalakultak, mind általánosabbá vált a gépi technika, a fejlettebb termelési módszerek alkalmazása, a találmányok és a fejlesztések eredményeinek viszonylag gyors meghonosítása. 1896-ban Magyarországon már 126 gépgyár működött, amelyekben 34.371 főt foglalkoztattak.²⁶ Az ágazat nemzetgazdasági súlyát jelzi, hogy a bankok és a hitelintézetek – s nem utolsósorban a külföldi tőke - fokozódó érdeklődéssel fordult a terület felé. Az 1890-es évekre a vállalatok nagy részét már részvénytársulatok működtették, az újabbak jelentős hányada pedig már eleve részvénytársasági formában jött létre. Kevés volt azon gépgyáraknak a száma, amelyek – ellenállva a bankok törekvéseinek és a fejlesztéseket lehetővé tevő kínálózó tőkének egyéni vagy családi vállalkozásban (a Röck, a Reichel és Heissler, a Hirsch és Frank, az Eisele, a Höcker-testvérek, a Láng, a Wörner) maradtak meg.

A század utolsó évtizedére a magyarországi tőkés fejlődés eredményei Budapestre koncentráálódtak: itt létesült a legtöbb gyáripari üzem, a legtöbb középület és a legtöbb pénzügyintézet. Az urbanizáció soha nem látott méreteket öltött, igazi metropolissá vált a főváros, ahol kiépült a villamos- és elővárosi közlekedés, hidak és közraktárak, ipari és kereskedelmi csarnokok épültek, s egyre szélesedő közműhálózat biztosította az itt élők korszerűbb életfeltételeit. A honfoglalás ezeréves évfordulójának minden korábbit felülmúló akaró ragyogásának elsősorban az építőipar, a vas- és gépipar lett a haszonélvezője. Összességében megállapítható, hogy a dualizmus korszakának látványos gazdasági fejlődése eredményeként a századfordulóra egy modern kapitalista Magyarország alapjai teremődtek meg, amelynek alappilléreit a Budapestre koncentráló vas- és fémipari vállalatok – egyben a Monarchia leghatalmasabb gyáripari agglomerációja – jelentették.

Az általános gazdasági fellendülés, az újbóli gyáralapítási konjunktúra, a már meglévő gyárak továbbberősödése az 1890-es évek közepétől a gőzgépek iránt fokozott keresletet támasztott. A gyár ekkorra már olyan nevet szerzett magának, hogy szinte minden reklám és túlzottan nagy piackutatás nélkül is kelően el volt látva megrendelésekkel, s teljes termelőkapacitását kitöltötte. A kisebb típusú, 100-200 lóerő teljesítményű gőzgépek gyártása már nem kizárólag egyedileg történt, az új szervezésű termelésben egyes gyakoribb alkatrészekből már raktári készlettel is rendelkeztek a gyorsabb szállítások érdekében. Ebben az időszakban készült a legtöbb gőzgép a gyárban, havonta átlagosan 4-5 darab. Különbőféle 1, 2 és 3 hengeres, tandem, kompaund és iker elrendezésű típusok a 30-4000 lóerős teljesítményhatárok között jelentették a választékot. A – mai napig tartó – csúcsteljesítményt egy 4150 lóerős 120 fordulatperc teljesítményű reverzáló iker hengersor-hajtógép jelentette, amelyet 1891-ben a diósgyőri kincstári vas- és acélgyárban állítottak üzembe, és amely több mint három évtizeden keresztül hajtotta az ország legnagyobb durvahengersonát.²⁷ A megnövekedett gyártási tevékenységhez a beköltözés után átalakított egyik nagyműhely, az 1880-as években épített nagy gőzgépszerelde és az öntöde elegendőnek bizonyult, mindössze néhány kisebb átalakításra, illetve műhelybővítésre, valamint két áruraktár

---

25 FÜLÖP 1968. 37.

26 A magyar korona országainak... 1901. 6.

27 Magyarország közgazdasági... 1898. 431-435.

felépítésére került sor az 1890-es évek első feléig. A termelés növekedése mellett a gyárvezetés továbbra sem hanyagolta el a fejlesztést, a gyártmányaival kapcsolatos találmányok felhasználását. A gőzgépfelvezetés kapcsán, de elsősorban a versenyképesség megőrzése érdekében Láng a korszak találmányait sorra megvásárolta, és felhasználta gépei konstrukciójában s a gyártásban. Saját szabadalma volt az itt kifejlesztett Hörbiger-rendszerű, kis ellenállású, könnyű lengő szívó- és nyomóseleprendszer, amelyet 1895-ben a világon először a vajdahunyadi állami vasmű kohófűvő gépeinél használtak, s utóbb az egész világon elterjedt.²⁸ A villamos áramot szolgáltató erőművek számának növekedésével egyre több és egyre nagyobb generátor és generátorhajtó gőzgép kellett. Ennek kielégítésére a gőzgéppel hajtott áramtermelő gépek gyártására és szállítására a Láng-gyár a Ganz-zal termelési kapcsolatokat alakított ki. E területre – kapacitása határáig – átlag 600-1200 lóerő közötti gőzgépeket gyártott, ugyanakkor a növekvő gőzmalmi és egyéb gyáripari, átlagosan 100-200 lóerő közötti gőzgépigényt is ki kellett elégíteni.

A Láng gépgyár igyekezett kihasználni minden lehetőséget, hogy ipari vásárokon, nagy hazai vagy nemzetközi kiállításokon bemutassa termékeit. Az 1896-ban megrendezett ezredévi kiállításon természetesen – bár meglehetősen visszafogottan – képviseltette magát, önálló pavilonja nem volt, csak a gépipari csoportban szerepelt. Két kisebb egyhengeres gép, egy Schwoerer-féle túlhevítő és néhány gépipari gyártmány mellett két közepes, gyorsjárátú, függőleges elrendezésű gőzgépet állítottak ki. Egyik 65 (másutt 50) lóerő teljesítményű tandem elrendezésű kipufogós gépet, amely a kiállítás ideje alatt üzemben is volt, és egy Ganz-dinamóval közvetlenül kapcsoltna a kiállítás területén közlekedő keskenyvágányú villamos kisvasút számára a villamos áramot szolgáltatta.²⁹ A másik kiállított gőzgép 145 lóerős volt, s ezt a rendezvény után az egyik székesfehérvári malomban szerelték fel. A vállalat nagy gépcsarnokbeli kiállítási standján információs nyomtatványt osztogattak, amelyben felsorolták, hogy a fővárosban hol és milyen Láng-gyártmányú gőzgép található. A jegyzékben 68 gőzgép szerepelt, összesen 18 ezer lóerő összteljesítménnyel. Ebben az esztendőben adták át Budapesten a kontinens első földalatti vasútját, amelynek három db 700 lóerős generátorhajtó gőzgépet ugyancsak a gyár szállította.³⁰ Az ezredévi kiállításon való sikeres szereplésért, a hazai iparfejlesztésben betöltött szerepéért a szervezőbizottság a Láng-gyárat millenniumi aranyéremmel tüntette ki. Még ennél is nagyobb elismerést jelentett, hogy a kiállítást szervező Matlekovits Sándor iparügyi államtitkár a soron következő 1900. évi párizsi világkiállításra a gyárat is kijelölte Magyarország képviselőjére.³¹

A gyárban 1896-ban 3 főmérnök, 6 mérnök, 6 rajzoló, 8 hivatalnok, 7 művezető és 365 munkás dolgozott. A munkások száma 1898-ban, a gőzgépgyártás csúcán, elérte a 430 főt, később, 1902-ben, a kereslet csökkenésével 370 fő volt.³² A gyár ekkori főbb épületei nagyjából azonosak az évtizeddel korábban ismertettekkel: a 130 méter hosszú, 16 m széles, belül részben emeletre osztott nagy szerelőműhely, a 45 m hosszú és 18 m széles lakatos- műhely, mint kisebb szerelőműhely, az asztalosműhely, a napi 10 tonna kapacitású vasöntöde (2 kúpolóval, 3 forgó- és 2 futódaruval), a raktár és a mintaraktár, valamint a régi nagy irodaépület. A munkagépek (eszterga, gyalugép, fűrőgép, marógép, fűrészgép, stb.) száma 119 volt, a meghajtásukhoz

28 TIRSER 1967. 271.

29 Magyarország közgazdasági... 1898. 437-438.

30 Régi gyár... 1954. 14.

31 FÜLÖP 1968. 40.

32 BEREND-RÁNKI 1955. 29.

szükséges energiát egy saját gyártmányú 70 lóerős gőzgép szolgáltatta.³³

A gépgyár termékei iránti nagy kereslet és a jelentős haszonnal járó forgalom eredményeként a vállalati nyereség elegendő volt a fejlesztések finanszírozásához. Továbbra sem volt szükség a szervezet társasági típusú átalakítására, ám a század végén az addig tisztán egyéni cégformában változás történt. 1898. január 1-jén, az akkor 25 éves mérnöki végzettségű Láng Gusztáv apja mellé társtagként belépett a vállalatba, aminek folytán a cég, mint közkereseti társaság működött tovább *Láng L. Gépgyára* néven.³⁴

A századforduló egyéb változást is hozott, amelynek előfutára a gyár addigi legrangosabb elismerését hozó 1900. évi párizsi világkiállítás volt. A gőzgépfejlesztés csúcát jelentette az üzemkőzben bemutatott 1300 lóerős, fekvő, kétszeres expanziójú kondenzációs gőzgép (egy Ganz-generátort hajtva), amely a kiállítás Grand Prix oklevelét és aranyérmét nyerte el, nemzetközi nevet és rangot szerezve ezzel a Láng Gépgyárnak.³⁵ A világkiállítási sikernek köszönhetően megnőtt a kereslet a gyár termékei iránt, s az ezt követő évtizedben adták el a legtöbb gőzgépet, akkor, amikor már egy új gyártmány – a turbina – szabta meg a vállalat fejlődésének útját.

A 19-20. század fordulóján az elektromos világítás és a villamos energia tárhódítása az iparban új erőgép alkalmazását tette szükségesé. Az addig uralkodó gőzgépek teljesítménye elégtelen volt az elektromos dinamógépek megfelelő kapacitásának biztosítására, s a megkívánt munkabiztonság szempontjából is korszerűtlenné váltak. A gőzturbinák kísérleti ipari méretű alkalmazásának Nyugat-Európában ekkor már több évtizedes múltja volt, s a századfordulón megkezdődött a Parsons-féle szabadalmak alapján a gőzturbinák gyártása előbb Angliában, majd a kontinensen elsőként 1902-ben az Első Brünni Gépgyár Rt.-nél. Még ezt megelőzően, a nyugat-európai tanulmányútján találkozott Láng Gusztáv az Escher Wyss & Cie. zürichi cég új szerkezetű gőzturbinájával. A svájci Henrik Zoelly találta fel a róla elnevezett ellennyomású gőzturbinát, amely egyszerűség és üzembiztonság tekintetében felülmúlta az addig ismeretes turbinákat. Zoelly szabadalmainak kiaknázására, a berendezés továbbfejlesztésére és gyártására a legjelentősebb európai és észak-amerikai gépgyárak nemzetközi szindikátust hoztak létre. Láng Gusztáv felismerte a turbinában rejlő nagy lehetőségeket, ezért hazatérve szorgalmazta meghonosítását, és a gépgyár felkészítését a gyártásra.³⁶

A gőzturbinagyártásra történő felkészülés és a gyártás megindítása Lángéktól hatalmas, erejüket meghaladó befektetéseket igényelt volna. Ezt belátva, 1903-ban beléptek a Zoelly-szindikátusba, így azonnal a rendelkezésükre álltak a gyártási adatok és tervek, valamint azok a tapasztalatok, amelyek a kísérleti-, illetve az üzemszerű gyártás során a szindikátushoz tartozó bármelyik külföldi gyárban is keletkeztek. A cég szabadalmi szerinti 1903-ban indult meg a gőzgépeknél jobb hatásfokú, nagyobb teljesítményű és megbízhatóbb működésű Zoelly-gőzturbinák gyártása.³⁷ Az elhatározás nem volt kockázatoktól mentes, mivel ekkor a turbinagyártás még csak néhány éves múltra tekintett vissza, és a legnagyobb európai gyártóktól is jelentős anyagiakat és nagy szakmai felkészültséget követelt meg. Több hazai gépgyár tett kísérletet a gőzturbinák gyártására, azonban érdemi eredmények nélkül.³⁸

33 Technológiai Lapok, 1896. 18. sz., 239-241. Az ezredéves országos kiállítás gépipari csoportja. Láng L. gépgyára és vasöntődéje. Budapesten

34 BFL VII. 2.e. Cégbírószág E. Cg. 1. kötetből átvezetve a T. Cg. (társas cégek) 23. kötetbe

35 VAN DEN EYNDE 1927. 15.

36 TIRSER 1967. 276.

37 Uo.

38 Technikai fejlődésünk... 1928. 773.

Az első Láng-gyári Zoelly-rendszerű gőzturbina 1905-ben készült el a morvaországi witkowitzi bánya- és kohómű megrendelésére. Teljesítménye 300 lóerő, fordulata percenként 3000 volt és befecskendező kondenzációval látták el. Még 1905-ben az elsőhöz hasonló teljesítményű gőzturbinát szállítottak a szerbiai varesi állami vasmű megrendelésére.³⁹ A gyár 3000 lóerős gőzturbináit 1906-tól 1908-ig a hazai igények kielégítésére gyártotta, mivel a villamos erőművek és az ipari vállalatok egyre nagyobb teljesítményű áramfejlesztő gépeket alkalmaztak. A turbinák teljesítménye rohamosan nőtt, és újból sor került exportra is. 1910-ben a Budapesti Közúti Vaspálya Társaságnak kettő, a Fővárosi Elektromos Műveknek pedig egy 10.000 lóerős turbinát gyártottak.⁴⁰ E turbinák a nemzetközi viszonylatban a legnagyobbak közé tartoztak, ugyanis ezeket csak kevesen tudták előállítani. 1911-ben a még korszerűbb, ún. gőzelvételes turbinákat is gyártott a gépgyár. A Láng-gyári turbinák megbízhatóságát igazolta, hogy a budapesti, valamint a vidéki városok villamostelepein alkalmazott gőzturbinák legnagyobb része tőlük került ki, s egy idő után a budapesti villamos-közlekedési vállalatok erőtelepeit is szinte kizárólag nagyteljesítményű Láng-turbinákkal látták el. A gépgyár különösképpen az ellennyomású gőzturbinák gyártásban vállalt kezdeményező szerepet, és a gyártás korai voltának és jó szervezetségének köszönhetően olyan tapasztalatok birtokába jutott, amelynek következtében megőrizhette előkelő helyét az egyre élesedő nemzetközi versenyben. A gőzturbináknak a jelentősége, különösképpen az ipari gőzt fogyasztó üzemek esetében, évről-évre növekedett, és elterjedése visszahatással volt a hagyományos gőzgépgyártásra is, mivel a gőzturbinák építése során megszerzett tapasztalatokat e területen is alkalmazhatták. A gőzturbina-gyártás az első darab 1905-ben történt elkészítésétől 1912-ig mind a darabszámát, mind az összes teljesítményt tekintve számottevően növekedett: Az első világháború kitöréséig tartó pontosan évtizednyi időszakban gyártott 123 darab gőzturbina összteljesítménye 151 750 lóerőnyi volt, egyedi nagyságuk a lábatlani cementgyárnak 1910-ben szállított 60 lóerőstől az említett 10 000 lóerőskig tartó tartományba tartozott.⁴¹

A magyarországi gépkultúra elterjesztésében a maga korában is elismerten fontos szerepet játszott a Láng Gépgyár. A Váci útra történt kiköltözést követő mintegy négy évtized alatt stabil erőtelepekben, gőzgépekben és gőzturbinákban sok százezer lóerő teljesítményű gépet gyártott. A közlekedési gépgyártásban 1910-et követően fejtett ki fontos tevékenységet. Mindaddig, amíg a géperező közlekedést egyedül a vasúti gőzvontatás jelentette, a Láng gyárnak ebben semmilyen szerepe nem volt, mivel nem gyártott mozdonyt, vasúti kocsit, de még vasútfelszerelési cikkeket sem. Ez irányú tevékenysége akkor vált jelentősebbé, amikor megkezdődött a városi vasutak villamosítása. A villamosvasutak a szükséges energiájukat nagy villamos központokból nyerték és ezeknek az erőtelepeknek a gépeit – mint láttuk - szinte kizárólag a Láng Gépgyár szállította. A közlekedési eszközök és gépek gyártásába akkor kapcsolódott be, amikor a gőzerő addigi egyeduralmát a vasúti vontatásban és a hajózásban egyaránt a belsőégésű motor kezdte felváltani. A Láng-gyár is felismerte a dízelmotor nyújtotta lehetőségeket, és az 1900-as évek elején egyre intenzívebben foglalkozott a motorok gyártásának előkészületeivel, szerkesztésével és a gyártás kialakításával.

1909-ben indult meg a dízelmotorok gyártása, s 1912-ben hagyta el a gyárat a cs. és kir. haditengerészet részére készült első négyhengeres, 400 perc fordulatú dízelmotor. Láng Gusztáv

39 Gőzturbinák... 1.

40 Gőzturbinák... 4-5.

41 Gőzturbinák... 1-8.

svájci kapcsolatai révén, az ekkor már jó nevű winterthuri Sulzer gépgyártól megszerzett gyártási jog alapján 33 lóerős stabil, négyütemű, kompresszoros motorokat gyártott. Ezek még kis fordulatszámúak voltak, így a városi villamos művek, az ármentesítő szivattyútelepek, a malmok, s a különféle gyárak voltak a megrendelői. A mindinkább növekvő és sokirányú szükséglet folytán ezek a motorok 20-1000 lóerő teljesítőképességig terjedő egységekben készültek, s 1911-et követően a gőzgépgyártást is lassacskán háttérbe szorították.⁴²

A gépgyár nagy és meghatározó gyártmánycsoportjába tartoztak azok a kevésbé látványos berendezések és készülékek, amelyeket főleg az élelmiszer-feldolgozóiparban, a szesz- és a cukorgyártásban használtak. E gyártmánykör a későbbiekben – a Hazai Gépgyár Rt. átvételét követően – tovább erősödött. Az egyedi gyártás a gyár egész történetét végigkísérte. Hagyományosan és nagy tételben készültek – a kezdeti idők malomgépészeti berendezései, hengerszékei és gőzgépei mellett – szerszámgépek, különféle esztergagépek, közlőművek, futódaruk, kompresszorok, gázmotorok és gőzkalapácsok. A színes gyártmánystruktúrának köszönhetően a vállalat alig érezte meg a 20. század első éveitől kezdődő válságának negatív hatásait, pedig az elsősorban a vas- és gépiparban érdekelt vállalatokat sújtotta. Rövid életű visszaesést követően ott folytatta a gyár, ahol korábban állt. 1905 és 1908 között jelentős beruházások történtek az állandó fejlesztés és átépítés alatt álló gyártelepen. Az ugrásszerűen megnövekedett rendelések miatt gyorsan kellett intézkedni: például egy ideiglenes fészer építési engedélye birtokában új, faszkerkezettű műhelyépület készült, amit még a bírság megfizetése tudatában is termelő műhelynek rendeztetett be az amúgy mindenkor pedáns és törvénytisztelő Láng László.⁴³ Ugyanekkor új, ugyancsak gyorsan létesíthető faszkerkezettű mintaasztalos műhelyre nyújtottak be tervek. 1905-ben gyár hatósági engedélyt kapott egy új vasöntöde létesítésére, amelynek működési engedélyét 1907-ben már úgy adták ki, hogy ideiglenes toldalékokat is engedélyeztek az időközben megnőtt öntödei munkák végzéséhez. Az új két kúpolású öntöde biztosítani tudta a nagyobb méretű gépöntvények előállításához is a nyersanyagot.

1910-ben az igazgatósági épületen is kiigazítások történtek, melyek szintén a termelést szolgálták; az épülethez illesztett emeletes toldaléképületben további műhelyeket rendeztek be. 1913-ban a nagyszerelődében is rekonstrukció történt, s addigi részben favázis szerkezetét az Oetl Antal-féle vasöntöde és gépgyár vasszerkezetűre építette át, lehetővé téve benne a korszerűbb termelést, az egyre nagyobb berendezések megmunkálását, mozgatását és összeszerelését.⁴⁴

A 20. század elején a Láng Gépgyár lényegében még mindig családi vállalkozásként, bizonyos patriarchális elemeket is megőrizve működött. Legendák éltek Láng László mindent megelőző cégszeretetéről, a vállalatnál hosszabb ideje, vagy kiemelkedően dolgozó munkások soron kívüli jutalmazásairól. Valójában a bérek melletti egyéb juttatások között mindössze néhány vezető tisztviselőnél szerepelt lakbér-hozzájárulás, mivel a gyár tisztviselő-lakóházat nem tartott fent. A gépgyár a korszellemnek megfelelő mértékben gondoskodott a munkásokról. Munkáslakásai már a kezdetektől fogva voltak; a Külső Váci úti telken egy bekerített egyemeletes lakóház is állt. 1909-ben a már korábban megvásárolt és a gyártelekhez csatolt Máglya utcai telken két darab néhány lakásos ház épült, amelyet csak munkások - ám kizárólag művezetők, gépészek és

---

42 TIRSER 1967. 278.

43 BFL XI. 125.f. Termelési és műszaki osztály iratai. 1. dob. Gyári építkezések. Gyártelep építések, átalakítások

44 Uo.

előmunkások - használhattak évi 286 koronás lakbér fejében.⁴⁵ A gyárban – ugyancsak a terület megvásárlásától kezdődően – külön épületben munkásétkező működött és volt egy betegháznak nevezett hely is. A Béga utcai telken 1902 és 1904 között ideiglenes ebédlő és élelmiszerraktár épült. Addig a munkások ebédjüket jórészt a szabad udvari területeken, nem egyszer az utcai árok partján költötték el. A gyári kintin lehetővé tette az ebédlő alatti fedett helyen tartózkodást, s bizonyos munkaterületek munkásai számára az ottani konyháról történő – a vállalat részéről anyagilag is támogatott – étkezést. Rövid életű volt – az amúgy is ideiglenesnek épült – étkező, mivel az új öntöde segédüzemeinek és tárlóhelyeinek folyamatos terjeszkedése kiszorította a telekről. Ezért a vállalat 1911-ben a Váci út túlsó oldalán megvásárolt, a Váci út - Rozsnyai u. - Lomb u. határolta területen egy új, jelentős méretű (közel 200 m²) faszkeretű étkezőépületet emeltetett élelemtárral és konyhával, amit továbbra is csak a déli ebédlőben használhattak a munkások.⁴⁶

Láng László ahhoz a gyáros generációhoz tartozott, akiknek élete minden percét a gyár, a vállalkozás töltötte ki. Feljegyzések és emlékezések szerint még idős korában is naponta végigjárta a gyárat, a műhelyeket, mindenről tudni akart és mindenről tudott. Lényegében a gyárban lakott, mivel a gyártelep megvásárlásakor azt az emeletes lakóházat is megvette, amely a gyártól északra fekvő saroktelken állott. A 12 szobás házon 1912-ben történt jelentősebb átalakítás, amikor mindkét szintjéhez cselédszámnyat építettek.

Láng Lászlóné magánvagyonából 1905-ben a család számára egy tekintélyes méretű svábhegyi nyaralót vásárolt.⁴⁷ A Láng család egyébként is kivette a részét a vállalati életből. Láng két veje – Tirser László és Dr. Hampel Antal – a gépgyár alkalmazásában állt, sőt a két lányát 1908-ban társtulajdonosként bevette az üzletbe, s ezt a cégbíróságon be is jegyeztették.⁴⁸ E lépések mintegy előfutárai voltak azoknak a cégbeni átalakulásoknak, amelyek során előbb megszűnt a vállalat társasági - de magánvállalkozási formája -, utóbb pedig vezetője lett egy vállalati konglomerátumnak.

Az állandóan gyarapodó, terjeszkedő, ám mindvégig magánvállalkozás formájában működő vállalat a folyamatos fejlesztéshez szükséges tőke bevonása érdekében 1911-ben, feladva addigi függetlenségét, részvénytársasággá alakult. Az 1911. október 31-én, a Magyar Általános Hitelbank Nádor utca 12. sz. alatti központjába összehívott alapító közgyűlés megkezdéséig a tíz alapító befizette a jegyzett részvények névértékének megfelelő teljes összeget, azaz 2,5 millió koronát. Az előzetes megállapodásoknak megfelelően a legnagyobb arányban a Láng család (nevezetesen Láng László és Láng Gusztáv) jegyzett, akik a banktól a gyár megvásárlása fejében kapott összeg 64 %-ának, 1,6 millió koronának a befizetésével a részvényekből ugyanilyen arányban részesültek. A fennmaradó hányad nagyobbik része a vállalat pénzügyeit ekkortól már érdekkörébe vonó Hitelbank kezébe került. Az akciót olyannyira sikeresnek tartotta a pénzintézet, hogy a társasági alakuló közgyűlésen maga Ullmann Adolf, a Hitelbank vezérigazgatója elnökölt. Ez alkalommal hagyták jóvá a megalakult *Láng L. gépgyár részvénytársaság* (németül: *L. Láng Maschinenfabriks-Aktiengesellschaft*) alapszabályát is, amely szerint „A társaság célja elsősorban a Láng L. gépgyára cég alatt Budapesten létező gépgyár átvétele, továbbá a vas-, fém- és gépipari szakba vágó egyéb gyártelepek létesítése, örökáron való megszerzése,

45 Uo.

46 Uo.

47 Uo. Tervrajzok

48 BFL VII. 2 .e. Cégbíróság T. Cg. 23. kötet

illetőleg bérbevétele és ezen szakokba tartozó cikkekkkel való kereskedés, végül bárminemű a társaság céljait közvetlenül vagy közvetve szolgáló vállalat létesítése, megszerzése vagy az ilyenekben való részvétel.”⁴⁹ Az alapszabályban rendelkeztek a társaság időbeli fennállásáról, amelyről úgy határoztak, hogy „határozatlan időre alakul és a fennálló törvények megtartása mellett mindaddig fennáll, míg annak feloszlását valamely közgyűlés el nem határozza.” Az alaptőkét 12.500 darab bemutatóra szóló és 200 korona névértékű részvényben megtestesülő, összesen 2.500.000 koronában állapították meg.⁵⁰ A jelenlévők a társaság elnökének Matlekovits Sándor nyugalmazott iparügyi államtitkárt választották meg (ő jelölte ki a párizsi világiállításra Lángékat), társasági alelnöknek a vállalat éléről nyugdíjba vonult Láng Lászlót (aki ezt követően néhány esztendő múlva, 1914 legelején elhunyt), további igazgatósági tagokként Láng Gusztávot (aki egyben a vezérigazgatója lett a vállalatnak), a családtag Hampel Antalt és Tirser Lászlót (Láng egyik mérnök unokáját), valamint Lukács Józsefet és Kovács Gézát a Hitelbank képviselőjében. A részvénytársaság négytagú felügyelőbizottságának két banktisztviselője mellett két neves gyáriparos tagja is volt: Eisele József, a Láng Gépgyárral szomszédos jó nevű kazán- és gépgyár tulajdonosa, valamint Hofherr Albert, az ekkor már 1600 munkásnál is többet foglalkoztató kispesti Hofherr és Schrantz Gazdasági Gépgyár és Vasöntöde Rt. vezérigazgatója.

A sikeres első éveket azonban visszavetette az első világháború kitörése. A gyár békeidőben hadicikkeket nem gyártott, így soron kívül csak olyan hadianyagok gyártását vállalták el, amelyekhez a műszaki-technikai feltételek adottak voltak. A hadfelszerelési cikkek közül elsőként vállalt tüzérségi lövedékhüvelyek gyártásához a felszerszámozást a gépgyár maga végezte el, saját tervezésű és kivitelezésű gépeivel. Ezek közül a különféle esztergagépek azonnal keresett és gazdaságos terméké váltak.⁵¹

A részvénytársaság-alakítás egy lépése volt annak a Hitelbank vállalati üzletpolitikájába illő koncentrációs törekvésnek, melynek során 1915-ben egybeolvadásról állapotok meg a szomszédos, a Váci út 152. sz. alatti és a mögötte fekvő telkeken működő, hasonló gyártási profilokkal rendelkező, s már hosszú ideje szoros termelési kapcsolatban álló gépgyárral. A *Hazai Gépgyár Részvénytársaság (Sangerhausen-Eisele)* 1912. január 1-jén alakult az *Eisele Józsefkazán- és gépgyár* és a *Sangerhauseni Gépgyár és Vasöntöde Rt.* összevonásából.⁵² A Láng Gépgyár részéről viszonylag hosszás procedúra során csak 1918-ban fejeződött be a termelési csúcán túlfutott és egyesítésük után is válságos helyzetben lévő két gépgyár átvétele.⁵³ Az összevonással tekintélyes méretű gyártelep jött létre a Váci út 152-156. sz. alatt és a Csáky (ma Turbina) utca, a Vízafogó védgát és a lipótvárosi körvasút által határolt közel hét és fél hektárnyi területen.⁵⁴ Megkétszereződött a vállalati vagyon, mind az ingatlanok értékét, mind pedig a

49 BFL XI. 126.d. Ügyvezetőségi iratok. 1. dob. Cégjogi iratok. Alapszabály, cégiratok

50 BFL.XI.126.d. Ügyvezetőségi iratok. 1. dob. Cégjogi iratok. Alapszabály módosítások. - A működéshez és a fejlesztésekhez szükséges egyre növekvő tőke biztosítása, valamint a korona pénznekmenek az I. világháború alatti ill. utáni inflálódása miatt is sorozatban történetek az alaptőke-emelések: az eredeti 2,5 millió koronás alaptőkét az 1915. július 1-jei közgyűlés 5 millió, az 1917. április 21-ei 7 millió, az 1917. december 12-ei 10 millió, az 1920. január 27-ei 15 millió, az 1923. január 26-ai pedig 100 millió, végül az 1923. november 4-ei 600 millió koronára emelte.

51 BFL XI. 126.b. Igazgatósági iratok. 1. dob. - A Láng L. Gépgyár Részvénytársaság igazgatóságának üzleti jelentése az 1914. évi harmadik üzletévről.

52 BFL VII. 2.e. Cégbíróság T.Cg. 60. kötet

53 BENCZE 2006. 56-61.

54 BFL XI. 126.h. Pénzügyi és könyvelési osztály iratai 2. dob. Mérlegek és mérlegmellékletek - Az alsógyárnak

gépek és a felszerelés értékét illetően. Az addigi 2,5 millió koronás részvénytőkét tőkeemeléssel szintén a kétszeresére, 5 millió koronára emelték.

Az egyesülést követően a Láng Gépgyár mintegy 1300 munkást foglalkoztatott, de az első világháborús haditermelés kiszolgáltatására ez a létszám átmenetileg a 2000-et is meghaladta. Az egyesülést követően érdemi mértékű termelő beruházást nem kellett végrehajtani, az egyetlen jelentősebb építkezés a Csáklya utca és a Visegrádi utca sarkán a Schlick-Nisholson gépgyár részvételével készült épület volt, melynek földszintjén szerszámműhely, emeletén pedig a gyár tanoncainak tanterme kapott otthont. Az addigi gyártmányprofil az átvett vállalatok termékeivel szélesedett, s jelentőssé vált a kazánok, a szesz-, cukor-, keményítő- és konzervgyári berendezések előállítására. A három műszakban dolgozó gyárban a hadiipar részére szerszámgépeket és egyéb gyártóeszközöket is előállítottak. A közvetlen hadicélú anyagok (elsősorban tüzéségi lövedékhüvelyek) gyártása is megindult, valamint berendezkedtek a háborús cselekmények miatt sérült - elsősorban a bosnyák, illetve a déli vasút társasági - mozdonyok javítására is. A keskenyvágányú vasúti járművek tároló vágányait a vállalategyesülést követően a gyárterületbe bevont volt Visegrádi utcai úttest helyén létesítették. Utóbb itt mozdonyfényező-műhely is épült.⁵⁵

A gépgyári fő profilt jelentő és nagy volumenű gőzturbina-gyártásnak az 1910-es évek elején bekövetkezett csökkenése a világháború éveit alatti is folytatódott. Ugyanakkor ezekben az években, pontosabban 1916-ban készült el a gyár addigi legnagyobb teljesítményű Zoelly-rendszerű gőzturbinája. A 15.000 lóerős gépet a Fővárosi Elektromos Művek megrendelésére gyártották és építették be egy kisebb, 400 lóerős géppel együtt a kelenföldi erőműbe.⁵⁶

A világháborút követően a béke-termelésre történő átállás a hazai ipart és - az ország területének jelentős csökkenése következményeként - különösképpen a felvevőpiacát elvesztett gépipart sújtotta, s az addig haditermelésre dolgozó vállalatok sora ment tönkre. A Láng Gépgyár szinte megbénult, s még 1920-ban is alig tudott visszaállni a korábbi termékei gyártására. (4. kép)

Jelentősen csökkent a foglalkoztatottak száma; még 1925-ben is csupán 850 munkást alkalmaztak. Érdemi foglalkoztatást a jóvátételi és a hőerőműi javítási munkák jelentettek, s a tartós visszaesés elkerülése érdekében fontos volt a jugoszláviai mozdonyjavítások egy részének megszerzése a gyártmányszerkezetének átalakítására kényszerülő gyár számára.⁵⁷ A tüzelőanyagok és a nyersolaj általános hiánya miatt a gyár átmenetileg növekvő mennyiségben félstabil gőzgépeket, valamint széles körben használható szívógázmotorokat – a hozzájuk szükséges fagáz-generátorokkal – gyártott. Abbamaradt a több gépgyár által is gyártott Steinmüller-kazánok előállítása, helyettük a hazai széneket jobb hatásfokkal hasznosító és korszerűbb elemsoros kazánok gyártása indult meg. A fő gyártmányai továbbra is a gőzturbinák, illetve a belső égésű motorok voltak. Az addigi legnagyobb teljesítőképességű turbina (30.000 lóerő) 1925-ben készült a kelenföldi erőmű részére, majd ugyanoda 1927-ben már 37.000 lóerő teljesítőképességű, amelyet 1929-től követett még kettő ugyanilyen a Fővárosi Elektromos Művek részére. Közben nagy számban (1926-ban 12, 1928-ban 28 darab) készültek a 6.000 és 20.000 lóerő közötti nagy kondenzációs turbinák, többnyire ipari telepek, városi villamostelepek és

---

nevezett volt Sangerhausen-Eisele gyár területe: 9.216 □öl = 33.150 m², a felsőgyári (régii Láng gyári) terület 10.988 □öl = 39.524 m², a Láng villa telke 1.454 □öl = 5.230 m², a Rozsnyai u. 3. sz. alatti barakk telke pedig 540 □öl = 1.942 m² volt.

55 BFL XI. 126.f. Termelési és műszaki osztály iratai. I. dob. Gyári építkezések

56 Gőzturbinák... 9.

57 BEREND - RÁNKI 1966. 318.

bányák erőművei részére. A kisebb - 400 és 5.000 lóerő közötti teljesítőképességű - kondenzációs, ellennyomású és gőzelvételes turbinák közüzemek részére és különféle ipari célokra készültek.⁵⁸ A dízelmotorokat nem jelentős méretekben, de folyamatosan gyártotta a gépgyár. Itt készült 1917-ben a Nyíregyházi Kisvasutak részére az első hazai vasúti dízelmotor, amely egyben az első dízel-elektromos meghajtás volt Magyarországon. A hajózással, a hajómotorok gyártásával aránylag későn került kapcsolatba a gépgyár. Az 1920-as évektől fordultak fokozottabb figyelemmel a dízel-hajómotorok előállítására. Az első ilyen motorokat 1927-ben a Balatoni Hajózási Társaság „Szigliget és „Csongor” hajójába építették be, majd a sikeren felbuzdulva az IBUSZ Rt. „Sió” nevű balatoni hajója részére egy 50 lóerős, négy hengeres gyorsan járó motort gyártottak.⁵⁹

4. kép A Lang Gépgyár látképe, 1927 (BTM)

Az 1929–1933. évi világgazdasági válság súlyosan érintette az ekkoriban mintegy ezer munkást foglalkoztató gyárat. A termelés jelentősen visszaesett, egyes gyártási ágazatokban szünetelt, s a munkások jelentős hányadát elbocsátották. A nehéz helyzetben a gyár a fennmaradás érdekében minden fellelhető munkát elvállalt. Új gyártási ágat jelentett a csőd szélén álló Wörner-féle gépgyártól megvásárolt nyomdaipari gépgyártás, de gyártott emellett a hazai brikettgyáraknak berendezéseket, s egyre inkább érdeklődési körébe kerültek a komplett

---

58 TIRSCHER 1971. 214.

59 PÁRTOS 1937. 413-414.

élelmiszerfeldolgozó gépsorok (különösen a paradicsom feldolgozása), a vegyipar, valamint a kibontakozó és ekkortól szinte állandó partnernek számító kőolajfeldolgozás, majd az 1930-as évektől megkezdődő kőolajkutatás és bányászat gépi és eszközigényének a kielégítése. A válság leküzdésére a hagyományos gyártmányokra is szükség volt, s érdemi segítséget jelentett a fővárosi, s néhány vidéki város vízműveinek a korszerűbb kompresszor nélküli dízelmotorokkal történt ellátása.

A válság évei, majd az azt követő esztendők alatt a vállalat veszteségesen működött: 1931-ben volt a mélyponton, s a működése csak 1935-ben vált rentábilissá. A veszteségek leírása során jelentős vagyonszűkítés is bekövetkezett, aminek következményeként az 1929-es vállalati vagyon 1932 végére pontosan a harmadával csökkent.⁶⁰ Beruházásra nem fordítottak pénzeszközöket, sőt az anyag- és árukészleteket is a lehetséges legalacsonyobbra szorították le. A válságos helyzet mélypontján az 1928. évi összes értékesítés 1934-re 72 %-kal, közel a negyedére esett vissza. A hullámvölgyből 1935-ben mozdult ki a vállalat; ebben az esztendőben a termelés és az export már növekedett, ismét gyarapodott a vállalati vagyon, s mindezek eredményeként az év végi zárszámadáskor már minimális nyereséget is elkönnyvelhettek. A vállalati termelés nagyságrendje, a termelési érték mértéke azonban csak 1936-1937-re állt vissza, illetve haladta meg a válságot megelőző évek nagyságrendjét, de még így is jelentősen elmaradt az igen kedvező 1928-as esztendő termelési nagyságrendjétől. A válságból történt kilábalásban jelentős szerepet kapott az erősen szorgalmazott és ismét fellendült exporttevékenység, amelynek révén a vállalat piaci szinte az egész világra – elsősorban a Balkán országaira, de Európára, Észak- és Dél-Amerikára, Kisázsziára és a Közel-Keletre – kiterjedtek. A vállalat a piaci megszerzésére és megtartására nagy erőket mozgósított annak ellenére, hogy az érintett országok többsége – elsősorban a balkáni és keleti államok – magas védővámok mellett még további, mintegy 10-25 %-os vámtámogatást biztosított.

A vállalat a válság első erőteljesebb évében, 1929-ben, az export fokozásával próbált meg a hazai értékesítési gondjain csökkenteni, s az összes értékesített termékének 19,1 %-át, addig soha el nem ért arányát sikerült a külpiacokon elhelyeznie; zömmel turbinákat, gőzgépeket és cukorgyári berendezéseket. A válság alatti termelésének mélypontján – 1934-ben – az export szinte a nullára zsugorodott, jörszerűen csak az ekkor is keresett „Velox” típusú nyomdaipari gépekből történtek kiszállítások. A válságot követő fellendülési szakaszban, 1938-ra az export ismét meghaladta a termelési érték 12 %-át, s ekkor ismét a Láng Gépgyár adta a hazai gépipari export jelentős részét. A második világháború kitörését követően az autarkias honvédelmi érdekek következtében az exporttevékenység rohamosan csökkent; előbb a stratégiai cikknek számító dízelmotorok és a gőzgépek kiszállítása állt le, majd 1941-től maga az export is szinte teljesen megszűnt.⁶¹

A válság éve alatt a gépgyár – amellet, hogy az egyedi jellegű, főleg élelmezési ipari gépi berendezések gyártásával sikerült a felszínen maradni – kereste azokat a terméket, amelyek a jövőt illetően a gyár húzótermékeivé válhattak. A válság alatt felbomlott Zoelly-szindikátus nyújtotta lehetőségek megszűntével 1935-ben sikerült a világhírű svájci Brown-Boveri & Cie céggel olyan tíz évre szóló szerződést kötni, ami a Láng gépgyári turbinagyártás újabb fellendülését eredményezte. Az addig gyártott turbinákhoz képest új szerkezetű, ún. reakciós turbinák gyártásához új gyártástechnológiát kellett meghonosítani, aminek eredményeként

60 BFL XI. 126.h. Pénzügyi és könyvelési osztály iratai. 2. és 3. dob. Mérlegek és mérlegmellékletek

61 BFL XI. 126.g. Kereskedelmi osztály iratai. 1. dob. Eladási forgalom, export. Forgalom kimutatások

minden korábbi meghaladó teljesítőképességű turbinák készültek.⁶²

A közlekedés céljára gyártott dízelmotor fejlődésében a nagy lökést a közúti közlekedés igényei jelentették. A gépgyár hamar bekapcsolódott a fejlesztési munkákba és minden más gyárat megelőzve 1936-ban kísérleti dízelmotorokat bocsátott Budapest Székesfőváros Autóbuszüzeme részére kipróbálás és tesztelés céljából. A hathengeres, 108 mm hengerfuratú, 130 mm löketű, 2000 percfordulatú járműmotorok messzemenően beváltották a hozzájuk fűzött reményeket, és előbb a BSzKRT-autóbuszokat, majd a MÁVAUT és egyéb hazai autóbuszvállalatok járműveit látták el a világhírű Daimler-Benz stuttgarti cég szabadalma szerinti Lánggyártmányú dízelmotorokkal.⁶³

A termelés, az ármegállapítás, de legfőképpen az értékesítés biztosítására, a piacvédelemre szerveződtek a legkülönbözőbb vállalatközi megállapodások. A létrejött kartellek szerződésekkal biztosították és osztották fel egymás között – főleg az eladási területen – a piacot, kereteik között szabták meg az árakat, elsősorban is az egyezményeken kívül rekedt vállalatok ellenében. A Láng Gépgyár gyártmányai egyedi jellege miatt ezektől az egyezményektől távol tartotta magát. Valódi sorozatterméke csak a mindenkor jelentős árucsoportnak számító vashordók és a különféle tartályok voltak, így aztán természetesen adódott, hogy az 1937–1942 évek között alapítóként vett részt a tíz cég által létrehozott „tartányegyezmény”-ben. A kartellegyezményt a tartályok és lemez munkák gyártásával foglalkozó tíz magyar vállalat alapította, elsősorban a racionálisabb üzletmenet, a költségkímélés és nem utolsósorban a reálisnak és kedvezőnek tartott értékesítési árak fenntartása érdekében.⁶⁴ A Láng L. Gépgyár Rt. a maga 11 %-os kvótájával a kartell negyedik legjelentősebb vállalata volt, s ha hozzászámítjuk az 1938-tól az érdekeltségében tartozó Röck István Gépgyár Rt. ugyancsak 11 %-os részesedését, akkor a Láng érdekeltség számított a legnagyobbknak, megelőzve a Ganz és Társa Rt.-t is.

Ekkor maga a Láng L. Gépgyár Rt. árfolyamértéke, a másfél millió pengős jegyzett tőkéje alapján a 48. legjelentősebb hazai iparvállalat volt. Eredményes működésének köszönhetően valódi értéke ezt jelentősen felülmúlta, mivel a mérleg-főösszeg szerinti rangsorban – a nyolcadik legnagyobb hazai gépgyárként – a 36. helyen állott.⁶⁵ A vállalat erejének és iparbeli súlyának bizonyítéka volt az 1938 elején lezajlott tranzakció, amelynek során a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank közreműködésével visszavásárolta az Erste Brüner Maschinenfabrik A.G. brünni cseh cégtől, az általa 1911-ben átvett Röck István Gépgyár Rt. összes részvényét. A Csonka János tervei alapján az első magyar négykerekű gépkocsit 1905-ben elkészítő – és ekkoriban elsősorban kazánokat- és tüzelő berendezéseket, gőzgépeket és gőzturbinákat, dízelmotorokat, dohány-, cukor- és szeszgyári berendezéseket, útépítő gépeket, csővezetéseket gyártó – Röck Gépgyár a Láng Gépgyár és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank érdekeltségébe tartozva ismét magyar vállalat lett.⁶⁶

A Láng gépgyár – annak ellenére, hogy a hazai gépipar technikai színvonalát jelentősen felülmúlta – a második világháború előestéjén sem részesült a továbbnövekedés, a termelésfejlesztés feltételeit biztosító, vagy azt megeremítő állami és honvédelmi beruházásokból. Ebben az évben beruházásra mindössze 25 ezer pengőt fordítottak, s ebből hét

62 TIRSCHER 216-217.

63 PÁRTOS 1937. 415-416.

64 BFL XI. 126.d. Ügyvezetőségi iratok. 2. dob. Kartellegyezmények, szerződések.

65 KÖVÉR 2002. 346-348.

66 BFL XI. 126.d. Ügyvezetőségi iratok. 1. dob. Cégjogi iratok. Részvények, állami kedvezmény

gépet- ill. gyártóberendezést vásároltak, valamint két motorféleség öntvénymintáit készítették el. A második világháború éveiben a fejlesztések és a beruházások nagysága és értéke rohamosan növekedett, 1940-ben már ehhez képest megtízszereződött, s 1942-ben - a haditermelési beruházások csúcán - meghaladta az 1,6 millió pengős nagyságot is.⁶⁷ A II. világháború kitörését követően a vállalat hagyományos termékei iránt fokozódott érdeklődés és kereslet nyilvánult meg. Nagyteljesítményű gőzturbinákat gyártottak a Budapest Székesfőváros Elektromos Művei kelenföldi erőműve, az épülő Mátravidéki Erőműve számára, a bányai erőmű, a tatabányai alumíniumkohó, az Egyesült Izzólámpa Rt. épülő ajkai timföldgyára, alumíniumkohója és erőműve részére. Továbbra is érdemi mennyiségben készültek gőzkazánok, egyre változatosabb felépítésű jármű-, hajó- és dízelmotorok, s növekvő mértékben vegyészeti gyárak és olajipari cégek részére különféle gyártóberendezések, de részt vett a vállalat az épülő ferihegyi közforgalmi repülőtér energiaellátásához szükséges dízelmotoros energiatermelő gépcsoport szállításában is.⁶⁸

A nagy változást, a további fejlesztéseket és beruházásokat lehetővé tevő katonai megrendeléseket a honvédségi gépjármű-felszerelési programba történt bekapcsolódás jelentette. A második világháborús hadfelszerelés egyik sarkalatos kérdése a honvédség gépjárművekkel történő ellátása volt. Mivel a külföldi beszerzés lehetősége a világháború kitörésével megszűnt, a nagy fejlesztéseket feltételező hazai előállítás mellett döntöttek. Több típus közül a győri Magyar Vagon és Gépgyár Rt. rajszállító terepjáróját erre megfelelőnek is találták, és ezt 38M. „Botond” néven rendszeresítették.⁶⁹ 1938. augusztus 24-én meg is rendelt a H.M. a terepjáróból 1402 darabot, felét a győri gyártól, felét a budapesti MÁVAG-tól. A gépkocsikhoz szükséges komplett dízelmotorokat - szintén fele-fele arányban - a Láng Gépgyártól és a Magyar Vagon-tól rendelték meg. Az első két gépkocsi 1939 márciusában történő sikeres elkészítése érdekében hat vállalat részvételével munkaközösség alakult, s az egyes alkatrészek gyártását a legfelkészültebb résztvevőkre bízta.⁷⁰ (5. kép)

A Láng Gépgyár által vállalt komplett dízelmotor – indítóberendezéssel és motorösszeszereléssel – a gépkocsi árértékének alig valamivel több mint 6%-át érte el. Pótlólagos beruházásokkal és jelentős gépbeszerzésekkel, a gyártásszervezés átalakításával lehetett csak a gépgyár története során az első valódi sorozatgyártást megvalósítani, annak technikai, termelés-szervezési és munkairányítási feltételeit biztosítani. Még így is jelentősen elcsúszott a gyártás, s a gépgyár 1939. augusztus 30-áig mindössze négy darab motort adott át a MÁVAG-nak.⁷¹ A sikeres gyártásszervezésnek is köszönhetően a gépgyár a motorok gyártását 1940 októberében befejezte. A hadseregfejlesztés keretein belül 1941 őszén kapta meg a két fővállalkozó a program második ütemének 1400 darab Rába-Botond gépkocsi gyártásáról szóló megrendelését, amelynek 1944 márciusáig kellett befejeződnie. Jelentős kapacitást kötött le emellett az orosz harctérről hazaszállított sérült terepjárók motorjainak soron kívüli javítása is.

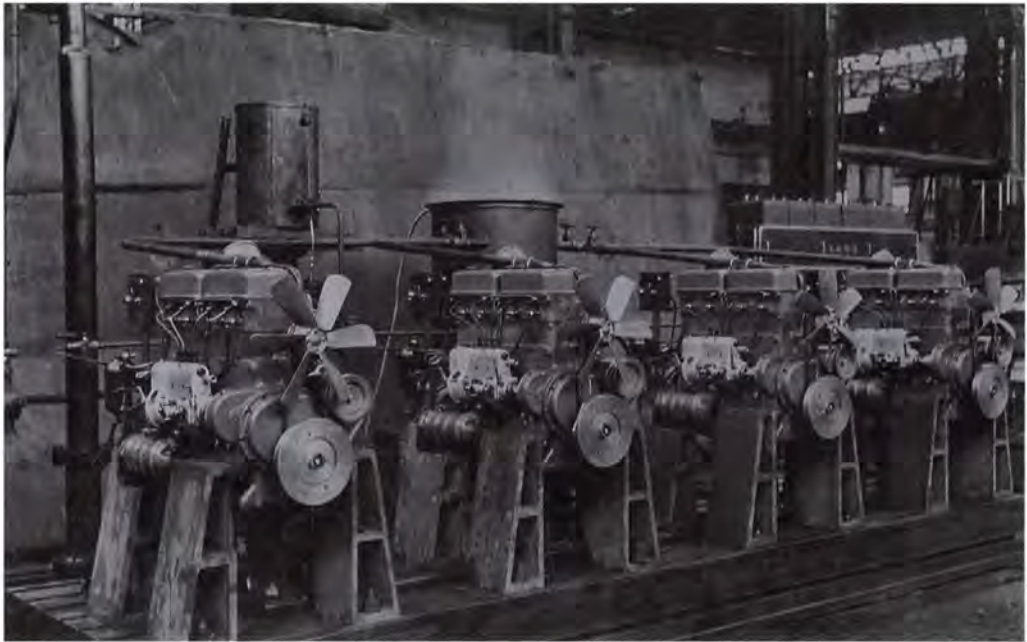
67 BFL XI. 126.h. 3. dob. Mérlegek és mérlegmellékletek

68 BFL XI. 126.f. Termelési és műszaki osztály iratai. 2. dob. Gyárvizsgálat. Ajánlati felhívás, megrendelés

69 DOMBRÁDI 1981. 246-247.

70 Tagjai: Magyar Waggon és Gépgyár Rt., M. kir. Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak, Weiss Manfréd Repülőgép- és Motorgyár Rt., Ganz és Társa Villamossági-, Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt., Láng L. Gépgyár Rt., Hofherr-Schrantz-Clayton-Shuttlewort Magyar Gépgyári Művek Rt.

71 BFL XI. 126.f. Termelési és műszaki osztály iratai. 2. dob. Gyárvizsgálat. „Rába-Botond”

5. kép Jármű dízelmotorok a próbapadon, 1936 (OMM)

A gépgyár „igénybevett hadiüzem”-ként szolgálta a háborús termelést, 1942 elejétől már két - 10-10 órás - műszakban. Az összes alkalmazott száma 1941-1943-ban átlagosan 1200-1300 fő körül mozgott; 1000-1100 munkás (valamennyi férfi) és 200 körüli tisztviselői létszámmal. A nagyarányú katonai behívások következtében állandósult a munkáshiány, amit sem a népmozgalmi irányított munkaerővel, sem pedig a közérdekű munkaszolgáltatókkal nem tudtak pótolni.⁷² A gondokat tovább tetézte, hogy – a háborús helyzet miatt a motorgyártásnak vidékre történő kitelepítése tervezése időszakában. – 1944. szeptember 14-én a késő esti órákban légitámadás érte a gépgyárat. Bombakárokat szenvedett és leégett a vashordó-készítő műhely, megsérültek kész gyártmányok és szerszámgépek, károk keletkeztek az iroda- és műhelyépületekben, a munkáslakóházban is. Az év utolsó hónapjaiban a nyersanyagok és a fűtőanyag hiánya, a bevonulások, de a hadi helyzet alakulása miatt is a termelés rohamosan csökkent, s állt le szinte teljesen az év végével. 1945. január első napjaiban Angyalföld is a frontvonalba került, s a Láng Gépgyár környékén is harci cselekmények zajlottak, de a gyár komolyabb veszteségeket nem szenvedett. A front előre haladtával 1945. január 14-én cserélt gazdát a gyár és környéke, ahol ezt követően a szovjet hadsereg rendezkedett be.

A Láng gépgyárat már előzetesen a hadsereg egyik javító bázisának szánták és mindent meg is tettek a munkák mielőbbi megindítása érdekében. Orosz katonai parancsnokság alatt már január 18-án megkezdődtek a munkák, s rá egy hétre a gépgyár saját erőművének köszönhetően a termelés is megindult. Elsősorban sérült harckocsi-, gépjármű- és traktormotorokat javítottak,

⁷² BFL XI. 126.e. Személyzeti és munkaügyi osztály iratai. 3. dob. Hadiüzemi személyzeti parancsnok működésére vonatkozó iratok

kizárólag a hadsereg számára, polgári megrendeléseket nem is fogadhattak el. Már jóvátételi munkákkal is foglalkozott a gyár, amikor június 15-től a katonai parancsnokság megkezdte az igénybe vett műhelyek fokozatos visszaadását, ami egészen augusztusig tartott.⁷³ A hónap utolsó napjának délutánján tűz ütött ki a gyárban, amelynek során több fontos épület és műhely (a szerszámüzem, a kiseszterga- és a marósműhely, a turbinaműhely) leégett, s a tűzkár következtében megsültek és megsemmisültek, javíthatatlanná váltak szerszámgépek, készülékek, nagy mennyiségben szerszámok. Az emberéleteket is követelő pusztítás kárösszege meghaladta az 1,2 millió aranypengőt.⁷⁴

A második világháború végén megkötött fegyverszüneti egyezmény Magyarországot jóvátételi - elsősorban ipari árukból és mezőgazdasági termékekből álló - szállításokra kötelezte. A jóvátételi munkák megbízásáról 1945. május 19-én értesítette a Láng Gépgyárat a jóvátételi szállítások lebonyolításával megbízott Iparművek Képviselő Államérdekű Rt. (IKART). Hamarosan, június 2-án megkapta a gépgyár az első jóvátételi munkáját: a Budapest Székesfőváros Elektromos Művei által a Mátravidéki Erőmű részére korábban éppen általa gyártott és leszállított erőművi berendezések – elsősorban a gázturbinák – leszerelését, csomagolását, vagonba rakását és elindítását Szovjetunióba. A gyár vezetése megpróbált a kényszerű feladatnak ellenállni, hivatkozva arra, hogy csak szétdarabolva, szétvágva lehetne lebontani a berendezéseket, hogy nem rendelkezik tengeri szállításokhoz megfelelő csomagolóanyaggal, hogy a meginduló gyártások miatt nincs kellő számú szakembere. Ugyanekkor felajánlotta az IKART „leszerelési osztályának”, hogy a leszerelés helyett jóvátétel címén inkább legyárt azonos paraméterű berendezéseket. Kemény hangú, ún. parancs-megrendelésekben szólította fel az IKART a gépgyárat, hogy másítsa meg ezirányú törekvéseit, s utasította, hogy a Mátravidéki Erőmű összes turbináját záros határidőre szerelje le, s emellett részt kell vennie az Ajkai Erőmű és az almásfüzitői Dunavölgyi Timföldgyár erőtelepének leszerelésében és szovjetunióbeli kiszállításában is.⁷⁵ A gépgyár vezetése vonakodva és minden lehetséges kibúvó ürügyet felhasználva tett eleget a leszerelési kötelezettségének, helyette inkább a termelési kapacitást egyre jobban kitöltő jóvátételi és a növekvő polgári megrendelésű gyártásra helyezték a hangsúlyt. A motorjavítási munkák mellett kezdetben nagy mennyiségű nyersöntvényt gyártottak orosz megrendelésre, majd sorra érkeztek az IKART kívánságlistái, elsősorban a jugoszláviai jóvátételi szállítások kapcsán. A gépgyár hagyományos és a külpiacokon korábban is jól elhelyezhető termékének számító élelmiszer- és vegyipari termékekre, mellettük turbógenerátorokra, kompresszorokra, félstabil gőzgépekre, emelődarukra, esztergagépekre kapott megrendeléseket 1946-48. évi szállításokra. A belföldi megrendelések, a jóvátételi szállítások teljesítése teljesen kitöltötte a gépgyár termelőkapacitását, a korábban hagyományosan jelentős méretű export 1946 végéig szünetelt, s csak a jugoszláv-magyar árucseré egyezmény keretein belül kiszállított gőzgépek és gőzkazánok, kisebb gőzturbinák és konzervgyári berendezések hoztak ebben némi változást, ám a külpolitikai helyzet alakulása miatt az ide történő gyártást 1948-ban leállították.

A jóvátételi szállítások értéke 1947-ben volt a legnagyobb, de az összes termelésből való részaránya - a belföldre történő termelés erőteljes növekedésének köszönhetően - a korábbiakhoz

73 BFL XI. 126.d. Ügyvezetőségi iratok. 3. dob. Szovjet gyárellenőrzés, vagyonjogi ügyek

74 FÜLÖP 1968. 99.

75 BFL XI. 126.d. Ügyvezetőségi iratok. 3. dob. Jóvátételi szállítások - A korszak állapotára jellemző történet, hogy amikor 1945. őszén a gépgyár munkásai jóvátételi elszállításra leszerelik a Mátravidéki Erőmű általuk gyártott I. és II. sz. főturbináját, ugyanakkor gyártódik az erőmű III. sz. főturbinája és háziturbinája, amelyet már az erőműben történő beszerelésre gyártanak.

képest csökkent. A gépgyár forgalom kimutatásai szerint 1946. második feléve 12,7 millió forintos termelési értékének 58 %-a szolgálta a jóvátételt, addig 1947-ben a 37,2 milliós termelésnek már csak a 35 %-át tette ki, s 1948 első felében a jóvátételi gyártás értékaránya már alig haladta meg a 16 %-ot.⁷⁶ A belföldi megrendelések szaporodásával párhuzamosan rohamosan növekedett a termelés mennyisége s folyamatosan gyarapodott a gépgyárban alkalmazottak száma is. Az összes foglalkoztatottak száma 1945 októberében 1157 fő, 1946 augusztusában 1523 fő, 1948 januárjában pedig már 1568 fő volt.⁷⁷

A forintmérlegre történt átállást követően 6 millió forintban meghatározott (30 ezer db. 200 forint névértékű részvényből álló) alaptőkéjű Láng L. Gépgyár Rt. elnöke dr. Scitovszky Tibor nyugalmazott külügyminiszter volt, alenőkei Láng Gusztáv vezérigazgató és dr. Mándy Lajos, a Hitelbank ügyvezető igazgatója. A gyári szervezet 1948 elején a kereskedelmi osztályokból, a műszaki és szerkesztési osztályokból (gőzturbina-, gőzkazán-, dízelmotor-, gőzgép-, cukorgyári berendezési-, vegyigyári berendezési- és nyomdagép osztályok), az üzemi osztályokból (Üzemi I. – alsógyári műhelyek: kazán, kovács, hegesztő, rézműves; Üzemi II. – felsőgyári műhelyek: előműhelyek, megmunkáló, lakatos, szerelő; Üzemi III.: jármű-dízelmotor szerkesztés, szerszámgép, szerszámgép karbantartás) és az általános üzemi osztályokból (gyártási programiroda, üzemfenntartási-, szerelési-, szállítási osztályok, raktárak) állott. Ekkor fizikai munkakörben 1172 férfi és 80 nő dolgozott, az adminisztratív és kereskedelmi tisztviselők száma 314 volt, s a vállalati létszámhoz sorolták a 11 igazgatósági tagot és cégvezetőt, valamint a 22 főnyi inaktív hadirokkantot és hadigondozottat.⁷⁸

A viszonyok azonban hamarosan gyökeresen megváltoztak. 1947-ben a stabilizáció, a 3 éves terv addigi eredményei figyelembe vételével folytatódott a tervben is megfogalmazott tőke-kisajátítások folytatása. Az 1948. évi XXV. tc. alapján állami tulajdonba vettek minden olyan magyar tulajdonú ipari, közlekedési, bányá- és kohóvállalatot, valamint villamos erőművet, amelyben a foglalkoztatottak száma meghaladta a száz főt. A törvény végrehajtásáról rendelkező 3500/1948. sz. kormányrendelet alapján az iparügyi miniszter 1948. március 25-i hatállyal államosított Láng Gépgyár élére vállalatvezetőt nevezett ki.⁷⁹ Az állami tulajdonba vétel utolsó aktusaként 1949. május 23-án magát a részvénytársaságot is törölték a céglajstromból azzal, hogy „a cég megszűnése és a cégre vonatkozó összes bejegyzések törlése bejegyeztetett azzal, hogy a cég a 8230/1948. Korm. sz. rendelet 3. §-a értelmében a 241/1949. sz. minisztertanácsi határozat szerint Láng Gépgyár nemzeti vállalattá alakult át.”⁸⁰

Ezzel a nagyfontosságú lépéssel a Láng Gépgyár pontosan nyolc évtizeden át létezett magán- és társas vállalkozású, illetve részvénytársasági cégformája megszűnt. A vállalat a következő négy évtizedben meg tudta őrizni a hazai gyári nagyiparban játszott szerepét és helyét. Fő profilja az energetikai gépgyártás lett, s a hazai villamos erőműveket többnyire Láng-gyártmányú turbinákkal szerelték fel. Gyártmányainak – gőzturbinák, atomenergetikai berendezések, kazánok, öntvények

76 BFL XI. 126.g. Kereskedelmi osztály iratai. 1. dob. Eladási forgalom, export. Forgalom kimutatások

77 BFL XI. 126.d. Ügyvezetőségi iratok 3. dob. Jóvátételi szállítások

78 BFL XI. 126.d. Ügyvezetőségi iratok 4. dob. Jóvátételi Hivatal

79 CSERHALMI 1983. 202. Eredetileg Grimnyik Józsefet nevezték meg vállalatvezetőnek. Nem tudni milyen okból, de a Nehézipari Központ-beli megbízólevél átadásán (a volt bank-érdekeltsgű vállalatot vezetői nem a Vasas Székházban, hanem a NIK-ben kapták meg megbízólevelüket) már Paulisz János, a Magyar Acélarugyár munkása vette át a Láng gépgyár vállalatvezetői megbízatását.

80 BFL VII. 2.e. Cégbíróság T.Cg. 193. kötet

– jelentős hányadát exportálta. Az 1980-as években a termelése – párhuzamosan a hazai gazdaság válságával – drámaian visszaesett. A cég a nagyvállalati szervezete lebontása, majd a privatizációt és cégalakulásokat követően utódvállalatában még tovább él, de elveszítette a korábbi rangját és a nevét.

Irodalom

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL) XI. 126.a-h. Láng L. Gépgyár Rt. iratai 1883-1948

Nyomtatott források

EDVI, szerk. 1896

Budapest műszaki útmutatója. Edvi Illés Aladár, szerk.. Budapest: Magyar Mérnök- és Építész Egylet.

Gőzturbinák. H. és é. n. [Budapest, 1935.] Láng L. Gépgyár R.-T.

MATLEKOVITS – SZTERÉNYI, szerk. 1898

Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. 7. köt. Bányászat. Kohászat. Ipar. Matlekovits Sándor - Sztérényi József, szerk. Budapest: Pesti Könyvnyomda r.t.

MUDRONY, szerk. 1885

Az 1885. évi Budapesti Általános Kiállítás katalógusa. Mudrony Soma, szerk. Budapest: Pesti Könyvnyomda r.t.

SZTERÉNYI, szerk. 1901

A magyar korona országainak gyáripára az 1898. évben. III. füzet. Vas- és fémipar II. Sztérényi József, szerk. Budapest: Athenaeum.

VAN DEN EYNDE 1927

Van Den Eynde, Hector: A gépipar huszonöt esztendeje. A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége XXV. évi jelentése az 1927. évi rendes közgyűléshez. Budapest.

Feldolgozások

1928

Technikai fejlődésünk története 1867-1927. Budapest: Magyar Mérnök- és Építész- Egylet.

1954

Régi gyár a Váci úton. A Láng Gépgyár 90 éve. Budapest: Láng Gépgyár.

ADAMETZ 1947

Adametz Gyula: Angyalföld. Budapest: Sylvester Nyomda Rt.

BENCZE – KOROKNAI – SUDÁR – SZEKERES, szerk. 1987

A főváros tömegközlekedésének másfél évszázada. 1. köt. A reformkortól 1919-ig. Bencze Géza – Koroknai Ákos – Sudár Kornélia – Szekeres József, szerk. Budapest: Budapesti Közlekedési Vállalat.

BENCZE 2006

Bencze Géza: Váci út, a magyar gépipar főutcája. Budapest: Országos Pedagógiai Múzeum és Könyvtár.

BEREND – RÁNKI 1955

Berend T. Iván - Ránki György: Magyarország gyáripára az imperalizmus első világháború előtti időszakában 1900-1914. Budapest: Szikra Könyvkiadó.

BEREND – RÁNKI 1966

Berend T. Iván - Ránki György: Magyarország gazdasága az első világháború után 1919-1929. Budapest: Akadémia Kiadó.

BEREND – SZUHAY 1973

Berend T. Iván – Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon. Budapest: Kossuth Könyvkiadó - Közgazdasági és Jogi Kiadó.

CSERHALMI 1983

Cserhalmi György: Történelmi kulcsátvétel. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

DOMBRÁDI 1981

Dombrádi Lóránd: A magyar gazdaság és a hadfelszerelés 1938-1944. Budapest: Akadémiai Kiadó.

FÜLÖP [1968]

Fülöp János: A Láng Gépgyár száz éve. h. és é. n. [Budapest, 1968] Láng Gépgyár.

KÖVÉR 2002

Kövér György: A felhalmozás íve. Társadalom és gazdaságtörténeti tanulmányok. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

PÁRTOS 1937

Pártos Szilárd: Magyarország közlekedésügye. A Láng Gépgyár szerepe a magyar Közlekedésügy fejlődésében. Budapest: Pallas Kiadó

SÁNDOR 1954

Sándor Vilmos: Nagyipari fejlődés Magyarországon. Budapest: Szikra Könyvkiadó.

TIRSCHER 1971

Tirscher (Tirser) László: A Láng Gépgyár gőzturbinagyártásának története. *Technikatörténeti Szemle V.* 1968-1970. 211-218.

TIRSER 1967

Tirser László: Láng László és fia, Láng Gusztáv. *Műszaki nagyjaink.* 1. köt. Budapest: Gépipari Tudományos Egyesület.

Bencze, Géza

THE HISTORY OF THE LÁNG MACHINE FACTORY FROM THE ESTABLISHMENT TO ITS SOCIALIZING (1868–1948)

The most prestigious machine factory in Váci Street, Budapest was established by László Láng. The essay gives an outline of the history of the factory, which played a truly significant role in spreading the culture of mechanization in Hungary.

In the first Láng machine workshop smaller pumps and steam engines were produced. László Láng was given a special award at the 1885 National Industrial Fair, for his achievement in enhancing Hungarian industry. In the 1896 Millennial Fair he obtained a Millennial Gold Medal for the outstanding performance of his factory.

The turn of the century brought about significant changes and the 1900 Paris World Fair proved to be the herald of these changes. The top product of the steam engine developing of the Láng machine factory was the 1300-horse-power condensation steam engine, which was awarded the Grand Prix.

The producing of turbines started in the 1900s at the factory. The reliability of the Láng-factory turbines was proved by the fact that most of the steam turbines implemented in the electric plants in Budapest and in the country were produced in the factory.

After the stagnancy caused by the war and the world economic crisis the firm contracted with the world-famous Swiss Brown-Boveri & Cie company, which led to the boom of turbine production once again.

During World War II the Láng was used as a defense plant, from 1942 in two, 10-hour shifts.

In 14 December 1944 the factory was bombed, the iron drum workshop burned out, most of the tools and products were badly damaged, as well as the offices and workshop-buildings.

The armistice signed at the end of the war obligated Hungary to pay redemption, which had an impact on the Láng-factory also.

In 1948, based on the Act XXV. all those factories were declared state property, where the number of employees exceeded 100. In 25 March, 1948 the minister of industry appointed the new leader of the Láng Firm. As the last act of nationalising, the Láng incorporated company was erased from the register of companies on 23 May, 1949.

AZ 1892–93. ÉVI KOLERAJÁRVÁNY BUDAPESTEN

A kolera súlyos fertőző betegség, amely évezredek óta része az emberiség történetének. Mind a mai napig jelentős közegészségügyi problémát jelent nem csupán az úgynevezett harmadik világ országaiban, de Kelet-Európa több régiójában is. Különösen nagy pusztításra képes olyan közösségekben, ahol hiányoznak az alapvető higiéniai feltételek, vagy a rendkívül zsúfolt lakásviszonyok a jellemzők.

Amikor a kolera 1892 nyarán felütötte a fejét Magyarországon, már hosszú évtizedek óta ismert betegség volt. Először 1831-ben jelentkezett, s rögtön a legsúlyosabb járványt okozta, melyben több százezer ember betegedett meg, és 230 ezren váltak a kór halálos áldozatává. Ezután meglehetősen rendszerességgel tért vissza, néha nagyobb járványt okozott, néha csupán kisebb pusztítást vitt végbe. Még a 20. század elején is képes volt tömeges méretű megbetegedést okozni, jelezve, hogy az orvostudomány eredményei, illetve az általános modernizáció nem jelenti automatikusan a járványok kiiktatását a társadalomra váró megoldandó problémák sorából. Ugyan a modernizáció és polgárosodás mértékének összefüggése a járványok hatáskörével, kiterjedtségével nem teljesen egyértelmű, az semmiképpen sem tagadható, hogy a járványok elleni védekezés fontos tényezőként hatott a modernizáció folyamatában. E tanulmány célja az összefüggések megvilágítása, elsősorban a kolerajárvány okozta helyzet kezelése és a társadalomnak a helyzetre való reagálása szempontjából.

Az orvostudomány sokáig nem volt tisztában azzal, hogy milyen típusú kórokozóval áll szemben. Olyan nézetek is erősen tartották magukat, melyek kifejezetten tagadták, hogy a kolera fertőző betegség volna. Az 1849. évi járvány idején például a Baranya vármegye lakosságát tájékoztató, Uray János főorvos által aláírt röpirat szerint a kolera „semmi esetre ragadós”.¹ A véleménykülönbségek akkor sem tűntek el, amikor Robert Koch 1884-ben kimutatta a kolerával fertőzött vízmintákban az úgynevezett kómmabacilusok jelenlétét. Max von Pettenhofer, a müncheni közegészségügyi és járványtani tanszék professzora, a talaj összetételében vélte megtalálni a kórokozó terjesztésének legfontosabb tényezőjét, s elmélete Koch felfedezése után is népszerű maradt.²

A kolera elleni védekezés lényeges eleme volt a fertőtlenítés. Legegyszerűbb, s egyben legbiztosabb változata a ruhaneműk, a bútorok és az egyéb éghető tárgyak megsemmisítése volt. Mivel a módszer sokszor költségesnek bizonyult, legtöbbször kifőzték a megfertőződött tárgyat, amit pedig anyaga vagy mérete miatt nem tehettek főzőüstbe, azt fertőtlenítőszerekkel kenték be. Így tettek a lakóhelyiségek esetében is. A kolerával foglalkozó orvosok fertőtlenítőszerként leggyakrabban lúgot, rézgálicot, oltott meszet, karbolsavat, mésztejjet ajánlottak. Létezett még

---

1 FRÁTER 1980. 25. Fráter Zsuzsa részletes statisztikai adatsorokat közöl az 1831. és 1873. évi járványok demográfiai hatásáról.

2 Máday 1983. 11. Máday az 1872-73. évi kolerajárvánnyal foglalkozik, kitér a kolera és az életminőség kapcsolatára.

egy változata a fertőtlenítésnek, melyet elsősorban az élelmiszereknél alkalmaztak: a kiszáritást. A kórokozók száraz környezetben ugyanis rövid időn belül elpusztulnak³.

A 19. század utolsó évtizedeiben az ipari fejlődéssel párhuzamosan a fertőtlenítést mindinkább gépek segítségével végezték. Az 1892-93. évi járvány idején már a mozdítható és szállítható tárgyakat a Budapesti Központi Fertőtlenítő Intézetben működő gőzfertőtlenítő készülékek sterilizálták. A leginkább költségkímélő megoldás a lakosság fertőtlenítésben való tevékeny részvétele lett volna, de mint látni fogjuk, részben a hatósági megelőző intézkedések és felhívások eredménytelensége, részben a társadalom felkészületlensége miatt a leghatásosabb védekezés a fertőzött tárgyak összegyűjtése és dezinficiálása maradt.

Kolerajárványok Európában és Magyarországon

Ázsiából először 1830-ban került Európába a járvány; a Kaszpi-tenger vidékéről Moszkva irányába terjedt. 1830-ban Moszkva, a következő évben szinte egész Oroszország, majd Svédország vált fertőzötté. 1831 közepére már német területeken és a Habsburg-birodalomban is megjelent, végül Anglia is kolera sújtotta területté vált. A brit szigetekről 1832-ben került át a betegség az Egyesült Államokba, jókora pusztítást okozva New York és Philadelphia szegényebb negyedeiben.⁴

Magyarországon 1831 óta 11 járvány pusztított, ebből hat nagyobb méretű, öt pedig kevesebb emberi veszteséget okozó, úgynevezett „kis kolerajárvány” volt. A legnagyobb pusztítást okozó 1831-es járványt követően 1854-55-ben tört ki hasonló méretű járvány, mely szinte az ország egész területét érintette, s kevés kivételtől eltekintve minden vármegyében tömeges méretű megbetegedést okozott. Több mint 190 ezer ember fertőződött meg, 77 ezren váltak a kolera áldozatává (40,9 százalékos halálozási arány). A legtöbb megbetegedés és halálozás Somogy és Zala vármegyék területén történt (15, illetve 19 ezer beteg), de frekvenciájuk magasabb volt Pest-Pilis-Solt (16 ezer), Szepes (8 ezer), Máramaros, Szatmár, Szabolcs, Veszprém megyék területe is.⁵

Az 1866-os járvány során 1637 helységet érintett a kolera, 116 ezer lakos betegedett meg és 52 ezren veszítették életüket. 1872-ben érte el Magyarországot a következő s egyben utolsó nagyméretű járvány. Általában az országnak azon régióiban okozott pusztítást, ahol a korábbiak enyhe lefolyásúak voltak. Az ország nyugati fele alig veszített népességéből, a keleti részekén és Erdélyben viszont súlyos következményekkel járt terjedése. A hivatalos kimutatások szerint 351 ezren betegedtek meg, közülük 189 ezren haltak meg.

A kolera elleni védekezés és megelőzés, valamint a gyógyítás hatásos módzatainak kidolgozására a 19. század második felétől került sor. A közegészségügyi helyzet hosszú évtizedekig szinte reménytelenné tette a járvánnyal folytatott küzdelmet, melynek során azonban olyan intézkedések születtek, amelyek alapját jelenthették a későbbi eredményes medicinának. Az 1854-55. évi járvány ideje alatt például a megyéket orvosi kerületekre osztották, a járványtól jobban érintett területekre orvosokat irányítottak, a védekezéssel kapcsolatos kiadásokat

3 FODOR 1892. 216.

4 A Belügyminisztérium anyagában megmaradt, a miniszter számára készített tájékoztató ad részletes járványtörténeti elemzést MOL, 1892-IV-11/a., 2165. Ezen kívül Máday 1983. 7-8.

5 Máday megkérdőjelezi J. Fráter adatait, mert az általa feldolgozott MOL anyag csak 7,8 millió fős népességre terjedt ki. Weszelovszky Károly viszont az osztrák statisztikai szolgálat és a magyarországi Helytartótanács meglévő teljes anyagát még megtalálta. Az ő adatát veszi át a Magyarország Története 1848-1890 c. szintézis.

pedig mind az öt magyarországi kerületben az országos alapból fizették Megengedték, hogy orvostanhallgatók is részt vegyenek a betegek kezelésében, s az 1831. és 1838. évi rendelkezések értelmében a nem magyar nyelvű területeken az orvosok 50 százalékos pótlékot kaptak. A megyék vezetőit arra kötelezték, hogy hattagú bizottmányt alakítsanak, melynek feladata a felsőbb közegészségügyi intézkedések végrehajtása, a lakosság tájékoztatása, a gyógyultak és elhaltak adatainak összegyűjtése volt.

A hatósági intézkedések eredményessége természetesen függött a közegészségügyi szakembergárdájának létszámától és a felkészültségétől. Ezért volt lényeges, hogy 1874-ben Budapesten (Európában másodikként) közegészségügyi tanszéket állítottak fel, élére Pettenhofer tanítványa, Fodor József került. Szintén nem elhanyagolható, hogy még 1871-ben Pesten és Budán kötelezővé vált a fertőző betegségek bejelentése, s ez annál inkább említést érdemlő, mert e kötelezettségnek az érvényét csak a 20. század harmincas éveiben tudták eredményesen kiterjeszteni az egész országra.⁶

A kolera 1892. évi elterjedése

A kór 1892 márciusában indult útnak Indiából, s néhány hét alatt Perzsiába jutott. Júniusban már Bakuban ütötte fel a fejét, a városban ekkor hatalmas pánik tört ki, 50 ezer helybéli menekült el, jó néhányan magukkal hurcolva a kórokozót, amely még ebben a hónapban Oroszország Volga-menti vidékein is megjelent. Júliusban Kijev vált fertőzötté, ekkor már legalább 300 ezer megbetegedést észleltek szerte Oroszországban, s ötven százalékuk nem élte túl a kolerabacillus támadását. Augusztus közepén Hamburgban is járvány tört ki, szeptember első felében már naponta több száz megbetegedést regisztráltak a városban. A hónap végére több francia kikötőváros is megfertőződött, német területen pedig már nemcsak tengerparti városokban, de Berlinben és a Rajna völgyének nagyvárosaiban is felütötte fejét a járvány. Ezekre a városokra mind jellemző volt a járvány gyors és heves lefolyása, valamint az a tényező, hogy a kolera néhány héten belül újra megjelent, de már nem okozott akkora pusztítást.⁷ A megbetegedettek száma mindenhol meghaladta a 2-3 ezres határt, sok helyütt a halálozások száma is elérte ezt az értéket. 1892 szeptemberének közepére Ausztriában is regisztráltak kolerás eseteket, majd Galiciában robbant ki heves járvány.

A kolera Magyarországon

Magyarországon 1892 júniusában Máramarosban regisztrálták az első megbetegedést, nemsokára a szomszédos vármegyékből is egyre több kolerával kapcsolatos bejelentés érkezett a Belügyminisztériumba. A kór járványos méretet csupán nyár végére öltött, hogy aztán szeptember-október fordulóján érje el tetőpontját, majd lassú apadás után a következő év nyarán újra megjelenjen s az 1892-es évhez képest nagyobb pusztítást vigyen véghez. A járvány másfél éves időszaka alatt nagyjából tízezren fertőződtek meg, s körülbelül ötezerre tehető a halálozások száma.⁸ A fertőzöttség mértékét tekintve a Dunántúl nyugati része szinte teljesen

6 MÁDAI 1983. 11.

7 A járvány európai terjedéséről a korabeli napilapok értesülései, illetve a belügyminiszterhez érkezett jelentések alapján alkothatunk képet. *Magyar Állam* 1892. május-október MOL. K 150 BM Általános. 1892-IV-11/a, 2165.

8 A járvány hazai terjedése szintén a napilapok segítségével rajzolható meg.

koleramentes maradt. Az ország legsűrűbben fertőzött régiója a Felső-Tiszavidék, a Szamosmente és a Maros felső folyásának vidéke volt, illetve azok a kisebb települések, amelyek a Tisza partján helyezkedtek el, egészen a folyó Dunába ömléséig. Ezeken a területeken 1893-ban a tízezer lakosra jutó megbetegedések száma 70-80 körül mozgott, míg az ország más, kolerával fertőzött részein alig közelítette meg a harmincat.

Az első óvintézkedések

Gróf Szapáry Gyula miniszterelnök július 1-én köriratot intézett valamennyi magyarországi törvényhatóságához elrendelve, hogy a járványra való felkészülés jegyében minden községben egészségügyi felügyelő bizottságot hozzanak létre, amely a kórorvosokkal együtt az érvényben levő, vagy a járvány folyamán kiadandó rendeletek végrehajtását fogja ellenőrizni. A belügyminiszteri tárcát is vezető Szapáry a köriratban utasította a törvényhatóságokat, hogy mindent tegyenek meg a levegő és a talaj tisztán tartása, a lakóházak kellő szellőztetése, a közhelyiségek fertőtlenítése, a szükséges mennyiségű jég és gyógyszer beszerzésére, valamint a kórhelyiségek kijelölése érdekében.⁹ E rendelettel kezdődött meg a felkészülés a járvány elleni védekezésre.

A Fő- és Székváros Tisztifőorvosi Hivatala, illetve ennek javaslatára a törvényhatósági bizottság már július első napjaiban megkezdte a megelőzésre vonatkozó utasítások kiadását. Az egész országot érintő kormány-, illetve miniszteri szintű rendelkezések meghozatalára augusztus végétől került sor. A kormány elrendelte a fertőzött kikötőkből Fiumébe érkezett hajók hétnapos vesztégar alá vételét, megtiltotta az ezen kikötőkből útnak indított ruhanemű és élelmiszer, valamint egyéb állati eredetű termékeknek az országba való behozatalát, beszüntette a közvetlen vasúti forgalmat Zimonymánál, Brassónál, Csácánál és Orlónál, a más irányból érkező utazókat pedig orvosi vizsgálaton való részvételre kötelezte.¹⁰ Fontos megemlíteni, hogy a Monarchia két kormánya nem hangolta össze működését, s ez miniszteri üzenetváltásokhoz is vezetett. A magyar fél többször nehezményezte, hogy a belső államhatárnál az osztrák hatóságok ugyanolyan szigorú és rendkívül időigényes vizsgálatnak vetették alá a magyar árukat, mint a közös határon túlról érkező szállítmányokat, holott a vizsgálat magyar területen már megtörtént. Az osztrák kormány pedig azért reklamált, mert a magyar szervek nem engedélyezték a Lajtán túlról érkező áruk kiléptetését. A két fél közötti ellentét azért is számít érdekesnek, mert az epidémia ellen hozott intézkedések terén összhang volt tapasztalható (bár elképzelhető, hogy ez a fajta összhang inkább annak volt köszönhető, hogy mindkét kormány a Németországban meghozott döntéseket vette alapul saját határozatainak meghozatalakor).¹¹

Budapest népesedési viszonyai

Ahhoz, hogy megvizsgálhassuk, a kolerajárvány milyen hatást gyakorolt az urbanizációs

Magyar Hírlap 1892. június-október

Magyar Állam 1892. június-október

9 MOL, K 150 BM Általános, 1892-IV-11/a, 2165.

10 MOL, K 150 BM Általános, 1892-IV-11/a, 2165.

11 A Belügyminisztérium anyagában megtalálhatók a németországi rendeletek másolatai, és a rendeletekre hivatkozó miniszteri tanácsok által készített javaslatok MOL, K 150 BM Általános, 1892-IV-11/a, 2166.

fejlődésre, illetve volt-e egyáltalán valamiféle hatása a modernizációra, a kolera budapesti megjelenését kell szemügyre vennünk, hiszen az országban egyedül a főváros volt az a hely, ahol az infrastrukturális viszonyok világviszonylatban való összehasonlításakor megállták a helyüket. Olyan környezetről van tehát szó, amely lehetővé teszi a járványok és a modernizáció közötti összefüggés, valamint a társadalom reagálásának bemutatását.

A vizsgálatot először Budapest 1892-es demográfiai és lakáshelyzetének bemutatásával kell kezdenünk. Az 1873. évi egyesítéssel rendkívül látványos fejlődés vette kezdetét, s e fejlődésnek egyik fontos jellemzője a lakosság nagymértékű növekedése volt. 1870-ben a pesti és budai oldalon nagyjából 270 ezren éltek; tíz évvel később ez a szám 400 ezerre emelkedett. 1891-ben Budapesten már több mint félmillió ember lakott, a főváros lakossága az ország népességének 2,8 százalékát alkotta, az ország nyolc legnagyobb városának együttes lélekszáma pedig Budapestének mindössze 89 százaléka volt.¹² Európai összehasonlításban Budapest a legnépesebb városok rangsorában a tizedik helyet foglalta el. A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy a főváros természetes szaporodása a tényleges növekedésnek csak töredékét tette ki. Az állandó gyarodás oka a századfordulói egyre fokozódó betelepülés volt. A szerencsét próbáló felvidéki, erdélyi, ritkábban dunántúli parasztcsaládok, vagy egyedülálló napszámosok számára bár a fővárosba költözés a megszokott környezetükből való kiszakadást jelentette, mégis az állandó munkalehetőség ígéretét rejtette magában. A népességszám növekedése nem érvényesült azonos mértékben a város egyes kerületeiben. Mind a lakosság számát, mind a növekedés ütemét tekintve a pesti kerületek, főleg a VI., VII. és VIII. kerület állt az élen. A József-, Erzsébet-, Terézvárosban egyaránt 90 ezren laktak az 1890-es évek elején. Budán összesen 91 ezer személy élt, Pesten valamivel több mint 400 ezren laktak.¹³ A legsűrűbben lakott városrészt a már említett VI., VII., és VIII. kerület alkotta. Itt élt Budapest lakosságának fele, s a betelepülők is ide érkeztek a legnagyobb számban. Bizonyítja ezt a Józsefvárosban lezajlott népességgyarodás is. 1870 és 1891 között az itt lakók száma több mint a kétszeresére nőtt.¹⁴ E kerületekben egyébként a gyermekek és fiatal felnőttek aránya jóval nagyobb volt, az idősebbeké pedig alacsonyabb, mint a Bel- és Lipótvárosban (37 százalék).¹⁵

Budapesten 1891-ben 94 359 lakást számoltak össze, ezek közül ötezer volt pincelakás (az összes öt százaléka), ahol 25 ezer ember élt. A 94 ezer lakásban összesen 189 ezer szoba volt, egy szobára átlagosan 2,84 budapesti lakos jutott, de kerületenként a városfejlődés során kialakult eltérések megmaradtak. A belvárosban 1,77, a külső kerületekben 3,4 ember lakott átlagban egy lakásban. A századvég statisztikusai azt a lakást számították túl népesnek, amelyben egy szobára négy vagy több ember, egy személyre pedig legfeljebb 10 köbméter levegő jutott. 1891-ben 7178 ilyen lakást találtak, s ezekben több mint 64 ezer ember élt.¹⁶

Megelőző intézkedések

A kolera megjelenéséről szóló első hírek hatására a főváros vezetése megkezdte a járványra

12 Budapest Története IV. 1975. 377.

13 Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve, 1894. 29. Az évkönyv részletes kimutatásokat közöl Budapest demográfiai és lakásvizonyairól 1870 és 1891 között is.

14 Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve, 1894. 32.

15 Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve, 1894. 42.

16 THIRRING 1924. 125-129. Részletesen foglalkozik a laksűrűség problémájával kerületenként.

való felkészülést. A kerületi előljáróságoknak július elejétől fokozottan kellett az utcák és az udvarok tisztántartásáról, a szerves hulladékok elszállításáról gondoskodniuk, azokat a kutakat pedig, amelyeknél átszivárgást állapított meg a Mérnöki Hivatal, kötelesek voltak azonnal lezárni. Szintén a kerületi előljáróságok feladata lett a nyilvános helyek, közintézmények fertőtlenítése és folyamatos tisztán tartására vonatkozó rendszabályok foganatosítása.¹⁷ Házak, lakások s főleg a zsúfolt pincelakások vizsgálatát is elrendelte a tisztiorvosi hivatal abból a célból, „hogy a lakásviszonyok egészségellenes hátrányai gyökeresen és gyorsan elháríttassanak”. Július elején látott napvilágot az a rendelkezés, amely a fővárosi vásárigazgatóságnak, a kerületi orvosoknak és vásárfelügyelőknek írta elő az élelmiszerek és italok, de legfőképpen a Budapestre behozott gyümölcsfélék fokozottabb ellenőrzését. 1892. július 4-én az Oroszországból érkező egyre aggasztóbb hírek hatására Kamermayer polgármester összehívta a fővárosi közegészségügyi bizottságot, hogy az eddig hozott és még szükséges intézkedésekről értekezzenek.¹⁸ Ezen az ülésen hoztak határozatot a már tervbe vett központi fertőtlenítő intézet mielőbbi létesítéséről, s a járvány kiterjedése esetére új kolera-barakkok felállításáról, meghozzá a heveny fertőző betegek épülőben levő új kórháza mellett (Szent László kórház). A bizottság felkérte Gerlóczy Károly első alpolgármestert, hogy gondoskodjon egy, a Tiszti Főorvosi Hivatal által elkészítendő, a koleráról és az óvintézkedésekről szóló füzet terjesztéséről a lakosság körében. A hirdetmény még július első felében minden fővárosi lakóházba eljutott.¹⁹

A kolera terjedésével párhuzamosan a Budapestet, s így az országot érintő megelőző intézkedések meghozatala is tovább folyt. A szállodatulajdonosok és fürdőigazgatóságok számára kötelezővé tették, hogy az Oroszországból érkezett vendégeket a kerületi előljáróságoknál jelentsék be, a kerületi orvosok számára pedig azt, hogy a bejelentések alapján e vendégeket vizsgálják meg, poggyászukat fertőtlenítsék. Amikor a járvány Német-, és Franciaországban is nagyobb méreteket öltött, ezt az óvintézkedést a Nyugat-Európából érkezőkre is kiterjesztették. 1892. július 23-án Gerlóczy alpolgármester elrendelte, hogy a kerületi előljáróságok mellé egészségügyi ellenőrző bizottságokat alakítsanak, amelyek az 1876. évi közegészségügy rendezéséről szóló törvény 151. és 164. paragrafusai értelmében járványbizottságként működnek, ha szükségessé válik. Az ellenőrző bizottságnak legalább hét tagú testületnek kellett lennie, tagjai sorában a kerület előljárója, a kerületi orvos, a halottkém és az állatorvos is helyet kapott. A bizottság minden tagja a kerület egy-egy részéért felelt, a közegészségügyi és köztisztasági rendszabályok foganatosítását voltak hivatottak ellenőrizni.

Augusztusban a megelőző intézkedések meghozatala, a járványra való felkészülés tovább folytatódott. A pesti oldalon készenlétbe helyezték a még 1886-ban a betegek elhelyezése céljából létesített kolera-barakkokat, Budán pedig a Mészáros utcai barakkot alakították át harmincágyas szükségkórházzá. A betegszállítás hatásos rendezését is szerették volna elérni, ezért a főváros vezetése megállapodott a Budapesti Önkéntes Mentőegylettel, hogy a Váci út és a Lehel utca találkozásánál központi betegszállító telepet hoznak létre. A hónap közepén az alpolgármester elrendelte, hogy a fertőtlenítő intézettel kapcsolatos előkészületeket mihamarabb kezdjék meg, a kerületi előljáróságok pedig gondoskodjanak népkonyhák felállításáról. Budapest polgármestere augusztus elején feliratban kérte a belügyminisztert, hogy rendeleti úton tiltsa meg a fővárossal

17 A Központi Járványbizottság jelentése az 1892. évi koleráról, 1893. 6.

18 A Központi Járványbizottság jelentése az 1892. évi koleráról, 1893. 9.

19 A Központi Járványbizottság jelentése az 1892. évi koleráról, 1893. 19.

szomszédos községeknek esetleges kolerabetegeik Budapestre szállítását.²⁰

Az intézkedések meghozatalakor a főváros vezetését a kolera gyors leküzdésének igénye vezette. Ebből kifolyólag több olyan döntés született, amely a sokszor hangoztatott szándéktól eltérően éppen nem a lakosság helyzetének könnyítését szolgálta. A törvényhatósági bizottság július végén utasította a kerületi orvosokat, hogy közegészségügyi szempontból vizsgálják meg a körzetükben levő szükséglakásokat, majd tegyenek jelentést a Tiszti Főorvosi Hivatalnak. A jelentések beérkezése után a tiszti főorvos javaslata alapján az I., VI., VIII. és IX. kerületi előljáróságokat arra utasították, hogy az összes szükséglakásban lakónak mondjanak fel, mert kell a hely az esetleges járványos helyzet megoldásához. A források alapján ezeknek a lakóknak a további sorsáról nem sikerült képet kapni. A kényszer-kiköltöztetés azonban bizonyára a szükséglakásokban élők ellenállásába ütközött még akkor is, ha a kerületi előljáróságok képesek voltak átmeneti szállásról gondoskodni.²¹

A megelőzés fontossága minden más szempontot háttérbe szorított. Nem állíthatjuk, hogy akár kormányzati, akár törvényhatósági szinten nem vették elég komolyan a járvány kitörésének lehetőségét. A meghozott intézkedések nagy száma bizonyítja ennek ellenkezőjét. A főváros vezetése megpróbált minden olyan lehetőséget kizárni, mely a kolera terjedését elősegíthette. Így például a polgármester elrendelte, hogy a közegészségügyi intézkedések eredményessége érdekében az ügyek „lehetőség szerint szóbelileg vagy telefon útján nyerjenek elintézését”. Az alpolgármester figyelme pedig még a kolera papír útján való terjedésére is kiterjedt. Utasította az előljáróságokat, hogy a kerületekben levő közhivatalokat kellő mennyiségű, három százalékos karbololdattal és körömkefével lássák el, hogy az alkalmazottak megóvják magukat a fertőzés veszélyétől.

Hamburgból szeptember 4-én több vagonnyi nyersbőrszállítmány érkezett. A szállítmány fertőtlenítésére még ezen a napon sor került, majd a tiszti főorvos javaslatára a bőröket nemsokára elégették. Ez az eset azért került említésre, mert a járvány idején a lakosság körében az a szóbeszéd járta, hogy a kolerát ezekkel a bőrökkel hurcolták be Budapestre. A hatósági intézkedések azonban eredményesnek bizonyultak, hiszen sem a bőrt kirakodó, sem az elégetésnél résztvevő munkások nem fertőzöttek meg.

A járvány közeledésének hírére a főváros vezetése megtette az utolsó előkészületeket. Szeptember elején a fővárosi tanács szerződést kötött az egyik budapesti temetkezési vállalkozóval, hogy „járvány esetén a tömeges halálozások alkalmára a hullák elszállítása tekintetében zavarok be ne álljanak”.²²

A tiszti-orvosi hivatal az V., VI., VII., és IX. kerületben négy külön koleraorvost alkalmazott, akik utasításokat közvetlenül a tiszti főorvostól kaptak, kerületükben lakásaikat nappal vörös zászló, éjjel piros lámpa jelezte. A belügyminiszter néhány nappal később elrendelte, hogy mindazoknak az iskoláskorú gyermekeknek tilos tanintézetük látogatása, akik olyan házban laknak, ahol kolera-megbetegedés fordult elő. Mielőtt a kór szeptember második felében elérte volna Budapestet, utolsó óvintézkedésként az alpolgármester éjjel-nappali ügyelet tartására utasította a kerületi előljáróságokat, s elrendelte a fertőtlenítő intézet működésének megkezdését.²³ Áttekintve a járvány kitörése előtti két hónap során hozott döntéseket ismételt

20 MOL, K 150 BM Általános, 1892-IV-II/a, 2166.

21 A Központi Járványbizottság jelentése az 1892. évi koleráról, 1893. 218.

22 A Központi Járványbizottság jelentése az 1892. évi koleráról, 1893. 216.

23 A Központi Járványbizottság jelentése az 1892. évi koleráról, 1893. 211.

megállapíthatjuk, hogy az egészségügyi apparátus és a döntéshozó szervek nem vették félvállról a közeledő járvány veszélyét. Az azonban, hogy mindez az előkészület mennyire volt eredményes, csak a kolerajárvány folyamán derülhetett ki.

A kolera Budapesten

A kolera szeptember 26-án jelentkezett a fővárosban. Ezen a napon egy megbetegedést regisztráltak, a hónap hátralevő részében viszonylag kevesen — tizenketten — fertőződtek meg. Októbertől öltött a járvány nagyobb méretet. A napi megbetegedések száma gyorsan meghaladta a húsz fős határt. Az epidémia október 6-án tetőzött, ekkor negyvenöten kerültek kórházba kolerára utaló tünetekkel. A napi megbetegedések számának csökkenése lassú folyamat volt, több tucat újabb beteg ugyanis a hónap minden napjára jutott. Októberben fertőződtek meg a legtöbben (664 személy), a betegeknek több mint a fele (372 személy) életét veszítette. A november már egyértelműen a kolera visszahúzódásának jegyében telt, csupán 187 személy fertőződött meg. A halálzási arány azonban magas maradt, 110 ember nem élte túl a kolera támadását. Decemberben huszonhatan, 1893 januárjában harmincheten, februárban kilencen betegedtek meg. Összesen 935 személy fertőződött meg a járvány során 1892 szeptembere és 1893 márciusa között, közülük 505 halt meg a kolera következtében.²⁴

Kerületenként vizsgálva lényeges eltérést figyelhetünk meg a jobb és bal parti városrészek között. A három budai kerületben csupán 42 személy betegedett meg, a halálos áldozatok száma tizenhét volt. A pesti oldalon a VII. kerületben volt a legtöbb megbetegedés (187), de a VI. és VIII. kerületben is hasonló számú fertőzöttet szállítottak kórházba (179, illetve 162). A Ferencvárosban, a Lipótvárosban és Kőbányán már kevesebben fertőződtek meg, de a megbetegedések száma külön-külön így is meghaladta a jobbraton regisztrált összes eset számát.

Az egyes utcák vizsgálatakor a kerületeknél tapasztalt arányok enyhén megváltoznak. Ebben a rangsorban az V. kerületi Külső- Váci út áll az élen, ahol három nagyobb bérházban több mint harminc megbetegedés fordult elő. Erősen járvány sújtotta hely volt még a IX. kerületi Mester utca, Remete utca, a VII. kerületi Verseny utca, Bern utca, Nefelejcs utca, Csömöri út. Ezekben a helyszíneken legalább tucatnyian betegedtek meg.²⁵

A járványos megbetegedések és az életkörülmények minősége közötti összefüggés tekintetében az 1892. évi kolera-epidémia nem jelentett kivételt a század többi járványához képest. Budapest olyan területeit érintette leginkább, ahol a főváros népességének fele élt, s ahol a lakásvizonyok is a legtöbb kívánnivalót hagyták maguk után. A három legtöbb megbetegedést felmutató kerületben élt a legtöbb ember, itt volt a pincelakások száma a legnagyobb, az egy főre eső lakrész mértéke pedig a legkisebb. E három városrészben kellett a legtöbb lakosnak ötnél több társával megosztania szobáját, s itt élt a legtöbb hajléktalan is.

Az összes megbetegedett foglalkozási megoszlását vizsgálva az életminőség és a kolera közötti összefüggés újabb megerősítést nyer. A 935 kolerabeteg között egyetlen személy, egy zenei konzervatóriumi hallgató rendelkezhetett volna felsőfokú iskolázottsággal, ő azonban nem élte túl a fertőzés következményeit.²⁶ Az értelmiségiek mentesek maradtak a kolera

24 ÖTVÖS 1894. 29.

25 ÖTVÖS 1894. 32.

26 ÖTVÖS 1894. 32. A munkában részletes kimutatást közöl a foglalkozás szerinti megoszlásról.

ártalmaitól s ez mondható el a társadalom mindazon rétegének képviselőjéről, aki a középpolgári életszínvonalon, vagy afelett élt. A megbetegedettek vagy munkások – asztalosok, bádigosok, cipészek, cserepesek, kocsisok, kovácsok –, vagy kispolgárok voltak. A kolera foglalkozási ágak szempontjából széles körben pusztított. Két foglalkozási csoportnál az érintettség kiugróan magas értéket mutatott. Minden harmadik kolerabeteg napszámosként kereste a kenyerét, s az összes megfertőződött napszámosnak csak 35 százaléka élte túl a kolera támadását.²⁷ Az ő példájuk jól érzékeltetheti az életkörülmények és az egészségi állapot, valamint a járvány közötti kapcsolatot. Az egészségre ártalmas munkakörülmények, a megoldatlan lakásviszonyok, az ágyrajárás, az alultápláltság, és az egyedüli kiútként szolgáló alkohol már a századforduló publicisztikájában, mint e réteg állandó jellemzői jelentek meg. A napszámosokon kívül még egy foglalkozási ágból került ki több tucat beteg: 53 cseléd fertőződött meg. Bár az ő esetükben hasonló összefüggéseket nehezebb találni, bizonyára az életkörülmények náluk is közrejátszhattak abban, hogy a kolera más munkát végzőkhöz képest jobban érintette őket.²⁸

A járvány demográfiai hatását vizsgálva a megbetegedettek életkor szerint megoszlását kell még górcső alá vennünk. Az 1872-73. évi epidémiával foglalkozó korabeli feldolgozások közül akad, amely megállapítja, hogy a kolera kevésbé pusztított a gyermekek és fiatal felnőttek között, mint a húsz éven felüliek esetében.²⁹ Ez a megállapítás az 1892. évi járványra vonatkoztatva mindenképpen igazolható. A gyermekkorú betegek (0-12 éves korig) az összes megfertőződött 8,8 százalékát tették ki, de az idősek aránya is alacsony maradt az ő esetükben ez az érték 12 százalék volt. A húsz és ötven közötti betegek adták az összes beteg 67 százalékát.³⁰

A kolerajárvány demográfiai hatásának bemutatása során eddig is több tényező szolgált a kolera és az életminőség közti összefüggés bizonyítékául. Ezt a lakóhely komfortjának mértéke is befolyásolta. Számunkra a közművesítés helyzete a legfontosabb, hiszen a 19. század vége felé egyre kevesebben akadtak, akik tagadták az ivóvíz szerepét egy úgynevezett expozív kolerajárvány kialakulásában. Lássuk, volt-e hatása 1892-ben a vezetékes vízzel való ellátottságnak a járvány terjedésében, esetleg az ellene való védekezésben.

A kolera és az ivóvíz közötti kapcsolat

A kolerajárvány elmúltával a főváros vezetése végérvényesen tisztázni akarta, milyen tényezők játszhattak közre a kór terjedésében. Gerlóczy Károly alpolgármester vezetésével széleskörű statisztikai felmérés kezdődött, s a vizsgálatokba a Bakteriológiai Intézet munkatársai is bekapcsolódtak. Első lépésként a talaj szennyezettségét vizsgálták meg azokon a területeken, ahol a kolera nagyobb pusztítást okozott. A talaj szennyezettségét a talajvíz minőségéből akarták kikövetkeztetni, ez utóbbit pedig az adott helyszínen található kútvíz kémiai elemzésének segítségével. Megállapították, hogy az ezekből a közutakból nyert víz szennyezettsége már-már elérte az egészségre ártalmas mértéket. A vizsgálat azonban azt is kiderítette, hogy azok a személyek, akik bizonyíthatóan csak a kutak vizét használták, mindannyian mentesek maradtak a fertőzéstől. Ennek alapján a szakembergárda arra a következtetésre jutott, hogy a talaj

27 ÖTVÖS 1894. 33.

28 ÖTVÖS 1894. 34.

29 KÖRÖSY 1876. 23-25 valamint MÁDAI 1983. 13.

30 A Budapesti Tiszti Főorvos jelentése, 1893. 34.

szennyezettsége és a kolera között nincs összefüggés.³¹

Ezután a Duna vízállásának és a megbetegedések statisztikai adatainak összevetését végezték el. Az első kolerás eset regisztrálásától, szeptember 26-tól október 11-ig, a Duna vízszintje folyamatosan csökkent, ezután emelkedni kezdett, s ez egészen az év végéig tartott. Január és március között a vízállás emelkedő-csökkenő tendenciája hetente változott, s érdekes módon az erre az időszakra vonatkozó vizsgálat ki tudott mutatni valamiféle szabályszerűséget: amikor a vízszint emelkedett, a megbetegedésekben is növekedés volt tapasztalható, a folyó apadásakor pedig a naponta megfertőzöttek száma is csökkent.

Még érdekesebb azonban, hogy a vizsgálatot végzők ebből azt a konzekvenciát vonták le, hogy a talajvíz és a kolera között nincs összefüggés. Ők ugyanis abból a feltevésből indultak ki, hogy ha valamilyen kapcsolat létezik a járvány és a talajvíz között, az csakis a víz emelkedése és a kolera csökkenése tekintetében állhat fenn.³²

A páratartalom és a kolera közötti kapcsolat vizsgálata a megelőző felmérésekhez hasonlóan negatív eredménnyel zárult. A járvány tetőzésének idején a levegő nedvességtartalma csökkenő tendenciát mutatott, de akadt néhány olyan hét, amikor a megbetegedések száma nőtt, s a páratartalom magas értéket ért el. Utoljára a csapadék mennyisége és a járvány közötti összefüggés kérdésére próbáltak választ találni. A kutatás most sem vezetett másféle eredményre. A kolera esős napokon ugyanúgy szedte áldozatait, mint száraz időben, s csapadékosabb időszakokban legalább annyira ki tudtak mutatni csökkenést a járványban, mint amikor egy felhő sem volt az égen. A vizsgálatok összegzéseképpen álljon itt egy részlet az alpolgármester által készített jelentésből: „Ezekből ennél fogva az tűnik ki, hogy a kolerát a Dunavíz s így közvetve a talajvíz állásával sebből származólag a talaj nedvességévei, továbbá a levegő hőmérsékletévei és nedvességévei, a légköri csapadék mennyiségével oki összefüggésbe hozni nem lehet. Helyi és időbeli befolyásokból tehát a kolera származását és terjedését nem vagyunk képesek magyarázni, ennél fogva a kolera terjedésének okát másban kell keresni”.³³ Az idézet utolsó mondata jelzi, miért volt szükség a fenti vizsgálatok ismertetésére. A felmérést végzők ugyanis a sok negatív eredmény hatására, mintegy kizárásos alapon jutottak arra a következtetésre, hogy a kolera budapesti elterjedésében a legfőbb szerepet az ivóvíz játszotta. Figyelmüket ezért teljes egészében az ivóvízre irányították. Még a járvány kitörése idején a Központi Járványbizottság határozata értelmében a kerületi elöljáróságoknak részletes jelentést kellett készíteniük minden kolerabetegről, arról a házról és lakásról, amelyben a megfertőződött személy élt. A kimutatás azt is tartalmazta, hogy a beteg milyen vizet fogyasztott, mielőtt a kolera tünetei jelentkeztek volna rajta. A 935 eset közül 848 esettel kapcsolatban tudták „kétséget kizáróan megállapítani”³⁴, hogy a beteg mit ihatott. 475 személy lakásán tartózkodott, közülük 267-en mesterségesen szűrt, 175-en szüretlen, huszonhatan nyers Duna-vizet, heten kútvizet fogyasztottak. 373 ember munkahelyén volt a betegség jelentkezése előtt, közülük 181-en ittak szüretlen 139-en mesterségesen szűrt, az ötvenketten Dunavizet. Összesen tehát 336 lakos fogyasztott szüretlen vizet, 406-an mesterségesen szűrt vizet adó csapokat használtak, 78-an pedig a folyóból mert nyers vízzel oltották szomjukat.³⁵ A vizsgálat a következőkben azt is kiderítette, hogy azokon a

31 A Budapesti Tisztí Főorvos jelentése, 1893. 34.

32 A Budapesti Tisztí Főorvos jelentése, 1893. 45.

33 A Budapesti Tisztí Főorvos jelentése, 1893. 46.

34 A Budapesti Tisztí Főorvos jelentése, 1893. 55.

35 A Budapesti Tisztí Főorvos jelentése, 1893. 55.

területeken, ahol októberig a lakosságot szüretlen vízzel látták el, majd az ilyenfajta vizet adó csapokat leszerelték, a megbetegedések mértéke jelentősen csökkent. Az István és Stefánia út, a Csömöri út, Aréna út, Verseny. Bern, Százház, Murányi, Cserhát, Nefelejcs, Alpár utca, valamint a Külső-Kerepesi úti nyugdíjbérbház október 4-ig szüretlen vízzel volt ellátva, ezen a napon viszont mesterségesen szűrt vizet nyomtak az itteni vezetékekbe. Ezekben az utcákban október 10-ig összesen 62 megbetegedés fordult elő, október 31-ig már csak tizenkettő, novemberben pedig három. Az összes fővárosi szüretlen vizet adó csap leszerelését követően novemberben 41, decemberben 4, januárban 2 koleraesetnél lehetett kimutatni a szüretlen víz használatát. Ezekből az adatokból a felmérést végzők a következő megállapításra jutottak: „a szüretlen víznek a cholera terjedésére való eme minden kétségen felüli befolyását csakis annak lehet tulajdonítani, hogy a Duna-vízben voltak a cholera-csírák, s a vízvezeték közvetítésével történt ezeknek gyors és nagymérvű elterjesztése”.³⁶ Ezt a meggyőződést erősítette meg a mesterségesen szűrt vízzel ellátott vezetékek további vizsgálata. A járvány kezdetétől október 10-ig 48 olyan megbetegedés fordult elő, amikor a beteg mesterségesen szűrt vizet ivott. Október 10. után ellentétben a szüretlen vízivás okozta megbetegedésekkel, folyamatosan nőtt azoknak az eseteknek a száma, ahol mesterségesen szűrt vizet fogyasztott a beteg. Az ilyen típusú víznek a járvány terjedésében játszott szerepét a vizsgálatot végzők a szűrés technikájára vezették vissza. A szűrésnél használt homokszűrők ugyanis túl gyorsan és túl nagy mennyiségű vizet engedtek át a szívó kutakba. Míg természetes szűrés esetén a víz legalább három nap alatt folyt át a 37 méter vastag parti kavicságyon, addig mesterséges szűrésnél a folyó vize az 50-70 cm vastag rétegből néhány órán belül került a szivattyúig. A leülepedési folyamatra nem jutott elég idő, így bármilyen kórokozó a vezetékekbe kerülhetett. A vizsgálat arra is fényt derített, hogy a január-február folyamán előfordult megbetegedéseknél, amikor a csapok leszerelése miatt szüretlen vezetékes vizet már senki sem használhatott, minden egyes esetben sor került mesterségesen szűrt víz fogyasztására.³⁷

A vizsgálatot végzők tehát egyértelműen az ivóvízzel hozták összefüggésbe a kolera terjedését, s a járvány elleni védekezés, illetve a városfejlesztés szempontjából a továbblépés lehetőségét a szüretlen és mesterségesen szűrt vízvezetékekből való kivonásában látták.

A statisztikai adatok feldolgozásának segítségével elének táruló kép, s a levont következtetések valóban meggyőzően hatottak, ám a helyzet már a korabeli, más szempontokat is figyelembe vevő szakemberek számára sem volt egyértelmű. A kolerajárvány és a vezetékes víz kapcsolatával nemcsak a Járványbizottság által megbízott orvosok és statisztikusok foglalkoztak, hanem a vezetékhálózat továbbfejlesztésén munkálkodó kútmérnökök is. A kaposztásmegyeri végleges vízmű építését irányító Kájlinger Mihály főmérnök például több tanulmányt jelentetett meg ebben a témakörben, s az ő megközelítési módja, és következtetései nem tűnnek kevésbé megalapozottnak, mint a fent ismertetett vizsgálatosor. Kájlinger egész egyszerűen használhatatlannak tekintette a betegek vízfogyasztására vonatkozó statisztikai adatokat. Szerinte nem lehet semmilyen következtetést levonni abból, hogy a megbetegedettek milyen típusú vizet használtak utoljára, hiszen ez a fajta megközelítés azt feltételezi, hogy minden egyes fővárosi lakos csak egyféle vizet használt a megbetegedés előtti néhány nap során. Annak megállapítása pedig, hogy a beteg a feltételezett lappangási idő alatt hányféle vizet fogyasztott egyszerűen kivihetetlen

36 A Budapesti Tiszti Főorvos jelentése, 1893. 56.

37 A Budapesti Tiszti Főorvos jelentése, 1893. 56.

és értelmetlen.³⁸ A főmérnök egy igen érdekes tényre is felhívta a figyelmet. A vizsgálatot végző kutatók sem a vezetékben, sem a Dunából közvetlenül mert vízben nem voltak képesek kimutatni a kolera kórokozóit. A Járványbizottság, majd a főváros törvényhatósági bizottsága elé terjesztett jelentés ugyan megemlítette a bakteriológiai vizsgálatok negatív eredményét, de nem tulajdonított neki túl nagy jelentőséget, pedig pontosan a cholera fibriae vezetékes vízben való megtalálása lehetett volna a döntő érv a járvány és az ivóvíz közötti összefüggés bizonyításánál. Kájlinger egy statisztikailag megalapozott ellenérvvel is alá tudta támasztani mondandóját. A mesterséges szűrők üzeménél dolgozó munkások, tisztviselők és a telepen lakó családtagok közül a járvány során senki sem betegedett meg, pedig az itt élők legnagyobb mennyiségben bizonyára mesterségesen szűrt vizet ittak, hiszen másfajta vizet adó vezetékkel a telep nem volt ellátva.³⁹

Már előzőleg, a csatorna és vízvezeték-hálózat kiépülésének bemutatásakor említésre került, hogy az 1890-es évek elején élénk vita folyt a vezetékes víz szűrésévei kapcsolatban. A források alapján úgy tűnik, hogy a vízellátásért munkálkodó mérnöki kar és a Fővárosi Közmunkák Tanácsa támogatta a mesterséges szűrők alkalmazását, míg a Tisztiorvosi Hivatal és a főváros vezetése nem bízott a mesterségesen szűrt vízben. E keretek között nem vállalkozhatunk annak eldöntésére, hogy az alpolgármester felügyelete mellett elvégzett felmérés, illetve az ennek alapján készített jelentés szándékosan hagyott-e figyelmen kívül a vizsgálat során fontos szempontokat, használt nem megfelelő módszereket, s hogy ha igen, annak milyen motívumai lehettek. A vitában tehát nem foglalhatunk állást. Egyet tehetünk csak: megvizsgáljuk, hogy a fővárosban azok az utcák, ahol legalább tíz megbetegedés volt, milyen típusú vezetékes vízzel voltak ellátva. Budapesten 36 olyan utca akadt, ahol tíz vagy annál több megbetegedést regisztráltak a járvány során. 13 utcában mesterségesen szűrt, 11 utcában természetesen szűrt, tizenkettőben pedig szűretlen víz folyt a csapokból. Ebből az összesítésből semmi esetre sem lehet arra következtetni, hogy a mesterségesen szűrt víznek nagyobb szerepe lehetett a kolera terjesztésében, mint akár a természetesen szűrt, akár a szűretlen víznek.⁴⁰

Akad még egy említésre méltó érdekesség is: amikor a kolera az 1910-es években újra megjelent Budapesten, a betegséggel foglalkozó orvosi szakcikk az 1892-93. évi járvánnyal kapcsolatban már nem az ivóvizet tették felelőssé a terjedésért, hanem a személyi kontaktus útján való terjedést valószínűsítették.⁴¹ Elképzelhető, hogy a kolera terjedésének módját sosem sikerül kétséget kizáróan kideríteni. Az azonban bizonyos, hogy a főváros vezetése elfogadta az egyik véleményt, és annak megfelelően hozott döntést a vízvezeték-hálózat jövőjével kapcsolatban. 1899-től ugyanis megszűnt a mesterségesen szűrt víz vezetékekbe való nyomása, s ettől az időponttól kezdve Budapesten teljes mértékben a természetesen szűrt vízre alapult az ellátás. A kolera tehát, ha közvetett módon is, de befolyásolta Budapest urbanizációs fejlődésének egyik lényeges elemét.

38 KÁJLINGER 1903. 131.

39 KÁJLINGER 1903. 123.

40 A Gerlóczy által készített jelentés felsorolja Budapest összes természetesen, mesterségesen szűrt, illetve szűretlen vízzel ellátott utcáját 1893. 124-130.

41 HAMMER 1914. 252.

A járvány időszaka alatt hozott intézkedések

Amikor a kolera elérte a fővárost, úgy tűnhetett, hogy az elkövetkező időszakban a döntéshozó szerveknek nem a város jövőjét illetően kell intézkedéseket hozniuk, hanem a napról napra változó helyzetre azonnal reagálni. E reagálás azonban számos olyan döntés meghozatalát jelentette, melyek jelentősen befolyásolhatták a főváros közegészségügyi viszonyait, s egy esetleges újabb járvány idején segíthették a hatásosabb fellépést. Lássuk, hogyan reagált a város vezetése a kolera megjelenésére és a kialakult helyzetre.

Még szeptember elején Szapáry miniszterelnök elnökletével Országos Központi Járványbizottság alakult. A bizottságba a belügy-, földművelésügyi, honvédelmi és pénzügyminisztérium, valamint az Országos Közegészségügyi Egyesület, a Budapesti Királyi Orvosegylet, és a Budapesti Önkéntes mentőegylet delegált tagokat.⁴² E területnek lett volna feladata minden járvánnyal kapcsolatos rendelet megtárgyalása és a megfelelő utasítás kiadása a közigazgatási szerveknek. Az ügyeket valójában a belügyminiszter irányította, minden rendelkezés tőle indult ki, s a végrehajtás ellenőrzésének feladatát is a tárca hivatalnokai végezték. Budapesten külön központi járványbizottság alakult Gerlóczy Károly első alpolgármester vezetésével. Ebben a grémiumban a törvényhatósági bizottság, a tiszti főorvosi hivatal, a rendőrfőkapitány küldöttjei vettek részt. Budapesten a központi járványbizottságra hárult a védekezés feladata. A bizottság naponta tartott ülésein megvitatva a kerületi eljárások és a járványbizottságok jelentéseit. A tiszti főorvos és a rendőrkapitány által küldött beszámolókat az előző napi járványügyi helyzetről, s az újabb információk alapján határozatot hozott minden olyan kérdésben, amely bármilyen formában összefüggött a védekezéssel és megelőzéssel. Számos olyan döntés született, melynek meghozatala valamelyik minisztérium hatáskörébe tartozott. Ilyenkor a bizottság által már elfogadott határozatot a megfelelő miniszter, rendszerint a belügyminiszter elé terjesztették, aki megerősítette, és saját rendelkezéseként hirdette ki azt.⁴³

Október 1-én a járványbizottság döntése alapján a Külső-Váci úton szükségbarakkokat állítottak fel a betegek hozzátartozóinak elhelyezése céljából. Négy nappal később a főpolgármester aláírásával ellátott hirdetmény jelent meg, amely felhívta a lakosok figyelmét arra, hogy a kolerabeteghez azonnal hatósági orvost kell hívni. A hozzátartozók a beteg kórházba szállítása érdekében Pesten a Rókus, Budán a Szent János kórház igazgatóságához fordulhattak. A járvány terjedésével azonban a betegszállítás terén hatékonyabb megoldásra volt szükség. Október 8-án a járványbizottság határozatot hozott a már tervbe vett központi betegszállítási telep azonnali létesítéséről és felszereléséről. Még ezen a napon a bizottság javaslatára a belügyminiszter a budapesti tanintézetek bezárásáról döntött. A rendelet kihirdetését a tanulóifjúság egyöntetű helyeslése kísérte, akadt olyan iskola is, melynek diákjai az utcára vonulva, az „Éljen a kolera!” felkiáltást skandálva biztosították támogatásukról a város vezetését.⁴⁴ A következő napon a járványbizottság betiltotta az ócska ruhákkal való hálalást, a ferenc- és terézvárosi búcsúk megtartását, elrendelte a piacok rendszeres tisztítását és fertőtlenítését, valamint a városligeti tó kotrását. Október 13-án elrendelték Budapest utcáinak napi seprését, új betegellátó barakkok felállítását a közvágóhídi marhavásártéren, valamint az általános kórházlátogatási tilalmat. Még

42 Magyar Állam 1892. szeptember 30-i hite a bizottság megalakulásáról.

43 A Központi Járványbizottság jelentése több olyan rendelkezést közöl, mely a bizottság javaslatára, a belügyminiszter aláírásával jelent meg.

44 Magyar Állam 1892. október 9.

ezen a napon felfüggesztették a színházak és az orfeumok délutáni előadásainak megtartását, megtiltották a kávéházakban és a vendéglőkben a zenélést, szeszital árusítását pedig csak este nyolc óra után engedélyezték. Október közepén, amikor a napi megbetegedések száma nem növekedett tovább, a szigorító rendelkezések és a lakosság számára közzétett hirdetések száma csökkenni kezdett, majd a hónap végétől a különböző tilalmak visszavonására is sor került. Október 29-én megnyíltak az egyetemek, november 5-én a többi tanintézet is működni kezdett, 12-én pedig a Járványbizottság engedélyezte a betegszállító kocsik és a járványorvosok számának csökkentését. Október 20-án utolsó óvintézkedésként elrendelték azoknak a vízcsapoknak a leszerelését, melyekből szüretlen Duna-víz folyt.⁴⁵

A fennmaradt források alapján kétségtelenül megállapítható, hogy a fővárosi Központi Járványbizottság megpróbált mindent elkövetni a kolera további terjedésének megakadályozása érdekében. A napi bizottsági ülések, a kerületi előljáróságokkal, a rendőrséggel és a belügyminisztériummal fenntartott állandó kapcsolattartás, a nagyszámú lakossági bejelentésre való azonnali reagálás mind részét képezte a fő cél megvalósításának. A rendeletek és hirdetések sokasága is e szándék komolyságát jelezte. A járvány kitörése előtt hozott intézkedésekkel kapcsolatban már említett jelenség azonban szeptember-november folyamán is érzékelhető volt. A bizottság a legapróbb részletekig menően rendeletek segítségével akarta útját állni a kolerának. Október elején például felszólította a budapesti rendőrfőkapitányt, hogy gondoskodjon az addig pénteki napokon szokásban levő koldulás megszüntetéséről, az „oláh cigányok” fővárosi átvonulásának megakadályozásáról, illetve arról, hogy a kolera-halottakat szállítók idegeneket ne fogadjanak fel a kocsijukra.⁴⁶ A szándék, hogy a bizottság mindenről gondoskodjon tiszteletre méltó volt, de azt is jelentette, hogy több használhatatlan intézkedés is született, néhány igen lényeges döntés meghozatalára pedig későn került sor. A zenélés megtiltása vagy a délutáni színelőadások felfüggesztése (s az esti előadások engedélyezése) valószínűleg a legkisebb mértékben sem befolyásolta a kolera terjedését. Az iskolák bezárására, a kórházlátogatási-tilalom meghirdetésére, vagy a szüretlen vizet adó csapok leszerelésére csak a járvány tetőzése után került sor. A bizottság működésének eredményességével kapcsolatban egy momentumot kell még kiemelnünk. Budapest lakosságának járvánnyal kapcsolatos felkészítése sok kívánnivalót hagyott maga után. A betegségről szóló ismertetések, a védekezés és fertőtlenítés módozatait taglaló ismeretterjesztő röpiratok nagyobb tételben csupán két alkalommal kerültek szétosztásra. Az alpolgármester irányításával készült és széthordott füzetéről már esett szó. Országos szinten egyedüli intézkedésként a belügyminiszter által novemberben a vidéki törvényhatóságokhoz elküldött, 1886-ban készült összeállítás sokszorosítása jelölhető meg.⁴⁷ Ennek a fajta hiányosságának volt a többek között köszönhető, hogy a járvány ideje alatt többször is polgári engedetlenség jelei mutatkoztak a lakosság körében az óvintézkedések végrehajtása következtében. Október 9-én a Külső- Váci úton ezerfős tömeg tüntetett ruhaneműjük elvétele miatt. A ruhákat fertőtlenítés céljából kobozták el, a polgárokat azonban nem, vagy nem megfelelően tájékoztatták, hogy a fertőtlenítés nem megsemmisítést jelent, s mindenki visszakapja majd az elvesztett ruhadarabjait. A felháborodott embereket így azután csak kardlapozás segítségével lehetett az intézkedés elfogadására rávenni. Az ilyen esetek nem voltak gyakoriak, de hogy egyáltalán előfordulhattak,

45 A Központi Járványbizottság jelentése az 1892. évi koleráról, 1893. 222.

46 BFL, Járványbizottság Iktatókönyve 1892, 58.

47 MOL BM Általános K 150, 1892-IV-11/a, 2166.

az jelezte a közegészségügy terén még mindig meglevő hiányosságokat.⁴⁸

A polgári társadalom reagálása a járványra

Egy társadalom járványokra való reagálását nem lehet csak a hatósági intézkedések bemutatása és vizsgálata felől megközelíteni. A kép akkor lesz teljes, ha megpróbáljuk kideríteni, hogyan viselkedtek a járvány heteiben az átlagpolgárok, a Budapesten lakók, mai divatos szóval a civil társadalom, hogyan befolyásolta mindennapjaikat, egyáltalán miféle reakciót váltott ki az emberekből a kolera megjelenése és az általa okozott helyzet.

A Központi Járványbizottságnak megalakulásától kezdve nagyon nagy munkát kellett elvégeznie, s ez nemcsak a belügyminisztériummal és az alárendelt közegekkel való folyamatos kapcsolattartást, döntéshozatali feladatokat, s a végrehajtás ellenőrzését jelentette. A bizottsághoz naponta több tucat állampolgári bejelentés érkezett, s a bizottsági tagok minden egyes szóban vagy írásban eléjük került ügyet megtárgyaltak, ha kellett továbbították a megfelelő fórum felé, legtöbbször azonban azonnal döntést hoztak és intézkedtek azok végrehajtásáról. A legtöbb bejelentés a járvány kapcsán hozott közegészségügyi rendeletekkel és hirdetményekkel volt kapcsolatban. Az első hetekben gyakoriak voltak az olyan típusú levelek, melyekben a rendeletek részletezését, indoklását és további magyarázatát kérték, s ez már egyértelműen jelezte, hogy a polgárok nem közömbösek az őket érintő határozatokkal szemben.⁴⁹ E leveleket azután hamarosan felváltották az ügynevezett közérdekű bejelentések. A bizottság több száz olyan ügyet tárgyalt, melyben a budapesti polgár egy-egy közterület, utca, tér vagy épület közegészség ellenes állapota miatt ragadott tollat és kérte a megfelelő közegek kiküldését a helyszínre, valamint a gyors intézkedés foganatosítását, s ha az elmaradt, a bizottság újabb levelet kapott; a levélíró felháborodva reklamált. Budapest közönsége azonban nemcsak efféle bejelentésekkel próbálta meg a járvány elleni védekezésből kivenni a részét. A bizottság számos felajánlást is kapott. A legkülönbözőbb társadalmi rétegekhez tartozó személyek gondolták úgy, hogy olyan gyógymódot ismernek, melynek segítségével a kolerabetegek rövid idő alatt talpra állíthatók, s ezt feltétlenül meg kell ismertetni mindenkivel.

Számos kereskedő az általa árusított alkoholfélét ajánlotta fel a kolerabarakok lakói számára, mint hatásos gyógyszert. Gróf Eszterházy Géza például több száz konyakos flaskányit adományozott a nevét viselő nedűből a betegek részére. Vidékről is sokan írtak, hogy megosszák a bizottsággal az általuk helyesnek ítélt gyógymód ismeretét. Akadt, aki több évőkanálnyi pirospaprikával megszórt kávéit itatott volna a kolerás beteggel, más az erős mustárra esküdött és akadt egy verőcei huszárcapitány is, aki a kolera elleni leghatásosabb védekezésnek a löporral való robbantást tartotta, s készséggel irányította volna személyesen a löpor-hadműveletet.⁵⁰ Az ilyen típusú bejelentések derűtliséget ugyan kelthettek a bizottság tagjai között, munkájukat azonban bizonyára nem könnyítette meg.

Még ez az utóbbi levél is jelzi azonban, hogy a lakosság fontosnak tartotta, hogy valamilyen formában részt vegyen a kolera elleni küzdelemben. A tehetősebb polgárok pénzadományokkal járultak hozzá a járvány okozta nehézségek felszámolásához. Október első hetétől kezdett gyűlni

48 MOL BM Általános K 150, 1892-IV-11/a, 2166.

49 BFL, Központi Járványbizottság Iktatókönyve 1892. Számos ilyen típusú levélről maradt feljegyzés az iktatókönyvben, melyben ezek tartalmát kivonatolták.

50 BFL, Központi Járványbizottság Iktatókönyve 1892.

a kolerában elhaltak árvái és özvegyei számára felajánlott pénz, s az év végére 15 ezer forint állt rendelkezésre azoknak a családoknak a megsegítésére, melyeket súlyos veszteség ért a járvány következtében. A korabeli napilapok olvasói megtudhatták, kik érezték kötelességüknek ezt a fajta segítségnyújtást, az előző napi adományozók névsora ugyanis minden nap megjelent a sajtótermékekben. A közélet nevesebb személyiségei, politikusok, bankárok, kereskedők nem is mulasztották el az alkalmat, hogy legalább néhány forint segítségével kifejezzék együttérzésüket a bajbajutottak iránt. Az egyéni adományozókat azután újságok szerkesztősegei, bankok, vállalatok követték (így például a Pester Lloyd 4803 forintot, a Budapesti Hírlap 44 forintot, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár 1000 forintot, vagy az Eintracht Verein nevében Mechwart András 100 forintot ajánlott fel), s még külföldről is érkezett segítség, a török szultán 1082 forint 52 krajcárt adományozott a járványkárosultak számára.⁵¹ Az adományozási kedv a kolerához hasonlóan kezdett egyre nagyobb méreteket ölteni. Magánszemélyek és társaságok a legkülönbözőbb célokkal ajánlottak fel kisebb-nagyobb összegeket. Jutott így anyagi segítség minden kórházban ápolat kolerás betegnek, kétszázán közülük új ruhát is kaptak. 13 ezer forint folyt be azok számára, akik házalással foglalkoztak, s ennek betiltása miatt jelentős anyagi kárt szenvedtek, s még a budapesti mézeskalácsosok is kaptak több száz forintot, hiszen a búcsúk betiltásával ők is bevételtől estek el. A pénzbeli támogatásból szerencsére a közkórházak is részesültek, 4500 forint jutott a Szent János kórháznak a betegellátást javítására. Az adományokat talán fel lehetett volna jobban is használni, esetleg a zsúfolt lakásviszonyok okozta helyzet enyhítésére is telt volna, az adott helyzetben azonban így is sokat jelentettek. A polgárok anyagi segítsége minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a fővárosnak a járványos helyzetből fakadóan csupán 351 ezer forintos többletköltsége támadt.⁵²

A Járványbizottsághoz kérelmek is kerültek, ezek nagy száma szintén az ügynevezett civilszféra meglétét jelezte. A főváros polgára nemcsak a rendelkezések betartását igyekezett segíteni, esetleg pénzadomány felajánlásával próbálta hasznossá tenni magát a kolera elleni küzdelemben. A polgári létformához a munka, a kenyérkereset fontossága is hozzátartozott, márpedig sok budapesti polgárnak az óvintézkedések és szigorító rendszabályok meghatározta környezetben nehézsége támadt a munkavégzést illetően. Akár polgárnak tekinthetők, akár nem, de számos piaci kofa, utcai gyümölcs-, és zöldségárus fordult a bizottsághoz, s vagy valamelyik árusítást tiltó szabály visszavonását kérték, vagy kártérítés igényével léptek fel. A nagyobb boltok tulajdonosai is hasonlóképpen tettek, a vendéglősök pedig szinte a járvány kitörésétől kezdve protestáltak az őket érintő intézkedések ellen. A konkurenciaharc akkori mértékét jelzi, hogy amikor a Járványbizottság már sokadik alkalommal utasította el indítványukat, a vendéglősök belenyugodtak az alkoholárusítás tilalmába, de kérték, hogy azt terjesszék ki minden olyan elárúsító helyre, ahol szeszestalt is lehet vásárolni.⁵³ A külföldi áruszállítással is foglalkozó nagykereskedőket érthette abszolút értékben a legnagyobb kár, hiszen hosszú hetekig nem hozhattak az országba bizonyos élelmiszerféléket, ruhaneműket, bőrtöket a nyár közepén elrendelt zárlat miatt. Nem vihették a Balkánra sem oda szánt árujukat, mert Románia, Szerbia és Bulgária kormányai behozatali tilalmat rendeltek el a Magyarországról származó termékekre. Mégis sok kereskedőt találhatunk a kolera-károsultak javára adományozók sorában, s közülük csak kevesen fordultak a Járványbizottsághoz kártérítési igényüket hangoztatva.

51 A Központi Járványbizottság jelentése az 1892. évi koleráról, 1893. 35.

52 A Központi Járványbizottság jelentése az 1892. évi koleráról, 1893. 36.

53 BFL, Központi Járványbizottság Iktatókönyve 1892, 46.

A társadalom összes szegmense közül egyébként is az üzleti élet alkalmazkodott leggyorsabban és legsikeresebben a rendkívüli helyzethez, s ez nemcsak kérvények megírásában, vagy adományokban fejeződött ki. A borkereskedők és más szeszestilt fogalmazók árujukat a koleráról szóló első hírek megjelenésétől kezdve gyógyszerként reklámozták, végül minden újságban hirdető üzletember valamilyen formában kapcsolatba hozta szolgáltatását a kolera elleni küzdelemmel (a *Borsszem Jankó* ki is figurázta a jelenséget). A biztosító társaságok sem szalasztották el az alkalmat, hogy újabb ügyfeleket szerezzenek. Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság például 1892. október 16-án újfajta, három hónapos tartamra szóló életbiztosítást hirdetett meg. Abban az esetben, ha a szerencsés 20 és 65 év közötti önálló kenyérkeresettel rendelkező polgár 30 Ft befizetése után 12 héten belül kolerában meghalt, szerettei 5000 forinttal lehetnek gazdagabbak.⁵⁴ A reklámszöveg szerint így a haldokló utolsó percei sem annyira tragikusak, hiszen abban a tudatban hagyhatja itt a földi világot, hogy családjáról megfelelően gondoskodott.

A hivatalos iratok, jelentések mellett a napi sajtótermékek segítenek még abban, hogy képet kaphassunk a főváros mindennapjairól a járvány időszaka alatt. Az újságok számára a kolera megjelenése kiváló alkalmat teremtett a példányszám emeléséhez, az eladhatóság fokozásához, hiszen Budapesten az élet hosszabb időre kizökkent a megszokott kerékvágásból, s a lakosságot hasonlóan egy háborús helyzethez, elsősorban a járvány elleni küzdelem érdekelte. A lapok megpróbálták maximálisan kihasználni ezt a nem mindennapi lehetőséget. A hivatalos közlemények és a járvány aktuális állásának közlésén túl a sajtó részletesen beszámolt egy-egy érdekesebb koleraesetről: hogyan jelentkeztek a szegény cselédlányon vagy a napszámoson a betegség első tünetei, hogyan került kórházba, és hogyan szenvedett ki szörnyű kínok között. A riporterek szemtanúi voltak a mentők és fertőtlenítők munkájának, ellátogattak olyan házakba, hol a kolera megfordult, bemutatták azokat a viszonyokat, melyek között a megfertőződötteknek élniük kellett, s beszámoltak a barakk-kórházakban folyó áldozatos munkáról, színes portrékat festve az ott dolgozó orvosokról és ápolókról.⁵⁵ Az újságok nemcsak beszámoltak, de értékelték is, s tették mindezt politikai hovatartozásuktól függően. A kormányhoz közel álló lapok az intézkedések közzététele mellett azok eredményességét ecsetelték, az ellenzéki, illetve parlamenten kívül álló erőket támogató sajtótermékek pedig a kormányzatot és törvényhatóságot tették felelősé a kialakult helyzetért. Míg azonban a *Népszava* az addig meghozott, vagy éppen hiányzó szociálpolitikai törvényeket okolta, illetve hiányolta, addig a *Magyar Állam*, amely az egyházpolitikai küzdelemben vezető szerepet vállalt a kormány elleni küzdelemben, az aktuális rendeletek következetes végrehajtását kérte számon.⁵⁶

A járvány visszatérése 1893-ban

A kolera 1892-93. fordulóján nem tűnt el teljesen Budapestről. Amint azt már a járvány európai terjedésével kapcsolatban is említettük, hosszabb-rövidebb idő elteltével a betegség

54 *Magyar Állam* 1892. október 27.

55 *Vasárnapi Újság* 1892. november 12.

56 *Népszava* 1892. október 21.

Népszava 1892. október 28.

Népszava 1892. november 11.

Magyar Állam 1892. október 16.

Magyar Hírlap 1892. október 15.

újra megjelent, s nem volt ez másképpen a főváros esetében sem. A kolera újabb támadását az is elősegítette, hogy a járvány újra nagyobb méreteket öltött az ország keleti felében. Hatezer ember betegedett meg 1893 nyarán-őszén, s nagyjából 1800-ra tehető a halálozás ok száma. A kór ismét a Tisza mentén pusztított a legerősebben, de akadt több észak-magyarországi vármegye is (Árva, Liptó, Nyitra), ahol a járvány nagyobb méreteket öltött. A járvány nagyságát és az ellene való védekezés hiányosságait jelezte, hogy ellentétben az 1892-es idősakkal a belügyminiszter több vármegyébe volt kénytelen kormánybiztost küldeni, mert az előző évben hozott rendeletek megisméllése hatástalannak bizonyult. Számos járásban függesztették fel a községi körorvosokat, mert alapvető közegészségügyi szabályokat nem tartattak be, nem ellenőrizték a helyi betegek állapotát, vagy nem tettek eleget jelentéstételi kötelességüknek. Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében például az Abád községben talált állapotok miatt nemcsak a körorvost, hanem a főszolgabíró is felfüggesztették, Szolnokon pedig leváltották a polgármestert, mert semmit sem tett a járvány elleni védekezés érdekében. A megyék felkészületlensége azért meglepő, mert az előző évben a járvány nagyjából ugyanazokon a területeken jelentkezett igaz, kisebb mértékben. Majdnem egy teljes év állt tehát rendelkezésre ahhoz, hogy felkészüljenek a kolera ismételt megjelenésére. Az ország keleti régióival ellentétben a főváros közigazgatásáért és közegészségügyi helyzetéért felelős szervek jóval nagyobb hatáskörrel tudták az újra fellépő kolera ellen hozott intézkedéseket foganatosítani, emellett a védekezés terén elért eredmények Budapesten összehasonlíthatatlanul jobbak voltak, mint 1892-ben.

A kolera július közepén jelentkezett ismét a fővárosban, s az év végéig csupán 270 megbetegedést okozott. Abban, hogy a kórokozó terjedése végeredményben kisebb mértékű volt Budapesten, bizonyára a már említett immunológiai jellemző is közrejátszott. A polgárság felsőbb rétegeit már 1892-ben is megkímélte a kolera, az alsóbb néposztályokhoz tartozókat pedig a betegség átvészélése kellő ellenállással vértézhetette fel az újabb támadással szemben. Bár e tényező is közrejátszhatott abban, hogy a kolera nem okozott az előző évhez mérhető pusztítást, a hatósági intézkedések jelentőségét ez semmiképpen nem csökkenti. Érdemes áttekintenünk ezen intézkedéseket, hogy lássuk, hogyan hasznosították az 1892-ben szerzett tapasztalatokat. Az 1893. évi hatósági működés megismerése azért is fontos, mert az 1911. és 1913. évi járványok idején a főváros elegendőnek találta az 1893-ban meghozott döntések megisméllését.

Az 1893. évi övintézkedések

A belügyminiszter már augusztusban betiltotta a fővárosi iskolák megnyitását, s a tilalom egész októberig érvényben maradt. Még ebben a hónapban kijelölték a fertőzött és koleragyanús hajók veszteglési helyét az északi összekötő vasúti híd lábánál. A hajóknak legalább két napig kellett várakozniuk, míg a hatósági orvosok engedélyt adtak a továbbhajózásra, vagy a kikötésre. Szeptemberben a törvényhatósági bizottság döntése alapján a pesti kerületekben kocsikon szállított, természetesen szűrt vízzel látták el azokat az utcákat, melyekben szüretlen vagy mesterségesen szűrt víz folyt a csapokból. A fertőtlenítés mikéntjén is változtattak az 1892-es eljáráshoz képest. A koleragyanús vagy megfertőződött személyen kívül annak minden rokonát és ismerősét is bevitték a központi fertőtlenítőbe, majd sokukat szükséglakásban helyezték el (a 270 kolerabeteg mellett 4755 embert fertőtlenítettek 1893 őszén).⁵⁷ A központi fertőtlenítőben dolgozó személyzet, orvosok és ápolók létszámát is megemelték, s újabb gőzfertőtlenítő

57 GERLÓCZY 1893. 38. A jelentés tulajdonképpen a Járványbizottság jelentésének kibővítése.

készülékeket hoztattak Németországból. A betegszállító kocsik száma is növekedett, az ügyek intézésében pedig érvényre jutott a már egy évvel előtte elrendelt szóbeli eljárás és telefon használat.

A hatósági működés eredményességét az is jelezte, hogy 1893-ban a főváros polgársága már nem látta szükségét a segítségnyújtásnak, nem gyűltek pénzadományok a rászorulóknak számára, a lakossági bejelentések száma is csökkent, a napilapok pedig alig foglalkoztak a közegészségügyi helyzet visszasszágaival, a kerületekben tapasztalható hiányosságokkal. Egészében véve Budapest jól vizsgázott a kolera 1893. évi újbóli megjelenésekor. A főváros vezetése tanult az előző évi hibákból, a kerületi előljáróságok is gyakorlottabban látták el a járványos időszakban feladatukat, s a lakosság is nagyobb türelemmel viselte a szigorító rendszabályok okozta helyzetet.

Az 1892-93. évi kolerajárvány megmutatta, hogy csak a társadalom egészének együttműködése révén sikerülhet az ilyenfajta rendkívüli helyzetek eredményes kezelése, amikor nemcsak a hatóság, de az egyes ember is fontosnak tartja az intézkedések betartását, a kór ellen való küzdelmet. Az együttműködés sikeréhez nyilvánvalóan bizonyos fokú urbanizációs fejlettségre is szükség volt, hiszen megfelelő közművesítés vagy közegészségügyi ellátottság nélkül a legkiválóbb intézkedés is hatástalan marad. Mindezen tényezők együttes hatása eredményezhette a járványok hosszú távú visszaszorítását.

Irodalom

Levéltári források

A Központi Járványbizottság Betürendes Mutatója 1892. október 7-től Budapest Főváros Levéltára, IV. 1403. 0. 9.

Az 1892-93. évi Központi Járványbizottság Iktatókönyve Budapest Főváros Levéltára, IV. 1403. 0. 9.

Koleranapló 1892-1893. Budapest Főváros Levéltára, IV. 1403. 0. 9.

A belügyminisztériumhoz érkezett jelentések és átiratok.

Magyar Országos Levéltár, K 150 BM Általános

1892- IV -IIIa

2165

2166

1893-IV-IIIa

2301 2302 2303 2304

Nyomtatott források

A Budapesti Tiszti Főorvos jelentése a Budapest Székesfővárosban az 1893. év második felében fellépett cholera-ról.

Budapest: Pesti Nyomda. 1894.

A Fővárosi Közmunkák Tanácsának hivatalos jelentése 1892., 1893., 1894. évi működéséről
Budapest. 1895.

A kolera elterjedése Magyarországon 1893. jún-dec. Budapest: Államnyomda.

A Központi Járványbizottság jelentése az 1892. évi koleráról.
Budapest: Pesti Nyomda. 1893.

Budapest félszázados fejlődése 1873-1923. Székesfővárosi Statisztikai Közlemények 53. Buda-
pest. 1924.

Budapest fő és székvaros törvényhatóságának 1893-ban tartott közgyűléseinek jegyzőkönyvei
Budapest. 1894.

THIRRING, szerk 1896

Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve I. Thirring Gusztáv,
szerk. Budapest.

GERLÓCZY 1894

Gerlóczy Károly jelentése az 1893. évi koleráról. Budapest: Pesti
Nyomda.

GRÓSZ 1874

Grósz Lipót: Az 1872-73. évben uralgott cholerajárvány keletkezé-
se és lefolyása, valamint az ez alkalommal tett tapasztalatok. Bu-
dapest.

Javaslat a főváros bal parti részében a vízszükségletnek jövőben való fedezése módjáról.
Budapest: Pesti Nyomda. 1883.

ÖTVÖS 1893

Ötvös József: Az 1892-93. évi Budapesti fő-, és székvarosi choleraának
okai Budapest.

Statisztikai tanulmányok hazánk közegészségügyi állapotáról. Bp., MTA, 1876.

Borsszem Jankó 1892-93. évfolyam

Fővárosi Közlöny 1892-93. évfolyam

Magyar Állam 1892. évfolyam

Egyetemes Magyar Újság. Politikai napilap, 1892-93. évfolyam

Magyar Hírlap. Politikai Napilap 1892. évfolyam

Népszava. Magyarországi Szociáldemokrata Párt Központi Közlönye 1892. évfolyam

Vasárnapi Ujság

Feldolgozások

BALÁZS 1938

Balázs Endre: A vízművek a közigazgatásban. Budapest.

VÖRÖS, szerk.

Budapest Története IV. A márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Vörös Károly, szerk. Budapest: Akadémia Kiadó.

CSATÁRY 1893

Csatáry Lajos: Az Országos Közegészségügyi Tanács huszonöt évi története 1868-1893. Budapest.

FODOR 1881

Fodor József: Budapest csatornázása. In *Orvosi Hetilap*, 39.

FODOR 1885

Fodor József: A lakásviszonyok befolyása a cholera és typhus elterjedésére. In *Értekezések a természettudományok köréből*. 14. Budapest: MTA.

FODOR 1892

Fodor József: A koleráról. In *Egészség*, 6: 210-226.

FRÁTER 1980

Fráter Zsuzsa: Az 1855. évi kolerajárvány Magyarországon. *Történeti Statisztikai Füzetek*. Budapest: k.n.

GARAMI - GÖBEL – PÁRNAY 1977

Garami L. - Göbel L. - Párnay Z.: Budapest csatornázása. Budapest: Mezőgazdasági Könyvkiadó.

GEBHARDT 1891

Gebhardt Lajos: A főváros közegészségi állapota. In *Orvosi Hetilap*, 389-390.

HAHN 1960

Hahn Géza: A magyar egészségügy története. Budapest: Medicina.

HALÁSZ 1879

Halász Gejza: A Budapesten uralgott járványos betegségek, különös tekintettel a kolerára. Budapest: Egyetemi Nyomda.

HAMMER 1914

Hammer Dezső: Az 1913. évi kolera és tanulságai. In *Orvosképzés*, 2-3. füzet. 234-260.

- HANÁK, főszerk. 1983
Magyarország Története 1890-1918 Hanák Péter, főszerk. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KATONA 1914
Katona József: Az 1913. évi koleráról. In *Gyógyászat, Különnyomat*.
- KÁJLINGER 1903
Kájlinger Mihály: A budapesti víz. In *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közleményei*, 156-169.
- KÁJLINGER 1909
Kájlinger Mihály: Melléklet a Székesfőváros Vívezetési Igazgatóságának 1909. év augusztus havi jelentéséhez. Budapest.
- KELETI 1878
Keleti Károly: Magyarország népesedési mozgalma 1876-ban összehasonlítva a megelőző évtizedekkel. Budapest: k.n.
- KELETI 1885
Keleti Károly: Magyarország közgazdasági és művelődési állapotai. Budapest: k.n.
- KISS 1910
Kiss Gyula: Milyenek nálunk a kolerajárványok eshetőségei a jövőben. In *Városi Szemle*, 808-814.
- KOVÁCS, főszerk. 1979
Magyarország Története 1848-1890. Kovács Endre, főszerk. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Magyarország... 1963
Magyarország népessége 1866-1949. között. In *Magyarország Történeti Demográfiája*. 221-351. Budapest: k.n.
- MÁDAI 1983
Mádai Lajos: Kolerajárványok demográfiai elemzése. Budapest: k.n.
- MENY 1929
Meny József: A járványos betegségek viselkedése a fővárosban. In *Városi Szemle*, 1063-1104.
- MIHÁLYFI 1896
Mihályfi József: Budapest csatornázása. In *Természettudományi Közlöny*, 318. füzet. 56-70.
- PAP 1936
Pap Ferenc: A székesfőváros vízműveinek ismertetése. Budapest: k.n.
- SIKLÓSSY 1931
Siklóssy László: Hogyan épült Budapest. A Fővárosi Közmunkák Tanácsának Története 1870-1930. Budapest: Fővárosi Közmunkák Tanácsa.

Gönczi, Ambrus

THE 1892-93 CHOLERA EPIDEMIC IN BUDAPEST

In 1892 a significant cholera epidemic broke out in Europe, which reached Hungary in June. The first cases of cholera were diagnosed in Budapest in September the same year. During the epidemic almost 1000 citizens were infected in Budapest with a serious death rate: more than 500 people died by the end of the epidemic. The essay tries to give an account of the epidemic in the Hungarian capital, of all the measures that were made by the national government and the municipality of Budapest, finally focuses on the reaction of the population to the disease and the above mentioned measures.

Most of the people infected with the disease were representatives of the so called lower classes: peddlers, brick-layers, maids, and many other types of workers. After the epidemic the authorities tried to prove that there was a direct connection between the water-supply system and the cholera germ but eventually no evidence was found which could support the theory. After examining all the statistics linked with the victims the only obvious connection between them and the epidemic is the hygienic circumstances.

Some of the regulations declared by the authorities (e.g. the closing of pubs, restaurants and cabarets, the banning of selling of goods in the streets) were neglected or disregarded by many citizens and the work of disinfection caused disturbances in several occasions among the poor.

On the other hand the wealthy and rich did not leave the consequences of the tragedy unattended, many of them donated considerable sums to the orphans or other relatives of the victims of cholera. By the end of 1892 more than 15 thousand Florins were gathered to help the needy. The readers of the newspapers could follow day by day how the work of donation continued and who gave money and even how much, to help the cause. Naturally, almost all members of public life took part in the gathering of financial means. The epidemic returned the next year but did not cause as many casualties as in 1892. The authorities were better prepared and more effective and even the citizens of Budapest took the threat more seriously than before.

Schweitzer Gábor:

KONSZOLIDÁCIÓ VAGY REAKCIÓ? A BETHLEN-KORSZAK FŐVÁROSI NOVELLÁJA (1924. ÉVI XXVI. TC.) ÉS AZ 1925. ÉVI FŐVÁROSI TÖRVÉNYHATÓSÁGI VÁLASZTÁSOK

Az 1920-at követően hivatalba lépő magyar kormányok egyik terhes örökségként a közigazgatási reform keresztülvitelét kapták hivatali elődeiktől. A világháborús összeomlást, majd a forradalmakat követően hatalomra kerülő nemzeti konzervatív (keresztény-nemzeti) kormányzatoknak szembe kellett nézniük – már csak az új országhatárok miatt kényszerűen átszabdalt közigazgatási szervezet okán is – a régi adósság törlesztésének kötelezettségével.

Úgy tűnik azonban, hogy kezdetben az ún. konszolidációs politika sem kedvezett a közigazgatás szervezetét és működését egyaránt átfogó reformnak. Többek között azért sem, mert az iránymutató politikai körök az ún. alkotmányjogi reformokat előbbre valónak tekintették – a stabilizáció szempontjából némiképp jogosan – a közigazgatási reformnál. Ez már egészen korán egyértelművé vált. A Magyar Jogászegylet közigazgatási reformról szóló 1920 nyarán tartott ankétján elnöklő Némethy Károly, nyugalmazott belügyi államtitkár rezignáltan szolt az egyébként sürgető reformok prognosztizálható elmaradásáról. „A törvényhozásnak ma nemzeti katasztrófánk forgatagában, a bennünket mindenfelől környező pusztulás közepette a romok eltávolításával, új jövőnk megalapozásával, különösen pénzügyi és gazdasági téren annyi életbevágó sürgős kérdéssel kell foglalkoznia: hogy a nagy közigazgatási reformokra egyelőre alig kerülhet sor”.¹

Az első nemzetgyűlés által 1920 kora nyarán elfogadott, a fővárosi törvényhatósági bizottság újjáalakításáról szóló 1920. évi IX. tc.-t nem minősíthetjük reformtörvénynek, hiszen gyakorlatilag érintetlenül hagyta a fővárosi közigazgatás 1872. évi XXXVI. tc.-ben rögzített alapintézményeit. Ami változtatást a törvényben véghezvitt, az elsődlegesen közigazgatás-politikai természetűnek tekinthető, ezen kívül nem érintette a szervezeti, és működési kereteket.² Az 1920 évi IX. tc. intézményei ugyanakkor nagymértékben előmozdították, hogy – a Keresztény Községi Párt hatalomra „segítésével” – nemzeti konzervatív fordulat következen be a fővárosi közgyűlésben, és a városházán. A törvényhozás az 1920–1934 között négy alkalommal is újraalkotta a fővárosi törvényhatósági bizottság státuszára irányadó szabályokat. E törvények közül a 20-as évek két novellája – az 1920. évi IX. tc., valamint a most tárgyalandó 1924. évi XXVI. tc. – kizárólag a törvényhatósági bizottság újjászervezését, illetve újjáalakítását érintette.³ A Budapest székesfőváros közigazgatásáról szóló 1930. évi XVIII. tc. azonban nemcsak a

1 A közigazgatási reform a Magyar Jogászegyletben. Magyar Közigazgatás, 1920. május 23.

2 SCHWEITZER 2005. 159-178.

3 1920. évi IX. tc., 1924. évi XXVI. tc., 1930. évi XVIII. tc., 1934. évi XII. tc.

fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről szóló 1872. évi XXXVI. tc.-t volt hivatva újrakodifikálni, hanem a (törvényhozó szándéka szerint) annak adminisztratív hiányosságait is pótolni kívánta. Végül az utolsó, az 1934. évi XII. tc., a Gömbös-féle novella – a törvényhatósági autonómia maradványait felszámolva – az 1930. évi fővárosi törvény rendelkezéseit revideálta. A főváros egyetemét képviselő törvényhatósági bizottság iránti kitüntetett törvényhozási, és kormányzati figyelem korántsem tekinthető hízelgőnek, hiszen a 20-as évek egyik sajátossága: a területi alapon szervezett közigazgatási autonómiák hatáskörének megnyirbálása – valamint korrekzívumokkal, azaz az autonómia érvényesülését gátló, hovatovább ellehetetlenítő jogintézményekkel történő körülbástyázása –, egyúttal a kormányzati felügyelet, illetve centralizáció fokozása éppen a főváros esetében domborodott ki a legteljesebben

I. Törekvések a törvényhatósági bizottságok reformjára

A világháborút lezáró békeszerződés aláírását követően 1920. július 19-én hivatalba lépő Teleki-kormány a belügyminiszteri tárcát a közigazgatási reformot sürgető kiscsardák számára juttatta. Amikor azonban 1920 őszén nyilvánvalóvá vált, hogy a koalíciós partner kezdeményezései alapján megálmodott közigazgatási reformok nemcsak a szervezeti kereteket – elsősorban a törvényhatósági bizottságot – érintik, hanem centralizáló törekvéseket is előírnyoztak, az autonómiát csorbító közigazgatási reformtörekvéseket nagyfokú bizalmatlanság kísérte nemcsak a kormányon belül, hanem az alkotmányvédők szerepben önmege előtt tetszelgő vármegyere részéről is.⁴

Ezen, a törvényhozás elé kerülést követően elakadó törekvések leginkább a területi önkormányzati testületek összetételére és választására irányuló sok évtizede kipróbált normák megváltoztatására irányultak. Céljukat nem is tekinthetjük egyébnek, mint hogy előmozdítsák az önkormányzati testületek megváltozott politikai környezethez való hozzáidomulását.⁵

Elsőként a Teleki-kormány belügyminisztere, Ferdinandy Gyula készítette elő 1920 őszén az akkor már több mint, három évtized óta a törvényhatósági, illetve a községi törvény (az 1886. évi XXI. tc. valamint az 1886. évi XXII. tc.) által rögzített szabályok módosítását. A minisztertanács 1920. október 15-én vitatta meg Ferdinandy előterjesztésében a vármegyeyi törvényhatósági bizottság, továbbá a községi képviselőtestület reformját illető javaslatokat.⁶ A tervezetek egyik markáns vonása a virilizmus megváltozott politikai körülményeket tükröző funkcióváltásában rejlett. Igaz, a községi képviselőtestületeknél továbbra is az addigi normák szerint – vagyis nyers formában – maradna fenn a virilizmus, hiszen azok, „akik a község terheit viselik, hivatottak arra, hogy beleszólást nyerjenek a község ügyeinek intézésébe”. A nyers virilizmus azonban már nem érvényesülhet a vármegye és a törvényhatósági jogú városok esetében, hiszen a „közvélemény” azt kívánja, hogy demokratikusabb elvek alapján állítsák össze ezeket a testületeket. Ezen felismerésnek megfelelően a javaslat a „virilizmusba ojtott választási elv” érvényesítésében látta a megoldást, azaz a nyers virilizmust a választással kombinált virilizmus váltaná fel.

Paradox jelenség, hogy míg a fővárosnál évtizedeken keresztül érvényesülő választásos

4 RUSZOLY 1974. 11-34.; CSIZMADIA 1976. 339-356.

5 E törvényhatósági reformtörekvéseket a törvényhatósági bizottság összetételére irányuló elgondolások áttekintésekor kívánjuk szemléltetni.

6 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL). K. 27. A Minisztertanács jegyzőkönyvei. 129. doboz. 1920. október 15. 6. napirendi pont.

virilizmus nem tűnt az új hatalmi tényezők számára elfogadhatónak – hiszen az 1920. évi IX. tc. kizárta a viriliseket a fővárosi törvényhatósági bizottságból –, addig a vidéki törvényhatóságok esetében a választásos virilizmusra való áttérést éppen a demokratizmusra hivatkozva igyekeztek legitimálni. A minisztertanács tagjai közül mindenestre Haller István élesen bírálta a választott virilizmus kilátásba helyezését – a javaslat szerint a virilisek saját soraikból választanák a törvényhatósági bizottság ezen kategóriához tartozó tagjait –, mondván, ennek az lehet a következménye, hogy több zsidó tagja lesz a törvényhatósági bizottságnak.⁷ Haller kijelentette, csak abban az esetben fogadja el a virilizmust, amennyiben a törvényhatósági bizottság virilis tagjait az egész választóközönség fogja választani. A minisztertanács tagjai a virilizmus reformja mellett a női választójog kilátásba helyezett törlése – enyhébb változatban visszaszorítása – tekintetében sem jutottak megállapodásra,⁸ emiatt nem is hoztak döntést arról, mikor terjesztik a nemzetgyűlés elé a törvényjavaslatokat.

Meglepő módon öt nappal később, 1920. október 20-i dátummal a törvényhozás elé kerültek a közigazgatási reformelképzelések.⁹ A javaslatok egyaránt kilátásba helyezték a vármegyei és városi törvényhatósági bizottságok létszámának jelentős mértékű csökkentését, továbbá rögzítették azt az elvet, miszerint a törvényhatósági bizottság fele részben az összes választhatók közül, fele részben viszont a legtöbb adót fizetők közül a választóközönség által választott tagokból álljon. A virilisek névjegyzékének megállapításánál lényegében továbbra is az összes egyenes állami – föld-, ház-, és kereseti adót – kell figyelembe venni. Azokat a szakmai érveket, miszerint a virilisek aránya ne haladja meg az önkormányzati testületen belül az egyharmadot, továbbá ne minden egyenes államadót, hanem csupán a ház és föld után fizetendő ingatlanadót, valamint a közalkalmazottak kereset-, vagyon- és jövedelemadóját számítsák be a virilizmus jogcímehez – aminek következtében a virilisek társadalmi bázisa jelentékeny mértékben átstrukturálódhatott volna –, a törvényjavaslatok figyelmen kívül hagyták.¹⁰

A javaslatok általános indokolása kimerítően szolt a választásos virilizmusra való áttérés okairól. A virilizmus intézménye eszerint nem iktatható ki teljesen az önkormányzati testületek működéséből, mert a feladatok ellátása, továbbá a működés helyes iránya nem tehető függővé kizárólag a választási esélyektől, vagyis a virilizmus fenntartása bizonyos mértékig kiegyenlítheti – azaz korrigálhatja – a választójog kiterjesztésével járó kockázatokat. „A működés helyes irányát egyrészt a nagyobb műveltség, másrészt a kellő mérséklet biztosítja: a nagyobb vagyonnal pedig ez a két tulajdonság rendszerint együtt jár”.¹¹ Az a további eljárási rendelkezés, miszerint a törvényhatósági bizottság virilis tagjait az egyes választókertületekre eső legtöbb adót fizetők száma kétszeresének megfelelő számú virilis közül választják, az indokolás

7 Ugyanezt az álláspontot képviselte Sokorópátkai Szabó István, „kiszgazdaminiszter” is.

8 Míg a keresztényszocialista miniszterek női szavazótáborukra tekintettel támogatták, addig a kiszgazda miniszterek – Ferdinandyval az élen – elutasították a nők választójogát. Ők egyszerűen arra hivatkoztak, hogy az nem tekinthető „magyar gondolat”-nak.

9 Lásd: 149. számú törvényjavaslat a vármegyei igazgatás szervezeti és háztartási változásairól. Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai. V. kötet. Bp., Pesti Könyvnyomda Rt., 1920. 361-382.; 150. számú törvényjavaslat a városi törvényhatósági bizottság és a r. t. városi képviselőtestület megalakításáról. Uo. 383-395.; 151. számú törvényjavaslat a kis- és nagyközségekben a községi képviselőtestület megalakításáról. Uo. 396-406.

10 Az önkormányzati választójog és az önkormányzati szervezetek. Magyar Közigazgatás, 1920. szeptember 19.

11 149. számú törvényjavaslat a vármegyei igazgatás szervezeti és háztartási változásairól. Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai. Bp., Pesti Könyvnyomda Rt., 1920. V. kötet. 371.

szerint „elég tág teret enged a kiválasztásra”. A kétszeres szorzónál tovább menni azonban nem lenne szerencsés a jogalkotó szerint, hiszen „ezáltal a fizetett adók összege néhol annyira leszállana, hogy a virilizmus lényege válnék illuzórikussá”.¹² A javaslat kétféle szűrővel élt: egyrészt kétszeresére tágitotta a választható virilisek körét, másrészt minden választónak jogot biztosított a virilis tagok kiválasztására. A városi választójog aktuális kérdései kapcsán szakmai oldalról ugyanakkor megfogalmazódott olyan – később más formában visszatérő, ám ekkoriban még túlzottnak tartott – igény, hogy a legtöbb adót fizetők jegyzékébe a választandó virilis tagok ötszörösét vegyék fel.¹³

Ferdinandy törvényhatósági törvényjavaslati szigorították a törvényhatósági aktív és passzív választójog gyakorlásához megkívánt életkori, állampolgársági és helyben lakási cenzusokat, mindazonáltal a törvényhatósági választójog kritériumait függetlenítték az országgyűlési választójogtól. A választójogi előírások szemléleti irányultságát jelzi, hogy a nőket eleve kizárták mind az aktív, mind a passzív választójogból. Az indoklás a női választójog mellőzésével összefüggésben arra (az adatokkal alá nem támasztott) belügyminiszteri megfigyelésre hívta fel a figyelmet, miszerint a magyar közönség szemében „nem rokonszenves” a nők választójogának biztosítása, mert az „ellenkezik a magyar néplelekkel”. A közigazgatási hatáskört betöltő önkormányzati testületek megalakításával kapcsolatban pedig arra mutatott rá a miniszteri indoklás, miszerint az önkormányzatok működése annyira távol áll a „nők élethivatásától”, hogy abban jártasságot sem szerezhethének.¹⁴

1920 decemberében Teleki Pál a minisztertanács ülésén bejelentette, hogy a belügyminiszter közigazgatási javaslatai nemzetgyűlési tárgyalásra készek.¹⁵ A közigazgatási javaslatok körül kipattant kormányválságra tekintettel azonban Ferdinandy belügyminiszter 1921 január végén már arról tájékoztatta a minisztertanácsot, hogy időközben visszavont és átdolgozott törvényjavaslatait most újlag a minisztertársai elé terjeszti.¹⁶ Hegyeshalmy Lajos, kereskedelmi miniszter arra mutatott rá, hogy a városi törvényhatósági bizottság és a rendezett tanácsú városi képviselőtestület megalakulásáról szóló javaslatban a virilisek választása ne háromszor, hanem hatszor annyi legtöbb adót fizető közül történjék, hiszen a zsidók többségben vannak a legtöbb adót fizetők között.¹⁷ Ebben az esetben viszont – a virilis kör tágitása, ennek következtében a virilis jog megszerzéséhez szükséges adó lecsökkenése révén – azzal a kockázattal kell szembenéznie a jogalkotónak, hogy bizonyos, nem kívánt társadalmi rétegek képviselői is a virilisek közé kerülhetnek.

A megújított közigazgatási törvénycsomag fogadtatása sem volt kedvezőbb, ami hamarosan Ferdinandy teljes ellehetetlenüléséhez és februári bukásához vezetett. Nem sokkal később – az első királypuccs politikai következményeként – a Teleki-kabinet is távozni kényszerült.

Az 1921. április 14-én hivatalba lépő új kormányfő, Bethlen István nemzetgyűlési bemutatkozó beszéde előtt arról tájékoztatta a minisztertanácsot, hogy az alkotmányos reformok – úgy, mint a választójogi, illetve a főrendiházi reform – keretében sor kerül a törvényhatóságok, illetve a vármegyei és községi közigazgatás reformjára, ám határidőkről nem fog szót ejteni

12 149. számú törvényjavaslat a vármegyei igazgatás szervezeti és háztartási változásairól. Uo. 377.

13 Milyen legyen a városi választójog? Városok Lapja, 1920. augusztus 31.

14 149. szám. Törvényjavaslat a vármegyei igazgatás szervezeti és háztartási változásairól. In: Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai. V. kötet. Bp., Pesti Könyvnyomda Rt., 1920. 375.

15 MOL. K. 27. A Minisztertanács jegyzőkönyvei. 129. doboz. 1920. december 16. 1. napirendi pont.

16 MOL. K. 27. A Minisztertanács jegyzőkönyvei. 130. doboz. 1921. január 28. 6. napirendi pont.

17 Uo.

másnap beszédében. A közigazgatási reformokat kitarotán szorgalmazó kisczardapárt vezetője, Nagyatádi Szabó István felvetésére válaszolva Bethlen határozottan leszögezte, hogy azokra csakis a választójogi törvény elfogadását követően kerülhet sor.¹⁸ Másnap nemzetgyűlési programbeszédében Bethlen annyit azonban mégis elmondott, hogy a kormány „szükségesnek tartja a törvényhatósági bizottságok és egyéb testületek összeállításának megváltoztatását, (...) hogy abban azok a demokratikus rétegek, amelyek a választói jog révén a parlamentben is képviselőt nyernek, szintén képviselőt kapjanak.” Ugyanakkor óva intett ezen a téren minden túlzástól, kijelentvén, hogy a demagógiát a megyegyűlésbe nem fogják beereszteni.¹⁹

Idővel azonban maga Bethlen is érzékelte a közigazgatás szervezeti, személyi megújulásának sürgető szükségét, hiszen az 1922. november 3-i minisztertanács ülésén már észrevételezte, miszerint tíz éve nem került sor sem megyei tisztújításra, sem pedig általános törvényhatósági választásra Magyarországon. Ennél fogva „sürgősnek mutatkozik” a közigazgatási reform mielőbbi elősegítése.²⁰ Az újabb reformok kidolgozása közel egy esztendő telt igénybe. A minisztertanács 1923. november 30-i ülésén²¹ Rakovszky Iván belügyminiszter – hivatkozással arra, hogy mind a vármegyei,²² mind pedig a törvényhatósági jogú városok²³ törvényhatósági bizottsági tagjainak megbízatása az év végével megszűnik – az időközben kidolgozott közigazgatási javaslatokról nyújtott tájékoztatást. Rakovszky a javaslat újdonságaként említette, hogy a bizottsági tagok „túlnyomó része” választás útján nyeri megbízatását, továbbá mellőzi a javaslat a nyers virilizmus intézményét. A vármegyék esetében a bizottsági tagok egyharmadát az összes választók közül, további egyharmadát a községek jelöltjei közül, s visszamaradó egyharmadát a legtöbb adót fizetők soraiból kell megválasztani. A törvényhatósági jogú városoknál a bizottsági tagok kétharmadát az összes választók közül, míg egyharmadát a legtöbb adót fizetők közül fogják választani. Noha a belügyminiszteri előterjesztéseket a minisztertanács támogatásáról biztosította, az mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy az év végéig nem lehet letárgyalni a javaslatokat. Ezért, közeledvén az év végéhez, ismét törvényhozási úton kellett gondoskodni az önkormányzati működés folytonosságáról.²⁴

A törvényhatósági bizottság újjászervezéséről szóló törvényjavaslat mindazonáltal 1923. december 14-én került a nemzetgyűlés elé.²⁵ A törvényhatósági bizottságnak eszerint nemcsak

18 MOL. K. 27. A Minisztertanács jegyzőkönyvei. 131. doboz. 1921. április 15. 1. napirendi pont.

19 Lásd: Bethlen István: Válogatott politikai írások és beszédek. Szerkesztette és az utószót írta: Romsics Ignác. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 123-134.

20 MOL. K. 27. A Minisztertanács jegyzőkönyvei. 139. doboz. 1922. november 3. 1. napirendi pont. Az 1915. évi VI. tc. 2. §-a szerint a törvényhatósági bizottsági tagválasztások – az időközi választások kivételével – „nem tarthatók meg a békekötés napját követő három hónap letelte előtt.” A békekötés napját utóbb – figyelemmel a trianoni békeszerződés becikkelyezéséről szóló 1921. évi XXXIII. tc.-re – a 7200/1921. M. E. sz. rendelet 1921. július 26-ában állapította meg. Időközi törvényhatósági választásokra a közigazgatási reform meghozataláig sor kerülhetett, mígnem az 1928. évi XXXVI. tc. erre nézve „moratóriumot” nem hirdetett.

21 MOL. K. 27. A Minisztertanács jegyzőkönyvei. 143. doboz. 1923. november 30. 59. napirendi pont.

22 1923. évi II. tc. 20. §.

23 1923. évi IV. tc. 9. §.

24 MOL. K. 27. A Minisztertanács jegyzőkönyvei. 143. doboz. 1923. december 7. 2. pont. Lásd a m. kir. Minisztérium 1924. évi 204. M. E. számú rendeletét az önkormányzati működés folytonosságának biztosításáról. A rendelet kimondta, hogy a „kényszerhelyzetre” tekintettel ideiglenesen hatályban marad azoknak a bizottsági tagoknak a megbízatása, akiket a tagság az 1915. évi VI. tc. értelmében megilletett. E rendeletet utólagosan az önkormányzati igazgatás folytonosságának biztosításáról szóló 1928. évi XXXVI. tc. legitimálta.

25 346. számú törvényjavaslat a törvényhatósági bizottság újjászervezéséről. In: Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Irományai. VIII. kötet. Budapest, 1924. 200-218.

választott és legtöbb adót fizető tagjai lesznek, hanem – a székesfővárosnál kilátásba helyezett reform szerint – örökös, továbbá állásánál (tiszténél) fogva bekerülő tagjai is, akiknek körét az ülési illetve szavazati joggal felruházott tisztviselőkkel bővítik. A törvényhatósági bizottság létszámát szabályrendeletileg úgy állapítják meg, hogy a választott tagok száma kétszerese legyen a legtöbb adót fizető tagok számának. Az örökös tagok, illetve azoknak a tagoknak a száma, akik állásuknál (tisztüknél) fogva tagjai a bizottságnak, nem haladhatja meg a választott és a virilis tagok együttes létszámának 1/8-1/8-ad részét. A legtöbb adót fizetők névjegyzékébe ugyanakkor négyszer annyi legtöbb adót fizető nevet kell feltüntetni, mint ahány virilis tagja a bizottságnak megválasztásra kerül. A törvényhatósági bizottság virilis tagjait maguk a legtöbb adót fizetők választják, hiszen – miként az indokolás leszögezte – „a vagyonosabb elem a legközvetlenebbül, a legjobban ismeri egymást, ami még inkább biztosítja a legjobb kiválasztás lehetőségét”.²⁶ A vármegyei virilis jegyzék összeállításánál – szintén újdonsága a javaslatnak – csak az egyenes föld- és házadó releváns, míg a törvényhatósági jogú városok esetében valamennyi, eddig is figyelembe vett egyenes adót beszámítják. Rakovszky eltérően kívánta szabályozni a bizottsági tagsági megbízás időtartamát. Míg a választott törvényhatósági bizottsági tagokat háromévenként választanák hat esztendőre, addig a legtöbb adót fizető tagok megbízása – jelezve, hogy az adó alapjául szolgáló vagyon tekintetében hat esztendő alatt jelentős változások következhetnek be – egységesen három esztendőre szólna csupán. A törvényhatósági választójogot a Rakovszky-féle javaslat az országgyűlési választójoghoz igazította a helyben lakási census felemelésének kivételével. Noha a törvényjavaslat aktív választójogot biztosított a nők számára, a passzív választójog gyakorlásából már kizárta őket.

A javaslat – úgymond hiánypótló jelleggel – lehetővé kívánta tenni a belügyminiszter számára a törvényhatósági bizottság feloszlításának lehetőségét. Ismételten Budapest volt a jogalkotó hivatkozási pontja, hiszen ott már az 1920. évi IX. tc. óta ismeretes ez az intézmény. A törvényhatósági bizottság feloszlására abban az esetben kerülhetett sor, amennyiben a törvényhatósági bizottság a törvénnyel vagy törvényes rendelettel szembehelyezkedik, vagy felettes hatósága törvényes intézkedésének végrehajtását jogellenesen megtagadja, vagy tartósan munkaképtelenné válik. A törvényhatósági bizottságot feloszlató belügyminiszteri rendelet ellen panasszal lehetett élni a Közigazgatási Bíróság előtt.

Noha Rakovszky akként vélekedett törvényjavaslatáról, hogy az „a demokratikus haladás szempontjait összhangba olvassza az egészséges konzervativizmus elvével”,²⁷ ezzel az érveléssel nem győzte meg a nemzetgyűlést a reform szükségességéről, amely érdemben nem is foglalkozott a javaslattal. Ennél fogva Rakovszky – visszavonva fenti javaslatát – a következő év végén ismételten beterjesztette a törvényhatósági bizottság újjászervezéséről szóló részlegesen átdolgozott elgondolásait.²⁸ Megújított javaslata szerint a vármegyei és városi törvényhatósági bizottság tagjai között a választott tagokon kívül helyet kapnak az állandóságot képviselő törzstagok,²⁹ valamint azok, akik hivatali állásuknál illetve tisztségüknel fogva ülési és szavazati joggal rendelkező tagjai a bizottságnak. Vármegyékben a választott tagok egyharmadát az összes választhatók közül, további harmadát a községek jelöltjei közül, míg harmadik harmadát

26 Uo. 213.

27 Uo. 214.

28 567. számú törvényjavaslat a törvényhatósági bizottság újjászervezéséről. Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Irományai. XII. kötet. Budapest, 1925. 238-273.

29 A törzstagok száma a választott tagok egytizedét teheti ki.

a legtöbb adót fizetők közül kell választani. Ezzel szemben a törvényhatósági jogú városokban a bizottsági tagok kétharmad részét az összes választók, míg a fennmaradó egyharmad részt a virilisek közül választják. A törvényhatósági bizottság létszámát – a majdani törvény szabta korlátok között – a törvényhatóság szabályrendelettel állapítja meg. A javaslat kimondta, hogy a törvényhatósági bizottság virilis tagjait a legtöbb adót fizetők saját maguk közül – de nem választókerületenként, hanem együttesen – választják. A legtöbb adót fizetők névjegyzékébe ugyanakkor négyszer annyi legtöbb adót fizető nevét kell felvenni, mint amennyi virilis tagot (és póttagot) a legtöbb adót fizetők megválasztanak. A virilis jegyzék összeállításánál a vármegyék esetében – tekintettel a lakosság eltérő társadalmi összetételére – csak az egyenes föld-és házadót kell figyelembe venni, míg a törvényhatósági jogú városoknál az előbbieken kívül az általános kereseti adót is számításba kell venni. Míg a virilis bizottsági tagok megbízása három évre szól, addig az összes választók által választott tagokat háromévenként hat évre választják. A virilizmus megtartása melletti jól ismert érvként rögzítette az indokolás, miszerint a virilizmusnak megvan az a „pótolhatatlan előnye”, hogy általában „magasabb értelmi színvonalon álló értékes konzerváló erőt” juttat az önkormányzati testületbe.³⁰ Rakovszky belügyminiszter megújított törvényjavaslatának választójogi, valamint a törvényhatósági bizottság feloszlására vonatkozó rendelkezései szóról-szóra megegyeztek korábbi javaslata előírásaival.

*

Kellő politikai támogatás hiányában azonban Rakovszky megújított javaslatai is lekerültek a napirendről, csak éppen csendesebben, mint Ferdinandy korábbi tervezetei. Noha törekvéseiket nem koronázta siker, a törvényhatósági bizottság megújított szerkezetére, összetételére és választására irányuló elgondolásaiból sokat merítettek a későbbi, immáron megvalósított közigazgatási reformok. Afelől ugyanis senkinek sem lehetett kétsége, hogy előbb, vagy utóbb, de – legalább részlegesen – a kormányzat beváltja a közigazgatási reformtörvények meghozatalára irányuló ígéretét.

II. Bethlen István és a főváros

Bethlen István miniszterelnök (a rendelkezésre álló források szerint) 1923-tól mutatott intenzívebb érdeklődést a főváros közigazgatás-politikai ügyei iránt. Ekkortól érezte elérkezettnek az időt arra, hogy saját „mérésékelt középpárti” politikai irányvonalát hatékonyabb formában is megjelenítse a budapesti községi politikában.³¹ Visszaemlékezéseiben Harrer Ferenc – a fővárosi közigazgatás ügyeinek alapos ismerője – örökítette meg, hogy Ugron Gáboron keresztül értesült Bethlen István fővárosi pártalapítási terveiről, amely pártalakulat a városi ügyekben a kormánnyal együttműködne. A lehetséges pártemberek között már akkor felvetődött a bethleni irányvonal majdani vezetője, Ripka Ferenc – a fővárosi gázművek vezérigazgatójának – neve.³² Végső soron az 1924. január 1-én beállt fővárosi ex lex állapot – a törvényhatósági bizottsági választások elhalasztása, valamint a kormánybiztos kiküldése – is a bethleni törekvéseknek kedvezett. A kormányzati taktikát kettős célkitűzés motiválta: nemcsak az egységes párt fővárosi „leányszervezetét” kívánták kiépíteni, hanem annak városi működése számára a

30 567. számú törvényjavaslat a törvényhatósági bizottság újjászervezéséről. Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Irományai. XII. kötet. Budapest, 1925. 249.

31 SZENTGÁLI 2002., 211.

32 HARRER 1968. 481.

törvényhatósági bizottság újraszervezéséről alkotandó törvény segítségével hathatósabb közjogi hátszelet is óhajtottak biztosítani. A miniszterelnök fővárosi terveibe engednek bepillantást Kozma Miklós, a Magyar Távirati Iroda elnöke egykorú feljegyzései. Bethlen abból indult ki – állapította meg Kozma –, hogy az akkori városházi többség, azaz az 1920 óta hatalmon lévő Keresztény Községi Párt, a törvényhatósági választások alkalmával „mai formájában nem jöhet be”, mert létezését részben annak köszönheti, hogy a szociáldemokrata párt annak idején (1920-ban) tartózkodott a választásoktól.³³ Amennyiben „az intranzigens keresztény csoport” – azaz a Wolff Károly vezette Keresztény Községi Párt – nem tud a mérsékelt és középpárti elemekkel közös platformot találni, a polgári szavazatok – miként ez az 1922-es nemzetgyűlési választások során a fővárosban történt – elaprózódnak, s a szociáldemokraták és „szubverzív radikális elemek” Budapesten „meg nem érdemelt” többséget szereznek. Emiatt Bethlen szükségesnek tartotta, hogy „a jobb szárny még személyes áldozatok árán is a balrább álló, de felforgató ellenes elemekkel közös választási platformra jusson”.³⁴

Bethlen nemcsak a jobboldal mérsékelt, Wolff pártjának hátat fordító képviselőivel, hanem a mérsékelt liberálisokkal és demokratákkal is hajlandó a nagyobb „veszély” – azaz a szociáldemokraták fővárosi győzelme – elkerülése érdekében az együttműködésre.³⁵ A formálódó, mérsékletet hirdető – egyúttal a szembenálló politikai táborok részleges megosztását eredményező –, lényegében az egységes párt irányvonalát követő fővárosi községi párt megalakulásának szükségességéről maga a miniszterelnök is több alkalommal beszélt. A kormányfő elsőként a hódmezővásárhelyi beszámolóban hirdette meg a wolff-i „gyűlölködésnek” búcsút mondó, egyúttal a szociáldemokrata „destrukció” hatalomra jutását megakadályozó fővárosi polgári együttműködés szükségességét. A készülő fővárosi törvény pedig olyan lesz – állapította meg Bethlen –, „hogy azok az irányok, amelyek a főváros destrualására törekszenek, a törvényhatóságban többséghez ne jussanak”.³⁶ A látványosan a szociáldemokrata párt ellen hangolt – de retorikájában a Wolff-párt radikálisait is megvédelemző – bethleni kezdeményezés hátulütőire világított rá a Népszava korabeli kommentárja. A miniszterelnök „egymás ölelő karjaiba utasította a liberális-demokrata polgárokat és a fajvédőket, a zsidókat és az antiszemitékat, az agrárokat és a merkantilokat (...), azokat, akiknek érdekük a haladás és azokat, akiknek életük a reakció.”³⁷

A bethleni célkitűzéseket vallotta mindenesetre magáénak a főváros budai kerületeiben – nem véletlenül a Wolff-párt legszűkebb bázisában – 1924 májusában-júniusában Ripka Ferenc irányítása mellett, kezdetben Budai Társaskör névvel zászlót bontó mérsékelt polgári kezdeményezés. A miniszterelnök 1924. június 5-én, a Budai Társaskör „bemutatkozó” rendezvényén ismertette részleteiben a maga fővárosi programját. „Meg akarjuk teremteni az

33 8. számú helyzetjelentés. 1924. június 12. MOL. K. 429. Kozma Miklós iratok. Filmtár. 48423. tekercs.

34 Uo. A miniszterelnök Wolff Károly elleni kirohanása már csak amiatt is figyelmet érdemel – jelezvén a fővárosi politikai élet „kuszaságait” –, mert a Wolff-féle Keresztény Községi Párt számos reprezentánsa – maga Wolff is – alapítója lett az 1923. december végén létrejött és a kormányt „kivülről” támogató Keresztény Nemzeti Gazdasági Pártnak. Ugyanakkor arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy ugyanezen időszakra tehető a Wolff-párt és a Bethlennek átmenetileg hátat fordító, fajvédő Gömbös Gyula közötti együttműködés létrejötte. Gömböst ugyanis 1924. május 16-án – néhány nappal a miniszterelnök hódmezővásárhelyi beszéde után – választották meg a Keresztény Községi Párt Intéző Bizottsága tagjává. Lásd Gergely Jenő: Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Bp., Vince Kiadó, 2001. 165.

35 Bethlen miniszterelnök többször is tárgyalt a „mérsékelt” liberálisok és demokraták között számon tartott Heinrich Ferencsel, Bárczy Istvánnal és Ugron Gáborral.

36 Bethlen Hódmezővásárhelyen. Budapesti Hírlap, 1924. május 13.

37 A legújabb kormányzati mánia: polgári egység. Népszava, 1924. május 13.

egységes polgári frontját szoknak, akik előtt a haza, a nemzet, a vallás, a keresztény erkölcs nem humbug, nem idejétmúlt ideológia, hanem élő valóság és akik ezért egyéni és társadalmi áldozatot is hajlandók hozni. Meg akarjuk teremteni az egységes polgári frontot, tekintet nélkül foglalkozási ágakra, tekintet nélkül társadalmi osztályokra, tekintet nélkül bizonyos politikai pártállásokra és tekintet nélkül felekezeti különbségekre. Vagy ha úgy tetszik, tekintet nélkül faji különbségekre”.³⁸

A mértéktartó bethleni irányvonallal rokonszenvező Fővárosi Hírlap lelkesen üdvözölte a Budai Társaskör megalakulását, mondván „a magyar liberalizmus, vagy ha úgy tetszik, a józan magyar konzervativizmus döngeti újból a kapukat s visszahódítást követel”.³⁹ Ripka Ferenc 1924. augusztus 23-i kormánybiztossá történt kinevezése szintén afelé mutatott, hogy az egységes párt tevékeny eszközökkel serénykedik fővárosi pozíciói megerősítésén.⁴⁰ A szaksajtó egyértelműen fogalmazott, a kormányzatnak Ripka kinevezésével az a célja, hogy a főváros törvényhatóságát „Bethlen gróf politikájának jegyében szervezzék át”.⁴¹ Az új kormánybiztos pedig nyilvánvalóvá tette, hogy „hűséges exponense” kíván lenni a kormánynak, egyúttal ugyanilyen hűséggel kívánja képviselni a főváros „közönségének” az érdekeit is.⁴² Ripka Ferenc utóbb a pártalakulás időszakában megindító őszinteséggel tárta fel a pártalapítás céljait egy szociáldemokrata publicista, Szerdahelyi Sándor előtt. Ripka – írja visszaemlékezéseiben Szerdahelyi – „oly pártot akar létesíteni, amely középen álljon Wolffék és a baloldal között; evégből kivezeti a Wolff-pártból a hozzá közelállókat, akik Kozma Jenő vezetésével megalakítják majd az új pártot”.⁴³ A szintén szociáldemokrata Propper Sándor viszont arra hívta fel a figyelmet, hogy a lényegét tekintve nincs különbség Bethlen István, Wolff Károly, illetve Ripka Ferenc községpolitikai törekvései között.⁴⁴

Összességében úgy véljük, hogy a miniszterelnök és fővárosi híveinek aktivizálódása a kusza pártpolitikai viszonyok függvényében lényegesen befolyásolta nemcsak a „leköszönő” törvényhatósági bizottság, hanem a fővárosi törvényhatósági bizottság újjászervezéséről benyújtandó törvényjavaslat sorsát is.

III. A fővárosi törvényhatósági bizottsági mandátum lejárt

A székesfővárosi törvényhatósági bizottság újjászervezéséről szóló 1920. évi IX. tc. 20. §-a értelmében a törvényhatósági bizottság – és a közigazgatási bizottság – tagjainak megbízatása három év elteltével, 1923. december 31-én megszűnik. Az indokolás annak idején azzal magyarázta a törvényhatósági bizottság összetételére, és megalakulására vonatkozó rendelkezések ideiglenes

38 Hamvas József: Budapest megújulása 1924-1933. Kortörténeti vázlat. Bp., 1942. 37. Bethlen idézett beszédében természetesen azt is egyértelműen kinyilvánította, kiket fognak – miként mondta – kizárni a létrejövő egységes polgári frontból. Ki kell zárni a gyűlölködést „álljon akár keresztény, akár zsidó alapon”. Ugyanakkor nem állhatnak szóba az „októbristákkal”, a „radikálisokkal”, s végül a szociáldemokratákkal sem. Uo. 38-39.

39 Ripka Ferenc. Fővárosi Hírlap, 1924. június. 5.

40 A Ripka kormánybiztosi kinevezésével a Keresztény Községi Pártra leselkedő veszélyeket elég világosan látták az érintettek, amit Csilléry András közigazgatási bizottságban elmondott beszéde is tanúsíthat. Csilléry nemcsak arra hívta fel a figyelmet, hogy a kormánybiztos kiküldése ismeretlen a törvényhatóságok autonóm életében, hanem egyenesen törvénytelennek és szükségtelennek is nevezte a kinevezést. Fővárosi Közlöny, 1924. szeptember 19. 796.

41 Budapest új kormánybiztosa. Városok Lapja, 1924. szeptember 1.

42 Uo.

43 Szerdahelyi Sándor: Életem. In: Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár. 867. fond. 1/sz-150. II. füzet. 177.

44 PROPPER 1925. 131. ssk..

jellegét, hogy azoknak összhangban kell lenniük „a közigazgatás szabályozására vonatkozó összes rendelkezésekkel”, hiszen az ott érvényesülő „irányelvek” megállapítása hosszabb időt vesz igénybe.⁴⁵ Csakhogy a kilátásba helyezett közigazgatási reformtörvények – kellő politikai eltökéltség és támogatottság híján – elakadtak félúton. A fővárosi törvényhatósági bizottság megbízatásának lejártá közeledtével – kipuhatolván a kormányzat szándékait – némileg aktivizálódtak a budapesti politikai élet résztvevői, ám érdemi lépésekre nem került sor.

A kormányzatot – miként ezt Rakovszky Iván belügyminiszter minisztertanácsi előterjesztése igazolja – 1923 novemberében ismételten foglalkoztatta a vármegyei és városi törvényhatósági bizottságok elodázott újjászervezése, ám a fővárosi törvényhatósági bizottság ügye egyelőre nem került a minisztertanács napirendjére.⁴⁶ Az önkormányzati testületek megbízatása – a képviseleti megbízás törvényi meghosszabbítása révén – szintén 1923. december 31-én járt le. A közigazgatási javaslatokat ugyan 1923 december közepén a törvényhozás elé terjesztették, de a késedelem miatt érdemi vita nem bontakozhatott ki felettük.

Az év végén a fővárosi törvényhatósági bizottság mandátumának lejártá közeledtekor a fővárosi közigazgatás sürgető kérdéseit napirendre kellett tűzni. A kormányzat pontos forgatókönyvet dolgozott ki. A minisztertanács 1923. december 7-i ülésén Rakovszky Iván mindenekelőtt a miniszterelnök felkérésére a főváros élére kinevezendő kormánybiztos személyéről adott tájékoztatást minisztertársainak.⁴⁷ A belügyminiszter tolmácsolta, miszerint a miniszterelnök azt tartaná a legmegfelelőbbnek, ha „politikai színezet nélküli ember”, esetlegesen a belügyminisztérium egyik főtisztviselője töltené be a kormánybiztosi tisztséget. Vass József, népjóléti és munkaügyi miniszter támogatásáról biztosította a javaslatot. Rakovszky ugyanezen az ülésen bejelentette, hogy Tersztyánszky Kálmán helyettes államtitkár – mellel a városi ügyek minisztériumi főreferense – lehetne az a bizonyos, kormánybiztosi tisztségre kiszemelt apolitikus főtisztviselő.

A minisztertanács tudomásul véve a belügyminiszteri tájékoztatót elhatározta, hogy végleges döntést később kíván hozni erről a kérdésről. Jóllehet a kormányzat tudatában volt annak, hogy az idő rövidségére tekintettel törvényhozási úton már nem lehet érdemben intézkedni a budapesti törvényhatósági bizottság újjáalakítása tárgyában – ez akkor nyilván nem is állt komoly szándékában –, a belügyminiszter 1923. december 14-én a törvényhozás elé terjesztette a székesfőváros törvényhatósági bizottságának újjászervezéséről szóló törvényjavaslatot.⁴⁸ A kormányzat „cinkelt” lapokkal játszott, hiszen már elvi döntés született az elkerülhetetlenül bekövetkező ex-lex állapot idejére kinevezendő kormánybiztosról, amikor betervezte a törvényhatósági bizottság újjáalakítására irányuló törvényjavaslatát a nemzetgyűlésnek. A törvényes kereteket célozta ugyanakkor az 1923. december 14-én betervezett, az önkormányzati működés folyamatosságának biztosításáról szóló 347. számú törvényjavaslat.⁴⁹ A fővárosra nézve e javaslat előírta, hogy mindaddig, amíg külön törvény alapján nem alakul meg az új törvényhatósági bizottság, az 1920. évi IX. tc. 23. §-ának, a törvényhatósági bizottság feloszlása

45 32. számú törvényjavaslat a székesfővárosi törvényhatósági bizottság újjáalakításáról. In: Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai I. kötet. Bp., Pesti Könyomda Rt., 1920. 215.

46 MOL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1923. november 30. 59. pont.

47 MOL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1923. december 7. 1. pont.

48 345. számú törvényjavaslat a székesfőváros törvényhatósági bizottságának újjászervezéséről. In: Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai VIII. kötet. Bp., Pesti Könyomda RT., 179-188.

49 347. számú törvényjavaslat az önkormányzati működés folytonosságának biztosításáról. In: Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai VIII. kötet. Bp., Pesti Könyomda Rt., 219-221.

esetére irányadó szabályait kell irányadónak tekinteni. Az indokolás rámutatott arra, hogy e lépés azért mutatkozott szükségesnek, mert a jelenlegi törvényhatósági bizottság megbízásának meghosszabbítása – azaz a közgyűlést 1920 óta majorizáló Keresztény Községi Párt közgyűlés és városháza feletti döntő befolyásának prolongálása – „aligha keltene közmegnyugvást”.⁵⁰ Ennél fogva mindaddig, amíg az új törvényhatósági bizottság nem alakul meg, a székesfőváros hivatalnok tanácsa fog a halaszthatatlan ügyekben eljárni, a közigazgatási bizottság és a kerületi választmányok pedig újjáalakulásukig jelenlegi összetételükben működnek.

*

A kormányzat terveibe a főváros vezetése részéről csak keveseket avathatott be, hiszen a székesfővárosi tanács 1923. december 13-án, azaz egy nappal a Rakovszky-féle törvényjavaslat nemzetgyűlési beterjesztése előtt, 171. 872/1923-XI. szám alatt felterjesztést intézett a belügyminiszterhez a törvényhatósági bizottság közelesen lejáró megbízása esetén teendő intézkedések ügyében. A tanács felhívta a belügyminiszter figyelmét arra, hogy 1924. január 1-től „a jogfolytonosságban hiány állna be”, amennyiben elmaradnak a megfelelő törvényes intézkedések.⁵¹ A fővárosi törvényhatósági bizottság közgyűlésén is elhangzottak a kormányzat törvényhozási mulasztását felhánytorgató felszólalások. A Keresztény Községi Párt részéről Petrovác Gyula az 1923. december 19-i rendes közgyűlésen hangsúlyozta, hogy anélkül jár le a közgyűlés mandátuma, hogy az új megválasztásra került volna, vagy akár „az autonómia működésének folytonosságára vonatkozó törvényes intézkedések történtek volna”. Ugyanakkor azt a kérdést tette fel Sipőcz Jenő polgármesternek, vajon tettek-e előterjesztést abba az irányba, hogy a törvényhatóság működése „törvényen kívüli állapotba” ne kerüljön?⁵² A Petrováczot követően felszólaló Ernszt Sándor egyrészt arra hivatkozott, hogy a fővárosi törvényhatóság az elmúlt ciklusban mindig „lojálisan” teljesítette a kötelezettségeit, másrészt a kormányzat részéről sem kapott szemrehányást a törvényhatóság az elmúlt időszakban. Sőt, maga a kormányzó is elégedettségét fejezte ki a törvényhatóság működésével kapcsolatban. Amennyiben a következő év elejétől nem lesz törvényhatósági bizottsága a fővárosnak, rendkívül nehéz gazdasági, pénzügyi helyzetbe fog kerülni a főváros, hiszen a tanács igen korlátozott jogosítványokkal rendelkezik e tekintetben (pl. fővárosi adót nem vethet ki). Ernszt ugyanakkor felolvasta a belügyminiszterhez – a közgyűlés nevében intézendő – nyilatkozat szövegét, amely bizonyos közjogi sérelmekre és azok gazdasági visszahatásaira hívta fel a figyelmet. A nyilatkozat mindenek előtt leszögezte, hogy a törvényhatósági bizottság 1924. január 1-től az önkormányzati működés folytonosságát megszakítottnak tekinti. Ennek „egyedüli és kizárólagos” okát pedig abban látták, hogy a törvényhozás – noha nem volt akadályoztatva – nem fogadott el időben törvényt, azaz lényegében a kormányzatot tették felelőssé a mulasztás miatt. Hangsúlyozták továbbá, hogy a főváros súlyos pénzügyi helyzetbe kerülhet, hiszen a fővárosi tanácsnak nincs adóketési joga, egyúttal Budapest külföldi kölcsöneinek jelentős – a főváros egész vagyonát érintő – része „a valorizáció szempontjából kétségbe vonott.” A nyilatkozat végül leszögezte, hogy szemben a többi törvényhatósági bizottsággal, amelyek működését törvénnyel meghosszabbították, a fővárosét – véleményük szerint teljesen megokolatlanul és sérelmesen – megszakították.⁵³ A közgyűlési tiltakozás értelemszerűen a városházát uraló politikai erők,

50 Uo. 220.

51 Fővárosi Közlöny, 1923. december 21. 2849.

52 Fővárosi Közlöny, 1923. december 28. 2876.

53 Fővárosi Közlöny, 1923. december 28. 2877.

azaz a Keresztény Községi Párt részéről volt különösen hangsúlyos, hiszen – ha csak átmenetileg is – az ő pozícióikat nyirbálta meg a kormányzati késlekedés. Sőt, mondhatni pillanatnyilag kizárólag az övékét, hiszen a közgyűlés ellenzéki városatyái közül közel hetvenen – Zilahi Kiss Jenő 1923. nyarán történt alpolgármesterré választását követően – tiltakozásképp lemondtak tagságukról.⁵⁴

*

Nyilvánvalóvá vált, hogy az év végéig hátralévő napokban a törvényhozás már nem foglalkozik érdemben a fővárosi javaslattal, még kevésbé kerül döntés-közelbe. A késelem kétségkívül üzenetértékű volt, hiszen a kormányzat ily módon fejezte ki elégedetlenségét a Keresztény Községi Párt köré tömörülő városvezetéssel szemben.

Rakovszky Iván belügyminiszter a minisztertanács 1923. december 21-i ülésén bejelentette, hogy ameddig frissen beterjesztett javaslata törvényerőre nem emelkedik, gondoskodni kell a törvényhatósági bizottság hatáskörébe tartozó ügyek ellátásáról. A helyzetre az 1920. évi IX. tc. 23. §-át tekintette irányadónak, amely – egyebek mellett – kimondta, hogy halaszthatatlan ügyekben a főpolgármester/kormánybiztos elnöklete alatt működő hivatalnok-tanács határoz. Tekintettel azonban arra, hogy nem áll főpolgármester a főváros élén – s az idő szűkössége miatt a törvényhatósági választás megtartására nincs lehetőség –, kormánybiztost kell kinevezni. A minisztertanács áldását adta a pártpolitikai küzdelmekből mindezidáig kimaradó Tersztyánszky Kálmán helyettes államtitkár kormánybiztosi kinevezéséhez.⁵⁵

Budapest székesfőváros tanácsa – a törvényhatósági bizottsági hatáskörében – 1924. január 3-án tartott első ülésén olvasták fel a belügyminisztérium leiratát Tersztyánszky Kálmán – helyettes főpolgármesteri hatáskörrel is felruházott kormánybiztos – kinevezéséről.⁵⁶ Tersztyánszky székesfővárosi tanácsot köszöntő beszédében hangsúlyozta, utasítást kapott arra, hogy minden eszközzel igyekezzen odahatni, hogy „a politika és a törvényhatósági bizottsági választások körül természetesen kialakuló pártküzdelmek a székesfőváros adminisztrációját ne zavarják”.⁵⁷ A székesfővárosi tanács ugyanakkor sajnálattal állapította meg, hogy az önkormányzati működés folytonosságának biztosításáról törvényi szintű intézkedés nem jött létre, s egyelőre a „joghasonlatosság” elve alapján volt biztosítható a közgyűlés hatáskörének részleges pótlása.⁵⁸

*

Mielőtt rátérnénk a székesfőváros törvényhatósági bizottságának újjászervezéséről szóló, 1923. december 14-én beterjesztett törvényjavaslat rendelkezéseire, tekintsük át, milyen

54 Zilahi Kiss Jenőt 1923. július 17-én választotta meg a közgyűlés állandó alpolgármesteri hatáskörrel, címmel és jelleggel felruházott tanácsnokká. Fővárosi Közlöny, 1923. augusztus 17. 1933. A választást követően a demokrata Baracs Marcell felolvasott egy nyilatkozatot, miért nem fogadható el 56 liberális, demokrata és keresztény ellenzéki városatyá számára Zilahi Kiss személye. Hangsúlyozták, hogy míg a most megválasztott alpolgármester 1919-ben a „szélső bal radikálizmus”, addig a forradalom után a „szélső jobb radikálizmus” hívéül szegődött, s utóbb a főváros tisztviselőjeként „egyoldalú túlzásokkal és igazságtalan üldözésekkel számos becsületes egzisztenciát segített legázolni.” (Uo. 1933-1934.). 1923. október 10-én további 12 törvényhatósági bizottsági tag lemondását jelentette be Sipőcz Jenő. Helyükre mindösszesen 22 póttagot hívtak be a bizottságba. (Fővárosi Közlöny, 1923. október 12. 2190.). Felvetődik a kérdés, vajon az ellenzéki városatyák akciója nem arra irányult-e, hogy működésképtelenségre hivatkozva a belügyminiszter feloszlassa a törvényhatósági bizottságot, ennél fogva a kormányzat a tervezettnél korábban írja ki a törvényhatósági választásokat?

55 MOL K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1923. december 21. 8. pont.

56 Fővárosi Közlöny, 1924. január 11. 2. Sipőcz Jenő polgármestert 1923. december 28-án mentették fel a főpolgármesteri teendők ellátása alól.

57 Fővárosi Közlöny, 1924. január 11. 4.

58 Fővárosi Közlöny, 1924. január 11. 5.

lehetőségek között választhatott a kormányzat. Közjogi szempontból több megoldás is adódott, csakhogy ezek közül nem mindegyik segítette elő az elérni kívánt közigazgatás-politikai célkitűzéseket. Az egyik lehetőség lehetett volna, hogy az 1920. évi IX. tc. előírásai szerint kiírják a fővárosi törvényhatósági választásokat, míg a másik eshetőségként a törvényhatósági bizottság megbízásának meghosszabbítása kínálkozott. Amíg az előbbi bizonytalan kimenetelt, esetlegesen a baloldali – polgári demokrata és szociáldemokrata – ellenzék 1922-es nemzetgyűlési választásokon a fővárosban elért eredményei alapján prognosztizálható győzelmet; addig az utóbbi a Keresztény Községi Párt hatalmának nem feltétlenül kívánt prolongálását eredményezhette. A kormányzat ezért mindkét lehetőséget elvetette, egy harmadik változat mellett döntött. E harmadik út tehát a fővárosi törvényhatósági bizottság újjászervezéséről szóló törvényjavaslat kidolgozását – ezzel párhuzamosan a törvényhatósági választás időpontjának halasztását – jelentette, amit az egységes párt fővárosi taborának megszervezése szempontjából is felettebb kívánatosnak tekintettek.

Az önkormányzati működés folytonosságát biztosító törvényjavaslat késedelmes nemzetgyűlési beterjesztése miatt – alkotmányjogi szempontból vitatható módon⁵⁹ – 1924. január 7-én, 204/1924. M. E. szám alatt kibocsátott miniszterelnöki rendelet biztosította az önkormányzati működés folytonosságát. A rendelet – a főváros közigazgatására nézve – egyetlen rendkívül szembetűnő különbségtől eltekintve lényegében az önkormányzati működés folytonosságának biztosításáról szóló törvényjavaslat előírásait követte. Míg a fenti törvényjavaslat az 1920. évi IX. tc. 23.§-a, azaz a törvényhatósági bizottság feloszlata alkalmával irányadó normák teljes körű alkalmazását tekintette irányadónak, addig a miniszterelnöki rendelet már csak az idézett törvényhely utolsó négy bekezdését vette figyelembe.⁶⁰ A legmarkánsabb eltérés az új törvényhatósági bizottsági választások időzítésére vonatkozott. Az 1920. évi IX. tc. 23. § második bekezdése ugyanis előírta, hogy az új választást – a feloszlatast követően – két hónapon belül s értelemszerűen a hatályos normák szerint kell megtartani. Ezt azonban a miniszterelnöki rendelet már nem tekintette irányadónak. Amennyiben az önkormányzati működés folytonosságát biztosító törvényjavaslat szövegét szó szerint vette volna át a miniszterelnöki rendelet, úgy a kormányzat önnön cselekvési szabadságát korlátozta volna. Két hónap ugyanis kevés lett volna ahhoz, hogy a fővárosi várospolitikát a kormányzat saját szempontjai alapján alakítsa át, nem is szólva arról, hogy a kormányzat nem az 1920. évi IX. tc. választási előírásai, hanem a megalkotandó új törvény normái szerint kívánta megtartani a soron következő fővárosi törvényhatósági választásokat. A miniszterelnöki rendelet kibocsátásával a kormányzat nemcsak a folytonosságot biztosító

59 Erről a fővárosi törvényhatósági bizottság újjászervezéséről szóló törvényjavaslat nemzetgyűlési vitája kapcsán lesz szó.

60 „A törvényhatósági bizottság feloszlata esetében a közigazgatási bizottság, valamint a kerületi választmányok régi összetételükben működnek mindaddig, amíg az új közigazgatási bizottság, illetve kerületi választmányok újra meg nem alakulnak.

Az új választás megtartásáig a törvényhatósági bizottság hatáskörébe tartozó halaszthatatlan ügyekben, a főpolgármester (kormánybiztos) elnöklete alatt, a tanács határoz; azonban a tanácsot nem illeti meg az 1872:XXXVI. törvénycikk 66. §-ában felsorolt főtisztviselők választásának, sem új adók kivetésének a joga.

A tanácsnak a törvényhatósági bizottság helyett hozott határozatai ellen ugyanolyan jogorvoslatok használhatók, mint amelyek a fennálló jogszabályok szerint a törvényhatósági bizottság határozatai ellen használhatók volnának.

A főváros javadalmait, vagyonát vagy gazdaságát érintő határozatok ellen közvetlenül a belügyminiszterhez van fellebbezésnek helye, és az ily határozatok fellebbezés hiányában is csak a belügyminiszter jóváhagyása után hajthatók végre.”

törvényjavaslatot vette le napirendről, hanem kiiktatta azokat a következtetlenségeket is, amelyek kedvezőtlen irányban befolyásolták volna fővárosi terveit.

IV. A fővárosi törvényhatósági bizottság újjászervezéséről szóló törvényjavaslat

IV. 1. A törvényjavaslat betervezése

A belügyminiszter 1923. december 14-én terjesztette a székesfővárosi törvényhatósági bizottság újraszervezéséről szóló 345. számú törvényjavaslatot a nemzetgyűlés elé. A nemzetgyűlés közigazgatási bizottsága, noha a tárgyalásokat már a következő év elején megkezdte – néhány havi szünet közbeiktatása miatt – csak június elején fejezte be a javaslat megvitatását. A nemzetgyűlés plénuma július elején kezdte meg a javaslat általános vitáját, ám két vitanap után – az indemnitási törvény tárgyalásának elhúzódása, valamint a nyári szünet miatt – az általános vitát félbeszakították, és csak október közepétől folytatták egészen a következő hónap végéig. A közel egy esztendő alatt természetesen nemcsak a törvényhozás nyilvánossága előtt formálódott a javaslat, hanem – amennyire ez a rendelkezésre álló források tükrében rekonstruálható – a különböző pártforumok és a vezető „pártférfiak” egyeztetéseiben, azaz a kulisszák mögött is finomodtak az álláspontok. A javaslat betervezése és elfogadása közötti időben fogadták el az államháztartás egyensúlyának helyreállításáról szóló 1924. évi IV. tc.-t, azaz az ún. szanalási törvényt, amelynek lenyomatát utóbb szintén magán viselte az 1924. évi XXVI. tc.

*

A közigazgatási folyamatok elemzésekor nem tekinthetünk el az aktuális nemzetgyűlési erőviszonyok ismertetésétől. A hivatalban lévő második nemzetgyűlés az 1922. májusi-júniusi választásokat követően alakult meg.⁶¹ A választójogot a 2200/1922. ME. számú rendelet szabályozta, amely összességében mintegy háromnegyed millió magyar állampolgárt fosztott meg választójogától az 1919-es Friedrich-féle választójogi rendelethez képest.⁶² A nemzetgyűlési választások alkalmával a megszerezhető 245 mandátumból 143-at a Bethlen István miniszterelnök égisze alatt induló, igen heterogén összetételű egységes párt jelöltjei szereztek meg. A bethleni iniciatívák alapján létrejött egységes pártban az egykori „kemény magot” jelentő kisgazdák mellett – s lassanként helyett – valamikori munkapárti, alkotmánypárti és függetlenségi párti politikusok kerültek előtérbe, de 1923 nyaráig helyet kaptak az egységes pártban a Gömbös Gyula vezette fajvédők is.⁶³ A legitimista és keresztényszocialista alapon induló „keresztény” pártok mindösszesen 35 képviselői hellyel rendelkeztek. A passzivitását feladó szociáldemokrata párt jelentős sikerként könyvelhette el, hogy 25 fős frakciót alakíthatott a nemzetgyűlésben. Mintegy 20 képviselőt juttattak a törvényhozásba a liberális és polgári demokrata pártokra – a nemzeti demokrata pártra, a Kossuth Pártra, valamint a Rassay-féle liberálisokra – szavazó választópolgárok. További mintegy 20 pártonkívüli képviselőt ellenzéki programmal választottak meg. Összességében az egységes párt 166 szavazatra számíthatott bízton a választásokat követően.⁶⁴

61 ROMSICS 1982. 169-173.

62 A választójog gyakorlásának további korlátját jelentette, hogy a főváros és a törvényhatósági jogú városok kivételével nyílt választásokat tartottak.

63 GERGELY 2001. 129.

64 SZABÓ 1999. 104.

Az 1922-es választások budapesti eredményét külön is vizsgálva azt láthatjuk, hogy amíg a szociáldemokrata párt a fővárosban leadott szavazatok közel 40%-át, a nemzeti demokrata és liberális pártok további 23%-ot szereztek, addig a keresztény-nemzeti értékrend alapján szerveződő pártok a szavazatok mintegy 31%-ával rendelkeztek.⁶⁵ Azaz a főváros közönségét – különösen a pesti oldalt – túlnyomórészt szociáldemokrata, illetve nemzeti demokrata és liberális honatyák – vagyis a „bűnös Budapest” exponensei – képviselték a törvényhozásban.⁶⁶ A megváltozott politikai klímát ugyanakkor az is jelezte, hogy az 1920-ban megválasztott nemzetgyűlés tagjainak csupán 40%-a őrizte meg két évvel később mandátumát.

*

A fővárosi törvényhatósági bizottság újjászervezéséről szóló törvényjavaslat több lényeges módosítást helyezett kilátásba az 1920. évi IX. tc. rendelkezéseihez képest. Meglepő módon azonban Rakovszky belügyminiszter éppen ennek ellenkezőjét hangsúlyozta az indokolásban, hiszen – miként fogalmazott – a törvényjavaslat „mélyrehatóbb változtatásokat” nem tartalmaz az 1920. évi IX. tc.-vel szemben, ugyanis a törvényhatósági bizottság összetétele „nagyjából megfelelőnek” bizonyult, továbbá semmiféle oldalról sem hangzott komoly kifogás, amely az eddigi szabályozás lényeges módosítását indokolná.⁶⁷ A legszembetűnőbb eltéréseket azonban a törvényhatósági bizottság létszáma s összetételére, a törvényhatósági választójogra s választásra, a belügyminiszter főfelügyeleti jogára, valamint a törvényhatósági bizottság feloszlására irányuló előírások alapján kívánjuk szemléltetni. Az áttekintés során – miként az 1920-as törvény esetében is – azt az utat is érzékeltetni kívánjuk, miként módosult egy-egy intézmény sorsa a javaslatlól az elfogadott normáig.

IV. 2. A törvényhatósági bizottság létszáma és összetétele

A törvényhatósági bizottság létszámát – szemben az 1920. évi IX. tc. által meghatározott 289 fővel – 300 főben állapította meg a javaslat (1. §), akik az alábbi jogcímek szerint jutnak mandátumukhoz:

- a) választások révén (220-an),
- b) örökös tagság révén,
- c) állásuknál (tiszttségüknel) fogva (30-an),
- d) valamint a főváros ülési és szavazati joggal felruházott tisztségviselői.⁶⁸

Az indokolás a bizottsági tagok megbízásának idejére és választására irányadó eljárásra (9-10. §§. lásd alább) tekintettel a korábbi 240-ről 220-ra csökkentette a törvényhatósági bizottság választott tagjainak számát. E létszámapadást jelentéktelennek minősítette a belügyminiszter, mondván „a bizottsági tagoknak még így is jóval több, mint kétharmad része választott tag lesz”⁶⁹, szemben – tehetnének hozzá – az 1920-ban rögzített mintegy 90%-kal. Azaz a kormányzat a nem választás útján bekerülő tagok jogcíme és létszáma bővítésével a bizonytalan kimenetelű

65 THIRING 132. A fővárosban ugyanakkor 464.000-ről 352.000-re csökkent a nemzetgyűlési választójoggal rendelkezők száma.

66 A demokrata ellenzék budapesti sikeres szereplése, egyúttal a kormánypárt csúfos bukása felbátorította a fővárosi törvényhatósági bizottság nemzeti demokrata párti ellenzékét, amely a közgyűlésen deklarálta, hogy a nemzetgyűlési választásokat követően kétségbe vonja, hogy „a közgyűlés többségi pártja ezután is képviselheti a székesfőváros lakosságának többségét.” Idézi: L. Nagy Zsuzsa: Bethlen liberális ellenzéke (A liberális polgári pártok 1919-1931). Bp., Akadémiai Kiadó, 1980. 58.

67 345. számú törvényjavaslat a székesfővárosi törvényhatósági bizottság újjászervezéséről. In: Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai VIII. kötet. Bp., Pesti Könyomda Rt., 1924. 190.

68 Uo. 179.

69 Uo. 191.

választási eredmények újabb intézményes korrektívumát építette be a javaslatba. Egy korabeli, talán túlzó értékelés szerint az a rendelkezés, amelynek értelmében 80 tag a választói akarattól függetlenül kerül a törvényhatósági bizottságba, lényegében megsemmisíti az autonómiát.⁷⁰

Az 1920. évi IX. tc. rendelkezéseihez képest az örökös tagság bevezetése jelentette az egyik lényeges intézményi újítást Rakovszky Iván javaslatában. Örökös tagnak a polgármester meghallgatása után a belügyminiszter olyan személyt terjeszt elő államfői kinevezésre, aki a főváros önkormányzati élete körében szerzett érdemeket, különös tekintettel Budapest fejlesztésére, iparára, kereskedelmére, illetve közművelődésére (13. §). Az indokolás szerint az örökös tagok bekerülése révén mindig lesz a tagoknak egy része – igaz, csekély hányada –, akik az „állandóságot” fogják képviselni a törvényhatósági bizottságban.⁷¹ Az örökös tagok ugyanakkor – államfői kinevezésük révén – távol kerülnek a pártpolitikától. „Ez a csoport lesz az, amely a legközvetlenebbül és – szélsőséges politikai áramlatoktól függetlenül – teljesen tárgyilagos szemmel figyelheti meg az igazgatás szükségleteit és fogyatékoságait, amely minden befolyástól menten élheti bele magát az önkormányzat ügyeibe, és huzamosabb időn át bőséges tapasztalatokat szerezve, az önkormányzati életben a legértékesebb összekapcsolódó elem lesz a múlt és a jelen között.” - mutatott rá az indokolás általános része.⁷² A javaslat szerint az örökös tagok létszáma annyi lesz, hogy a törvényhatósági bizottság létszáma velük együtt érje el a 300 főt (1. §).

Állásuknál (tisztüknél) fogva 30 személy kerül a törvényhatósági bizottságba a javaslat szerint (14. §) Közülük hatan egyháziak – az ún. „történelmi egyházak” delegáltjai –, míg 24-en az 1920. évi IX. tc. 13. §-ához hasonlóan, bár attól részben eltérő összetételben, különböző kiemelt intézmények (tudományos és oktatási intézmények, hatóságok, szakmai kamarák stb.) vezetői, illetve tisztségek viselői lennének.

Tisztviselői állásánál fogva ugyanakkor ülési és szavazati jog illette meg a javaslat értelmében a polgármestert, az alpolgármestereket, a tanácsnokokat, az árvaszék elnökét, a főjegyzőt, a főügyészt, a főorvost, a főszámvevőt, a statisztikai hivatal igazgatóját, valamint a főlevéltárnokot (15. §). E felsorolás – a főmérnök kivételével – megegyezett az 1920. évi IX. tc. 2. §-ával, amely viszont az 1872. évi XXXVI. tc. 66. §-ára utalt vissza. A főmérnök kihagyásával kapcsolatban az indokolás arra mutatott rá, hogy ez az eltérés csupán látszólagos, hiszen a tanácsnoki állássá átszervezett főmérnöki állás betöltője a tanácsnokokkal együtt tagja lesz a törvényhatósági bizottságnak.⁷³

*

A nemzetgyűlés közigazgatási bizottsága több irányból is módosította a fenti rendelkezéseket. Egyrésztől 220-ról 250-re emelte a törvényhatósági bizottság választott tagjainak létszámát, másrésztől viszont – részben az ellenzéki bírálóhatására⁷⁴ – kihagyta az örökös tagság intézményét (1. §).⁷⁵ A közigazgatási bizottság ugyanakkor az örökös tagok elejtésével összefüggésben

70 SZERDAHELYI 1924 67.

71 345. számú törvényjavaslat a székesfővárosi törvényhatósági bizottság újjászervezéséről. In: Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai VIII. kötet. Bp., 1924. 190.

72 Uo. 190-191.

73 Uo. 196.

74 Az ellenzék mégis részt vesz a választásokon. Fővárosi Hírlap, 1924. január 16.

75 485. szám. A közigazgatási bizottság jelentése „a székesfőváros törvényhatósági bizottságának újjászervezéséről” szóló törvényjavaslat tárgyában. In: Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai XI. kötet. Bp., Pesti Könyvnyomda Rt., 1924. 208.

nemcsak a testületek és intézmények képviselétéről szóló szakaszt konstruálta meg, hanem határozott tollvonásokkal átrendezte a törvényhatósági bizottságba a törvényjavaslat értelmében állásuknál (tisztüknél) fogva bekerülők személyi körét. Rögzítették, hogy a törvényhatósági bizottság 250 választott tagján, valamint a törvény által felsorolt testületek és intézmények – háromévenként három évre kinevezett – 20 képviselőjén kívül kik azok a személyek, akik állásuknál, vagy tisztüknél fogva – ülési és szavazati joggal – tagjai a bizottságnak (1. §).

Szembetűnő, hogy a közigazgatási bizottság a testületek és intézmények delegátusai közül kihagyta a „történelmi egyházak” képviselőit. A Keresztény Községi Párt javaslatára helyettük a kerületi eljárók kerültek a törvényhatósági bizottságba.⁷⁶ A testület egyúttal megváltoztatta a mandátum megszerzésének mechanizmusát, hiszen (szemben a törvényjavaslat és az addigi gyakorlat által kontemplált automatizmussal), a közigazgatási bizottság az államfő számára kívánt a részletesen szabályozott nominálást követő kinevezési jogot biztosítani. Ugyanakkor korábban önálló képviselettel rendelkező intézmények és testületek – miként a Magyar Tudományos Akadémia, a Szent István Akadémia, a budapesti tudományegyetem stb. – csak arra jogosítottak fel, hogy más, hasonló „profilal” rendelkező intézményekkel és testületekkel közösen állított jelöltjeik közül nevezze ki az államfő a törvényhatósági bizottság leendő tagjait (13. §). A törvényhatósági bizottságból eddig kimaradt hivatásrendi szervezetek (ügyvédi, mérnöki, mezőgazdasági, közjegyzői kamarák és az orvosszövetség) delegátusainak bekerülése ugyanakkor a korporatív struktúra felé történő, a korábbinál határozottabb elmozduláson kívül elméletileg a szakmaiság erősítése irányába is hatott.

IV. 3. A törvényhatósági választójog

A törvényjavaslat a korábbi szabályozáshoz – az 1919. novemberi Friedrich-féle rendelethez – képest lényegesen korlátozta a törvényhatósági választójogot. A javaslat aktív választójogot biztosított mindazoknak – tehát férfiaknak és nőknek egyaránt –, akik országgyűlési (nemzetgyűlési) választójoggal rendelkeztek, amennyiben hat éve – az 1920. évi IX. tc. értelmében csupán két éve – a főváros területén laktak, vagy ott lakással rendelkeztek. Azaz a törvényhatósági választójog „anyajoga” továbbra is a csak általánosságban megnevezett országgyűlési (nemzetgyűlési) választójog maradt, ennél fogva a törvényhatósági választójog változatlanul „származékos” választójognak minősült. A hatévi helybenlakási cenzus alól – amely leginkább a mobilis ipari munkásságot sújtotta – az országgyűlési (nemzetgyűlési) képviselők, továbbá azok élveztek kivételt, akiket az országgyűlési (nemzetgyűlési) választójogra vonatkozó szabályok ez alól mentesítettek (2. §). A törvényjavaslat indokolása a hat év domiciliumot azzal támasztotta alá, hogy csak huzamosabb idejű egyhelyben lakás teremthet meg olyan „erősebb érzelmi és érdekkapcsolatokat”, amely a törvényhatóság „viszonyainak, érdekeinek és törekvéseinek” ismeretét – mint a céltudatos és sikeres működés előfeltételét – képes biztosítani.⁷⁷

A javaslat 3. §-a a törvényhatósági passzív választójogról rendelkezett. Szembetűnő, hogy – az 1920-as szabályozástól eltérően – passzív választójoggal csak férfiakat kívántak felruházni. „Szenvedő” választójogot ugyanis annak a 30. életévét betöltött férfinak biztosított a javaslat,

76 Rassay részt vesz a választójogi javaslat bizottsági vitájában. Fővárosi Hírlap, 1924. február 6. A keresztény felekezetek lelkészei, papjai közül mellelleg különböző pártszínekben többen is bekerültek a törvényhatósági bizottságba.

77 345. számú törvényjavaslat a székesfővárosi törvényhatósági bizottság újjászervezéséről. In: Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai VIII. kötet. Bp., 1924. 192.

aki – bárhol és bármilyen – egyenes állami adót fizet, továbbá nem esik valamiféle törvényes kizárás alá. A nők passzív választójogból történt kizárásakor az indokolás arra hivatkozott, hogy az önkormányzati képviselő túlnyomórészt olyan természetű működést igényel, amely „a női élethivatástól távol áll”, nem is szólva arról, hogy ilyen „kívánságnak” nincs is „gyökere” a község körében.⁷⁸ A nők passzív választójogtól való megfosztását különösen a keresztény párt tekinthette barátságtalan gesztusnak, hiszen az 1920-as fővárosi törvényhatósági választásokat követően e párt színeiben öt nő is mandátumot szerzett.

Arra nézve, hogy a törvényjavaslat választójogi előírásai pontosan mit is jelentettek, a nemzetgyűlési választójogról alkotott 2200/1922. ME. rendelet adhat iránymutatást.⁷⁹ Eszerint nemzetgyűlési képviselőválasztási joga – az ugyanitt szabályozott kivételektől eltekintve –, annak a férfinak van, aki a 24. életévét betöltötte, tíz év óta rendelkezik magyar állam állampolgársággal, két év óta ugyanabban a községben lakik (vagy ott lakással rendelkezik) és az elemi népiskola 4. osztályát befejezte (1. §). Ugyanakkor nemzetgyűlési képviselőválasztási jogot biztosítottak – az ugyanitt szabályozott kivételektől eltekintve – annak a 30. életévét betöltött nőnek, aki tíz év óta magyar állampolgár, két év óta ugyanabban a községben lakik (vagy ott lakással rendelkezik) és az elemi népiskola hatodik osztályát (vagy azzal egyenértékű más iskolát) elvégezte (2. §). E választójogi normák értelmében – a különböző cenzusok szigorítása következtében – jelentékenyen csökkent az ún. Friedrich-féle 1919-es választójogi rendelethez képest az aktív nemzetgyűlési választójoggal rendelkezők száma a fővárosban. Addig, amíg az 1920-as nemzetgyűlési választások idején 464.718 fővárosi lakos rendelkezett aktív nemzetgyűlési választójoggal (egyúttal törvényhatósági választójoggal is), az 1922-es nemzetgyűlési választások alkalmával ez a szám 352.480-ra – azaz mintegy 20%-kal – csökkent.⁸⁰ Ez már önmagában előrevetítette a fővárosi törvényhatósági aktív választójog további szűkülését. A 2200/1922. ME. rendelet 7. §-a értelmében ugyanakkor passzív választójoga van minden 30. életévét betöltött aktív választónak – tehát férfinak és nőnek egyaránt –, amennyiben nem esik kizáró ok alá (8-9. §§).

Összességében megállapítható, hogy a törvényjavaslat által kontemplált törvényhatósági választójogi rendelkezések több irányból is visszalépést, a választójogosultság nagymérvű szűkítését jelentették.

*

A közigazgatási bizottság azzal a kiegészítéssel hosszabbította meg a törvényjavaslatban rögzített domicilium idejét, miszerint a hat év helyben lakást „a községi választók összeírásának évét megelőző” időszakra kell vonatkoztatni (2. §). A domicilium törvényjavaslatban megállapított szabályozását több irányból is támadás érte. A Keresztény Községi Párt a hat esztendő kevesellve annak tíz évre történő felemelését szorgalmazta, míg a baloldali ellenzék – hivatkozással arra, hogy a szigorítás tízezreket foszt meg községi választójogától – a hat esztendő leszállítását óhajtotta.⁸¹ A passzív választójogot ugyanakkor – a keresztény pártok kívánságára – kiterjesztették a nőkre, továbbá az adócenzust fizetők körét vagylagosan kiterjesztették a fővárosban községi adót fizetőkre (3. §).

78 Uo. 192.

79 Lásd: A m. kir. Minisztérium 1922. évi 2. 200 M. E. számú rendelete az 1922. évben összeülő nemzetgyűlés tagjainak választásáról.

80 KOVÁCS 1935 805.

81 Rakovszky javaslata kétoldali pergőtűzben. Fővárosi Hírlap, 1924. január 23.

IV. 5. Választási eljárás, választási földrajz

A törvényjavaslat értelmében – az 1872. évi XXXVI. tc. rendelkezéseire emlékeztetve – a törvényhatósági bizottság tagjait háromévenként választják hat évre, mégpedig oly módon, hogy háromévenként és kerületenként kilép a választott tagoknak az a fele része, akiknek lejárt a hat esztendő megbízatása. Tekintettel arra, hogy póttagokat is választanak, a javaslat előírta, hogy minden két bizottsági tag után kerületenként egy póttag választandó. Az összes póttag választására – ez a rendelkezés már nem követte az 1872. évi XXXVI. tc.-t, de az 1920. évi IX. tc. előírásait sem – háromévenként kerül sor (9. §).

A törvényhatósági bizottság tagjait a javaslat szerint választókerületenként közvetlenül, titkosan, az arányos képviseleti rendszer választják. Minden választókerületben egységesen tíz rendes bizottsági tagot és öt póttagot választanak. A pártokat az egyes választókerületekben a reájuk – azaz a pártlajstromukra – leadott szavazatok arányában illeti a megbízatás. A választókerületi beosztást illetően a javaslat szakított az 1920. évi IX. tc. azon rendelkezésével, amely a főváros közigazgatási kerületeit – szám szerint tízet – tette választókerületekké. A törvényhatósági választókerületek a törvényjavaslat szerint – hivatkozással az 1913. évi XIV. tc.-re – azonosak az országgyűlési képviselői választókerületekkel (10. §). A törvényjavaslat által hivatkozott 1913. évi XIV. tc. 21. §-a elrendelte, hogy a választókerületek és székhelyük megállapításáról külön törvény fog rendelkezni. Az országgyűlés a következő évben fogadta el az 1914. évi XV. tc.-t, amely a fővárosban 22 választókerület alakítását rendelte el. A budapesti választókerületi beosztást az 1914. évi XV. tc.-t végrehajtó 55 000/1914. BM. sz. körrendelet állapította meg. Az ennek alapján kialakított rendszert egyetlen alkalommal, az 1922. évi nemzetgyűlési választások idején tekintették irányadónak.⁸² Mindazonáltal az 1914-es választókerületi beosztást az országgyűlési képviselőválasztásokra – nem pedig a községi választásokra – készítették. Végeredményben tehát a Rakovszky-féle törvényjavaslat szerint a fővárosi törvényhatósági bizottság 220 választott tagját 22 választókerületben választják meg. E választókerületi beosztás legkevésbé a Keresztény Községi Párt érdekeit szolgálta.

A törvényhatósági bizottsági választásokat a javaslat szerint jelölés előzte meg; jelölteket legalább ezer választó ajánlhat, akik az ajánló íveket a hatóság megbízottja előtt kötelesek lennének aláírni. A javaslat rögzítette, hogy az ajánló ív aláíróit – súlyosan megsértve a választás titkosságának elvét – az illető lajstromra leszavazottnak kell tekinteni.

*

A közigazgatási bizottság a fenti rendelkezéseket lényegesen módosította. A legszembetűnőbb változás a választókerületi beosztásra irányult, hiszen a közigazgatási bizottság utóbb a Keresztény Községi Párt által preferált – az 1920. évi IX. tc.-ben érvényesülő – koncepciónak megfelelően a főváros közigazgatási kerületeit tette meg választókerületekké.

A belügyminiszteri előterjesztés közigazgatási bizottságon belüli megbuktatása több okra is visszavezethető. Bethlen miniszterelnök nyilvánvalóvá tette, hogy bizonyos kérdéseket, így a választókerületi beosztást, nem tekint pártkérdésnek, azaz lelkiismereti szavazással dönthetik el a Keresztény Községi Párthoz is kötődő egységes párti képviselők az előterjesztés sorsát. A közigazgatási kerületekhez, mint leendő választókerületekhez ragaszkodó Wolff-pártiak néhány

⁸² Az 1913-as és az 1922-es fővárosi helyzet közötti különbségeket érzékelteti, hogy míg 1913-ban mintegy 130000 budapesti lakosnak volt választójoga, addig 1922-ben – az 1919-es 464000-es számra tekintettel – 352000 fő rendelkezett választójoggal.

egységes párti képviselőn – közöttük a közigazgatási bizottság elnökén – kívül váratlan taktikai szövetségest találtak a szociáldemokrata képviselők személyében, akik szintén úgy vélték, hogy a törvényhatósági választások alkalmával számukra is eredményesebb lehet a közigazgatási kerületek preferálása.⁸³ A közigazgatási bizottságban nemcsak a kereszténypárti Csilléry András, hanem a szociáldemokrata Farkas István is azt indítványozta, hogy a közigazgatási kerületekkel essenek egybe a választókerületek (igaz, a mandátumok elosztásában már eltérő álláspontot képviseltek).⁸⁴ A közigazgatási bizottság egységes párti elnöke, Putnoky Móric „ügydöntő” szavazatával megbuktatták Rakovszky belügyminiszter elgondolását. Az egységes párti képviselők „átszavazását” utóbb azzal magyarázták, hogy félreértették a miniszterelnök vélemény szabadságra irányuló engedményét, hiszen az a törvényjavaslat plenáris, nem pedig közigazgatási bizottsági tárgyalására vonatkozott.⁸⁵

A nemzetgyűlés közigazgatási bizottságának pártfegyelem ellen vétő elnöke, Putnoky Móric lemondott tisztségéről,⁸⁶ ám – felidézve Kozma Miklós egykorú helyzetértékelését – „a pártban magában nagyobb vihart ez az esemény nem keltett, annál inkább kihasználta a baloldali sajtó”.⁸⁷ A Keresztény Községi Párt mindenestre – miként a javaslat nemzetgyűlési tárgyalásán egyértelművé vált – kérés életű taktikai győzelmet aratott. A kudarcon okuló egységes párt ugyanis pártkérdéssé tette, hogy a választókerületi beosztást a kormánypárti képviselők a nemzetgyűlési vitán az eredeti elgondolás szerint támogassák, ugyanakkor a nemzeti demokraták által utóbb meggyőzött szociáldemokraták is hátat fordítottak korábbi taktikai szövetségesüknek.

Törölték viszont azt a rendelkezést, miszerint az ajánló ív aláíróját az illető lajstromra leszavazottnak kell tekinteni.⁸⁸ A polgári demokrata ellenzék nevében Bródy Ernő már a törvényjavaslat ismertté válásakor „szörnyeteg gondolatnak” minősítette a titkosság elvét kétségkívül semmibe vevő elgondolást.⁸⁹ A közigazgatási bizottság többsége utóbb – nyilván az ellenzéknek nyújtandó gesztus gyanánt – osztotta ezt az aggodalmat.

Nem tudtak azonban dűlőre jutni az egyes választókerületek közt felosztandó törvényhatósági bizottsági tagok számát illetően, hiszen egyetlen módosító indítvány sem kapott többséget a közigazgatási bizottságban.⁹⁰ Ennek következtében a törvényjavaslat – ebben a tekintetben egyedülálló módon – állásfoglalás nélkül került a nemzetgyűlés plénuma elé.

IV. 6. A törvényhatósági bizottság feloszlata; a belügyminiszter felügyeleti jogköre

A törvényjavaslat teljességgel újrászabályozta a törvényhatósági bizottság feloszlata

83 Az új választójog nem oldja meg a többség problémáját. Fővárosi Hírlap, 1924. november 19. (E cikk utalt vissza a kereszténypárt és a szociáldemokrata párt korábbi taktikai szövetségére).

84 A közigazgatási bizottság a tíz választókerület mellett. Budapesti Hírlap, 1924. május 31.

85 Az ellenzékkel szavazott kormánypártiak. Budapesti Hírlap, 1924. június 1.

86 Lemondott a közigazgatási bizottság elnöke. Budapesti Hírlap, 1924. június 4.

87 8. számú helyzetjelentés. 1924. június 12. In: MOL. K. 429. Kozma Miklós iratok. Filmtár. 48423. tekeres.

88 485. szám. A közigazgatási bizottság jelentése „a székesfőváros törvényhatósági bizottságának újjászervezéséről” szóló törvényjavaslat tárgyában. In: Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai XI. kötet. Bp., Pesti Könyomda Rt., 1924. 209.

89 A demokratikus pártok nem vesznek részt a községi választásokon. Fővárosi Hírlap, 1924. január 2.

90 485. szám. A közigazgatási bizottság jelentése „a székesfőváros törvényhatósági bizottságának újjászervezéséről” szóló törvényjavaslat tárgyában. In: Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai XI. kötet. Bp., Pesti Könyomda Rt., 1924. 209.

irányadó körülményeket. Az 1920. évi IX. tc. még az alábbi jogcímek megléte esetén helyezte kilátásba a törvényhatósági bizottság feloszlását: a belügyminiszter a főpolgármester (kormánybiztos) előterjesztésére, vagy meghallgatásával a törvényhatósági bizottságot feloszlathatja, ha a törvényhatósági bizottság olyan eljárást tanúsít, amely az állam érdekét, vagy a székesfőváros jólétét veszélyezteti, vagy a közigazgatás eredményes működését kizárja. A Rakovszky-féle javaslat három jogcímet különböztetett meg (19. §). A főpolgármester előterjesztésére, vagy meghallgatása után a belügyminiszter feloszlathatta a törvényhatósági bizottságot, amennyiben

1. törvénnyel, vagy törvényes rendelettel szembehelyezkedik;
2. felettes hatóság törvényes intézkedéseinek végrehajtását jogellenesen megtagadja;
3. tartósan munkaképtelenné válik.

E kritériumok szó szerint szerepeltek a belügyi kormányzat törvényhatósági bizottság újjászervezéséről szóló zátonyra futott javaslataiban. Míg az első fordulat gyakorlatilag az objektív felelősség alapján állott – hiszen a törvénnyel, vagy törvényes rendelettel való szembehelyezkedést vétkességre tekintet nélkül állapította meg –, addig a második fordulat a jogellenesség formula alkalmazásával lényegében a szubjektív vétkesség kritériumát fogalmazta meg. Aktív mérlegelési jogkört biztosított ugyanakkor a belügyminiszter számára a harmadik esetkörben, hiszen a tartós munkaképtelenség megállapítását a felettes hatóság diszkrecionális jogkörébe utalta.

A törvényjavaslat előírta, hogy a belügyminiszter haladéktalanul köteles a Budapesti Közlöny-ben közzétenni, valamint a képviselőházban (nemzetgyűlésben) bejelenteni a feloszlátás tényét. A feloszlátott törvényhatósági bizottság ugyanakkor – a korábbi szabályozástól eltérően – a feloszlátás közzétételétől számított 15 napon belül panasszal fordulhatott a Közigazgatási Bírósághoz. A panaszjog általános korlátját jelentette, hogy azt csak a törvényhatósági bizottság tagjainak legalább a fele terjeszthette elő. A feloszlátás jogszerűségét a Közigazgatási Bíróság előtt megkérdőjelező panaszjog biztosítása mindenesetre garanciális újdonsága a javaslatnak.

A törvényhatósági bizottság feloszlátása esetén ugyanakkor a főpolgármesteri megbíztatás is megszűnik – hiszen miként az indokolás kiemelte, a főpolgármestert végső soron az autonómia választja –, s feladatköre a kormánybiztosra száll át. Az új törvényhatósági választásokat pedig a legutolsó végérvényesen megállapított választói névjegyzék alapján, két hónapon belül kell megtartani. Ez az intézkedés a feloszlátás esetén bekövetkező ex-lex állapot időtartamát kívánta törvényi keretek közé szorítani.

Amennyiben azonban a törvényhatósági bizottság feloszlátása egy éven belül ismételtlen szükségessé válna, az új választást két hónapnál hosszabb időre – legfeljebb azonban egy esztendőre – el lehet halasztani. E rendkívüli eset tette lehetővé, hogy az ex-lex állapot akár 12 hónapig is tartson.

A törvényhatósági bizottság feloszlátásakor a közigazgatási bizottság, az igazoló választmány, továbbá a kerületi választmányok – az új bizottságok, illetve választmányok megalakulásáig – változatlan összetételben működnek.

Az új választás megtartásáig a törvényhatósági bizottság hatáskörébe tartozó „halaszthatatlan” ügyekben a kormánybiztos elnöktele alatt működő (hivatalnok) tanács határoz (egy-egy főtisztviselő kinevezése, továbbá az új adók kivetésének joga kivételével).

A törvényjavaslat a belügyminiszter főfelügyeleti jogosítványai körében kiemelte – ami lényegében megegyezett az eddigi szabályozással –, hogy a főváros közigazgatási és gazdasági működését saját kiküldött közegei, vagy szakértői által bármikor megvizsgálhatja (20. §). A

javaslat újdonsága, hogy a gazdasági működés megvizsgálásának joga mindazon vagyontárgyakra, közüzemekre, közérdekű vállalatokra is kiterjedhetett, amelyekben a fővárosnak jelentékenyebb vagyoni érdekeltsége volt. A belügyi ellenőrzést még abban az esetben is lehetővé tette a javaslat, ha a kezelést más jogalany – azaz nem maga a főváros, hanem pl. a bérlő – látta el. A felügyelet behatöbb biztosítását – azaz az autonómia működésének további intézményes ellenőrzését – az indokolás a közvagyon érdekeinek megóvásával támasztotta alá.⁹¹

A fővárosi törvényhatósági bizottság feloszlásának újraszabályozása, valamint a főváros működése feletti kormányzati felügyelet intézményes kiszélesítése tovább mélyítette a fővárosi törvényhatósági autonómia és a többi – városi, vármegyei – autonómia között 1920 óta tátongó közjogi szakadékot.

*

A közigazgatási bizottság szerény engedményekkel módosította a törvényhatósági bizottság feloszlása esetén irányadó rendelkezéseket. A liberális ellenzéki Ugron Gábor – Bethlen István által is támogatott – indítványára a törvényhatósági bizottság feloszlása ellen a volt törvényhatósági bizottsági tagoknak immáron nem a fele, hanem már az egyharmada is panasszal fordulhatott a Közigazgatási Bírósághoz.⁹² A változtatás a korszak kiegyenlített – ám a polgári baloldalnak és a szociáldemokratáknak együttesen kedvező – fővárosi pártpolitikai erővonalaira tekintettel lényegében annyit jelentett, hogy panaszjogával a közgyűlés kisebbsége elvileg önállóan élhetett. Az ismételten feloszlott törvényhatósági bizottság újraválasztása ugyanakkor – szemben a törvényjavaslatban foglalt 12 hónappal – a közigazgatási bizottság szövegezésében legfeljebb hat hónapig halasztható el.

A belügyminisztert viszont főfelügyeleti jogánál fogva – a törvényjavaslatban biztosított vizsgálati jogosultságon kívül – intézkedési hatáskörrel is felruházták. Mindazonáltal a közigazgatási bizottság hangsúlyozta, hogy e rendelkezés nem terjeszti ki a belügyminiszter felügyeleti jogkörét.⁹³ Egy új bekezdéssel bővült a főfelügyeleti jogot szabályozó szakasz, amennyiben deklarálták, hogy az e szakaszban foglalt rendelkezések nem érintik az 1924. évi IV. tc. – azaz a szanálási törvény – 4. §-a intézkedéseit. A szanálási törvény 4. §-a ugyanis felhatalmazta a kormányt, hogy amennyiben a törvény végrehajtása során az derülne ki, hogy az abban foglalt rendelkezések nem elegendőek arra, hogy az államháztartás egyensúlyát a pénzügyi tervezetben megállapított időtartam alatt elérjék, a kormány pótlólag olyan intézkedéseket tehet meg – akár a kiadások apasztásával, akár a bevételek fokozásával –, amelyekhez előzetesen nem kell a törvényhozáshoz fordulnia. Az elnyert felhatalmazással a kormány utóbb a főváros adminisztrációját – ennek következtében autonómiáját – is megkurtította.

*

A közigazgatási bizottság tárgyalásai során került a törvényjavaslatba az a rendelkezés, miszerint a törvényhozás jóváhagyólag tudomásul veszi, hogy a kormány az 1923. december 31-én beállott „kényszerhelyzetben” az önkormányzati működés folytonosságáról rendelet útján gondoskodott (22. §)⁹⁴ Ezzel a kormány válláról lényegében lekerült a törvényjavaslat

91 345. számú törvényjavaslat a székesfővárosi törvényhatósági bizottság újjászervezéséről. In: Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai VIII. kötet. Bp., Pesti Könyomda Rt., 1924. 198.

92 485. szám. A közigazgatási bizottság jelentése „a székesfőváros törvényhatósági bizottságának újjászervezéséről” szóló törvényjavaslat tárgyában. In: Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai XI. kötet. Bp., Pesti Könyomda Rt., 1924. 209.

93 Uo. 210.

94 Uo. 218.

késedelmes benyújtása – és az ennek következtében beálló ex-lex helyzet – miatti felelősség.

V. A törvényjavaslat a nemzetgyűlés plénuma előtt

V. 1. Az általános vita

A fővárosi törvényhatósági bizottság újjászervezéséről szóló törvényjavaslat nemzetgyűlési vitájára az 1925. július 2-a és december 15-e közötti időszakban – 30 plenáris ülés alkalmával – került sor.⁹⁵ Miként a korábbiakban utaltunk rá, júliusban éppen csak megkezdődött a javaslat megvitatása. A kormány ugyan felvetette: amennyiben az ellenzék hajlandó gyorsított tempóban átengedni a szőnyegen lévő indemnitási javaslatot, a nyári szünet előtt törvénybe lehet iktatni a fővárosi javaslatot is.⁹⁶ Az indemnitási javaslat elhúzódása azonban megpecsételte a fővárosi törvény sorsát, hiszen a törvényhozás szünetelése miatt öszre húzódtak a tárgyalások. Az általános és a részletes vitában, a javaslat előadóján – F. Szabó Gézánn –, valamint Rakovszky Iván belügyminiszteren kívül 47 képviselő szólalt fel. A Keresztény Községi Párthoz is kötődő keresztény párti képviselők közül Csilléry András, Petrovácz Gyula, valamint Wolff Károly voltak aktívak a vitában. Az ellenzéki polgári demokraták részéről Bárczy István, Hegymegi-Kiss Pál és Vázsonyi Vilmos, míg a szociáldemokrata párt frakciójából Farkas István, Propper Sándor és Rothenstein Mór szólaltak fel több alkalommal. A törvényjavaslat nemzetgyűlési vitája arra is kitűnő alkalmat teremtett, hogy a honatyák a Keresztény Községi Párt három esztendő fővárosi egyeduralma mérlegét megvonják. Gyakorta nem is szólt másról a vita főárama, mint az iménti téma pertraktálásáról.

*

Kritikus észrevételek hangzottak el a törvényjavaslattal szemben az őszi időszakra áthúzódó általános vita során, mégpedig nemcsak a baloldali képviselők, hanem a keresztény ellenzék részéről is. Július eleji felszólalásában a szociáldemokrata Farkas István nyomatékkal hangsúlyozta, hogy a terítéken lévő törvényjavaslat a „legreakciósabb” mindazon törvények közül, amelyeket a nemzetgyűlés eddig tárgyalt, hiszen ez a javaslat az autonómia megszüntetését és eltemetését jelenti.⁹⁷ Kifogásolta a választójog szűkítését eredményező domicilium eredeti javaslathoz képest történt kiterjesztését, valamint a választói névjegyzék összeállításából s kiigazításából fakadó – a választói jogosultság megvonását eredményező – visszasságokat.⁹⁸ Nehezményezte, hogy a törvényhatósági bizottság összetétele révén a kinevezési rendszert honosítják meg az önkormányzati testületben, hiszen az nem egyéb, mint „lealjasítása a polgárságnak, az önkormányzatnak”.⁹⁹ Bírálatot illette a választókerületi beosztás eddigi aránytalanságait, amely megkülönböztette a privilegizált belső kerületeket, a nem-privilegizált külső kerületekkel szemben. A privilegizált kerületeknek ugyanis kisebb választói létszám mellett biztosítottak ugyanannyi mandátumot, mint a lényegesen több választóval rendelkező,

95 A törvényhozás előtti vitát röviden összefoglalja: Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Bp., Akadémiai Kiadó, 1976. 364-366.; Tarjányi Sándor: A fővárosi törvény és módosításai. Budapesti Történelmi Múzeum, Bp., 1972. 50-57.

96 Kompromisszum készül a fővárosi törvény gyors letárgyalásáról. Fővárosi Hírlap, 1924. június 18.

97 Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. XXV. kötet. Bp., Atheaneum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1924. 295. (1924. július 2).

98 Uo. 298.

99 Uo. 299.

nem-privilegizált kerületeknek.¹⁰⁰

A polgári liberális Hegymegi-Kiss Pál – az önkormányzati kérdések szakértője – kényszerűen állapította meg, hogy Rakovszky javaslatánál elsősorban „a pártszempont és az osztályérdek”, a „nevelés kapkodás”, valamint a mulasztás jelenségein kívül „a rabulisztikának egy különös faja” érvényesül. A javaslatnak ugyanis nem az a célja, hogy a főváros számára „egészséges, életképes” közigazgatási viszonyokat teremtsen – azaz megvalósítsa a fővárosi törvény régóta esedékes reformját –, hanem az, hogy miként lehet a főváros lakosságának akaratát megváltoztatva megakadályozni, hogy „a kispolgári társadalom” az önkormányzat sáncaiba vonulhasson be.¹⁰¹ Rámutatott arra, hogy az eredeti javaslat iránya és sorsa attól függően változott, hogy az egységes párt éppen melyik ellenzéki oldallal egyeztetett.¹⁰² Hegymegi-Kiss bírálta az államfői kinevezési rendszer bevezetését, a választókerületi beosztás körüli pártpolitikai szempontok előtérbe kerülését, valamint az érdekképviseleti rendszer azon fogyatékoságát, amely éppen a munkásrétegek képviseletét nem biztosította.¹⁰³ Kemény bírálatban részesítette a kormányzatot, hogy nem gondoskodott idejében a főváros törvényhatósági bizottságáról, hiszen tudnia kellett arról, hogy annak mandátuma 1923. december 31-én lejár. A kormány „suttymban”, a nemzetgyűlés tudta nélkül kiadott szükségrendeletben enyhített a törvénytelen helyzeten, amelyhez utóbb – a tárgyalás alatt álló törvényjavaslat révén – nem adhat utólagos felmentést a törvényhozás. „...ne alkossunk arra törvényt, hogy az alkotmányos alapjogokat szükségrendelettel meg lehet szüntetni”- figyelmeztette képviselőtársait.¹⁰⁴ Kiemelve a javaslat autonómia szempontjából támadható rendelkezéseit, arra a következtetésre jutott, miszerint a demokráciát és az önkormányzati szabadságot súlyosan sértő intézkedések miatt valamiféle „Potemkin-önkormányzati szervezet” fog létesülni a fővárosban.¹⁰⁵ A javaslat összességében az önkormányzati szabadságnak és a magyar demokráciának a „végső agóniáját” jelenti.¹⁰⁶

A nyári szünet előtt e két ellenzéki – a javaslatot természetesen elutasító – felszólalás hangzott el a nemzetgyűlés plenumán. A törvényhozás elnapolása miatt az ellenzék és a belügyminiszter kölcsönösen egymást vádolták a fővárosi javaslat tárgyalásának félbeszakadásáért. A szociáldemokrata Propper Sándor a kormánya és a kormánypártra hátrította a felelősséget a fővárosi ex-lex kitolódása miatt, míg a belügyminiszter az ellenzékét korholta a vita elhúzódságáért, hangsúlyozván, hogy akár négy nap is elegendő lehetett volna a fővárosi javaslat elfogadásához.¹⁰⁷

A fővárosi javaslat tárgyalásainak félbeszakadását a sajtó rezignáltan kommentálta. Nagy volt az érdektelenség a parlamentben – állapította meg a Fővárosi Hírlap szemleírója –, „csak az inspekciók virrasztottak”.¹⁰⁸ Kozma Miklós aktuális helyzetjelentése viszont a fejlemények dacára optimista kicsengésű volt, hiszen miután az őszi ülészak első tárgyalandó törvényjavaslata

100 Uo. 304.

101 Uo. 344. (1924. július 3.). Ugyancsak az elavult fővárosi törvény revízióját kérte számon felszólalásában Peidl Gyula (1924. október 15.), valamint Malasits Géza is (1924. október 15.).

102 Uo. 344-345. (1924. július 3.).

103 Uo. 345. Malasits Géza utóbb hiányolta, hogy a törvényhatósági bizottságba tagot delegáló testületek közül hiányzik a javaslatban a Magyarországi Szakszervezeti Tanács. Uo. XXVI. kötet. 207. (1924. október 15.)

104 Uo. XXV. kötet. 346.

105 Uo. XXV. kötet. 347. (1924. július 3.)

106 Uo. 349. (1924. július 3.).

107 Uo. 363-364. (1924. július 3.).

108 Krónika a fővárosi javaslat dicstelen kimúlásáról. Fővárosi Hírlap, 1924. július 9.

várhatóan a fővárosi lesz, „talán novemberben sor kerülhet a törvényhatósági választásra.”¹⁰⁹

A kormányt támogató, a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt „fél-ellenzékhez” – egyúttal a Keresztény Községi Párthoz – tartozó Buday Dezső volt az őszi ülészek első felszólalója, aki – jóllehet támogatásáról biztosította a javaslatot – bíráló észrevételeit sem hallgatta el. Fővárosi pártkötődésére tekintettel leginkább azt sérelmezte, hogy a kormányzat a fővárosi közigazgatási bizottság mandátumától eltérően nem hosszabbította meg a törvényhatósági bizottság megbízatását.¹¹⁰ Egyúttal a „szellemi arisztokrácia” érvényesülése jegyében üdvözölte, hogy a törvényhatósági bizottság számát „bizonyos kinevezések” által megnövelték.¹¹¹ A szociáldemokrata Saly Endre ugyanakkor arra hívta fel a figyelmet, hogy a javaslat egyetlen törvényhatósági bizottságon belül akarja egyesíteni a kétkamarás rendszert, hiszen annak nemcsak választott, hanem delegált és kinevezett tagjai is lesznek, ami viszont óhatatlanul a „klikk-uralom” kialakulásához vezet. Más felszólalókhöz hasonlóan Saly is akceptálta, hogy a fővárosi ügyosztályok vezetői, valamint a kerületi előljárók tanácskozási joggal tagjai lesznek a törvényhatósági bizottságnak, de számukra semmilyen körülmények között sem javasolta a szavazati jog biztosítását.¹¹² A szintén szociáldemokrata Rothenstein Mór pedig arra mutatott rá, hogy a kormányzatnak éppen a törvényen kívüli állapot elkerülése érdekében kellett volna idejében elkészítenie e mostani törvényjavaslatot, így a törvényhatósági bizottsági választásokat idejében meg lehetett volna tartani.¹¹³ Még ha a javaslat az általános, titkos választójog alapján is állna – mutatott rá Rothenstein –, a választói névjegyzék összeállítása, valamint a kormánynak legjobban megfelelő „választási geometria” törvénybe iktatása „illuzórikussá” teszi még a legszemben megalkotott választójogot is.¹¹⁴ A Budayhoz hasonlóan lojális „fél-ellenzéki” Petrovác Gyula – kimerítően méltatva a Keresztény Községi Párt három éves fővárosi uralma eredményeit¹¹⁵ –, hosszasan érvelt a közigazgatási bizottság által elfogadott módosítások mellett. Nem véletlenül, hiszen – miként erről beszámoltunk – a közigazgatási bizottság által elfogadott választókerületi beosztás nem a kormány, hanem a Keresztény Községi Párt felfogását tükrözte.

Annak érdekében, hogy a nemzetgyűlés plénuma szintén a közigazgatási kerületeket fogadja el választókerületekként, Petrovác arra utalt, hogy a kormányzat által támogatott 22 választókerületről szóló – még Tisza István miniszterelnöksége idején elfogadott – törvény egyedül a „liberalizmus” érdekeit szolgálta, aminek „hajánál fogva való előrántása” most is kizárólag a liberálisoknak és demokratáknak kedvezne.¹¹⁶ Számadatokkal kívánta alátámasztani, amennyiben a soron következő törvényhatósági választás nem a tíz, egyenlően dotált közigazgatási kerület,

109 9. számú helyzetjelentés. 1924. július 5. MOL. K. 429. Kozma Miklós iratok. Filmtár. 48423. tekeres.

110 Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. XXVI. kötet. Bp., Atheaneum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1924. Ugyanezt nehezményezte a keresztényszocialista Szabó József is. Uo. 319. (1924. október. 22.).

111 Uo. 7. (1924. október 7.).

112 Uo. 9. (1924. október 7.) Lásd még Peidl Károly felszólalását (1924. október. 15.). A szintén ellenzéki Klárik Ferenc az autonómia megsértésének tekintette, hogy a kormány – az ülési és tanácskozási jogon kívül – szavazati joggal is felruházta az érintett tisztviselőket. (Uo. 277. 1924. október 17.). A szociáldemokrata Reisinger Ferenc pedig azt javasolta, hogy kizárólag a választott tagoknak biztosítsanak szavazati jogot. (Uo. 490. 1924. október 30.).

113 Uo. 13. (1924. október 7.) A főváros törvényen kívüli állapotba jutása miatt hasonló – a kormányt elmarasztaló – véleményt fogalmazott meg Eöri-Szabó Dezső. Uo. 127. (1924. október 9.).

114 Uo. 17. (1924. október 7.).

115 A törvényjavaslat általános vitáján felszólaló Wolff Károly szintén a Keresztény Községi Párt fővárosi regnálásával, illetve az azokat érintő kritikai észrevételekkel foglalkozott. Uo. 245. skk. (1924. október 16.).

116 Uo. 53. (1924. október 8.).

hanem a kormány koncepciója szerint történne, úgy – egyetlen antiszemita felhangú példával illusztrálva – az erzsébetvárosi „bevándorolt” lakosság lényegesen több mandátumhoz jut a belvárosi „törzslakosság”-hoz képest. Márpedig ezt olyan „vérlázító igazságtalanságnak” tartaná, amely az 1872-es törvény virilizmusához – pontosabban a virilisek vélelmezett túlhatalmához – történő visszatéréssel lenne egyenértékű.¹¹⁷ A szociáldemokrata Pikler Emil – erőteljesen vitatván a Keresztény Községi Párt fővárosi érdekeit¹¹⁸ –, a törvényjavaslat „reakciós” karakterét igyekezett szemléltetni. Rámutatott arra, hogy a lényegében hét esztendőre bővülő helyben lakási census a fővárosi munkás-, kereskedő- és iparos rétegeket – azaz a baloldali ellenzék szavazóbázisát – sújtja leginkább, míg a közhivatalnokokat és a nyugdíjasokat nem érinti.¹¹⁹ Álláspontja szerint aki arra érett, hogy nemzetgyűlési képviselőt válasszon, az arra is érett, hogy a fővárosi törvényhatósági bizottságba küldhesse a maga megbízottját. Azaz ne legyen különbség a nemzetgyűlési és a törvényhatósági választójog között. A fővárosi törvényhatósági választójog szűkítését ugyanakkor azzal a kormányzati félelemmel magyarázta, nehogy megismétlődhessék a fővárosi törvényhatósági választások alkalmával a szociáldemokrata párt nemzetgyűlési választásokon elért sikere.¹²⁰

A javaslatot az általános vita alapjául elfogadó liberális ellenzéki Rassay Károly (a késedelmes beterjesztésre keresve választ) arra mutatott rá, hogy – mintegy hú keresztmetszetét mutatva az akkori kormányzati rendszer fogyatékoságainak – a hatalmon lévők „irtóznak” az alkotmányos berendezkedéstől, ami természetesen kedvezőtlen hatást gyakorol a hatalmon kívül lévők alkotmányos megoldásokba vetett bizalmára is.¹²¹ Éles szavakkal bírálta ugyanakkor a „pártpolitikai inficiáltságban” szenvedő javaslat választójogi rendelkezéseit, amelyek az indokolatlan censusok révén potenciális választók – különösen az ipari munkásság – tíz- és tízezeit fosztja meg a választói jogosultságtól, miként hasonló következménnyel jár a választói névjegyzék összeállítása, illetve kiigazítása is.¹²² Kifogásolta, hogy az egységes párt a fővárosban a kormánybiztos égisze alatt „pártot toboroz”, mert ez a kívánt tisztulási folyamatot nem fogja előmozdítani, csak hátráltatni.¹²³ Meggyőződése szerint a „gyűlölet politikáját” hirdető s gyakorló fővárosi Wolff-rezsimmel szemben Budapest polgársága ismételen „úrrá fogja tenni” a szabadelvű és demokratikus gondolatot, mert egyedül ennek a gondolatnak van történeti igazolhatósága, ugyanakkor kizárólag ettől az alkotó erők összefogására serkentő gondolattól remélhető, hogy a főváros a jövőben is betölti azt a pozíciót, amelyet történelmi hivatása jelölt ki számára.¹²⁴

A kormányt támogató keresztényszocialista Szabó József – aki egyúttal Keresztény Községi Párti városatyja is volt – arra hivatkozással, hogy a fővárosi törvényhatósági bizottság tagjai kötelesek kapcsolatot tartani a kerületi polgársággal – márpedig e kapcsolattartás legkézenfekvőbb színtere a kerületi előljárásság –, a közigazgatási kerületek választókerületekké tétele mellett

117 Uo. 54. (1924. október 8.).

118 Lásd még Malasits Géza felszólalását. Uo. 201. skk. (1924. október 15.), valamint Kabók Lajos (okt. 17. 278. skk.).

119 Uo. 169. (1924. október 14.). Várnai Dániel mintegy 40.000-re taksálta azok számát, akik a hatévi helyben lakási census következtében elvesztik választójogukat. Uo. 262. 1924. október 16.).

120 Uo. 172. (1924. október 14.).

121 Uo. 292-293. (1924. október 21.).

122 Uo. 293-295.

123 Uo. 297-297.

124 Uo. 300-301.

foglalt állást. A maga részéről ugyanakkor pártfogolta a szociáldemokraták azon kívánságát, miszerint a törvényhatósági bizottságba nevezék ki a szakszervezeti tanács delegáltját, ám ebben az esetben ugyanezt a jogot kérte biztosítani a keresztény szakszervezeti tanács számára is.¹²⁵

Nemzetgyűlési felszólalásában Kéthly Anna szociáldemokrata párttársaihoz hasonlóan kimerítően bírálta a fővárosi városháza elmúlt esztendő alatti politikáját és városigazgatási gyakorlatát. A terítéken fekvő javaslatról ugyanakkor azt a véleményt fogalmazta meg, hogy annak szándéka és célja nem lehet egyéb, mint a városházi „kurzus” stabilizálása. Ezt a törvényhatósági bizottság összetételével támasztotta alá, amely kitűnően alkalmas arra, hogy a 67 „kinevezett” tag révén a „kurzus” végeredményben „majorizálhassa” a szabadelvű polgári és munkásszavazatokat, azaz megváltoztassa a választások végeredményét.¹²⁶

A nemzeti demokraták veterán vezéregyénisége, Vázsonyi Vilmos arra mutatott rá, hogy közigazgatási reform helyett a kormány csupán olyan szervezeti javaslattal állt elő, amely nem szolgálja a fővárosi közigazgatás javítását. Felidézve az 1920. évi IX. tc. szellemiségét, a plurális választójog veszélyére hívta fel a figyelmet, hiszen a választókerületekké előlépő közigazgatási kerületek egymástól lényegesen eltérő számú választópolgárral rendelkeznek, igaz, a közigazgatási bizottság nyitva hagyta a kérdést, hogy az egyes választókerületek hány mandátumra számíthatnak, aminek következtében még elkerülhető a plurális választójog törvénybe iktatása.¹²⁷ A törvényhatósági bizottságba kinevezendő bizottsági tagok magas létszáma azonban elméletileg lehetetlenné teheti, hogy a szavazók akarata érvényesüljön.¹²⁸ Az általános választójog elkötelezett híveként „teljesen hasznavehetetlenek” minősítette a javaslat választójogi rendelkezéseit, vonatkozzon ez akár a domiciliumra, akár a választói névjegyzék összeállítására.¹²⁹ Megítélése szerint a javaslat egyetlen újítása a törvényhatósági közgyűlés magyar törvényhatósági jogban eddig ismeretlen feloszlása, amely azonban nem az autonómia, hanem a kormányhatalom erősítését szolgálja.¹³⁰ E megállapítás – tudvalevően – tévedésen alapult, hiszen a főváros törvényhatósági bizottságának feloszlását már az 1920. évi IX. tc. lehetővé tette.

A fajvédő Kiss Menyhért sem fogadta el a javaslatot, mert nem látta biztosítottnak benne a „keresztény demokrácia” érdekeit megtettesítő intézményeket.¹³¹ Beszédében felidézte azt a korszakot, amelynek során megítélése szerint „kozmpolitává”, „ateistává” és „magyartalanná” vált a magyar főváros. Minderre tekintettel Kiss egyfajta közjogi „corpus separatum”-ként tekintett Budapestre, amelynek vonatkozásában – de csakis a főváros esetében – a „galíciai” bevándorlás miatt elfogadhatónak találta a választójog szűkítéseként a hatévi helyben lakás kikötését.¹³² A belügyminiszter számára biztosított feloszlási jogot ugyanakkor az autonómiát

125 Uo. 318-319. (1924. október 22.).

126 Uo. 323. (1924. október 22.). Párttársa, Propper Sándor felszólalásában egyenesen azt javasolta, hogy a törvényjavaslat címét az alábbiak szerint kellene módosítani: törvényjavaslat „a székesfővárosi kurzusuralom konzerválásáról és biztosításáról”. (1924. október 28. 421.).

127 Uo. 367-368. (1924. október 23.).

128 Uo. 368. Vele szemben viszont a kormánypárti Viczián István azt hangsúlyozta, hogy csupán 30 kinevezett tagja lesz a törvényhatósági bizottságnak. (Október 24. 401.).

129 Uo. 369-371.

130 Uo. 372. (1924. október 23.).

131 Uo. 395. (1924. október 24.).

132 Uo. 393.

túlontúl veszélyeztető mivolta miatt nem támogatta, bár „a magyar nép és magyar nemzet fennmaradása” felett „éberem” örökdő belügyminiszter számára akár még helyénvaló is lehet e jog garantálása.¹³³ Propper Sándor arra hívta fel a figyelmet, amennyiben az a kormány célja a törvényjavaslattal, hogy csökkentse a szavazók számát, továbbá a kormány „minden lehető és lehetetlen módszerrel és eszközzel irtani akarja a szavazókat” s lehetetlenné akarja tenni a „közakarát” megnyilvánulását, akkor a szociáldemokrata párt meggondolja, hogy „legalitást” biztosítson a maga részéről ehhez a törvényhez, egyúttal a községi választásokon sem fog részt venni.¹³⁴ A fővárosi mérsékelt liberális körökhöz tartozó Heinrich Ferenc hangsúlyozta, hogy némi korrekciókkal – a 22 választókerület egyaránt 12-12 bizottsági tagot válasszon – elfogadja a kormány előterjesztését.¹³⁵ Reményét fejezte ki, hogy a főváros közgyűlésébe nemcsak a „régmúlt idők érdemesei”, hanem „a közelmúltnak megenyhült felfogású, érdemes emberei” is bekerülnek majd, akik „a nemzeti érzésű, derék fiatal erőekkel” az országot és a főváros jövőjéért önzetlenül fognak majd dolgozni.¹³⁶ Heinrich tehát – a bethleni politika sugallatára – retorikai gesztust gyakorolt az 1918-ban letűnt liberális városvezetés exponensei és a közelmúltban „megenyhült” Wolff-párti politikusok felé.

A polgári demokrata Pakots József – másokkal egyetértésben – azon az állásponton volt, hogy „kardinális” hibája az általa természetesen el nem fogadható törvényjavaslatnak, miszerint nem magát a törvényhatóságot, hanem csupán a törvényhatósági bizottságot kívánja újjászervezni, holott az 1872. évi XXXVI. tc. intézményei szerint már nem lehet a főváros közigazgatási és gazdasági ügyeit intézni.¹³⁷ A jogegyenlőség szempontjait szem előtt tartó bíráló négy területre – az önkormányzatra, a kerületi beosztásra, a domiciliumra, valamint a választói névjegyzékre – összpontosított. Az önkormányzat – mutatott rá – a közönség akaratának megnyilvánulását jelenti, vagyis azt, hogy „a társadalom saját magát kormányozza a maga választotta testület útján.” Ennek az elvnek a kijátszását jelzi a javaslatba – a törvényhatósági bizottság összetétele révén – becsempészett, igen karakteres kinevezési rendszer.¹³⁸ A hatévi domicilium kérdésében Pakots – a községi illetőség és a községi választójog összefüggésében – az 1886. évi XXII. tc., azaz a községi törvény rendelkezéseire rámutatva állapította meg, hogy amíg egy községi lakos már két év után részt vehet a közügyek intézésében, addig egy budapesti polgárnak erre a javaslat értelmében hat esztendeig várnia kell.¹³⁹ A választókerületi beosztásból fakadó igazságtalanságok csak úgy küszöbölhetők ki a javaslatból, ha bizonyos, nagyobb választói létszámmal rendelkező kerületek több mandátumhoz jutnak.¹⁴⁰ A választói névjegyzék összeállítása körüli anomáliák kapcsán arra utalt, hogy a fővárosi „kihagyottak nevei rendszerint olyan nevek, hogy abból jogosan lehet következtetni az illetők felekezeti viszonyaira”. A városháza urai tehát „felekezeti mérlegre” tették a választói névjegyzék összeállítását, s a főváros lakosságának egy igen produktív, adófizető rétegét felekezeti alapon fosztották meg attól a lehetőségtől, hogy a város ügyeinek intézésében részt vegyen.¹⁴¹

133 Uo. 394.

134 Uo. 428. (1924. október 28.).

135 Uo. 438. (1924. október 29.).

136 Uo. 439.

137 Uo. 440.

138 Uo. 440.

139 Uo. 442.

140 Uo. 443.

141 Uo. 443.

Az általános vitán elhangzott észrevételekre Rakovszky Iván röviden reflektált. A belügyminiszter hangsúlyozta, hogy a magyar törvényhatósági életben meghonosodott tradícióval szemben – amely hagyomány szerint a törvényhatóságok politikával is foglalkoznak – a törvényjavaslat arra irányult, hogy a közgyűléstől „a túlzó politikai jelszavak”, valamint „a szélsőséges politikai irányok” lehetőleg távol maradjanak.¹⁴² A kormány törekvése azt célozta, hogy a törvényhatóság elsődlegesen az autonómia „életbevágó” – közigazgatási, gazdasági, szociális és kulturális – feladataival foglalkozhasson. Rakovszky – az utókor számára némiképp meglepő módon – éppen azokat a primer közigazgatási szempontokat emelte ki, amelyek teljességgel kimaradtak az általa jegyzett javaslatból, igaz, az általános vita alkalmával szinte valamennyi oldal részéről felvetődtek. Beszéde nemcsak a közigazgatás divatos egyszerűsítésének kérdését érintette, hanem részletesen foglalkozott az autonómiára – így a főváros önkormányzatára – váró gazdasági (közüzemi), szociális és pénzügyi feladatokkal. Méltányosan emlékezett viszont meg mindazokról a várospolitikusokról, akik a háború előtt a főváros anyagi ügyeit „vitték”, ám azokról is, akik a háború utáni években foglalkoztak a felmerülő nehézségek megoldásával, hangsúlyozván, valamennyien „becsületos szándékkal” intézték a rájuk háruló feladatokat.¹⁴³

A javaslatra áttérve, Rakovszky igyekezett elhárítani magától a késedelmes betérjesztés miatti felelősséget, hangsúlyozván, nem rajta, hanem a nemzetgyűlés munkarendjén múlott, hogy nem került idejében a plénum elé a javaslat.¹⁴⁴ Arra a kritikai megjegyzésre, miszerint előterjesztése nem „szerves javaslat” (azaz nem átfogó közigazgatási reform) azzal replikázott, hogy – miután a közvélemény kellőképp nincs felkészítve erre – eleve nem is készült annak.¹⁴⁵ A legtöbb bírálat az általános vitán a törvényjavaslat antidemokratikus intézkedéseit érintette, amely kapcsán Rakovszky leszögezte, eleve nem állt szándékukban „radikális” javaslatot előterjeszteni. Kiemelte, hogy a kormányzat „kénytelen”, egyúttal „köteles” a főváros „hajóját” olyan irányba vezetni, hogy „ez az irány összhangzatos legyen az egész ország lelkének az irányával”.¹⁴⁶ Azaz, lefordítva a belügyminiszter szavait, a fővárosi törvényhatósági bizottság lehetőség szerint kövesse a kormány politikai irányvonalát. A belügyminiszter külföldi példára hivatkozva vette védelmébe a javaslat választójogi rendelkezéseit, mindenekelőtt az országos és a helyhatósági választójog megkülönböztetését. A helyben lakási cenzust a „legigazságosabb” jelzővel illette, hiszen nem társadalmi állás, foglalkozás, vagy vagyon szerint különbözteti meg a választókat, hanem egy „autonóm, élettel szorosan összefüggő”, értelmi és érzelmi” szempont alapján.¹⁴⁷ Rassay felszólalására reagálván határozottan cáfolta – az amúgy mindenki számára nyilvánvaló – tény, miszerint a kormány, illetve az egységes párt a fővárosban pártot alapítana. A kormánynak és az egységes pártnak ez nem áll szándékában – állította a belügyminiszter –, csupán örömmel konstatálják, ha a fővárosi választásokon olyan párt is indul, amely nem látja szívesen „a politikai szélsőségeket”, valamint „az osztályharc bevonulását” a fővárosba, ellenben a békét és az alkotó munkát írja zászlajára.¹⁴⁸

E gondolatlanul zárult a törvényjavaslat (kétségkívül elhúzódó) általános vitája. Az általános vita kapcsán egyetlen szempontot szeretnénk felidézni, nevezetesen azt, hogy egymástól fényévnnyi

142 Uo. 491. (1924. október 30.).

143 Uo. 495.

144 Uo. 496.

145 Uo. 496.

146 Uo. 497.

147 Uo. 498.

148 Uo. 498-499.

távolságra lévő politikai pártok képviselői fogalmaztak meg formai szempontból egymáshoz közelítő nézeteket a terítéken lévő törvényjavaslatról, legjellemzőbben az önkormányzati autonómia védelmével kapcsolatban. Azzal ugyanis nemcsak a Keresztény Községi Párt, hanem a demokratikus ellenzék és a szociáldemokrata párt képviselői is tökéletesen tisztában voltak, hogy a mind erőteljesebben kibontakozó kormányzati centralizációval szemben a garanciákkal körülbástyázott autonómia jelenthet – már ameddig jelent – egyedüli közjogi védelmet.

V. 2. A részletes vita

Az általános vita elhúzódása egyéb tényezők mellett hozzájárult ahhoz, hogy illuzórikussá tegye Kozma Miklós novemberi törvényhatósági választásokban reménykedő, még a nyár folyamán lejegyzett óhaját. A fővárosi törvényhatósági bizottság újjászervezéséről szóló törvényjavaslat részletes vitája ugyanis csak 1924. november 5-én vette kezdetét, aminek következtében a törvényhatósági választásokra legkorábban a következő év első felében kerülhet sor.

A törvényjavaslat részletes vitája egyébként már a fővárosi törvényhatósági bizottság választott tagjainak létszámát is rögzítő I. § tárgyalásakor megakadt. E szakaszhoz ugyanis Rothenstein Mór azt a módosító indítványt fűzte, miszerint a törvényhatósági bizottság – szemben a közigazgatási bizottság által rögzített 250-nel – 220 választott tagból, valamint az ülési és tanácskozási joggal felruházott tisztviselőkből álljon. A kisebb létszámot azzal indokolta, hogy amennyiben az ország törvényhozásának „kétszáznegyvenegyhány” tagja van, úgy a fővárosi törvényhatósági bizottság létszáma se legyen ennél több. Miként arra az általános vitában rámutatott, a kinevezési rendszer csak akkor egyeztethető össze az autonómiával, ha a törvényhatósági bizottság kinevezett tisztviselő tagjait kizárólag ülési és tanácskozási jog illeti meg.¹⁴⁹ A módosító indítvány feletti határozathozatalt azonban Rakovszky Iván javaslatára a részletes vita végére halasztották, tehát akkorra, amikor már eldőlték a törvényhatósági bizottság összetételére vonatkozó kardinális kérdések.

Szinte egy teljes héten keresztül érkeztek viszont – ellenzéki és kormánytámogató oldalról egyaránt – a módosító indítványok a törvényhatósági választójogot szabályozó 2. §-hoz. A legtöbb indítvány a községi választók összeírásí évét megelőző hat esztendőben megállapított domiciliumra vonatkozott. Ezt egyáltalán nem tekinthetjük meglepőnek, hiszen már az általános vitán sok szóváltásra adtak okot e rendelkezéseket. Az alábbiakban a legmarkánsabb – a közigazgatási bizottság általi szövegezés enyhítésére, vagy szigorítására irányuló – módosító indítványok főbb szempontjait kívánjuk érzékeltetni.

A szociáldemokrata Várnai Dániel – akinek álláspontját utóbb párttársai, Peyer Károly, Propper Sándor és Pikler Emil is megerősítették – külföldi példákra hivatkozva a községi választók összeírását megelőző hat hónapban kívánta rögzíteni a domiciliumot.¹⁵⁰ Az ellenzéki demokratikus szövetség nevében viszont Nagy Vince – az egykori Károlyi-kormány belügyminisztere – a domicilium teljes törlésére tett előterjesztést.¹⁵¹ A kereszténypárti Csilléry András, hivatkozással a fővárosi lakosság fluktuációjára, valamint a bevándorolt „galíciai zsidósággal” szembeni óvintézkedés szükségességére – ez utóbbi megállapítás jogossága mellett Petrovác Gyula is

149 Uo. XXVII. kötet. 5-6. (1924. november 5.).

150 Uo. 6.

151 Uo. 8. Vázsonyi Vilmos módosító indítványai utóbb részben fedték Nagy Vince javaslatait, hiszen Vázsonyi is amellet érvelt, hogy – nem fogadva el kivételeket e szabályozás alól – a nemzetgyűlési és a törvényhatósági választójog kellékei között ne legyen különbség. Uo. 61. (1924. november 6.).

igyekezett érveket szolgáltatni¹⁵² –, a helyben lakási census tíz esztendőre történő felemelésére tett indítványt.¹⁵³ A nemzeti demokrata Bárczy István ugyanakkor arra hivatkozott, hogy miután a nemzetgyűlési választójoggal rendelkező polgárok már legalább két éve a fővárosban laknak, a leghelyesebb lenne teljességgel elhagyni a domicilium kikötését.¹⁵⁴ A keresztényszocialisták véleményét Haller József tolmácsolta. Álláspontjuk szerint az igazságtalanságok elkerülése érdekében minél kisebb időszakot kell felölelnie a domiciliumnak. A Keresztény Községi Párt által szorgalmazott tíz esztendei helyben lakás nemcsak a „galíciaiakat” sújtja – mutatott rá Haller –, hanem azokat is hátrányosan érintheti, akiket „a mai kivételes idők népvándorlása” ugyan a fővárosba sodort, de ide már magyar „lélek”-kel és magyar „szív”-vel érkeztek ide. Emiatt a keresztényszocialista párt ahhoz az állásponthoz áll közel, amely kétévi fővárosi helyben lakást kíván statuálni.¹⁵⁵

A világháború óta eltelt évek rendkívüli mobilitási viszonyaira, kényszerű lakóhely-változtatásaira tekintettel Hegyemegi-Kiss Pál azt a kiegészítő indítványt tette, hogy azokat a nemzetgyűlési választójoggal rendelkező fővárosi lakosokat is illesse meg a törvényhatósági választójog, akik az összeírást megelőző tíz éven belül megszakításokkal ugyan, de hat esztendőt a fővárosban töltöttek.¹⁵⁶ Rakovszky Iván belügyminiszter sem a domicilium csökkentésével – vagy teljes elhagyásával –, sem pedig annak kiterjesztésével nem azonosult. Míg az előbbi esetben nem állna rendelkezésre elegendő idő ahhoz, hogy a helyhatósági választásokon résztvevők „az illető helyi közülettel” kellő „értelmi és érzelmi” viszonyba kerüljenek, addig az utóbbi esetben azokat sújtaná a domicilium felemelése, akik a háború folytán voltak kénytelenek lakóhelyüket megváltoztatni.¹⁵⁷ A nemzetgyűlés végül 75:42 arányban a közigazgatási bizottság szövegezését fogadta el.¹⁵⁸ Eszerint törvényhatósági választójogot azok számára biztosítanak, akinek országgyűlési (nemzetgyűlési) választójoguk van, amennyiben a községi választók összeírását megelőzően hat év óta a fővárosban laknak, vagy ott lakással rendelkeznek.

A választott törvényhatósági bizottsági tagok megbízásának időtartamára, valamint a póttagokra irányuló előírásokat a nemzetgyűlés plénuma – némi stiláris módosításokkal – a közigazgatási bizottság szövegezése szerint fogadta el (9. §). Az általános vitához hasonlóan viszont elhúzódó polémia bontakozott ki a törvényhatósági bizottság választását szabályozó 10. § körül. A kormánypárt számára presztízskérdést jelentett az általuk beterjesztett módosító indítványok sorsa, hiszen a kormány álláspontját éppen e rendelkezések tekintetében szavazták le a közigazgatási bizottság ülésén. Az egységes párti Szabó Zoltán által benyújtott módosító indítványok elsősorban a választókerületek számára, területi beosztására, valamint az egyes választókerületek által választható bizottsági tagok létszámára vonatkoztak. A közigazgatási bizottság, mint emlékezetes, a főváros közigazgatási kerületeit tette választókerületekké. A

152 Petrovác kiemelte, hogy a domicilium felemelése lényegében a fővárosi „konzervatív törzslakosság” védelmét szolgálja a „bevándoroltakkal” szemben. Hangsúlyozta, nem akarják, hogy megismétlődjön az az eset, „amikor 23%-nyi zsidóság mellett Budapesten a 400 tagú képviselőtestületben 216 zsidó ült benne”. Javaslta a Monroe-elv átvételének szükségességét, mondván „Budapest a budapestieké”. Uo. 71-73. (1924. november 6.).

153 Uo. 9-10. (1924. november 5.). Csilléryvel vitatkozva Propper Sándor arra mutatott rá, hogy a Keresztény Községi Párt valójában nem is a „galíciaiakról” veszi el a választójogot, hanem „100. 000 keresztény munkást akarnak kinullálni a választójogból.” Uo. 52. (1924. november 6.).

154 Uo. 84., 88. (1924. november 7.).

155 Uo. 103. (1924. november 11.).

156 Uo. 105.

157 Uo. 106., 109.

158 Uo. 113.

Szabó Zoltán által beterjesztett módosítás az eredeti törvényjavaslat intenciójára emlékeztetett, amennyiben kimondta, hogy a törvényhatósági bizottsági tagok választása az 1914. évi XV. tc. alapján megállapított országgyűlési képviselőválasztó kerületek alapján – azaz 22 fővárosi választókerületben – esedékes.¹⁵⁹ Szabó indokolása szerint a főváros lakosságának népesedés és foglalkozási ágak szerinti elhelyezkedése olyan nagyfokú aránytalanságokat mutat, hogy a választók „valódi akaratát” ennél fogva nem tükrözné a közigazgatási kerületek szerint megtartott törvényhatósági bizottsági választás. A tíz közigazgatási kerületben történő választás ugyanakkor – miként állította – bizonyításra nem szoruló eltulodásokat eredményez „egyes polgári pártok rovására”.¹⁶⁰

Szabó Zoltán módosító indítványa némileg kiigazította az 1914. évi XV. tc. alapján – utóbb az 55 000/1914. BM. sz. körrendelet által – megállapított 22 fővárosi választókerület területi határait, ezen túl javaslatot tett az egyes választókerületek által választható törvényhatósági bizottsági tagok és póttagok számára.¹⁶¹ A törvényhatósági bizottsági tagok száma – ellentétben az eredeti törvényjavaslattal (10 rendes tag + 5 póttag) – nem egyenlő arányban oszlik meg az egyes választókerületek között, hiszen a nyolc „belső” választókerület több tagot választana a „külső” kerületekhez képest. Az 1922-es nemzetgyűlési választási eredményekből kiindulva az előadó a majdani törvényhatósági választások eredményét prognosztizálta, hangsúlyozva, hogy a keresztény pártok számára előnyökkel, a szociáldemokratákra nézve viszont hátrányokkal jár az általa javasolt területi és mandátumelosztási módosítás elfogadása. Azaz a választási aritmetika az egységes párt szempontjait tartotta szem előtt. Tekintettel arra, hogy ezt az igen aprólékos, a törvényjavaslat meritumát érintő javaslatot Szabó Zoltán kizárólag előszóban közölte képviselőtársaival – írásban nem állt rendelkezésre –, a felette való érdemi vitát annak kinyomtatásáig elhalasztották. A nemzetgyűlés másnapi ülésén foglalkoztak ismételten Szabó Zoltán módosító indítványával, amelyről elsőként Rothenstein Mór nyilvánított véleményt. A szociáldemokraták számára – hívta fel a figyelmet – nem a választókerületek száma, hanem a mandátumok arányos felosztása a perdöntő, márpedig az egységes párt módosítása a mandátumokat aránytalanul – azaz lélekszáma, illetve választói létszáma tekintet nélkül – osztotta fel a választókerületek között, ami viszont a plurális választójog intézményesülését jelenti. A módosítás elfogadása esetén – mutatott rá – „lesz olyan kerület, ahol kevesebb választó több bizottsági tagot választ, míg egy másik kerületben a választók sokaságára kevesebb bizottsági tag jut”.¹⁶²

A Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt módosító indítvánnyal szembeni állásfoglalását Petrovác Gyula tolmácsolta. Hangsúlyozta, a közigazgatási bizottság által támogatott tízkerületes beosztás nemcsak a „tradícióval” egyezik meg – ami formai szempontból kétségkívül megfelelt a valóságnak –, hanem ez a konstrukció áll a főváros „keresztény” lakosságának az érdekében is.¹⁶³ Petrovác kiemelte, a 22 választókerületre való áttérés nemcsak teljesen idegen a főváros autonómiájától, hanem „logikátlan” is.¹⁶⁴ Véleménye szerint – miként ez már az általános vitán is elhangzott a részéről – a kormánypárt által előterjesztett legújabb kerületi

159 Uo. 204. (1924. november 13.).

160 Uo. 204.

161 Uo. 204-205.

162 Uo. 213-214. (1924. november 14.). A szociáldemokrata párt nevében utóbb Farkas István nyújtott be javaslatot a 22 választókerület által választandó rendes és póttagok számára nézve. Uo. 222.

163 Uo. 215.

164 Uo. 215-216.

beosztási és mandátumelosztási javaslat „senki másnak érdekeit nem szolgálja, mint kizárólag a liberalizmusnak, vagyis a liberalizmust hordozó zsidóságnak érdekeit”. Azaz tévedésben volt a belügyminiszter akkor, amikor azzal érvelt, hogy ez a kerületi beosztás „a polgári gondolatot fogja a székesfővárosban érvényesíteni”.¹⁶⁵ Végső konklúzióként leszögezte, miszerint a javaslat „tulajdonképpen nem egyéb, mint támadás a keresztény Budapest ellen.” Fenntartásait hangoztatva a közigazgatási bizottság által elfogadott területi beosztáshoz azt a kiegészítést fűzte, miszerint minden kerület egyenlő számú bizottsági tagot válasszon.¹⁶⁶ Petrovácz lényegében a régi, 1920-ban elfogadott megoldáshoz – azaz a választókerületek fiktív egyenlőségéhez – kívánt visszatérni, igaz, a választható bizottsági tagok számára már nem tett javaslatot. Míg a keresztényszocialista Szabó József csatlakozott Petrovácz előterjesztéséhez, addig Csilléry András alternatív javaslatként a 22 választókerület alapján további területi kiigazításokat javasolt annak érdekében, hogy a „keresztény kerületek” kedvezőbb helyzetbe kerüljenek a „zsidó kerületekhez” képest. Csilléry módosításai azt eredményezték, hogy a választókerületek határai egybeestek a közigazgatási kerületek határaival.¹⁶⁷ A nemzeti demokrata Bárczy István arra hívta fel a figyelmet, hogy a legigazságosabb megoldás egy olyan lajstromos választás lehetne, „ahol az egész város egy lajstrommal szavazna”, ám a maga részéről támogatandónak tartaná, ha a 22 választókerület egyenlő számban választaná a törvényhatósági bizottság tagjait.¹⁶⁸ A szintén ellenzéki oldalról felszólaló Szakács Andor kifejezetten arra tett indítványt – amelyhez utóbb Hegymegi-Kiss is csatlakozott –, hogy a főváros egész területe egyetlen választókerületet alkosson, amelyben a választás az arányos képviseleti rendszer alapján történjék.¹⁶⁹

Rakovszky belügyminiszter, amint ez várható volt, a Szabó Zoltán féle – bölcsnek, okosnak és igazságosnak titulált – módosítás elfogadása mellett szólalt fel. Egyrészt a 22 választókerület tíz választókerülettel szembeni preferálása sokkal kisebb aránytalansággal és pluralitással jár, másfelől viszont kivitelezhetetlen a gyakorlatban a teljes arányosítás egy Budapesthez hasonló nagyvárosnál, hiszen ebben az esetben nem a választópolgárok, hanem „a pártvezérek és a közvélemény” jelöltjeit választják meg. A nemzetgyűlés 58:24 arányban a Csilléry András által kiegészített Szabó Zoltán-féle módosító indítványt fogadta el. A nemzetgyűlés tehát az 1914-ben megállapított – a nemzetgyűlés által utóbb területileg korrigált – 22 választókerületről szóló beosztást fogadta el. A választókerületek egyenlő dotálásával – azaz fiktív jogegyenlőségével – szemben a módosító indítványnak megfelelően a főváros belső választókerületeinek arányaiban több, külső választókerületeinek arányaiban kevesebb mandátumot juttattak, ami viszont további aránytalanságokat vetített elő.¹⁷⁰

A testületek és intézmények törvényhatósági bizottsági képviseléről rendelkező 13. §-

165 Uo. 219.

166 Uo. 220.

167 Uo. 223-224. Az ún. Tisztviselőtelep kerületi hovatartozása utóbb vita tárgyául szolgált, hiszen a nemzetgyűlés által elfogadott normaszöveg 10. § (2) bekezdése egyik fordulata egy józsefvárosi, egy további fordulata viszont már egy kőbányai választókerülethez sorolta. Noha az ellentmondást a nemzetgyűlés plénuma – házszabály-értelmezési vitával kombinálva – megtárgyalta, végül is kormányzói „kézirat” hatására korrigálta a nemzetgyűlés az ellentmondást.

168 Uo. 222-223. Propper Sándor lényegében ugyanezt az álláspontot képviselte, miszerint a főváros egyetlen nagy lajstromos kerületet alkotna, s a mandátumokat a választások után a pártokra leadott szavazatok arányában osztanák fel. Uo. 225-226.

169 Uo. 227.

170 Visszaemlékezésiben Harrer Ferenc mindenesetre leszögezte, hogy a nemzetgyűlés a választókerületek határait „a keresztény irányzat javára módosította, és ugyanilyen szempontból a tagsági helyek számát nem egyenlően osztotta meg.” Harrer Ferenc: Egy polgár élete II. kötet. 14. In: Budapest Főváros Levéltára, XIV. Személyek. 31.

hoz szintén több módosító indítványt terjesztettek elő. Ellenzéki képviselők leginkább azt kifogásolták, hogy a törvényjavaslat által felsorolt testületek és intézmények képvisellete lényegében a választói akarat ellensúlyozását – egyes vélemények szerint nemcsak a virilizmus visszacempészését, hanem egyenesen az „autonómia meghamisítását” is – szolgálják.¹⁷¹ Az ipari, kereskedelmi, gazdasági, közművelődési és szociális „szakérdekeltségek” törvényhatósági bizottsági képviselétét elvben támogató Hegymegi-Kiss Pál azt indítványozta, hogy az autonómia – vagyis a törvényhatósági bizottság – szabályrendelete döntsön abban a kérdésben, mely testületek, illetve intézmények jogosultak a mindösszesen húsz törvényhatósági bizottsági tag kiküldésére.¹⁷² Azaz a döntési kompetenciákat – szemben a törvényjavaslat intencióitól – a fővárosi autonómia, illetve a szakérdekeltségek hatáskörébe kívánta utalni. A szociáldemokrata párt részéről felszólaló Malasits Géza „par excellence bolsevista”, amúgy pedig a polgári önértetet súlyosan sértő intézkedésnek tekintette a testületek és intézmények képviselétét, hiszen az államfői kinevezés révén mandátumot szerző tagok lényegében „politikai megbízott”-ként kerülnek a törvényhatósági bizottságba. Emiatt Malasits a teljes szakasz törlését indítványozta.¹⁷³ Határozott visszalépést jelentett ugyanakkor a Csilléry András részéről a Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt nevében benyújtott – s a többség által elfogadott – módosító indítvány, amennyiben a testületek és intézmények jelöltjei ne csak egyszerűen fővárosi lakosok, hanem községi választók is legyenek. Azaz az e körből kikerülő törvényhatósági bizottsági tagok legalább hatévi domiciliummal rendelkezzenek, ami elméletben a potenciális jelölti kör szűkítését jelentette.¹⁷⁴

Rakovszky belügyminiszter visszautasította azokat az ellenzéki vádakot, miszerint a választott bizottsági tagok „majorizálása” lenne a vitatott szakasz célkitűzése, miként az államfői kinevezés sem „dehonesztáló” az illető jelöltre nézve.¹⁷⁵ A szakasz hangsúlyozottan a politikamentes „szakértelem” képviselétének a biztosítására irányult. A testületi és intézményi kör autonómia általi jelölésének a belügyminiszter szerint nemcsak az az akadálya, hogy pillanatnyilag nincs az autonómiának olyan képvisellete – azaz törvényhatósági bizottsága –, amely erre vonatkozóan határozatot fogadhatna el, hanem ennek esetleges megvalósulása aktuális politikai hangulatok érvényesülésétől tenné függővé a testületi, és intézményi kör alakulását, illetve állandósuló változását.¹⁷⁶ A nemzetgyűlés többsége Csilléry András, a belügyminiszter által eufemisztikusan „stiláris”-nak minősített módosításaival együtt fogadta el a törvényjavaslat 13. §-át.

A törvényhatósági bizottság „tisztviselő” tagjairól szóló 14. §-t érintő ellenzéki fenntartások arra irányultak, miszerint – az előző szakaszhoz hasonlóan – a törvényjavaslatnak ez a rendelkezése is alkalmas arra, hogy adandó alkalommal a választott bizottsági tagok szavazatait ellensúlyozza. Azaz a választások újabb intézményes korrekcióját inkorporálta a jogalkotó a javaslatba. Indítványozták továbbá, hogy az érintett tisztviselői kört az ülési és tanácskozási jogon kívül – az

171 Lásd: Propper Sándor felszólalását. Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. XXVII. kötet. Bp., Atheaneum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1924. 275. (1924. november 19.).

172 Uo. 272. (1924. november 19.). Indítványához Bárczy István is csatlakozott.

173 Uo. 273-274. Párttársa, Jászai Samu alternatív indítványként javasolta, hogy ha nem törölnék el a testületek és intézmények képviselétét, a magyarországi munkásegyletek szakszervezete számára három bizottsági helyet biztosítsanak. Uo. 274. E javaslat visszacsatolásaként Szabó József a keresztényszocialista országos szakszervezeti tanács számára kért három törvényhatósági bizottsági helyet. Uo. 278.

174 Uo. 278.

175 Uo. 280.

176 Uo. 281.

esetleges „érdekeltség” miatt – semmiképp se ruházzák fel szavazati joggal.¹⁷⁷ A Kossuth Párti Horváth Zoltán – a 13-14. §§-okra figyelemmel – arra mutatott rá, hogy a kinevezett bizottsági tagok magas létszáma miatt a polgárság véleményének szabad megnyilvánulásaként értelmezett autonómia illuzórikussá válik.¹⁷⁸ A belügyminiszter viszont a tisztviselőknek szavazati joggal való felruházását a magyar közjog „ösi tradíció”-jaként aposztrofálta, hiszen „amióta autonómiák vannak, a választott tisztviselőknek bizonyos csoportja mindig részt vett az autonóm életben”, mindazonáltal a szavazásokon való részvétel joga is megillette.¹⁷⁹ Csakhogy a történeti analógia – amelyre szelektív, azaz önkényes módon hivatkoztak – a múlt és a jelen eltérő struktúráira és kontextusára már nem mutatott rá. A nemzetgyűlés az ellenzéki indítványok elutasítása mellett szerény mértékben bővítette a képvisellel rendelkezők személyi körét, s némely esetben – így a tisztí főügyész esetében – a helyettesítés jogát is biztosította. Hegymegi-Kiss Pál azon – új szakaszt javaslatba beépítő – indítványát, amelynek értelmében a törvényhatósági bizottságban ülési és szavazati jogot gyakorolnának a főváros országgyűlési képviselői, a belügyminiszter azzal utasította vissza, hogy az indítvány elfogadása a törvényjavaslat alapgondolatával – a közgyűlés úgymond „depolitizálásával” – lenne ellentétes.¹⁸⁰

A törvényhatósági bizottság feloszlására irányuló szabályozáshoz kormányoldalról a javaslat előadója, F. Szabó Géza terjesztett be – belügyminiszteri támogatás hiányában rögvest vissza is vont – módosító indítványt. F. Szabó indítványa arra irányult, hogy a törvényhatósági bizottság feloszlása esetén csak a választott tagok megbízatása szűnjön meg, míg a testületek és intézmények képviselői, illetve az állásuknál, valamint tisztüknél fogva a törvényhatósági bizottságba delegált tagok, mint egyfajta csonka összetételű törvényhatósági bizottság az eredetileg a (hivatalnok) tanács számára biztosított hatáskörben járjanak el az új választásokig.¹⁸¹

Az ellenzéki képviselők a feloszlási joggal összefüggő szempontokat elsődlegesen az önkormányzati autonómia és az autonómiát védő garanciák felől közelítették meg. Felrötták, hogy túlon túl rugalmasan fogalmazták meg a feloszlásra okot szolgáltató körülményeket, ily módon pl. a „munkaképtelenség” konstatálását akár pártpolitikai megfontolások alapján – azaz kellő megalapozottság nélkül – is kimondhatja a belügyi kormányzat.¹⁸² A törvényhatósági bizottság törvénytértő eljárása a törvényjavaslat szerint szintén okot szolgáltat a feloszlásra, amellyel szemben utóbb ugyan panasszal fordulhatnak a Közigazgatási Bírósághoz. E kitéllel kapcsolatban Propper Sándor megfordította a törvényjavaslat logikáját. Indítványa szerint ugyanis a törvénytértés fennállását előzetesen a Közigazgatási Bíróságnak kellene megállapítania. Törvénytértés esetén a belügyminiszter felhívhatja az autonómia figyelmét a törvénytértő állapot kiküszöbölésére. A törvénytértő állapot fenntartása azonban inentől kezdve már feljogosítaná a belügyminisztert a törvényhatósági bizottság feloszlására.¹⁸³

Alkotmányjogi megközelítésből hangoztatta fenntartásait Vázsonyi Vilmos, aki a törvényhatósági ellenállási jog maradványainak felszámolásaként értelmezte a feloszlási jog biztosítását. Rámutatott arra, hogy amennyiben a főváros esetében törvénybe iktatják a feloszlási jogot, az maga után fogja vonni a többi – városi és vármegyei – törvényhatósági

177 Hegymegi-Kiss Pál és Rothenstein Mór indítványai. Uo. 325-327. (1924. november 20.).

178 Uo. 330.

179 Uo. 333.

180 Uo. 336-337.

181 Uo. 351. (1924. november 21.).

182 Propper Sándor felszólalása. Uo. 353. (1924. november 21.).

183 Uo. 353. Véleményéhez Hegymegi-Kiss Pál is csatlakozott. Uo. 354.

bizottság feloszlását is. A feloszlátási jog garantálását amúgy fölöslegesnek is tartotta, hiszen a kormányzatot nemcsak a főfelügyeleti jog, hanem a határozatok felülvizsgálata – a törvénytelenek megsemmisítése – is megilleti. Módosító indítványa ugyanakkor arra irányult, hogy a Közigazgatási Bíróság döntéséig a törvényhatósági bizottságot ne lehessen feloszlalni.¹⁸⁴ Azaz a Közigazgatási Bíróságnak benyújtott panasz halasztó hatályú legyen. A legtöbben azonban – Bárczy István kivételével – még csak fel sem vetették e jogosan kifogásolható szakasz törlését. Ugyancsak Bárczy hivatkozott arra a múltbeli tapasztalatra, miszerint a századelőn, majd a világháború éveit alatt gyakorta fordult elő, hogy hosszú hónapokig nem ülésezett a fővárosi közgyűlés. Azaz, amennyiben feloszlátják a törvényhatósági bizottságot, nem tekinthető végzetesen nagy időkiesésnek, amíg az új törvényhatósági bizottság megalakul. Csakhogy ez a párhuzam nem tekinthető igazán szerencsésnek, hiszen közjogi szempontból nem mellékes, hogy a törvényhatósági bizottság saját elhatározása miatt nem hívja össze a közgyűlést, avagy a törvényhatósági bizottság belügyi kormányzat általi feloszlátása miatt nem tartható közgyűlés. Miként a belügyminiszter, a nemzetgyűlési többség sem osztotta a feloszlátással szemben felsorakoztatott aggályokat, s csekély, az ügy érdemét nem érintő módosítások mellett fogadta el a fentebbi rendelkezéseket.

Stilárisnak tűnő módosítási indítványt tett a belügyminiszter felügyeleti jogára vonatkozó szabályozást illetően Hegymegi-Kiss Pál. A törvényjavaslat közigazgatási bizottság általi szövegezése szerint a belügyminiszter a főváros gazdasági és közigazgatási működésének vizsgálata során, „a vizsgálat eredményéhez képest felügyeleti jogánál fogva intézkedhetik.” (19. §) Hegymegi-Kiss indítványa – a belügyminiszter támogatásával – a szabatosság és a hatáskör túllépésének elkerülése érdekében javasolta, hogy a „felügyeleti jogánál fogva” fordulat a „felügyeleti jogkörén belül” szövegre módosuljon.¹⁸⁵

Tekintettel arra, hogy a részletes vita elején az 1. §-ról szóló döntést a vita végére halasztották – amikor már eldőlt az e szakasszal összefüggő vitatott kérdések –, a nemzetgyűlés rövid disputát követően a Rothenstein-féle indítvánnyal szemben lényegében a közigazgatási bizottság szövegezését fogadta el.¹⁸⁶ Ennek értelmében tehát a főváros törvényhatósági bizottsága 250 választott tagból, a testületek és intézmények – 20 helyett – 21 képviselőjéből, valamint azokból áll, akiknek hivatali állásuknál vagy tisztüknél fogva ülési és szavazati joguk van. A törvényhatósági bizottságnak így mindösszesen 313 tagja lesz, szemben az 1920. évi IX. tc. által rendelt 285 fővel.

*

A törvényjavaslat harmadszori olvasását, valamint a 10. § (2) bekezdésére vonatkozó – a választókerületi beosztás következetlenségeit a törvényjavaslatból kiküszöbölő – kormányzói „kézirát” december 15-i nemzetgyűlési rendezését követően 1924. december 25-én hirdették ki a székesfőváros törvényhatósági bizottságának újjászervezéséről szóló 1924. évi XXVI. tc.-t. A 10. § (2) bekezdésén kívül is került porszem a gépezetbe, ugyanis 1925. márciusára kiderült, hogy az 1924. évi XXVI. tc. 13. § (1) bekezdésében felsorolt testületek és intézmények nem mindegyike kívánt élni a jelölés jogával. Egy Bethlen István számára készített összefoglalóból kiderült, hogy néhány tudományos és irodalmi intézet – miként a budapesti tudományegyetem, vagy a Petőfi Társaság – nem élt törvény adta lehetőségével, hogy tagot jelöljön a törvényhatósági

184 Uo. 355.

185 Uo. 366.

186 Uo. 381. (1924. november 25.).

bizottságba. A budapesti tudományegyetem tanári kara „mélyen sértőnek” tartotta, hogy más tudományos testületekkel együtt jelölhetnek csak tagot a törvényhatósági bizottságba.¹⁸⁷ A belügyminiszter a hasonló esetek kiküszöbölésére egy mindössze két szakaszból álló törvényt fogadtatott el a nemzetgyűléssel, amelynek értelmében az 1925. évi XVII. tc. felhatalmazta a belügyminisztert, hogy amennyiben az 1924. évi XXVI. tc. 13. § (1) bekezdése által felsorolt testületek (intézmények) valamelyike egyáltalán nem, vagy nem a megkívánt számban élne a jelölés jogával, a jelölés joga a belügyminiszterre száll, akinek az előterjesztése alapján nevezi ki az államfő a törvényhatósági bizottság tagját.

*

A szakajtó visszafogottan értékelte a nemzetgyűlési vita végeztével megszületőben lévő fővárosi törvényt. A törvényhozás – mutatott rá a Városok Lapja vezércikke – a „jelenlegi viszonyok” között jobbat nem alkothatott volna.¹⁸⁸ A cikk szerzője – Farkas Ákos – kétségkívül fajsúlyos szempontok, a választójog szabályozása, illetve a választókerületi beosztás alapján értékelte az akkor már majdnem teljesen elkészült normaszöveget. A választójog szabályozásával kapcsolatban arra hívta fel a figyelmet, hogy a főváros elmúlt ötven év során bekövetkezett népességnövekedése kisebb mértékben tulajdonítható csak a természetes szaporulatnak, míg jóval nagyobb mértékben a bevándorlásnak köszönhető. Budapest lakosságának legalább az egynegyede tíz évnél rövidebb ideje lakik a fővárosban. E tömegek – vélekedett a továbbiakban – „a kellő tudás hiányában a szélsőséges demagógia frázisainak esnek áldozatul”, miként ez az 1918-as összeomlás idején történt, aminek megismétlődését az ország érdekében el kell kerülni. Farkas Ákos okfejtése lényegében a fővárosi választójog domicilium általi szigorítását legitimálta.¹⁸⁹

A szociáldemokrata párt elméleti folyóiratában Propper Sándor „tipikus ellenforradalmi alkotás”-ként aposztrofálta a törvényt, amelynek felületét „kényszerű” demokratikus „máz” fedi ugyan, de tartalma merőben „reakciós” elemekből tevődik össze. A törvénynek demokratikus látszatot kölcsönöz a szavazás titkossága, a kisebbségi (arányos) képviselő, a vagyoni cenzus mellőzése, valamint a választójog nőkre való kiterjesztése, ám mindezen intézkedések elvesztik hatásukat a domicilium, a kinevezés és hivatali állás alapján keletkező törvényhatósági bizottsági tagság, a választókerületek pártérdekeket tükröző beosztása, valamint a belügyminiszter „omnipotens” főfelügyeleti joga következtében. Végző konklúzió gyanánt Propper megállapította, hogy „gyöngye lábba állhat az olyan ügy, amelyet ilyen kétségbeesett eszközökkel kell védelmezni”.¹⁹⁰ Aligha kétséges, hogy az 1924. évi XXVI. tc. választói akarat „kiegyenlítését” célzó – a korporatív elv meghonosítását előkészítő – intézményei az autonómia csorbulását eredményezték, miként a főhatóság feloszlatási, valamint felügyeleti jogkörének tágítása is az autonómiát fokozatosan erodáló centralizáló törekvéseket erősítette. A kormány mindazonáltal – saját szempontjaira tekintettel – „konszolidáció”-ként, az ellenzék azonban – szintén saját

187 Felszeghy miniszteri tanácsos havi jelentése Bethlen miniszterelnöknek (1925. április 1.). In: Iratok az ellenforradalom történetéhez III. kötet. Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon 1924-1926. Összeállította: Karsai Elek. Bp., MOL, 1959. 414-415.

188 Farkas Ákos: Az új fővárosi törvény. Városok Lapja, 1924. december 1.

189 Amennyiben a főváros felé irányuló bevándorlás kárhozatos, úgy a tiszakürti születésű Farkas Ákosnak arra is rá kellett volna mutatnia, hogy a főváros főtitkviselőinek egy része, valamint fővárosi törvényhatósági bizottság tagjainak tekintélyes hányada – közöttük Ripka Ferenc, Wolff Károly, Petrovác Gyula, Buday Dezső – sem a főváros szülőtte. Az életrajzi adatokra György Endre: Amíg városatya lettem... Bp., Globus Nyomdai Müintézet Rt., 1931.

190 PROPPER 1924.. 465-467.

megfontolásai alapján – „reakció”-ként tekintett az újabb fővárosi novella intézményeire.

VI. Az 1925. évi fővárosi törvényhatósági bizottsági választások

Az 1925 májusában megtartott fővárosi törvényhatósági választásokat nagy várakozások és találgatások előzték meg. A választási esélyek latolgatása természetesen már jóval az 1924. évi XXVI. tc. megalkotása előtt megkezdődött, amikor legfeljebb csak a szembenálló tömörülések politikai súlyát lehetett megjósolni, de a választási eredményeket befolyásoló választójogi normák, valamint a kerületi beosztás és mandátummegosztás szabályai még kialakulatlanok voltak. Az már 1922-23 óta többé-kevésbé körvonalazódott, hogy a fővárosi városházán 1920 óta domináns szerepet játszó Községi Keresztény Párt – részben a mérsékelt eltávolodása és Bethlen István fővárosi intervenciója következtében – elveszti hegemóniáját, noha a keresztényszocialisták, valamint a fajvédők felé tett nyitás új szövetségessel gazdagította a Wolff-pártot.¹⁹¹

A másik póluson viszont nem lehetett kétséges a szociáldemokrata és nemzeti demokrata párt nagyarányú előretörése. Kérdéses volt ugyanakkor, hogy milyen politikai orientációt képviselnek a fővárosi liberális pártok: vajon a nemzeti demokraták és a szociáldemokraták együttműködését támogatják, esetleg önállóan indulnak, avagy a talányos bethleni, mérsékelt „polgári” irányvonalhoz csatlakoznak?¹⁹² A legtöbb fejtörést azonban éppen ez utóbbi alakulat, a Ripka-féle Községi Polgári Párt okozta, amely a kormányzati tényezők támogatásán kívül számíthatott a Wolfféktól eltávolodó egykori keresztény községi pártokra, ám vérmes reményeket fűzött bizonyos liberális csoportok, különösen az ún. Heinrich-párt támogatásának megszerzésére. Az egykorú sajtóbeszámoló a felfokozott izgalmak, és a készülődés hangulatát tükrözi. „A kerületi pártközi egyesülési, majd szétkülönülési, kis- és nagygyűlések, értekezletek, haditanácsok, agitálások és beszédek zagyván zuhogó özönével egészen stílszerű riadókat harsognak a plakátok áradatai is, amelyekben a hang és tartalom rikoltozásait méltóképen jelképezik a külalak és színek káprázatos tarkaságai.”¹⁹³

Noha négy különböző politikai tábor készült a megmérettetésre – az Egyesült Keresztény Községi Párt (Wolff-párt), az Egyesült Ellenzéki Demokratikus Pártok (a demokratikus blokk: Szociáldemokrata Párt, Nemzeti Demokrata Párt, valamint a Kossuth Párt), az Egységes Községi Polgári Párt (Ripka-párt), valamint a kisebb liberális/szabadelvű pártok –, a nagy küzdelem a Wolff-párt és a demokratikus blokk között bontakozott ki. Alig egy hónappal a választások előtt különböző számítási kombinációk láttak napvilágot. Természetesen mind a Wolff-párt, mind pedig a demokratikus blokk a saját győzelmét valószínűsítette. A Wolff-párt számításai szerint pártjuk 100-120, míg a Ripka-párt 40-50, a szabadelvűek 10-15, végül a demokratikus blokk 65-70 mandátumra számíthat. A demokratikus blokk jóslata szerint pártjaik 120-150 törvényhatósági bizottsági helyre, a Ripka-párt 30-40-re, a szabadelvűek 10-15-re, végül a Wolff-párt 60-70 helyre aspirálhatnak.¹⁹⁴ Más szaklapok a választói magatartást igyekeztek pártáramlatok iránti rokonszenv alapján behatárolni. A főváros közel 300.000-es választópolgársága a Városok Lapja megítélése szerint három, egyenként 100-100.000-es nagyságrendű társadalmi rétegre

191 GERGELY 1993. 28.; Uő: 2001. 172.

192 Lásd L. Nagy Zsuzsa 1972. 66-70., valamint a liberálisok (Rassay-párt) és nemzeti demokraták (Vázsonyi-párt) taktikai ellentétéhez. Uő: 2006. 57. skk.

193 Fővárosi választások. Városok Lapja, 1925. május 1.

194 Délibábos kombinációk Wolffék portáján. Fővárosi Hírlap, 1925. április 29.

tagozódott: a munkásságéra; az ipari, kereskedelmi és más szabad pályákon működőkre; valamint a köz- és magánalkalmazottakra (nyugdíjasokra). „Az első réteg, még ha két- esetleg háromfelé megosztottan is, de ott lesz, ahová őt a harcosan megszervezett szociáldemokrata- és keresztény szocialista-párt vezetőségek terelni fogják. A második csoport (...) a balszélén fog felsorakozni, mindenféle programszólalomokra való tekintet nélkül. Míg a legértékesebb s épen azért legcsöndesebb réteg (...) hiába várta, kereste a gondolatvilágához legközelebb álló keresztény községi pártok tisztultabb légkörében is” a zilált jelenből kivezető „municipális és szociális” programot. Domináns többségre e beszámoló szerint egyik községi párt sem számíthatott.¹⁹⁵

Az ajánlószelvények 1925. május 14-i leadását követően már realisabb erőviszonyok bontakoztak ki. A Wolff-párt 51.000 ajánlást nyújtott be, a demokratikus blokk 62.000-et, a Ripka-párt közel 20.000-et, míg a liberálisok csupán 5000 ajánlást tudtak összegyűjteni. „Amint ez előre látható volt – összegezte a fejleményeket 1925. május 18-i naplójegyzeteiben Kozma Miklós –, két nagy erő csap össze: az egységes keresztény községi párt (Wolff) és a demokratikus blokk. Ez utóbbi a szociáldemokratáknak és a radikális zsidóknak a pártja.” A Ripka-párt számára mindössze „bizonyos eredmények” elérését jósolta, velük szemben viszont a liberálisok úgymond alig valamire számíthatnak.¹⁹⁶ A demokratikus blokkhoz nem csatlakozó szabadelvű párt szorongatott helyzetére a kortárs, az akkoriban a demokratikus blokk színeiben politizáló Harrer Ferenc 1960-as években írott visszaemlékezései is kitértek. A liberálisok „mind a kormánypártnak, mind a szociáldemokráciának és a feléje szorított progresszív polgári pártoknak egyaránt ellenzéke kívánt lenni.” Emiatt szükségszerűen „össze kellett roppannia.” Meghatározó vezetői – Bárczy István és Heinrich Ferenc – még a választások előtt sorsukra hagyták saját pártjukat.¹⁹⁷

A május 21-22-én megtartott választásokon a választói névjegyzékbe felvett 289.320 fővárosi polgár járulhatott az urnák elé, akik közül ténylegesen csak 225.865-en adták le voksukat. Szemben az 1920-as törvényhatósági választással, paktumos kerületek 1925-ben nem voltak, így minden választókerületben sor került szavazásra. A demokratikus blokk pártjai 114.551 szavazatot szereztek (50,7%), míg a Wolff-párt 80.616 (35,7%), a Ripka-párt 19.196 (8,5%), végül a liberális/szabadelvű pártok 5607 (2,5%) szavazatot kaptak. Az érvénytelen szavazatok száma ugyanakkor 5893 (2,6%) volt. A mandátum megosztás értelmében a demokratikus blokk pártjai 128 (51,2%), a Wolff-párt 91 (36,4%), a Ripka-párt 22 (8,8%) végül a liberális/szabadelvű pártok 9 (3,6%) választott törvényhatósági bizottsági helyhez jutottak.¹⁹⁸ Csupán emlékeztetőül: a főváros törvényhatósági bizottsága 250 választott tagból, a testületek és intézmények 21 képviselőjéből, valamint azokból állt, akiknek hivatali állásuknál vagy tisztüknél fogva ülési és szavazati jogot biztosítottak (ez utóbbi csoporthoz összesen 42 személy tartozott).

Mit mondanak azonban az iménti választási eredmények, ha a választókerületek topográfiai beosztására, valamint a mandátumok választókerületenkénti elosztására tekintettel elemezzük a fenti adatokat? Első megközelítésben vessük egybe a budai, illetve a pesti oldal választóinak számát/arányát a budai és pesti oldal összlakosságának számával/arányával. A főváros 1920-as

195 A fővárosi választások. Városok Lapja, 1925. május 1.

196 Idézi: Iratok az ellenforradalom történetéhez III. kötet. Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon 1924-1926. Összeállította: Karsai Elek. Bp., MOL, 1959. 439.

197 Harrer Ferenc: Egy polgár élete. II. kötet. 25-26. In: Budapest Főváros Levéltára, XIV. Személyek. 31.

198 WILDNER 1931. 537.

népszámlálás szerinti – felfelé kerekített – 930.000-es összlakosságából 289.320 – kerekítve 290.000 – személy, azaz az összlakosság mintegy 32%-a rendelkezett 1925-ben községi választójoggal. A budai oldalon – kerekítve – 200.000 személy, azaz az összlakosság 21,5%-a lakott. A főváros 290.000 községi választója közül (64.587-en) kerekítve 65.000-en, azaz az összes választók 22,4%-a lakott a budai oldalon.¹⁹⁹ A budai oldalhoz tartozó – az I-III. közigazgatási kerületeket lefedő – választókerületek (sorszám szerint az 1-5. választókerületek) együttesen 58 tagot választhattak a 250 választott tagból álló törvényhatósági bizottságba, azaz a budai oldal szavazhatott a választható bizottsági tagok 23,2%-ára. Ebben a megközelítésben tehát, a választók aránya, illetve a rájuk eső bizottsági tagok aránya tekintetében nem mutatható ki statisztikailag számottevő aránytalanság a budai, illetve a pesti oldal között. Azaz a politikai vízvonalat – ellentétben a múlttal – már nem kifejezetten a Duna jelentette a fővárosban.

Amennyiben a választókerületek nagyságát, valamint az egyes választókerületeken belül az egyes mandátumok megszerzéséhez szükséges szavazatok számát tekintenénk át, markánsabb aránytalanságokat tapasztalhatunk. Kiindulópontunk, hogy a törvényhatósági bizottság egyetlen mandátumának megszerzéséhez elméletileg – és természetesen átlagosan – 1157 szavazatra volt szükség. A választók számát tekintve legkisebb választókerület a budai oldalhoz tartozó 1. választókerület volt, amelynek 8979 választójához 14 mandátumot rendeltek, azaz egyetlen bizottsági hely megszerzéséhez legkevesebb 637 szavazatra volt szükség. Igaz, a legkevesebb szavazattal a pesti 6. számú – „belvárosi” – választókerületben lehetett mandátumot szerezni (a választókerület 9788 választója 14 bizottsági helyre szavazhatott, azaz 612 vokssal már mandátumot lehetett kapni). A választók számát tekintve legnagyobb választókerület a pesti oldalhoz tartozó 18. választókerület volt, amelynek 19.095 választójához tíz felosztható mandátumot rendeltek, azaz egyetlen bizottsági hely megszerzéséhez a 18. választókerületben legkevesebb 1900 szavazatra volt szükség.²⁰⁰ E két szám közötti szorzószám a plurális választójog „lokális” jelenlétének kétségtelen bizonyítéka, amely egyes pártok számára – természetesen a választókerületek függvényében – kedvező, míg más pártok számára hátrányosabb következményekkel járt. Eltérések mutatkoztak ugyanakkor az egyes községi pártokra leadott szavazatok függvényében a mandátumszerzéséhez szükséges átlagos szavazatszámok tekintetében is. A Ripka-pártnak átlagosan 872, a Wolff-pártnak átlagosan 885, a demokratikus blokknak átlagosan 895, míg a szabadelvű pártoknak átlagosan 623 voksra volt szükségük egy-egy bizottsági hely megszerzéséhez.²⁰¹ Ezeket az adatokat azonban lényegesen befolyásolta utóbb az a körülmény, hogy a főváros választópolgáinak közel 22%-a nem vett részt a választásokon.

Tekintsük át a törvényhatósági bizottságba bekerülő pártcsoporthoz tartozó befolyásövezeteit. A választás provizórikus vesztese, a Ripka-párt fővárosi törvényhatósági bizottsági mandátumainak közel a felét (45, 5%-át) – 10 bizottsági helyet – a budai oldalhoz tartozó I-V. választókerületekben szerezte meg. Azaz a bethleni irányvonal ezekben a választókerületekben tudott a Wolff-párt rovására gyökeret eresztetni. A Wolff-párt ugyanitt – azaz a budai választókerületekben – az összes fővárosi mandátumainak közel egyharmadát (31 %-át) szerezte meg, vagyis 28 bizottsági helyet kapott. E két – utóbb a közgyűlésben együttműködő

199 ILLYEFALVI 1933. 53., 160-161.

200 Budapest Székesfőváros Statisztikai és Közigazgatási Évkönyve. XV. évfolyam (1927.). Szerk.: Illyefalvi I. Lajos. Bp., Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1927. 280.

201 Uo., valamint A főváros új törvényhatósági bizottsága. Fővárosi Hírlap, 1925. június 1. További adatok Ignác Károly: A hatalom eszközei a választói akarat „korrigálására”. A törvényhatósági választási rendszer elvei és gyakorlata Budapesten a Horthy-korszakban. Múltunk, 2005/1. szám. 210-237.

– pártszövetség a budai választókerületekben szerezhető 58 mandátum közül együttesen 38-at, az összes budai mandátum 65, 5%-át tudhatta a magáénak. (A Wolff-párt és a Ripka-párt budai oldalon szerzett mandátumainak aránya az összes fővárosi mandátumhoz képest mindösszesen 33, 6%-ot tett ki).

A demokratikus blokk pártjai húsz bizottsági helyet tudhattak magukénak a budai választókerületekben – a 4. választókerületben a mandátumok felét szerezték meg –, ami a Budán megszerezhető mandátumok egyharmadát (34,4%) jelentette. (Ez azonban a pártszövetség összes fővárosi bizottsági helyeinek 15, 6%-ával volt egyenértékű). A pesti oldalon megszerezhető 192 mandátum közül a demokratikus blokk pártjai 108 mandátumot, azaz a bizottsági helyek 56,2%-át szerezték meg. A demokratikus blokk pártjai különösen az V-VII. közigazgatási kerületek között megoszló 7-17. választókerületekben értek el igen kimagasló eredményeket.²⁰²

*

Összességében az 1925. évi törvényhatósági bizottsági választások alkalmával a mandátumok 54, 8%-át, 137 bizottsági helyet a demokratikus blokk pártjai, valamint a szabadelvű községi pártok, azaz a „bűnös Budapest” képviselői szerezték meg. A bizottsági helyek 46,2%-a, 113 bizottsági hely viszont a keresztény községi pártot és a polgári községi pártot illette meg. Azaz a fővárosban ellenzéki győzelemmel zárultak a választások. Ám ez az ellenzéki győzelem még távolról sem jelentette a városháza meg/visszahódítását, hiszen a végső döntést a törvényhatósági bizottságba nem választások útján bekerülő 63 tag mondta ki azáltal, hogy melyik politikai oldalt fogja kinevezését követően preferálni.²⁰³ Amint ez várható volt, szinte valamennyien a Ripka-párt mögé sorakoztak fel, aminek következtében a bethleni irányvonalat a fővárosban összesen több mint 80 városatyá képviselte.²⁰⁴ A választásokon elszenvedett „jobboldali” vereség – a választási rendszerbe beépített korrekívumoknak köszönhetően – ily módon fordult át győzelemmé. A Wolff-párt fővárosi pozíciói az informális kormánypárttá avanszált Ripka-párt javára viszont meggyengültek. A „jobboldal” fővárosi hatalomban maradása érdekében azonban egymásra lettek utalva. A kortárs megfigyelő, a Kossuth Párt színeiben városatyává választott Nagy Vince visszaemlékezéseiben a Ripka-pártra, a mérleg nyelveként tekintett, amely „a reakció városházi uralmát továbbra is biztosította liberális zászló alatt, nagyjából Bethlen-párti 'liberális' kapitalisták szavazataival, azok székelyére”.²⁰⁵

A választási rendszer – különösen a választókerületi beosztás és a mandátumelosztás – választási eredményeket befolyásoló sajátosságaira világítottak rá Petrovác Gyulának, a Keresztény Községi Párt képviselőjének évekkel későbbi megállapításai. A fővárosi törvényjavaslat képviselőházi vitája alkalmával, 1930. elején Petrovác arra mutatott rá, hogy az 1924-es törvényhatósági választások idején eleve biztosítható lett volna a „jobboldal” győzelme a „baloldal” pártjaival szemben, amennyiben a mandátumelosztásra nem a 22 választókerület, hanem a 10 közigazgatási kerület szerint történt volna.²⁰⁶ A Wolff-párt hegemoniáját természetesen ez a forgatókönyv sem akadályozhatta volna meg, legfeljebb már a választásokat követően – azaz a „kinevezett” tagok törvényhatósági bizottságba kerülését megelőzően – eldőlhetett volna a „jobboldal” győzelme. A szociáldemokrata Propper Sándor visszaemlékezéseiben – a későbbi

202 THIRRING 1925. 134.

203 Budapest népe halálra ítélte a városházi reakciót. Fővárosi Hírlap, 1925. május 27.

204 Teljes a törvényhatóság létszáma. Fővárosi Hírlap, 1925. június 24.

205 Nagy Vince: Októbertől októberig. Bp., Európa -História, 1991. 217-218.

206 Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XXIV. kötet. Bp., Atheaneum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1930. 333. (1930. február 4.).

fejleményekre is reagálva – természetesen más szempontok szerint kommentálta az 1925-ös törvényhatósági választásokat. „Wolffék nem adták át a helyüket, hanem a kormány támogatásával kiforgatták a demokratikus pártokat elsőbbségi jogaikból, majd újabb és újabb törvényfoltozással végleg lehetetlenné tették a fővárosban a valódi többségi elv érvényesülését. 'Örökös' tagokkal, hivatalbeliekkel, érdekképviselői kiküldöttekkel hígították a törvényhatóságot, úgyhogy a végén a választott bizottsági tagok már alig számítottak. A pótlékok természetesen a Wolffékhöz, vagy a kormány táborához csatlakoztak.”²⁰⁷

*

Az ellenzéki pártok reális közgyűlési befolyását jelezték a főpolgármesteri, még inkább a polgármesteri választás eredményei. Miután Ripka Ferenc kormánybiztost felmentették tisztségéből, egyike lett a kormányzó által a főpolgármesteri állásra jelölt személyeknek.²⁰⁸ A törvényhatósági bizottság főpolgármester-választó 1925. július 11-i rendkívüli közgyűlésén a 228 érvényes szavazatból 187 jutott Ripkára, azaz valószínűleg néhány ellenzéki városatya is rá szavazott.²⁰⁹ A demokratikus blokk sorsa szempontjából a következő évre kitűzött polgármester választás fajsúlyosabb volt. Komoly reményeket fűztek ugyanis jelöltjük, Bárczy István polgármesterré választásához. A törvényhatósági bizottság 1925. szeptember 29-i ülésén azonban egyelőre nem született végeredmény, hiszen Bárczy István és Sipőcz Jenő – az 1920 óta hivatalban lévő polgármester – egyaránt 124-124 szavazatot kapott, míg a polgármesteri címért is ringbe szálló Ripka Ferenc mindössze 56-ot. Az október 1-én tartott második fordulóban Bárczy 135, Sipőcz azonban 166 szavazatot kapott.²¹⁰ „Nem személyek harca volt ez, hanem két világnézet mérkőzése. A küzdelemből a keresztény nemzeti gondolat került ki győztesen s ez a polgármester választás szabja meg a várospolitika jövő irányát.” - szögezte le a Városok Lapja.²¹¹ Sipőcz Jenő újráválasztását elismeréssel nyugtázta ugyanezen lap szemleírója. A polgármester előnyös megállapodást kötött a főváros külföldi hitelezőivel, „talpra állította” a közüzemeket, várospolitikájában „megtisztította a salaktól a nemzeti újjászületés hullámaait”.²¹² S ami a méltatásban a legérdekesebb, Sipőcz – szemben a „liberális kapitalizmus” és a szociáldemokrácia képviselőivel – nem képvisel „szélsőséges” politikát.²¹³

A választási eredmények függvényében 1925. júniusában újjáalakuló törvényhatósági bizottságban – illetve a városházán – az Egyesült Keresztény Községi Párt, valamint az Egyesült Községi Polgári Párt együttműködése révén biztosították tehát a „jobboldal” vezető szerepét. El kell azonban ismerni, hogy a közgyűlésen a korábbiaknál méltányosabb elbírálásban részesült a szociáldemokrata párt képviselőivel megerősödött „baloldali” ellenzék²¹⁴, amit nemcsak az

207 Propper Sándor: Bolyongásom az élet országútján. Életem, munkám, emlékeim. Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár. 747. fond. 8. ő. e. II. kötet. 372.

208 A minisztertanács 1925. július 10-i ülésén a belügyminiszter előterjesztése alapján határozott arról, hogy a főpolgármesteri állásra három nevet terjesztenek elő ajánlásra Horthy kormányzó elé: Ripka Ferencet, Kozma Jenőt és Kollár Lajost. MOL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1925. július 10. 11. pont.

209 Főpolgármesterré választását követően Ripka Ferenc községi polgári pártvezetői szerepe Kozma Jenőre szállt át.

210 Fővárosi Közlöny. 1926. október 1. 2097. Harrer Ferenc arra emlékeztetett, hogy Bárczy István kudarcához a demokrata városatyák egy részének „árulása” is hozzájárult, amennyiben a választásnál cserbenhagyták saját jelöltjüket. Harrer Ferenc: Egy polgár élete. II. kötet. 48-49. In: Budapest Főváros Levéltára, XIV. Személyek. 31.

211 Tisztújítás Budapesten. Városok Lapja, 1925. október 1.

212 Sipőcz Jenő. Városok Lapja. 1925. október 1.

213 Uo.

214 Budapest története V. Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig. Szerk: Horváth Miklós. Bp.,

jelzett, hogy az elmúlt időkkel ellentétben számarányukat tükröző képviselőket biztosították a számukra a törvényhatósági bizottság szakbizottságaiban, hanem az is, hogy delegálták őket a községi üzemek üzemi bizottságaiba. A Ripka Ferenc által meghonosított „pártközi értekezletek” pedig azt a célt szolgálták, hogy az autonómiát érintő fontosabb kérdéseket a főpolgármester rendszerint megvitassa a fővárosi pártok vezetőivel.

A demokratikus blokk közeli felbomlását nemcsak ideológiai, politikai és személyi ellentétek, avagy a városházi küzdelmekben elszenvedett kudarcok idézték elő. A választási szövetség szétesését felgyorsította a nemzeti demokraták vezetője, Vázsonyi Vilmos 1926. május végi váratlan halála, valamint egyes demokrata politikusok, miként Bárczy István és Ugron Gábor bethleni irányvonal mögé való felsorakozása is.²¹⁵ Mindenesetre az 1924-1926 közötti időszak arra mutatott rá, hogy a kedvezőtlen közigazgatás-politikai feltételek és a közgyűlési kudarcok ellenére is erős bázisa volt a fővárosi „baloldali” – nemzeti demokrata és szociáldemokrata – ellenzéknek, amivel a kormányzati tényezőknek feltétlenül számolniuk kellett.

***

A fővárosi törvényhatósági bizottság újjászervezéséről szóló 1924. évi XXVI. tc. az előzetes várakozásoktól eltérően nem törekedett a fővárosi közigazgatás átfogó reformjára. Megelégedett a törvényhatósági autonómia letéteményese, a törvényhatósági bizottság struktúrájának újjászervezésével – az autonómia korrekatívumok általi behatárolásával és ellenőrzésével –, ám elszalasztotta a fővárosi adminisztráció évtizedek óta terítéken lévő reformját. Erre még mintegy fél évtizedet kellett várni, hiszen csak a közigazgatás rendezéséről szóló 1929. évi XXX. tc. meghozatalát követően – a gazdasági világválság időszakában – került napirendre az 1872. évi XXXVI. tc.-t is felváltó 1930. évi XVIII. tc., azaz az „új” fővárosi törvény elfogadása.

Akadémiai Kiadó, 1980. 218-226.; Tarjányi Sándor: A szociáldemokrata párt a fővárosi törvényhatósági bizottságban a húszas évek második felében. In: A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1975-1976. Bp., 1977. 215.

215 L. Nagy 1980. 85.; Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig. Szerk.: Horváth Miklós. Bp., Akadémiai Kiadó, 1980. 224-225.

Irodalom

Levéltári források

- Harrer Ferenc: Egy polgár élete II. kötet. Budapest Főváros Levéltára, XIV. Személyek. 31.
Kozma Miklós iratok. Magyar Országos Levéltár. K. 429.
A Minisztertanács jegyzőkönyvei. Magyar Országos Levéltár K. 27.
Propper Sándor: Bolyongásom az élet országútján. Életem, munkám, emlékeim. II. kötet. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár. 747. fond. 8. ő. e.
Szerdahelyi Sándor: Életem. II. füzet. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár. 867. fond. 1/sz-150.

Nyomtaott források

1920

Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai. I., V. kötet. Budapest: Pesti Könyomda Rt.

1924

Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Irományai. VIII., XI., XII. kötet. Budapest: Pesti Könyomda Rt.

1924

Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. XXV., XXVI., XXVII., XXVIII. kötet. Budapest: Atheaneum Irodalmi és Nyomdai Rt.

1930

Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XXIV. kötet. Budapest: Atheaneum Irodalmi és Nyomdai Rt.

ILLYEFALVI 1927

Budapest Székesfőváros Statisztikai és Közigazgatási Évkönyve. XV. évfolyam (1927.). Illyefalvi I. Lajos, szerk. Budapest: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala.

KARSAI 1959

Iratok az ellenforradalom történetéhez III. kötet. Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon 1924-1926. Karsai Elek, szerk. Budapest: Magyar Országos Levéltár.

ROMSICS 2000

Bethlen István: Válogatott politikai írások és beszédek. Romsics Ignác, szerk. és utószó. Budapest: Osiris Kiadó.

Budapesti Hírlap
Fővárosi Hírlap
Fővárosi Közlöny
Magyar Közigazgatás
Népszava
Városok Lapja

Feldolgozások

CSIZMADIA 1976

Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Budapest: Akadémiai Kiadó.

GERGELY 1993

Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1924-1944. Budapest: Typovent Kiadó.

GERGELY 2001

Gergely Jenő: Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Budapest: Vince Kiadó.

GÖRGY 1931

György Endre: Amíg városatya lettem... Budapest: Globus Nyomdai Műintézet Rt.

HAMVAS 1942

Hamvas József: Budapest megújhodása 1924-1933. Kortörténeti vázlat. Budapest: k.n.

HARRER 1968

Harrer Ferenc: Egy magyar polgár élete. I. kötet. Budapest: Gondolat Kiadó.

HORVÁTH 1980

Budapest története V. Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig. Horváth Miklós, szerk. Budapest: Akadémiai Kiadó.

IGNÁCZ 2005

Ignác Károly: A hatalom eszközei a választói akarat „korrigálására”. A törvényhatósági választási rendszer elvei és gyakorlata Budapesten a Horthy-korszakban. *Múltunk*, 1.

ILLYEFALVI 1933

Illyefalvi I. Lajos: A hatvanéves Budapest. Budapest: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala.

KOVÁCS 1935

Kovács Alajos: A budapesti választások eredménye a világháború óta. *Városi Szemle*, 6.

NAGY 1991

Nagy Vince: Októbertől októberig. Budapest: Európa — História.

L. NAGY 1972

L. Nagy Zsuzsa: A budapesti liberális ellenzék. Budapest: Akadémiai Kiadó.

L. NAGY 1980

L. Nagy Zsuzsa: Bethlen liberális ellenzéke (A liberális polgári pártok 1919-1931). Budapest: Akadémiai Kiadó.

L. NAGY 2006

L. Nagy Zsuzsa: Egy politikus polgár portréja. Rassay Károly. Budapest: Napvilág Kiadó.

PROPPER 1924

Propper Sándor: Az új fővárosi törvény. Szocializmus, 12.

PROPPER 1925

Propper Sándor: A szociáldemokrata párt a budapesti községi választásokon. Szocializmus, 4.

ROMSICS 1982

Romsics Ignác: Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve. Budapest: Gondolat.

RUSZOLY 1974

Ruszoly József: Alkotmányjogi reformtörekvések az első nemzetgyűlés idején. Acta Juridica et Politica Szeged. XXI. Fasc. 5. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae.

SCHWEITZER 2005

Schweitzer Gábor: A fővárosi törvényhatósági bizottság újraszervezése 1920-ban. In *Tanulmányok Budapest Múltjából XXXII.* F. Romhányi Beatrix, szerk. oldalszám Budapest: Budapesti Történeti Múzeum.

SZABÓ 1999

Szabó Ágnes: A konszolidáció kezdete-1922. In *Parlamentárius választások Magyarországon 1920-1998.* Földes György - Hubai László, szerk. Budapest: Napvilág Kiadó.

SZENTGÁLI 2002

Szentgáli Zsolt: A Keresztény Községi Párt történetéhez. *Múltunk*, 1.

SZERDAHELYI 1924

Szerdahelyi Sándor: A főváros a feudalizmus járószalagján. *Szocializmus*, 2.

TARJÁNYI 1972

Tarjányi Sándor: A fővárosi törvény és módosításai. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum.

Tarjányi 1977

Tarjányi Sándor: A szociáldemokrata párt a fővárosi törvényhatósági bizottságban a húszas évek második felében. In *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1975-1976.* Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.

THIRRING 1925

Thirring Gusztáv: A budapesti községi választások. *Magyar Statisztikai Szemle*, 5-6.

WILDNER 1931

Wildner Ödön: Budapest törvényhatósági bizottságának keresztmetszete a legutóbbi 30 év alatt. Különös tekintettel a főváros szervezeti törvényeire. *Városi Szemle*, 4.

Schweitzer, Gábor

CONSOLIDATION OR REACTION?
THE CAPITAL'S NOVEL FROM THE BETHLEN-TIMES
(YEAR 1924 36TH PARAGRAPH) AND THE MUNICIPAL
ELECTIONS IN THE CAPITAL IN 1925.

Budapest the capital of Hungary was regulated a city with municipal rights in a special legal status when uniting Buda, Pest and Óbuda (year 1872. 36th paragraph). Therefore through many decades the municipal committee representing the university of the capital had a different administrative-policy compared to the other - city and county - municipal committees. However the norms considering the legal status of the municipal committee were restructured by the legislation four times between 1920-1934. The two capital novels of the 20's - 1920. 9th paragraph and the 1924. 26th paragraph - only considered the restructuring and reformation of the municipal committee. The 18th paragraph in 1930. was re-codifying the 36th paragraph from 1872. , but - according to the legislator's will - also combining the reform intentions of the administrative-policy with reforms of the capital's administration. The 12th paragraph in 1934. reconsidered the capital's acts in 1930. after eliminating the remains of the municipal autonomy.

The legislation-wise and the administrative attention towards the capital's municipal committee was not really complementary, since one of the specialties of the 20's was restriction and regulation of the autonomous territorial civil services, also the governmental control and centralization was mostly emphasized in the capital. The (national conservative) against-Budapest acts of the first years after World War I. and the revolutions were motivated by the expansive city development of the previous fifty years. This legislation policy directed the capital's novels and in a rather hidden way the law from 1930.

Hungary's consolidation in the internal affairs and the foreign policy from 1921 was directed by the Bethlen-government. Their aim was to stop the liberal and democratic oriented social and political powers from taking back the city hall and the general assembly in order to drive the city administration as it used to be before 1918. These actions were part of their public-administrative policy. The government also had to consider that the social democratic party significantly strengthened in the capital since the national congregation in 1922. However the centralization policy of the government also weakened the positions of the Christian Community Party. This was the major party since the municipal elections in 1920. It also counted as a right wing party, more or less loyal to the government. Based on these public administrative aims, the prime minister emphasized the policy of his own middle-party political guidelines to be present in the capital's politics in a rather organized and structured form. The Community Civilian Party was established for this purpose in 1925.

In this study you can see how the 9th paragraph from year 1920. was changed by the 16th paragraph in 1924., and how regulations and restrictions were born to make the autonomy's existence rather controlled. Such as the number and structure of the municipal committee, the conformation of suffrage in the capital more so the extension of the supervising right of the

Ministry of the Interior. Although the government parties were in doubtless majority in legislation, the opposition – the social democratic and the public democratic parties did have some latitude. The study ends with evaluating the results of the capital's municipal election in 1925. The elections were won by the left wing opposition, but because of the huge number of unelected members in the municipal committee the national conservative communal parties (Christian Community Party, Community Civilian Party) were the majority in the general assemblies. Non-elected members in the municipal committee were made possible in the 16th paragraph in 1924. Although the opposition parties were handled in a more equitable way than before, taking over the capital city hall did not succeed.

FORRÁS

SUAEVORUM BELLICA VIRTUS –
EMBLÉMÁK BUDA VISSZAFOGLALÁSÁRÓL
Adalékok a sváb/bajor-magyar kapcsolatok históriájához

Az augsburgi magyaroknak ajánlom

Augsburgi emblémák

Buda felszabadításának korabeli propagandáját vizsgálva két jól elkülöníthető forráscsoport mutatkozik: az írásos és képi források, az előbbieket közé sorolhatjuk az újságokat, naplókat, könyveket, az utóbbiak között elsősorban a rölapokon megjelent metszeteket, valamint az érmekeket említhetjük. Bár a rölapok vedutái, ostromképei általában jelmagyarázatokat, rövid ismertetőket fűznek a képekhez, s az érmeke is tartalmaznak hosszabb-rövidebb feliratokat, akár jelmondatokat is, ezeket mégis inkább vizuális befogadásra szánták, mintsem olvasásra.

Van azonban olyan reneszánsz és barokk irodalmi grafikai műfaj, amelyben a képi és írásos mű és művészet ötvöződik, kiegészíti, sőt feltételezi egymást, s ez az embléma. A 16. század első harmadától megjelenő legkorábbi emblémáskönyvek a verses antológiákhoz hasonlóan egymástól jórészt független, önálló emblémákat fűznek össze, a század végétől azonban egyre-másra jelennek meg a tematikus darabok, amelyek egy-egy központi téma, vezérfonal köré rendezik az emblémákat. Ez a tematika a barokk művészetben és irodalomban egyre inkább maga a fejedelem lesz, aki reprezentációs célokra használja, így az emblémáskönyvek ezen vonulata a középkori királytűkrök műfajának folytatója.

A tematikus emblémagyűjtemények egyik legjobb példája – amely ugyan nem verses, hanem tudományos magyarázatokkal kísért emblémákat tartalmaz – Lackner Kristóf 1615-ben megjelentetett *Coronae Hungaricae emblematica descriptio*¹ című műve. Ez a magyar koronának az emblematika szimbolikájával kibontott jelentőségét tárgyalja, de a 17. századi európai háborúk, a köztörténet eseményei, az uralkodóházak is témául szolgáltak.

Ilyen tematikus, emblémákat tartalmazó vékony füzet Buda felszabadításáról is megjelent a számtalan korabeli újság és rölap között, s dacára annak, hogy ez az Augsburgban készült hétlapos, A4 formátumú ritka nyomtatvány – *In memoriam gloriosae victoriae Hungaricae a Germanorum fortissimo exercitu auspiciis Leopoldi Imp. invictiss. A. C. MDCLXXXVI. de Turcis reportatae emblemata aliquot edita, Augsburg, Göbel, 1687* – Széchényi Ferenc gyűjteményéből² bekerült a nemzeti gyűjteménybe, a kutatás jószerivel negligálta, pedig Kulcsár Péter felvette a magyar történet kora újkori forrásmunkái közé,³ s a Buda visszafoglalásáról készült korabeli nyomtatványok bibliográfiáiban is szerepelt.⁴

1 RMK III. 1615

2 Széchényi-catalogus 1799. I. 310.

3 KULCSÁR 2003. 666.

4 KELÉNYI 1936. 1115., 1170—1170. sz.; HUBAY 1948. 987. sz.

A füzet lelőhelye: *Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomatványok Tára, Röplapgyűjtemény 987. sz. (OSZK RNYT Röpl. 987)*. A könyvtár röplapjai között őrzött nyomtatvány egy évvel korábbi első kiadását még az ostrom évében, 1686-ban kinyomtatta Gottlieb Goebel özvegyére hagyott augsburgi nyomdája, s a rákövetkező évben kis változtatással ismét megjelentette. A müncheni Bayerische Staatsbibliothek a röplap mindkét kiadását őrzi, s a Bajor Nemzeti Könyvtár az 1687. évi kiadást (jelzete: *BSB Res/4 Turc. 94,26*) digitalizált formában közzétette honlapján.⁵

A röplap különösségét nemcsak az adja, hogy a teljes emblematicai mű Buda török alóli felszabadításának propagandája, hanem az is, hogy a szöveg szerzője forrásairól is megemlékezik, így az emblémás füzet tágabb összefüggésbe helyezi egy korabeli (német) literátor irodalmi-történeti műveltségét is.

A Lipót császár fővezérsége alatti német sereg magyarországi győzelméről szóló emblémagyűjtemény I–VII. emblémájának szerkezete egyrészt követi a klasszikus beosztást: motto/inscriptio/lemma – pictura (kép) – subscriptio (vers), másrészt el is tér attól, hiszen a mű kétnyelvű, így ugyanaz a rövid költemény egyrészt az emblémák és az európai műveltség klasszikus nyelvén, latinul, illetve a kiadó és a Habsburg-tartományok anyanyelvén, irodalmi német nyelven szól az olvasóhoz. Újdonság az is, hogy a szerző a mű forrásait, a toposzok provenienciáját is megjelöli, szintén bilingvis formában. A szerkesztők a kétnyelvűséget igen egyszerűen oldották meg, a mottót a pictura részévé tették azáltal, hogy a kerek metszet köré rajzolt szalagba mind a latin, mind a német nyelvű lemmát feltüntették, az előbbit kapitális antikvákkel, az utóbbit gótikus kisbetűkkel; a mottós metszeteket pedig a latin és német vers közé helyezték (1. kép).

1. kép: Az augsburgi röplap 6. lapja (lásd forrásközlés I. A menyaszony nászra lép) (1687) (OSZK)

5 <http://mdz1.bib-bvb.de/~emblem>

A Jakob Bornitz német közgazdász, jogász, pedagógus (1560–1625) vallásos-morális, illetve politikai emblémáit megjelentető mű nemcsak grafikai és tipográfiai programjában lehetett példája a tíz évvel későbbi, Buda felszabadításának hírére készült füzetnek, hanem abban is, hogy a mainzi emblémáskönyv rövid subscriptiói két nyelven, latinul és németül jelentek meg, hiszen így jobban szolgálták az oktatást és nevelést, mint a morális emblémák legfontosabb célját. Hasonló szerkesztésű emblémáskönyv már korábban is volt Németországban, Johann Vogel nürnbergi evangélikus lelkész ugyanis a harmincéves háború befejezésére 24 emblémából álló könyvecskét jelentett meg Majna-Frankfurtban latin és német lemmával, kétnyelvű subscriptióval. A négyszögletes keretbe metszett picturákat Lukas Schnitzer készítette.⁷ Johann Vogel munkáját azért is tekinthetjük az augsburgi emblémáskönyvecske mintájának, mert a kétnyelvű kétsoros vers (latin disztichon, illetve német alexandrinus) és pictura mellett, az előző lap verzőján közli a szerző – szintén két nyelven – morális meditációit, amelyek mintegy magyarázzák az emblémát.

Az augsburgi füzet kiadója, Teophilus Goebelius (német nevén: Gottlieb Goebel) özvegye, akinek férje 1665–1684 között augsburgi könyvkereskedőként működött, majd 1684-ben bekövetkezett halála után örökösei, köztük özvegye folytatta a könyvkiadást egészen 1708-ig. A Goebel-örökösök többször társultak Lorenz Kronigerrel, aki 1688–1708 között volt Augsburgban könyvkiadó, s 1701-ben önálló céget vásárolt.⁸ Goebel (Göbel) örökösei és Kroniger együtt jelentették meg a kor egyik népszerű emblémakép-gyűjteményét vagy lexikonát 1693-ban *Emblematische Gemüths-Vergnügung* címmel, a 715 rézmetszetet tartalmazó könyvben négy nyelvű – latin, német, francia és olasz – magyarázatokkal látták el a divatos picturákat. Újabb kiadása 1695-ben látott napvilágot, majd 1697-ben a Göbel-örökösök és Kroniger ismét megjelentették.⁹ Gottlieb Göbel örökösei azonban csak 1689-től kezdtek Kronigerrel társulni, így a Buda török alóli felszabadítására készült füzetet még egyedül finanszírozta az özvegy kiadó.

Az *In memoriam gloriosae victoriae Hungaricae* című mű szerzője ismeretlen, az emblémák azonban azt sugallják, igen jártas volt az emblematikában, s annak jelképi-morális követelményeit jól elsajátította. A témaválasztása és a német verselés egyértelműen német anyanyelvű költőre mutat, aki azonban a latin poétikában is otthon volt, a latin versfaragás elsajátítása egyébként része volt a kora újkori közép- és felsőszintű iskolázottságnak szerte Európában. A latin költemények disztichonban, a kora újkori alkalmi költészet legnépszerűbb metrumában íródtak, a német versecskéek versformája: egy sorban két jambikus trimeter, vagyis alexandrinus,¹⁰ amely a 17. századi német barokk költészetben az epigrammák népszerű metrikája. A költő ügyel arra, hogy a disztichon pentameterének cezúrája lehetőség szerint tartalmilag is elválasszon, így gyakran kerül vessző a harmadfél ütem után, ugyanígy a német alexandrinusokban a három jambust

7 Johann Vogel: *Meditationes emblematicae de restaurata pace Germaniae. Sinnbilder Von dem widergebrachten Teutschen Frieden.* / *Sinnebilder von der wiedergebrachten Teutschen Frieden kürztlich erklärt durch Johann Vogel.* Johann David Zunner, Frankfurt a. M., 1649

8 <http://drukkers.library.uu.nl/cgi-bin/drukkers.pl> (Lijst van drukkers), <http://www.ahnenforschung-kunert.de/fortel.htm> (Familienpredigten... Landesbibliothek in Stuttgart) <http://diglib.hab.de/drucke/xb-4827/start.htm> (Gottlieb Göbel, Gottlieb Göbel Erben)

9 *Devises Et Emblemes Anciennes & Modernes tirées des plus celebres Auteurs. Oder Emblematische Gemüths-Vergnügung: Bey Betrachtung sibem hundert und funffzehn der curieusesten und ergötzlichen Sinn-Bildern Mit ihren zuständigen Teutsch-Lateinisch-Französisch- und Italianischen Beyschriften. Dritte Außfertigung.* Augspurg, Verlegt Lorentz Kroniger und Gottlieb Göbels Seel. Erben. 1697

10 A német verstanban Molnár István volt segítségemre, amit ezúttal is köszönök.

követő cezúránál a legtöbb helyen vessző következik, amelyet egyébként a német epigrammában egyenes zárójelhez hasonló ferde vonallal jelöl az augsburgi rölap tipográfusa.

A picturák grafikusa, illetve a rézmetsző már kevésbé igényes, a metszetek elnagyoltsága, lapidáris stílusa, a grafikák egyszerű kompozíciója kevésbé képzett alkotóra vall, különösen kitűnnek hiányosságai, ha a korabeli emblémáskönyvek, illetve rölapok magas színvonalú sokszorosított grafikáit tekintjük.

Az emblémák mindegyike önálló kompozíció, mind a verseket, mind a picturákat tekintve, csak a közös tematika, Buda visszafoglalásának jelentősége köti össze őket.

I. embléma*

Az I. embléma (*VENTURAE IN THALAMOS*), amely egyben a hétrészes mű alaphangját is megadja, s az egyetlen, amely név szerint is megemlíti a császárt, I. Lipótot; Magyarország török alóli felszabadítása és Lipót magyar királysága összekapcsolásának jelképes üzenete. A szimbólum lényege, hogy az ország, mintegy menyasszony (*regia Sponsa*) várja hitvesét, Lipótot, de előbb át kell esnie egy olyan avatási szertartáson, amelyet a középkori – s Boleslaus Balbinus 17. századi cseh jezsuita történész kútfejéből (*Epitome historica rerum Bohemicarum, I–III. Prága, 1673–1677*) idézett – történeti hagyomány őrzött meg. Jeleül: Magyarország leendő királynéjának az esküvő előtt egy magyar lovag karddal leveri koronáját, ami feltehetően a királynéi státus korlátjait volt hivatva jelezni.

Balbinus, cseh nevén Bohuslav Balbín, aki a cseh történelemről írt háromkötetes művében egyébként több helyen is foglalkozik a cseh és magyar történelmi kapcsolatokkal,¹¹ a különös koronázási ceremónia forrásául, igen szűkszavúan, egy középkori cseh krónikát nevez meg: *Continuator Jaroslai*, amely minden bizonnyal a szász származású cseh krónikaíró, Jarloch milevskoi (mühlhasuseni) apát (*1165–1230*) cseh krónikájának folytatását jelenti. Jarloch (németül Gerlach, latin nevén: Gerlacus Milovicensis) az 1167–1198 közötti évek cseh történetét jegyezte fel, munkája egyébként – amelynek kalandos sorsú kézírata ma a prágai strahovi kolostor könyvtárában található¹² – (több más krónikával együtt) maga is folytatás, mégpedig a 11. századi krónikás, Prágai Cosmas Annaleseinek continuationja. A Jarloch-krónika folytatását Ottokár-évkönyveknek nevezi a cseh történeti hagyomány, mivel II. Ottokár uralkodásának

---

* Az emblémákat tartalmazó füzet szövegének és metszeteinek közlésében a betűhű interpretációt választottuk, mivel versekről van szó. A latin szövegben minden egyezik az eredetivel, még az *ā*-val jelölt ablativusok is, melyekkel feltehetően a hangos olvasást segítette a szerkesztő, hiszen az írott szöveget még nemigen olvasták „magukban” a 17. századi emberek. A német szövegben az *ū* átírásánál kétféle megoldást választottunk, meghagytuk ezt az írásmódot ott, ahol a mai ejtésben *u* hangzik, *ü*-re változtattuk azonban ott, ahol a mai ejtés ezt így kívánja. Egyébként az *ü/ū* betű csak a lemmákban jelenik meg, úgy tűnik az augsburgi nyomdász betűkészlete csak ebben a méretben tartalmazta, a nagyobb betűkkel szedett versekben nem szerepel.

¹¹ SZÖRÉNYI 1998. 20.

¹² Gerlacus Milovicensis: *Chronicon Boemorum (1167–1198)*. Strahovská Knihovna DF III I. 87v–93v; 108v; 111r–112v (13. század)

históriáját örökíti meg.¹³

Az évkönyv az 1264. év történetéről szólva megemlékezik II. Ottokár cseh király és IV. Béla magyar uralkodó küzdelméről, illetve a két szomszédos uralkodó között létrejött békéről, melyet a cseh király unokahúgának, Brandenburgi Ottó feltűnően szép leányának és IV. Béla hasonló nevű fiának házasságával pecsételtek meg. A Pozsonyban tartott esküvőn a különleges szép ifjú trónörökös aranykoronát tett menyasszonya, a jövőndő királyné fejére, melyet a kíséretében lévő nemesek egyike régi magyar szokás szerint kardjával leütött az ifjú feleség fejéről.¹⁴

Az augsburgi embléma szimbolikájában a királyné avatás („ütés”) szertartásának Magyarország díszé és fejéke, a budai vár és királyi székhely (*regia Buda*) fegyveres elfoglalása felel meg, amelyet a férj, az 1657-ben Pozsonyban magyar királlyá koronázott I. Lipót császár hajtott végre. A metszet teatrális, felfüggesztett drapéria alá komponált jelenetében a koronás felségi palástja alatt páncélt viselő német-római császár, magyar király, fején zárt koronával, szintén koronás jegyesének készül megfogni a kezét, míg a leendő királyné mögött egy tollas kalapot viselő, rövid köntösbe bújtatott udvaronc kardjával koronája felé nyúl. A színen Buda felszabadításának minden fontos „emblemikus” figurája megjelenik, a Magyarországot végre magáénak tudható Lipót, a császár kezére jutott Magyarország, illetve a Budát fegyverrel leverő és így a császárnak megszerző német sereg, amelyet itt a német hadvezéreknek a metszetekről is jól ismert tollas kalapját hordó lovak jelképez.

A különös „közfogót” megörökítő, s az Árpád-korra visszautaló archaizáló jelenetet, melyben a szereplők a középkori és barokk divatot ötvöző viseletben jelennek meg, a latin és német vers (*subscriptio*) mellett a 17. századi jezsuita szerzőnek az Ottokár-anelesekre visszamenő krónikája is magyarázza, e nélkül igen nehéz lenne kibontani a picturán és a versecskékben megjelenített emblemikus talányt.

A fegyverjogon megszerzett, s ezért a császárnak alávetett Buda (Magyarország) toposza az emlékérmeken is megjelenik, a legélesebben éppen egy Augsburgban, a korabeli neves éremvénő, Christoph Jacob Leherr műhelyében készült darabon. A Buda ágyúzását ábrázoló ostromkép hátlapjának latin felirata szerint a törökök által csellel elfoglalt várat 1686. augusztus 3-tól 1686. szeptember 2-ig tartó sikeres ostrommal vették vissza, s Buda éppen visszavétele okán kerül a Szentséges Bécs, vagyis a Császár szolgálatába (...*EXPVGNATA SACRAE FAMULATUR BVDA VIENNÆ*).¹⁵

Buda felszabadítása előtt öt évvel egyébként a valóságban is sor került királynéi koronázásra, hiszen I. Lipót harmadik hitvesét, a Wittelsbach-házból való Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdalénát, akivel fényes külsőségek között tartotta esküvőjét a császár 1676-ban Passauban, 1681-ben koronázták magyar királynévé. A német fejedelem lánya, Magyarország későbbi régense fejére 1681. november 9-én Sopronban tette a veszprémi püspök az úgynevezett házi koronát, míg a Szent Koronával csupán a vállát érinti meg az ország primása és nádora, Esterházy Pál.¹⁶ Ezt az

13 Annales Ottokariani. Ed. Josef Emler In *Fontes rerum Bohemicarum*, Tom. II/1. Pragae, 1874. 308-335.

14 *A. 1264. IV. Kal. Octobris [...] Venit rex Ungariae, portans aureas murenulas iuxta tempora dependentes, paucis comitantibus, videre sponsam filii sui ad tentoria regis Bohemiae, et ordinat dotem propter nuptias. Quo recedente filius suus Bela, speciosus forma prae filiis plurium, auditis missarum sollempniis, capiti puellae matrimonialiter sibi traditae coronam auream superponit, quam quidem suorum nobilium, evaginato gladio et vibrato de capite sponsae, abstrahit iuxta ritum suae gentis.* Annales Ottokariani. A. 1254–1278. Continuatio Chronicae Cosmae Pragensis. CFHH I. 167. p. Az Ottokár-évkönyvek vonatkozó helyének megtalálásában Tóth Péter segített, amiért köszönettel tartozom.

15 GOHL 58. sz.

16 LAUTER 2005. 154.

eseményt mind I. Lipót császár, mind a német származású császárné miatt minden bizonnyal a német közvélemény is figyelemmel kísérte

II. embléma

A II. embléma (*TURRITAS EPULAS*) picturáján az előbbihez hasonlóan szintén a német-római császár jelenik meg, mégpedig a birodalmi reprezentációnak már a Német Aranybullában (1365) lefektetett ceremóniáján, ahol a Birodalom fejét a választófejedelmek szolgálják ki. A lakomán hivatalának megfelelően a császári étkefogómester adja fel az étkekkel megrakott tálat a római király asztalára, s ez az eredetileg a rajnai palotagróf által viselt méltóság 1628-tól a választófejedelemmé lett katolikus bajor herceget illette. Bajorország örököse, II. Miksa Emánuel (1662–1726; bajor választófejedelem: 1679–1706 és 1714–1726) azonban a Budát felszabadító sereg egyik fővezére is, s fejedelmi hermelinpalástjában és választófejedelmi koronában a budai várat szolgálja fel a birodalmi koronát viselő császárnak, aki egyébként apósa is, hiszen a bajor választó I. Lipót lányát, Mária Antónia főhercegnőt vette feleségül 1685-ben (†1692). Az embléma függelékében a szerző szó szerint közli a Német Aranybulla vonatkozó bekezdését, mely szerint a rajnai palotagróf (a röplap megjelenésének idején már a bajor választófejedelem) mint étkefogó kötelessége, hogy a lakomára lovon érkezvén, kezében ezüsttálakat hozva szolgálja ki asztalánál a római királyt.

A német költemény negyedik sorában a jelenet szimbolikáját szójátékkal is aláhúzza a költő, hiszen a főasztalnokból vagy főétkefogóból (görögös latinsággal: *Archidapifer*) a budai vár tálcán kínálásával várfogó-várfelsőszolgáló (latinul: *Arcidapifer*) lesz. Bár II. Miksa Emánuel név szerint nem említik a költemények, a budai vár felkínálása egyértelművé teszi a metszeten szereplő figura kilétét.

Nemcsak az augsburgi embléma ismeretlen szerzője űz költői játékot, amikor a bajor választónak a német-római császári udvarban viselt főméltóságát hadvezéri tetteivel rokonítja, hanem az említett augsburgi éremvéső, Ch. J. Leherr kisméretű (átmérője: 28 mm) érmének felirata is.¹⁷ A Miksa Emánuel büszkjét ábrázoló előlapot a hátlap zsúfolt textúrájú felirata magyarázza, kiemelve a bátor német seregek Buda visszafoglalásában játszott döntő szerepét (3. kép):

3. kép: II. Miksa Emánuel, Buda felszabadítója korabeli augsburgi érmen (1686 k.) (MNM Éremtára. Gohl 54. sz. alapján)

¹⁷ Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára. GOHL 54. sz. Ezúton köszönöm Héry Verának a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában végzett kutatásomban nyújtott segítségét.

MAXIMIL(ian) EMAN(uel)
 S(erenissimi) R(omani) I(mperatoris) EL(ector) BAV(ariae) ARCHIDAPIFER
 POLIORCEPTES VICTORIOSVS
 CUM FORTIUM GERMANOR(um) EXERCITV
 BVDAM HVNGARIÆ REGIAM
 EXPUGNATA FELICITER ARCE
 SOCERO IMP(eratori) D(ie) II. SEPT(embris) MDCLXXXVI
 RESTITVIT
 O DAPIFERUM POTENTEM
 QVI DAPES TAM ALTE TVRRITAS¹⁸
 MENSÆ INFERT IMPERATORIÆ¹⁹

A hasonló szójátékra (*turritas epulas – dapes turritas*) épülő invenciózus költői kép, amely az augsburgi embléma picturáján grafikus ábrázolásként is megjelenik arra mutat, hogy az érem készítője, vagy az embléma alkotója ismerte a másik alkotást, annak függvényében, hogy melyik készült el előbb. Megkockáztatjuk, hogy az érem latin feliratát és az emblémaverset talán ugyanánál a verselőnél rendelte meg a vésnök, illetve a nyomda, ami nem is állhat olyan messze a valóságtól, hiszen mind a nyomtatvány, mind az ezüst veret Augsburgban készült 1686–1687-ben.

Fortitudo Leonina (Max Emanuel)

II. Miksa Emánuel, vagy ahogyan a korban ismerték, Max Emanuel a török háborúk meghatározó személyisége volt, s címei között általában a választói méltóság előtt szerepeltette a császári étékfogómesterséget (*Utriusque Bavariae ac Superioris Palatinatus Dux, Comes Palatinus Rheni, Serenissimi Romani Imperatoris Archidapifer et Elector*), amint a *Fortitudo Leonina in utraque Fortuna* (München, 1715)²⁰ című emblémáskönyv címmetszetén és címlapján is szerepel.²¹

Az apoteózis jellegű ábrázoláson, amely a spanyol örökösödési háborúban elvesztett bajor trónra való visszakerülése alkalmával készült, a barokk fejedelem talpig páncélt visel, államfői rangját hermelines palástja és az Aranygyapjas-rend mutatja, hadvezéri híret pedig a kezébe adott pálca (marsallbot) és a lábánál heverő trófeumok – török fegyverek – jelzik. A törökverő hadvezér és választófejedelem oroszlánokhoz mérhető erejét és bátorságát – *Fortitudo Leonina* – már a Buda felszabadításakor készült egyik emlékérmén is megörökítették, s ugyanezt a kifejezést használják a választófejedelem profilképét tartalmazó ovális ezüstérem hátlapján is:²²

18 GOHL 54. sz. 66. tévesen TVRRITAE-nak olvasta

19 *Miksa Emánuel, / a legfenségesebb római császár bajor választója és étékfogómestere / győzedelmes városostromlóként / az oly bátor német sereggel / Magyarország királyi székhelyét, Budát / szerencsés kimenetelű városstrommal / foglalta vissza / apósának, a császárnak 1686. szeptember 2-án. / Ó, micsoda nagyhatalmi étékfogó, aki oly magasra tornyozott lakomát / tesz a császári asztalra.*

20 *Oroszlánérő/Oroszlánbátorság jó- és balszerencse közepette*

21 Max Emanuel ikonográfiájáról és emblémáiról bővebben: Seelig 1976, különösen az *Allegorie und Emblem in der Graphik, der Medaille und der Festdekoration* c. fejezet (6–20.)

22 Gohl 163. sz.

BVDA
 AB A(nno) C(hristi) 1530
 SEXIES FRVST
 RA OPPPVGNATA
 A(nno) C(hristi) 1686 2 SEPT(embris)
 LEONINA FOR-
 TITVDINE EX-
 PVGNATA²³

Az 1715-ben készült müncheni emblémáskönyvnek,²⁴ amely Max Emanuel hősies életét, tetteit és családjának ősi eredetét reprezentálja, 24 emblémája között megjelennek a török háborúk ábrázolásai, köztük Buda ostroma is (4. kép).²⁵

4. kép: Buda ostroma a Fortitudo Leonina (II.) IX. emblémáján (1715) (BTM)

23 Budát 1530 óta hatszor ostromolták hiába, míg végre 1686. szeptember 2-án az orosz-lánbátorság megvívta.

24 *Fortitudo Leonina in utraque fortuna Maximiliani Emmanuelis... ab Universa Soc. Jesu per Superiorem Germaniam Provinciam. Monachii, 1715.* Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény. BF 355/120

25 *Fortitudo Leonina... (II.) Fortitudinis Leoninae Gloria Boica a Maximil. Emmanuele S.R.I. Archidapifero et Electore etc. de Utraque Fortuna Felicissima Reportata ac XXIV. Symbolis Heroicis Adumbrata.* IX. 29. A könyvlap megvan a BTM Metszettárban is. REMSHARD, Carl (1678 - 1735) Buda, látkép allegorikus kerettel, rézmetszet, 153 x 254 mm, ltsz.: Lanfrancóni 147, Fortitudo Leonina, (II.) Fortitudinis Leoninae Gloria Boica a Maximil. Emmanuele S.R.I. Archidapifero et Electore etc. de Utraque Fortuna Felicissima Reportata ac XXIV. Symbolis Heroicis Adumbrata. IX.

29. Vö: KELÉNYI e. a. szerk. 1937. 247. sz..

Fortitudo magnanima in repellendis hostium Insultibus.
Solo Aspectu

VIX BENE TE VIDIT, CUM IAM VICISSE FATETUR
DUX, VEL AB ASPECTU TERRITA BUDA TUO.
QUID, POTERIS POPULOSA ACIE, SI MAXIME PRINCEPS,
SOLA OCULORUM ACIE VINCERE TANTA POTES.²⁶

Az emblémaversben megjelenő hadvezér és fejedelem (*Dux, Princeps*) a metszeten támadó oroszlánként tűnik fel, aki elől futva menekül két török, egyikük kezében félholdas zászló, egy kutya(!) kíséri őket. A jelenet háttérében a kartácstúzzal ostromlott vár tűnik fel *Buda* felirattal, alatta a Duna és a támadó seregek elmosódott képe. A várhegyen álló erődítményből kimagasló tornyokon félhold, a török uralom jelképe, és egy oromtetővel fedett bástya ismerhető fel.

Az 1715. évi emblémához hosszú, kőbe vésett felirathoz hasonló, középre szedett szöveg csatlakozik a hadvezér mint Bajor Oroszlán hőstetteinek leírásával, köztük természetesen Buda elfoglalása is szerepel. A felirat Miksa Emánuel a keresztények Kék Királyaként (*coeruleus Rex Christianorum*) említi, mivel Belgrád visszafoglalása után kék színű páncéljáról Kék Választónak (*Blauer Kurfürst*) nevezték a korabeli közbeszédben.

[...]

Cum LEONINA VIRTUS ex oculis fulminat
Quam cum accensus Marspiter
Ex ignivomo metallo supra Iovem solita
MAXIMILIANUM timuit,
Tunc desperare salutem cœpit,
Cum ex Tournamentariis suggestibus primam ei salutem
LEO BOICUS dixit,
Aut verius rugiit.
Fabula sit: trepidare terram,
Cum rugit Rex animantium;
Veritas esset, trepidasse Turciam,
Cum vocem contra se tolleret Rex cæruelus Christianorum,
Ad ejus vocem
Quae hactenus trepidare nesciebant, corruerunt mœnia.
Qui accurrerat, ut succurreret hostilis exercitus,
Cadente Buda, attonitus stetit.²⁷

[...]

26 Hősies bátorság az ellenség támadásának visszaverésében. / Elég a tekintete. / Alighogy rád nézett Buda, már a látásodtól is megrettent, / S nyomban le is győzted, Hadvezér; / Mire lettél volna képes egy népes hadrenddel, hatalmas Fejedelem, / Ha a szemed villanásával is képes vagy ily nagy győzelmet aratni.

27 Szemből OROSZLÁNBÁTORSÁG nyilall, / Mint amikor Mars felbőszülten / Jupiterre dörög tűzokádó barlangjából, / És a seregek megfélemlítéséhez szokott Buda / Megretten MIKSÁTÓL, / Majd kezd is lemondani megmeneküléséről, / Amikor a BAJOR OROSZLÁN rögtön / ágyúlövésekkel köszönti, / Vagy inkább rábög. / Így szól a mese: remeg a föld, / Amikor az állatok Királya megbödül; / S valóban, Törökország megremegett, / Amikor a keresztények Kék Királya felemelte hangját / Az ő szava ellenében. / Mely falak eddig nem tudták, mi a reszketés, most összeomlanak. / Az ellenséges had, amely segítségére sietett, / Buda elestével megrettenve áll.

A trónját és országát 1714-ben visszaszerzett bajor választó apoteózisában is döntő súllyal szerepel a török háborúkban szerzett dicsősége, melyben osztozott a vezénylete alatt, illetve a császári főeregben harcoló több ezer bajor katonával. A bajor választó mint az ostromló seregek egyik fővezére hadainak támadásáról olasz nyelvű röplap is készült.²⁸

A bajorok részvételét Buda és Magyarország felszabadításában a politikai propaganda legnagyobb presztízsű műfaja, az emlékérem is terjesztette az európai közvélemény felé. Egy Nürnbergben készült emlékérmén Buda (és Pest) látképe előtt ábrázolták a lovával ugrató bajor fejedelmet (5. kép).²⁹

5. kép: II. Miksa Emánuel a Buda visszafoglalására készült emlékérmén (Nürnberg, 1686) (MNM Éremtára, Gohl 24. alapján, 1686)

Az érem előlapjának felirata (*CHURBAIRISCHE HILFF / IN UNGARN 1686*)³⁰ egyértelművé teszi, hogy a német közgondolkodás döntőnek ítélte a bajorok nyújtotta katonai segítséget Magyarország török alól felszabadításában. Az érem zsúfolt kompozíciójú hátlapján Lipót császár mellett a hangsúly az oroszlános és országalmás bajor hadizászlókon van.

Az éremművészet és az emblematika szoros kapcsolatát mutatja, hogy az összefogást és a békét jelképező nyílveszőköteg díszíti azt az oltárt, amelyen a császár országainak címerkoszorúja is megjelenik, s római légiós jelvénybe foglalt portréja mellett egy másik jelkép, a birodalmi sas is feltűnik. Nem hiányzik a mottó – jelmondat – sem: *GOTT MIT UNS – WER MAG WIDER UNS SEIN* (Isten velünk, ki ellenünk). Az éremképet további jelképek is rokonítják az emblémákkal, hiszen feltűnik a Dunát megszemélyesítő folyamisten alakja, a bajorokat az osztrákokkal és magyarokkal a hadi dicsőségen kívül ugyanis közös folyamuk is összeköti, a három ország

28 *IL CASTELLO DI BVDA OPPVGNATA DALLE GENTI DEL SERENISSIMO ELETTORE DI BAVIERA.* KÁROLYI 1936. 352. KELÉNYI e. a. (szerk.) 1937. 129. sz.

29 GOHL 24. sz., SZAKÁLY 1986. Képmelléklet

30 Bajor segítség Magyarországnak 1686-ban

fővárosának nevét is feltüntették: *München, Wien, Ofen*.

Max Emanuel mint uralkodó és törökverő hadvezér korabeli kultusza összefonódott az emblémákkal, amit egy 1686-ban Regensburgban megjelent röplap is igazol, ennek metszetén a Magyarországot felszabadító bajor választót győzelmi menetben ábrázolják, körülötte a felszabadított magyar városok, köztük Buda és Pest vedutáival. A röplapon Buda kis emblematikus képen is szerepel „Buda triumphat” felirattal,³¹ ami a budai vár visszafoglalásának stratégiai és eszmei jelentőségét mutatja.

Bár a korabeli Habsburg-propagandában kisebb súllyal jelent meg a bajor választó, mint császári apósa, vagy a másik fővezér, Lotharingiai Károly, a bajor közvélemény a magyar korona visszaszerzését fejedelme hőstetteinek tulajdonította. Egy kevésbé ismert – szintén Christoph Jakob Leherr (CIL) augsburgi műhelyében vert – ezüstérem előlapján a választófejedelem profilképe köré neve és címe helyett ezt vésték fel: *HERCULES BAVARICUS (BAJOR HERKULES)*, a hátlapon pedig egy fekvő oroszlán mancsával az előtte fekvő magyar korona felé nyúl ezzel a felirattal: *VIGILI OVIS ERIPIET (A STRÁZSÁTÓL ELRAGADJA A JUHOKAT)*.³² A szimbolikus jelenet szerint eddigi őrzőjétől, a töröktől a bajor Herkules, illetve oroszlán ragadja el a Magyarország népét jelképező koronát (6. kép).

6. kép: II. Miksa Emánuel, a „Bajor Herkules” emlékérmén (Nürnberg, 1686 k.) (MNM Éremtára)

III. embléma

A III. embléma (*HOS IAM DISCE PATI*) kései antikvitásban gyökerező szimbolikáját a 16–17. századi emblematikai irodalom jól ismeri. A sas, hogy eddze és szoktassa fiókáit az égető sugarakhoz, már pelyhes korokban közel viszi őket a Naphoz. Bár a nap sugarainak kipróbálása

31 KELÉNYI e. a. (szerk.) 1937. 253. sz.

32 Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára É.N. 33.A/1903

— mint az önismeret jelképe — több 16–17. századi emblémáskönyvben szerepel,³³ az augsburgi emblémák alkotója egy ismert császárkori költő, Claudius Claudianus versét citálja, amikor a fiókáját kipróbáló sast teszi meg emblémájának tárgyává.

A „napsugár-próba” ismert toposzát azonban további szimbólummá alakítja az embléma alkotója, hiszen a Sas, vagyis maga a császár a Nap helyett a fogyó Hold sápadt fénye felé közelíti övéit, hogy a török háborúkban dicsőséget szerezhessenek. A Félhold, mint a török birodalom jelképe, az egyik legáltalánosabb egyezményes jel a korban, mind a sokszorosított grafika, mind az éremművészet gyakran élt vele, a Buda felszabadítására vert emlékműveken is számtalanszor felbukkan. Ugyanilyen gyakori a törököt leverő, a budai várat felszabadító Lipótot a Sas képében megjeleníteni. A német-római császárság heraldikai jelképe olyannyira összeforrt I. Lipóttal, hogy a halála után megjelent és 17 emblémát tartalmazó emlékkönyv (*Aquilae virtutum Leopoldinarum symbolicae imagines*,³⁴ Innsbruck, 1705) minden emblémáján sasként szerepel.

Az augsburgi emlékkönyv emblémáján a fiókáival a Hold sápadt fényéhez közelítő Sas egyértelműen a törökkel szembeszálló és övéit a Félhold ellen vezető Császár szimbóluma, aki – a német vers sugallata szerint – egyben a nyugati világ feje is, hiszen a Sas (*Adler*) nem egyszerűen a Nap közelében próbálta ki kicsinyeit, hanem Napnyugat fényének, a lenyugvó nap sugarainak (*Abend-Sonnen*) tette ki őket.

A Goebel-örökösök említett embléma-lexikonában (1693–1697) többször is felbukkan a Napba néző Sas, amely a négy nyelvű magyarázat szerint a bátorság, illetve a szülőktől nyert erények szimbóluma (*Ein die Sonnen schauender Adler. PRAESTANTIOR ANIMUS. – Ein in die Sonne sehender Adler. PATRUM VIRTUTE*).³⁵

A Nap és Félhold küzdelme az érmeiken is megjelenik, az egyik Lotharingiai Károly-emlékműn a félholdas vérttel védekező sárkány és az ostyával és kehellyel együtt ábrázolt Nap küzdelmét látjuk (Gohl 8. sz.), míg egy olyan érem hátlapján, amelynek előlapjára Buda vedutája fölé Lipót mellképét vésték, a császár római katonaként pálcájával a sugárzó Nap felé mutat, a Holdsarló lehanyatlak az égről, ahogyan a felirat részlete is magyarázza: *STAT SOL, LUNA FVGIT*.³⁶ Lipót egy másik érmen³⁷ sugárzó Napot formázó pajjzzsal tör holdsarlót a pajzsot tartó Mohamedre (*SOLIS AD ORTVM – LUNA RVIT*).³⁸

IV. embléma

A IV. embléma (*VI TRIPLICI*) ugyancsak az antik hagyomány felé nyúl, amikor az Igazságosságot is megjelenítő Szűz csillagképet teszi meg jelképe alapjául. A Szűz (görög-latinul: *Astraea*) mérlegének egyik serpenyőjébe épületeket, a másikba egy kardot tettek, vagyis a fegyver–fegyverjog billentette vissza a török által elfoglalt Budát jogos tulajdonosának, a királynak. A latin és német *subscriptio* ebben az emblémában tartalmilag is eltér, a latin vers ugyanis a fegyveres győzelmet hangsúlyozza (*Gloria... Marte premente*), ugyanakkor utal arra

33 HENKEL–SCHÖNE 1996. 773–774.

34 *Lipót sasokhoz hasonló erényeinek szimbolikus ábrázolásai*

35 *Emblematische Gemüths-Vergnügung... Augsburg, 1697. 11/13., 38/6. sz. (A cím és a mottó fordítása: Napba néző sas. AZ ATYÁK VIRTUSÁVAL)*

36 *A Nap megáll, a Hold menekül.*

37 GOHL 109. sz.

38 *Napfelkeltére lehanyatlak a Hold.*

is, hogy Buda visszavívása ugyanazon a napon következett be, mint amelyen egykor a török csellel elfoglalta. A német költemény ezzel szemben bővebben utal az 1541. évi eseményekre, Szulejmán cselvetését és Izabella királyné erőtlenségét hangsúlyozva (*Solimann durch Untreu... eine Königin in leichtem Muth*), a csaló, megbízhatatlan törökkel és az asszonyi gyávasággal szemben a német megbízhatóságot és férfierőt (*Teutsche Treu... Männer-Faust*) állítva szembe. Bár a szerző a 16. századi német protestáns történetíró, Sleidanus ismert művére³⁹ hivatkozik Buda elfoglalásával kapcsolatban, az V. Károly császár koráról szóló egyház- és politikatörténeti mű nem említi Izabella királyné nevét, az embléma szerzője jegyzetében tévesen Elizabethnek (Erzsébetnek) nevezi.

A korabeli emlékérmek között az említett augsburgi mester, Leherr műhelyéből került ki egy másik veret, amelynek hátlapján ugyancsak megörökítik, hogy Budát 1541-ben csellel vette be Szulejmán (*BUDA... SOLYMANNI INSIDIIS CAPTATA MDXLI*).⁴⁰

Az a sorsszerű tény, hogy 1541-ben Buda vér nélküli bevételre és az 1686. évi sikeres császári ostrom ugyanazon a napon, szeptember 2-án zajlott le, ismert toposz volt a korban, az érmek is többször utalnak rá, így az a veret is, amellyel Augsburg(!) közönsége köszöntötte a világraszóló győzelmet (7. kép).⁴¹

7. kép: Augsburg város emlékérmé Buda felszabadítására (1686)
Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára. Gohl 70. sz. alapján

A Philip Heinrich Müller augsburgi éremkészítő által metszett és vert érem mind szimbolikájával, mind hosszú feliratával kiemelkedik a korabeli veretek közül. Az előlap egyértelműen emblémakép, *pictura*, hiszen az emblémák egyik állandó motívuma, a felhőből kinyúló kéz szerepel rajta, amint pengéjén sást mintázó bárdal sarkából szakítja ki a felszabadított budai vár egyik – Isztambul felé megnyíló – kapuját, s a mottó sem hiányzik (*VIRTUTI NIHIL*

39 Sleidanus, Johannes: De statu religionis et reipublicae. Eidtio princeps: Strassburg, 1555.

40 Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára. GOHL 52. sz.

41 Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára. GOHL 70. sz.

*IMPERIUM – VNI PATET*⁴²). A hátlap felirata megnevezi a Buda bevételének és visszavételének dátumát, illetve azt a tény is, hogy visszaszerzése csak a német sereg segítségével sikerülhetett Lipótnak.

BUDA
 DIE II. SEPT(embris) A(nno) C(hristi) MDXLI
 SOLYMANNI ASTU INTERCEPTA
 HACTENUS INEXPUGNABILI
 EODEM DIE
 LEOPOLDI IM(peratoris) AUGUSTI
 TRIUMPHATORIS TURCICI
 ARMIS
 SOCIO GERMANO MILITE
 A(nno) C(hristi) MDCXXCVI EXPUGNATA
 F(ieri) C(uravit) S(enatus) P(opulus) Q(ue) A(ugustanus)⁴³

Figyelemre méltó, s talán az augsburgi emblémák szerzőjének vallására és műveltségére is vall, hogy az 1686. szeptember 2-i dátumnál hangsúlyozza: az a Gergely-naptár szerint értendő, hiszen a protestánsok jó része ekkor még az 1582. évi pápai naptárreform előtti Julián-naptárt használja.

V. embléma

Az V. embléma a németek részvételének egyértelmű propagandája. Míg II. Miksa Emánuellel a bajorok részvételét hangsúlyozta a mű, a „tripla” oroszlánal a sváboknak állított emléket. Amikor a Sváb Hercegség címerállatai a budai vársáncot (*Ofens eignen Graben*) ostromolják, mégpedig az első sorban küzdve, ami évszázadok óta ennek a „kivételes népnek” (*außerlesnes Volck*) a német császároktól nyert kiváltsága. A szerző szó szerint idézi Hersfeldi Lampért 11. századi évkönyvét, amelyben az 1075. évnél olvasható, hogy a csatasor élén a svábok ősi privilégiuma értelmében Rudolf sváb herceg harcolt katonáival.⁴⁴ A német jogi tradíció szerint egyébként még Nagy Károly adta ezt a kiváltságot a sváboknak, mivel 799-ben sváb katonák segítségével foglalta el Rómát, mások azonban a roncesvallesi ütközethez, illetve Milánó ostromához kötik ezt a sváb katonai kiváltságot.⁴⁵

Az augsburgi embléma köhalmokra felhágó oroszlánjának ikonográfiai párhuzamát az említett, 1715. évi Max Emanuel-féle müncheni emblémáskönyvben találjuk meg, igaz, itt nem sváb, hanem a bajor oroszlán (*leone... BOICO*), vagyis II. Miksa Emánuel küzd a spanyol örökösödési háborúban.⁴⁶

42 *Az erénynek semmi sem parancsol – csak egynek nyílik meg.*

43 *Miután Budát / 1541. szeptember 2-án / Szulejmán csellel elfoglalta, / s ez idáig sikertelenül ostromolták, / a fenséges Lipót császár, / a törökök legvőzője, a német haddal az oldalán / 1686-ban ugyanazon a napon fegyveres ostrommal bevette. / Készítette / Augsburg város tanácsa és népe.*

44 *Lamperti monachi Hersfeldensis opera (Annales 1040–1077).* Hg. Cl. Lud. Trid. Hesse. In: Monumenta Germaniae Historica [38] Scriptores V. Hg. Oswaldus Holder-Egger. Hannover, 1894. 226.

45 Uo. 77. jegyzet

46 Fortitudo Leonina... München, 1715. XXIII. embléma

VI. embléma

A német-római császárság, illetve a németek és a török megszállta Magyarország különleges viszonyának legkifejezőbb emblémája a VI. (*SPOLIA DEFENDUNT*). Már a pictura enigmája is kíváncsivá teszi az olvasót, hiszen Magyarország leveles koronás címerét látjuk rajta, amelyet egy páncélos, kivont kardot tartó vitéz szinte védelmez a török szablyát tartó benyúló karral szemben. A háttérben a budai vár stilizált képe. A kép érdekessége a császári katona pajzsának heraldikája, hiszen a hét magyar vágáshoz hasonló pólyák vannak az ovális pajzsra rakva, mégpedig három sötét pólya. Ebben az emblémában, úgy tűnik, a költő rátalál saját hangjára, elszakad a török háborúk propagandájának szimbólumkészletétől, és sajátos, a sváb történeti hagyományon alapuló emblematikát teremt. A versek és a szerző jegyzetei egyértelműen feloldják a pictura talányát, a történetet egészen a Lech-mezei csatáig vezetve vissza: a 16. században megjelent Augsburgi Krónika szerint ugyanis a Lech-mezőn egykor igen vitézül harcoltak az augsburgi takácsok, s egy elesett magyar tiszt fegyverzetét hadizsákmányként magukkal vihették közeli városukba, s ennek emlékét őrzik vörössel-arannyal négyelt (keresztrel osztott) (*rothen und gelben Quer-Strichen*) céhcímerükben.

A nyilvánvaló anakronizmust, hiszen 955-ben még a nyugati heraldika sem bontakozott ki, nemhogy a magyarországi címerviselet, az emblémaköltő a németek és magyarok török elleni szövetségének jelképeként alkalmazza. Az egykori ellenséges magyar fegyverek most a németek pajzsán térnek vissza hazájukba, hogy Pannónia lakóival egyesülve – Lipót hadában – védjék meg az országot. Az embléma mottója kétértelmű: a *SPOLIA DEFENDUNT* a „hadizsákmány védelmez” értelem mellett úgy is érthető, hogy „megvédik a hadizsákmányt” (bár ez utóbbi kifejezésénél feltehetően inkább passivumot használt volna a verselő). Elgondolkodtató, hogy a metszeten a császári gyalogos valóban védően tartja pajzsát a Királyi Magyarország pólyás-kettőskeresztes címere fölé, míg a magyarok harcoló felekként nem jelennek meg az ábrázoláson. Az embléma ismét csak a magyarázattal együtt érthető, igaz, a Welser-krónika idézett passzusa szerint a takácsoknak négyelt pajzsuk van, a sváb katona pajzsra azonban megegyezik Magyarország címerének jobb mezejével; az embléma lényege ugyanis a magyar államcímér és az augsburgi céhcímér hasonlóságán és közös eredetén alapul.

Az emblémák anonim alkotója a VI. esetben elárulja, hogy jól ismeri Augsburg történetét, hiszen a római alapokon és hagyományokon épült város históriájának fontos és legendás fejezete volt a lechfeldi csata, ahol a magyarok feletti győzelemben Augsburg akkori püspökének, a később szentté avatott és a város védőszentjévé vált Ulriknak is nagy része volt. A legenda szerint az Úrtól nyert úgynevezett győzelmi keresztjét ma is őrzik az augsburgi püspökség kincstára.⁴⁷

Az augsburgi történeti hagyomány a 16. század óta már bizonyosan összekapcsolta a Lech-mezőn zsákmányolt magyar pajzsot a takácsok céhcímerével, hiszen a Welser-krónika már említi a legendát, s az embléma szerkesztője is a híres Augsburgi Krónikából idéz, amikor a Budára visszakérült augsburgi címér szimbolikáját megalkotta. A takácsok lech-mezei hősiessége nemcsak az 1368-ban alakult augsburgi céhek, illetve a város társadalma szájhagyománya és krónikája örizte és terjesztette, hanem az Augsburg főterén álló céhközpont, a híres Weberhaus külső freskójának ikonográfiai programja is. A városházával szemben álló késő gótikus épület falainak festését 1606-ban rendelte meg a város, s a „Stadtmaler”-nek nevezett Johann Mathias Kager az ötemeletes épület három oldalára három különböző témájú freskót készített. A

47 METZGER—THÖNER, szerk. 2004. 44—49.

Weberhaus városháza felőli, a Kenyérpiacra (*Brotmarkt*) néző, s a főbejáratot magában foglaló homlokzatára a magyarokkal vívott 955. évi ütközetet festette, azzal a jelenettel együtt, amint I. Ottó császár a takácsoknak adományozza az általuk zsákmányolt magyar pajzsot. A lech-mezei csata a freskók ikonográfiai programjában a főhelyre került, s nemcsak a főbejárat miatt, hanem azért is, mert a csatajelenet fölé a város két legendás védőszentjét, Szent Afrát és Ulrikot is felfestették.⁴⁸ Mindkét helyi szentnek a magyar ostromban és a csatában is szerepe volt, hiszen a magyarok feldúlták a város szélén fekvő, a szent sírját is magában foglaló Szent Afra-egyházat, amelyet a csata után Szent Ulrik újjáépített.

A freskók a 19. század végére elenyésztek, de egy 18. századi, J. Thomas Kraus által készített metszeten⁴⁹ még jól kivethető az első emeleti traktus fölött, a főbejáratnál egy vonalban a négyelt címerpajzs átadása, a második ablaksor fölött pedig a csatajelenet (8. kép).

8. kép: A lech-mezei csata ábrázolása az augsburgi Weberhaus homlokzatán, 18. századi metszet (Deutsche Bauzeitung 1914. jan. 17. illusztrációja alapján)

A freskók olyannyira szenzációszámba mentek Augsburgban, hogy nem sokkal elkészülésük után a város polgára és a latin iskola tanítója, Bernhardt Heupold megverselte a képeket, köztük a csatajelenetet és a címeradományozást is.⁵⁰ A füzetformában kiadott elbeszélő költemény a

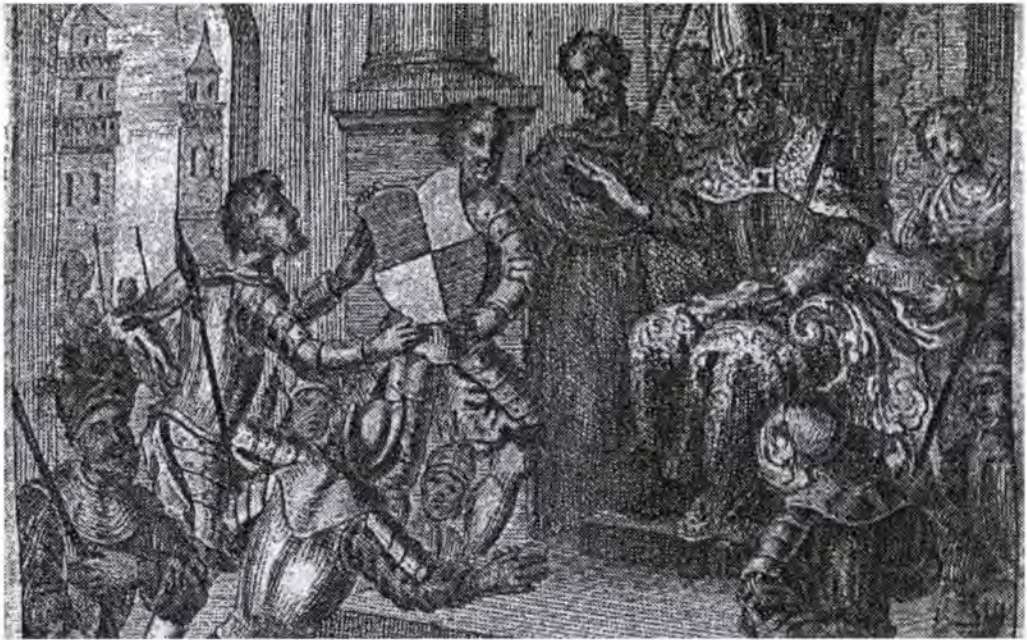
48 CLASEN 1981. 71–72.

49 Közli: Deutsche Bauzeitung XLVIII/№ 5. [17. Jan. 1914.] *Der Neubau des Weberhauses in Augsburg.* (Stich von J. Thomas Kraus)

50 Kurze doch aigentliche Beschreibung Erklärung unnd Außlegung der Gemähl am Weberhaus in Augspurg an

takácsok címerét sárga-vörös négyelt pajzsak írja le, melyet a csatamezőn zsákmányoltak egy magyar tisztól.⁵¹

A Weberhaus freskóiról száz évvel később, 1718-ban is született önálló mű, melyet ugyanaz a kiadó jelentetett meg, mint a Buda visszafoglalásának emlékére született röplapot, de ekkor már nem Gottlieb Göbel, hanem fia, Johann Friedrich Göbel a nyomdász és kiadó.⁵² A rézmetszetes könyvecske, amely egyben az augsburgi takács céh történetét is feldolgozza, részletesen foglalkozik a freskók ikonográfiájával. A Weberhaus homlokzatának freskóiról készült rézmetszetek egyike azt ábrázolja, hogy a takácsok a magyarok legyőzése után a zsákmányolt vörös-sárga négyelt pajzsot I. Ottó császár lába elé helyezik (9. kép).⁵³

9. kép: Az augsburgi takácsok I. Ottó császár előtt (Rézmetszet, 1718)
Augsburg 1718. 28. lap alapján (Saats- und Stadtbibliothek, Augsburg)

dreym unterschiedlichen Orten 1. Gegen Hewmarck. 2. Gegen der Schrandt. 3. Gegen dem Brotmarck... von Bernhardt Heupoldt, Burgern un der lateinischen Scul bey S. Anna Collaboratorm daselbsten in volgende Reymen gebracht. Gedruckt zu Augspurg, bey Christoff Mang, 1607.

51 *In diser Schlacht di Weber gut / Haben erzaigt ain Helden muth. / Eroberten in freyem feld / Eins Obersten so auch ain Held / Quartierten Schild, mit grosser macht / Und mit Ruhm in die Statt gebracht... / Mit deß Ungarischen Herzen Schild / (Als ain löblicher Kayser Milt.) / Mit zweyven Farben schön Quartiert / Gelb und Roth disen Schild schön ziert...*

52 Historische Erklärung dere Gemähde ausserhalb deß hiesigen Weber-Hauses, nebst beygefügter Nachricht von des Weber-Handwercks Alterthum und Nutzbarkeit. Augspurg, Johann Friedrich Göberl, 1718.

53 *...die Weber einen quartierten Schild eines gewissen feindlichen Obristen eroberten... und mit gelb und roth gemahlten Querstrichen abgetheilten Schild trugen sie nachgehends vor dem grossen Käyser Otto, und legten denselbigen zu dessen Füßen...*

VII. embléma

Az utolsó, VII. embléma (*POSSUNT DEDUCERE LUNAM*) a harcmezőről, a földről ismét az égre emeli az olvasó tekintetét, lemmájában az egyik legismertebb Vergilius-reminiszenciával. Az embléma kettős szimbolikára épül, egyrészt a Artemis-Phoebének, vagyis a Holdszarlónak a török hatalommal való ismert azonosítására, másrészt a 17. századi csillagászati-filozófiai irodalomnak az antikvitásban gyökerező nagy kérdésére: van-e élet a Holdon. Az embléma szerint van, de a lakott Holdat nem Vergilius varázsigéi hozhatják le az égről, hiszen a török Félholdat, illetve erődítványait csak Mars hadisten cikázó villámai, azaz a Buda alatt felállított mozsárágyúk lövegei ronthatják le (egyébként egy másik égítést éppen a háború istenének nevét viseli).

A sajátos, összetett jelképiség az embléma picturáján is feltűnik, hiszen az érmekről jól ismert, a szemlélfőhöz közel ábrázolt mozsárágyúkból kilőtt, s a torkollattűzzel, valamint a golyók röppályájával jellemzett kartácstűz itt nem a várat ostromolja, hanem a Holdszarlót, amelyről épületdarabok hullanak alá. A korábbi emblémában feltűnt sajátos költői képalkotás itt is megjelenik, hiszen az asztronómiából vett utalásokkal egyedi emblémát alkotott a költő, bár a Pseudo-Plutarchostól Keplerig felsorakoztatott tudós szerzőkkel ellentétben, ő maga nem hiszi, hogy a Holdat emberek lakják.

Érmek és emblémák

Az emblémáskönyv célja egyértelműen a politikai propaganda, annak tudatosítása a német és az európai közvéleményben, hogy a török kiűzése és Buda visszafoglalása a császárnak és hadvezéreinek, illetve hadseregének volt köszönhető, kiemelve a bajor választót és a sváb sereget. A mű propagandisztikus jellegét címe mellett, melyben a törökök felett aratott dicsőséges magyarországi győzelem kivívását a német hadseregnek tulajdonítja a szerző (*gloriosae victoriae Hungaricae a Germanorum fortissimo exercitu... de Turcis reportatae*), erősíti kétnyelvűsége is. A latinul nem tudókhöz is eljuthat a jelképekbe, emblematikai enigmákba burkolt üzenet: a császárság dicsősége, illetve, hogy a magyarok és Magyarország szerepe meglehetősen másodrendű a császári Sas vagy Nap és a sápadt Félhold mindent – de legalábbis Európa keleti felének politikai hegemoniáját – eldöntő küzdelmében. Az ország az 1657-ben királlyá koronázott császár korlátozott jogokkal rendelkező hitvese, aki ékességét, királyi díszét és koronáját, a budai várat sem mondhatja magáénak, hiszen azt a Habsburg-hitves fegyverjogon szerezte meg, s az ország integritását jelképező Budát egyik hadvezére – a Császárság tekintélyes fejedelme, az étekgógmesteri-főasztalnoki méltóságot viselő bajor választó – tálcán kínálja fel neki.

Bár a mű emblémákra tagolódik, a képekkel illusztrált versek egységes művet alkotnak, amelyen végigvonul a német-magyar viszonyoknak, illetve a Birodalom és Magyarország kapcsolatának értékelése. A két államalakulat, sőt a magyar és a sváb-bajor nép sorsa már a Lech mezején összekapcsolódott, hiszen az ott zsákmányolt magyar fegyvereken feltűnt országcimer – az augsburgi takácsok céhjelvénye révén – Augsburg heraldikájába is bekerült (igaz, a hagyomány szerint négyelt mezővel), s az Árpádok sávozata a Budát ostromló németek pajzsán tér vissza. A svábok egyébként a Sváb Hercegség címerében is feltűnő oroszánokként az első sorban küzdenek Buda leomlott falainál.

A heraldikai allúziók általában is jellemzik a művet, ahogyan az emblematika és cimertan mint társtudomány és művészet is sokat merít egymás motívumkincséből. A török Félhold és a

császári Sas szimbólumai nemcsak az elitkultúra, hanem a korabeli közgondolkodás alapvető jelképei és toposzai voltak.

A Buda visszafoglalásának alkalmából kinyomtatott röplap és emblémás füzet mint képeskönyv és metszetgyűjtemény azonban leginkább a korabeli éremművészettel rokonítható, s nemcsak azért, mert az érmek mint a politikai propaganda és reprezentáció eszközei különös súllyal jelennek meg a török háborúk időszakában. Feltűnő az érmek és a röplapok vedutáinak, ostromképeinek, portréinak, emblematis ikonográfiájának rokonsága. Míg azonban az újságok, röplapok, könyvillusztrációk gyakori jelmagyarázataikkal inkább a hadtudományi, köztörténeti krónikák szerepét töltötték be, az éremművészetnek az epigráfia körébe tartozó szövegei sokszor a költészet felé lendítik a feliratokat. A Buda visszafoglalására vert érmeken is gyakran megjelennek latin disztichonok,⁵⁴ de német versek is,⁵⁵ általános a képek köré írt jelmondat, így az előlap mottója és képi programja, valamint a hátlapon megjelenő költemény kiegészítik egymást, akárcsak a klasszikus emblémában. Már az augsburgi füzet körbe foglalt metszetei is az egylapú kerek vereteket idézik, s a rokonságot erősíti, hogy a 16–17. századi emblémákban a mottók általában a metszetek fölött, mintegy a versek és képek közös címeként jelennek meg, míg az augsburgi emblémáknál az érmekhez és pénzekhez hasonlóan köriratban szerepel mind a latin, mind a német mottó. Az augsburgi emblémák és az egyik korabeli érem szövegét minden bizonnyal ugyanaz a versfaragó alkotta.

Irodalom

CFHH

Gombos, Albinus Franciscus: *Catalogus fontium historiae Hungariae 800-1301. I–III.* Budapest, 1937–1943

CLASEN 1981

Clasen, Claus-Peter: *Die Augsburger Weber. Leistungen und Krisen des Textilgewerbes um 1600.* H. Mühlberger, Augsburg.

METZGER–THÖNER, szerk. 2004

Metzger, Christof–Thöner, Christian (Redaktion): *Die Heiltumskammer. Der Mittelalterliche Reliquienschatz von St. Ulrich und Afra in Augsburg.* Deutscher Kuunstverlag, München–Berlin.

GOHL 1899, 1900

Gohl Ödön: *Budapest emlékérméi. I. rész Buda 1686-iki visszavételének emlékérméi.* In *Budapest Régiségei* 6. (1899) 37-108. és 7. (1900) 115-162. Budapest.

HENKEL–SCHÖNE, szerk. 1996

Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts. Hg.: Henkel, Arthur–Schöne, Albrecht. Verlag J. B. Metzler, Stuttgart–Weimar.

54 GOHL 8.

55 GOHL 72. sz.

HUBAY 1948

Hubay Ilona: Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban. 1480–1718. Budapest.

KÁROLYI 1936

Károlyi Árpád: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Átdolgozta: Wellmann Imre. Budapest Székesfővárosi háziyomda, Budapest.

KELÉNYI 1936

Kelényi B. Ottó: Buda és Pest 1686. évi visszafoglalásának egykorú irodalma. 1638–1718. Budapest.

KELÉNYI – JAJCZAY – ROZGONYI – SZMRECSÁNYI, szerk. 1937

Buda és Pest grafikus ábrázolásai a visszafoglalás korában. 1638–1718. A Fővárosi Nyilvános Könyvtár Budapesti Gyűjteményének Bibliográfiai Munkálatai IV. Kelényi Béla–Jajczay János–Rozgonyi Aranka–Szmrecsányi Marianne, szerk. Klny. a Fővárosi Könyvtár Évkönyve IV[1936] kötetéből 5–86. Budapest.

KULCSÁR 2003

Kulcsár Péter: Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentibus ab initiis usque ad annum 1700 – A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig. Budapest: Balassi Kiadó.

S. LAUTER 2005

S. Lauter Éva: Pozsony város új szerepben. In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században. G. Etényi Nóra–Horn Il-dikó, szerk. 144–171. Budapest: Balassi.

SEELIG 1976

Seelig, Lorenzo: Aspekte des Herrscherlobs – Max Emanuel in Bildnis und Allegorie. In Glaser, Hubert (Hg.): Max Emanuel. Bayern und Europa um 1700. (Ausstellungskatalog). I.–II. München. I. 1–29.

SZAKÁLY 1986

Szakály Ferenc: Hungaria eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól 1683–1718. Meg-jelent Buda visszavételének háromszázadik évfordulója alkalmából [1686–1986]. Budapest: Corvina.

SZÉCHÉNYI-CATALOGUS 1799

Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi. Tomus 1. Scriptorum Hungarorum et rerum Hungaricarum typis editos complexus. Pars 1–2. Sopronii.

SZÖRÉNYI 1998

Szőrényi László: Balbinus és a magyarok. In Bohemia et Hungaria. Tanulmányok a cseh-magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Berkes Tamás, szerk. 17–23. Budapest.

Forrásközlés

IN MEMORIAM
 GLORIOSÆ VICTORIÆ HUNGARICÆ
 A GERMANORUM FORTISSOMO EXERCITU
 AUSPICIIS LEOPOLDI IMP(eratoris) INVICTISS(imi)
 A(nno) C(hristi) MDCLXXXVI.
 DE TURCIS REPORTATÆ
 EMBLEMATA ALIQUOT
 EDITA
 AUGUSTÆ VINDEL(icorum)
 IMPENSIS VIDUAE THEOPHILI GOEBELII
 A(nno) C(hristi) MDCCLXXXVII.

AZ IGEN BÁTOR NÉMET HADSEREGNEK
 AZ ÚR 1686. ÉVÉBEN,
 A GYŐZHETETLEN LIPÓT CSÁSZÁR URALKODÁSA ALATT
 A TÖRÖKÖK FELETT ARATOTT
 DICSŐSÉGES MAGYARORSZÁGI GYŐZELME
 EMLÉKÉRE
 KIADOTT NÉHÁNY EMBLÉMA

GOTTLIEB GOEBEL ÖZVEGYÉNEK KÖLTSÉGÉN
 AUGSBURG, 1687

I.
 VENTURÆ IN THALAMOS

Venturæ in thalamos trux decutit ense coronam
 Reginæ Hungaricæ militis ante manus.
 Cum nuptura foret Leopoldo regia Sponsa
 Vi capitur capitis, regia Buda, decus.

Sponsarum regiarum ap[ud] Hungaros singularis hic capiendi ritus fuit, ut ab Equite Hungaro
 stricto ense ex capite Reginæ corona decuteretur. Balbin. Epit.

Rev. Bohem.⁵⁶

---

⁵⁶ Az embléma szerzője szinte szó szerint idézi: Balbinus. Boleslaus: Epitome historica rerum Bohemicarum. I–III. Prága, 1673–1677. Lib. III. XV. (Przemyslai Ottogari tragicus exitus) részét: *Habebat in conjugio Otto Brandenburgicus (malus postea in Bohemia hospes) Ottogari regis sororem Beatricem (Bozenam) nomine, hujus igitur sororis suae filiam, ut firmitus cum Ungaris Pax nuper facta coalesceret Regis Belae filio, itidem Belae, in conjugem dedit, ipsemet cum magno Procerum comitatu in Ungariam profectus. Diei illius pompam et Regis gloriam, tum veterem*

***

Die Krohne muß vom Haübt
Eh Ihr der Thron erlaübt

Eh kheine Königin in Hungarn konte kommen
Ins königliche Bett, wurd Ihr hinweg genommen
Die Krone mit dem Schwerdt. Eh Hungarn Käisrisch wird,
Nimmt vor das Schwerdt hinweg deß stoltzen Hauptes Zierd.

Wann vor Zeiten eine Königin in Hungarn dem König solte zugeführt werden, wurde derselben vorhero von einem Hungarischen Ritter die Krone mit gezücktem Schwerdt von Haupt genommen.

I.

A MENYASSZONY NÁSZRA LÉP

A nászra lépő menyasszonynak, a leendő magyar királynénak
Előbb egy katona kezével vadul leüti koronáját.
Midőn Lipóhoz nőül megy királyi jegyese,
A királyi várat, Budát mintegy fejdíszét erővel leveszik.

A királyi menyasszonyok férjhezmenetelekor a magyaroknál az a különleges szokás dívott, hogy a királyné fejéről egy magyar lovag kivont karddal leütötte a koronát. (Balbinus: Epitome Rerum Bohemicarum)

***

A korona lekertül fejről,
mielőtt övé lesz a trón

---

apud Ungaros Reges Sponsam capiendi ritum (quo ab Equite Ungaro stricto ense ex Capite Reginae corona decutitur) aliaque hujusmodi Continuator Jaroslai (coevus scriptor) latissime describit. Balbinus Boleslaus Aloysius (Balbin z. Orlicné, Bohuslav) (1621–1688) cseh jezsuita történész Csehország történetéről írt munkájának a II. Ottokár cseh királyról írt fejezetében – korabeli történetróra hivatkozva – írja a fenti sorokat a leendő magyar királynék esküvőjének különös módjáról. II. Ottokár nővérének, Bozena-Beatrixnak ugyanis férjétől, III. Brandenburgi Ottótól származó lányát, Kunigundát jegyezték el IV. Béla fiával. Béla herceggel, hogy a cseh és a magyar király közötti békét megpecsételjék. Az esküvő 1264-ben fényes külsőségek között ment végbe. Béla herceg 1269-ben bekövetkezett halála után az özvegy Kunigunda a limburgi IV. Walramhoz ment férjhez.

Balbinusnak egyébként ismert emblematikai műve is: *Verisimilia humaniorum Disciplinarum Unacum Notis*. Praga, 1666. Lipesei kiadása: Bohuslav Balbini: *Verisimilia Humaniorum Disciplinarum, seu Judicium Privatum De Omni Literarum (quas Humaniores appellat) Artificio quo in Libello Praecepta Epistolarum, Latinitatis, Grammaticae, Poeseos [generatim et speciatim] Emblematum, Symbolorum, Historiae, Rhetoricae, (sacrae et profanae)... proponitur: In eorum potissimum gratiam, qui Humaniora Studia ab origine prima Repetere cupiunt ad Exemplar Pragense nunc recusum cura Christiani Weisii, Gymn(asii) Zittaviens(is) Rect(or)is. Jacob Gerdes u. Johann Christian Laurer, Lipsiae, 1687*

Magyarországon a királyné nem léphet
 A királlyal nászra, csak ha előtt fejről leveszik
 Karddal koronáját. Mielőtt Magyarország a császáre lesz,
 Kard üti le díszét büszke fejről.

Régen Magyarországon a királyné csak úgy köthetett házasságot a királlyal, ha az esküvő előtt egy magyar lovag kivont karddal leütötte fejről a koronát.

II. TURRITAS EPULAS

Armatus dapifer mensas onerare peritus
 Turritis epulis, quas parat ipse manu:
 Nunc Arcis dapifer, populo plaudente, vocari
 Gaudet; qui magno pectore plura coquit.

Comes Pal[atinus] Rheni (nunc, qui successit in locum, Dux Bavariæ)⁵⁷ intrabit super equo, habens in manu quatuor Scutellas argenteas, cibus impletas, quarum quælibet tres marchas habeat in statera, & decedens ab equo portabit, & ponet ante⁵⁸ Imperatorem vel Regem in mensa. Aur. Bull.⁵⁹

***

Die Schlöser-Tracht
 Im Thürmen-Pracht

Der in der güldnen Bull, die Speisen aufzutragen
 Dem Käiser, wird befehlt; darff es großthätig wagen:
 Trägt gantze Schlösser auff. So wird mit höchster Ehr
 Der Archidapifer, ein Arcidapifer.

Der Pfaltz-Graf bey Rhein (jetzo Hertzog in Bayern) soll auch auf seinem Pferd kommen, und haben 4. Silberne Schüssel in seinen Händen, voller Kost, **. Und soll vom Pferd abstehend, dieselbe für dem Käiser oder König auf den Tisch setzen. Güldene Bull. tit. 25.⁶⁰

57 Budai várat a német-római császár étekfőgömesteri vagy főasztalnoki hivatalát betöltő bajor választófejedelem, II. Miksa Emánuel (1679–1726) foglalta vissza I. Lipót (1658–1705) császárnak és királynak.

58 A nyomtatott szövegben: aute

59 Bulla Aurea

60 A Goldene Bulle (Guldene Bulle, Aurea Bulla = Aranybulla) a Német-Római Császárság legfontosabb jogszabálygyűjteménye a német király választásának menetét és a választófejedelmek jogait, kötelességeit fekteti le. A német Aranybullát IV. Károly császársága idején, 1356-ban szerkesztették és hirdették ki a birodalmi gyűlésen. A szöveg eredetileg latin nyelvé, de már 15. században lefordították németre. A budai emlémlák szerzője a Guldene Bulle számos

II.

FELTORNYOZOTT TÁLAKAT

Az asztalok terítésében jártas étekfogót, felszerelve
Tálakkal, étkekkel feltornyozva, melyeket saját kezével készít,
Most várfogónak kell hívni a nép nagy elismerése közepette,
Ő az, aki bátor szívvel még többet is kifőz.

A rajnai palotagróf (helyette most már a bajor fejedelem) lovon léptet be, kezében négy ezüsttál, étellel megrakva, mindegyik tál négy márka⁶¹ súlyú, leszállván lováról beviszi és leteszi a császár vagy a király elé az asztalra. (Aurea Bulla)

***

Várlakoma
tornyos díszben

Akinek az Aranybullában előírják, hogy az ételeket
A császárnak feladja, hőstetre merészkedik,
S egész várakat szolgál fel. Így lesz a nagyméltóságú
Étekfogóból Várfogó.

A rajnai palotagróf (most a bajor herceg) saját lován jöjjön, és kezében hozzon négy ezüsttálat, tele étellel. Leszállva lováról tegye le őket a császár vagy király elé az asztalra. (Guldene Bulle, tit. 25. [27.]

III.

HOS IAM DISCE PATI

Qui Phoebi radios didicisti⁶² ferre superbos:
Hos jam disce pati, quos fera Luna jacit.
Si rapidos ignes Solis temsisse decori est:

16–17. századi nyomtatott kiadásának egyikét használhatta. A szerző által idézett rész, amely a 15. századi kéziratokban nem a 25., hanem a 27. fejezetben (*caput, titulus*) olvasható, a rajnai palotagróf mint étekfogómaster kötelességét írja le. Ezt a főméltóságot 1622-ig viselte a rajnai választófejedelem, ekkor a bajor hercegre és választófejedelemre szállt át. Az idézett részlet az egyik 15. századi Guldene Bulle-kéziratból való: *Der paltzgrave von Rine sal iriten uf eyne perde mit vir silbirm schusselin in sinen hendin, die sal ielliche haltin 3 mark silbirs, und sal abesten von deme perde und sal die schußelin setzin uf den disch fur den keisir adir konig*. Guldene Bulle Cap. 27. (4). Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek; Ms. jurid. 213 (1419, Anonymus). Marie-Luise Heckmann (Universität Hamburg): „Die Goldene Bulle“ Karls IV. von 1356 in Frühneuhochdeutsch, 2004. <http://www.people.freenet.de/heckmann.werder/GoldeneBulleDeutsch.htm>

61 A kölni és a bajor márka kb. 240 g súlyú, vagyis az ezüsttálak mindegyike kb. 1 kg-ot nyomott.

62 A nyomtatványban ez áll: *didicisti*

Non minus eximium⁶³ frigida Luna dabit.

De Aquila pullos ad solem admovente. Claudian. de III. Cons. Hon.⁶⁴
 Consulit ardentis radios, et luce magistra,
 Natorum vires ingeniumque probat.

***

Er fürchtet nicht
 Das bleicht Licht

Der Adler, welcher längst der Abend-Sonnen prangen
 Zu schertzen war gewohnt, hat siegreich angefangen,
 Entgegen steiff zuseh'n dem kalten Monden-Licht.
 Achts nicht: Ob lhne schon dort Mond, dort Sonnen, sticht.

Daß der Adler seine Junge, deren Gebuhrts-Art zu erforschen, gegen der Sonnen
 Strahlen halte, ist bekandt.

III.

MOST EZEKET TANULD TŰRNI

Aki Phoebus gógös sugarait megtanultad elviselni,
 Most már azokat tanuld meg tŰrni, melyeket a vad Hold áraszt.
 Ha a Nap gyors tüzeit megvetni dicsőségszámba megy,
 Jóval nagyobb hírnevet szerez majd a hideg Hold.

A sasról, aki fiókáját a naphoz közelíti vö: Claudianus: De III. Consulatu Honorii:
 Segítségül fordul az égető sugarakhoz, s a nap irányítása alatt
 Fiai erejét s tehetségét próbálja.

***

63 Az eredeti nyomtatványban: exiguum

64 Claudius, Claudianus, az „utolsó római költő” (370 k.–404 k.) Theodosius császár fia, Honorius császár harmadik konzulsága alkalmából írt panegyricusából való az idézet. Claudianus a sasokat hozza példának a kemény atyai nevelésre, amelyek a tojásból alig kikelt fiókáikat máris kiteszik a nap tűzének, hogy meggyőződjenek életrevalóságukról: *Parvos non aquilis fas est educere fetus / ante fidem solis iudiciumque poli. / Nam pater, excusso saluit cum tegmine proles / ovaque maternus rupit huius tepor; / protinus implumes convertit ad aethera nidos / et recto flammas imperat ore pati. / Consulit ardentis radios et luce magistra / natorum vires ingeniumque probat. / Degenerem refugo torsit qui lumine visum, / unguibus hunc saevis ira paterna ferit. / Exploratores oculis qui pertulit ignes / sustinuitque acie nobiliore diem, / nutritur volucrumque potens et fulminis heres, / gesturus summo tela trisulca Iovi.* Claudius, Claudianus: De Tertio Consulatu Honorii Augusti VI.

Nem fél
a sápadt fénytől

A Sas, amely hozzászokott, hogy a lenyugvó napnak
bosszantásul hosszasan tetszelegjen, győztesként
A hideg Holdfényvel kezdett keményen szembenézni.
Mindegy neki, hogy innen a Hold, onnan a Nap süt rá.

Ismert, hogy a sas fiókáit, hogy adottságaikat kifürkéssze, kiteszi a napsugaraknak.

IV.

LANX ÆQUA REPENDIT

Astrææ Budam Regi lanx æqua rependit:
Sorte sed haud æqua; Gloria major inest.
Namque idem, vâfra quondam funestior arte
Quod rapuit, reddit, Marte premente, dies.

Budâ a Solimanno interceptâ, deceptâ Elisabethâ Reginâ, A[nno] C[hristi] 1541 d[ie] 2. Sept[embris]. (Sleid. de Stat. Relig.)⁶⁵ Recepta Vi armorum a Cæsareanis ac Germanorum exercitu A. C. 1686. d. ead. Sept. (Calendarii Gregor[iani]) cum Sol in Virginis cœlestis Astrææ signo versaretur.

65 Johannes Sleidanus (Johann Philippson/Philippi von Schleiden) német protestáns történétíró és diplomata 1565-ben írt művében részletesen leírja Buda csellel történt elfoglalását, igaz, Izabella királynét név szerint nem említi, így lehet, hogy az emblémák szerzője tévesen Erzsébetnek/Elizabethnek nevezi Szapolyai János özvegyét. *Quo tempore Caesar conventus agebat Ratisbonae, Ferdinandus rex Budam obsidet et oppugnat, in qua tum erat Vayvodae Joannis uxor uidua cum filiolo Stephano. Tutores autem infantis et regni proceres Turcicum auxilium implorauerant: legatum ergo Turca mittit cum copiis, quae mense Iulio Budam uenerunt: ipse deinde cum reliquo exercitu non multo post eo venit. Itaque Ferdinandici reiecti, Germani, Bohemi, Morauii, relicta obsidione, et ingenti accepta clade, Pesto etiam amisso, quod est oppidum contra Budam, reliqui fuga salutem sibi quaerunt. Turca sub exitum Augusti munera mittit infanti Stephano, uestes auro textas, et equos ualde speciosos, ac matri nunciat se puerum uidere, petit, ut in castra sibi mittat. Mulier perterrefacta, cum aliud non posset, hortatu procerum mittit una cum nutrice, comitatum turba nobilium. Ille perhumaniter excipit, ac deinde per suos, reginae consiliariis ostendit, uelle sibi Budam tradi: nam ipsos non illam posse ab hoste defendere, et sibi subinde redeundum huc esse cum exercitu: quod ualde sit, et molestum et sumptuosum: itaque multi praestare, ut ipse teneat. Hi, de suo periculo solliciti, mussant. E uestigio Ianazarorum praefecto negocium datur urbis occupandae, neque prius ad matrem reginam missus est filius, quam re perfecta. Cum iam urbem tenerent, et ciues omnes examassent, arcem quoque sibi tradi postulant, in qua regina tum erat. Eam Turca iubet interim per internuncios animo esse praesenti, et Transsylvaniam ei atque filio concedit. Quum igitur omni conquisita supellectile, tumultuarie abiisset, a praefectis et a milite barbaro deducta, Budam Turca cum duobus filiis uenit, Septembris die secundo, et templum ingressus excipiatum, actisque gratis deo suo, propter rem bene gestam, in castra reuertit, et relictis Budae Pestique praesidiis, reliquum exercitum domum reducit, et in itinere Lascum dimittit, quem propter Fregorum et Rinconem interceptos Belgradi captiuum reliquerat, Budam proficiens. Nam Galliae rex uehementer irriatus eo facto, per Polonum, Solymanno rem omnem nunciauerat. Sleidanus, Johannes: De statu religionis et reipublicae, Carolo Quinto Caesare commentarii. Cum indice loculentissimo. Strassburg, 1565. 183–184. Sleidanus könyvének 1619-ben Frankfurtban megjelent kiadása egyébként a Rákócziak sárospataki könyvtárában is megvolt. <http://brs.bibl.u-szeged.hu/monok/1.102.html>*

***

Bey gleicher Schaal
üngleiche Wahl

Den Tag, den Solimann durch Untreu trüb konnt machen,
Macht jetzo Teutsche Treu in Sieges-Kränzten lachen.
Was eine Königin in leichtem Muth verschertzt,
Bringt wieder Männer-Faust, die mit Bedacht behertzt.

Ofen, so im Jahr 1541. den 2. Sept[ember] von Solimann, der die Königin Elisabetha hintergangen, durch intreue List einbekommen worden, ist eben am selben 2. Sept[ember] Anno 1686. durch die treue Tapferkeit der Käiserisch und Teutschen Völcker mit stürmender Hand wieder erobert worden: Als die Sonne im Zeichen der Jungfrauen war, welche von den Alten Astraea oder die Gerechtigkeit genennet worden.⁶⁶

IV.

A MÉRLEG ÚJRA EGYENSÚLYBA BILLEN

A Szűz egyensúlyba billent mérlege Budát visszadobja a királynak,
Egyenlőtlen a kimenetel, óriási a dicsőség.
Mert ugyanaz a nap, amely egykor gyászosan csellel
Elrabolta, most Mars hadisten kényszerítő erejével adja vissza.

Szulejmán 1541. szeptember 2-án foglalta el Budát, miután Elizabeth királynőt csalással rászedte. (Sleidanus: De statu religionis). Budát fegyverrel vették vissza a császáriak, valamint a német sereg 1686 szeptemberében (a Gergely-naptár szerint) ugyanazon a napon, amikor a Nap a Szűz v. Astraea csillagjegybe fordult.

***

A serpenyő egyensúlyban
egyenlőtlen a kiválasztás

A nap, amelyet oly gyászossá tett Szulejmán árulásával,
Most a német hűség folytán győzelmi koszorúra nevet.
Amit egy királynő csekély bátorsággal elrontott,
A férfi-ököl megfontolt merészségével ismét visszahozza.

Szulejmán, aki Elizabeth királynét ravasz csellel rászedte, 1541. szeptember 2-án vette be

---

66 Astrae (Astraea) a görög mitológiában a szüzesség és a tisztaság istennője, Zeus és Themis lánya, anyja után az Igazságosság istennőjeként is tisztelték. Az Aranykor után az istenek közül az utolsóként hagyta el a földet és az égen a Szűz csillagképpé vált.

Budát, de 1686-ban ugyanazon a napon, szeptember 2-án a császáriak és a német nép hősiessége rohammal visszafoglalta, éppen, amikor a Nap a Szűz csillagképben volt, melyet a régiek Astraeának, az Igazságnak is neveztek.

V.

VI TRIPLICI

Qvem tenuit quondam Suevorum bellica virtus,
Hunc etiam servat fortiter illa locum.
Vi triplici, fido junctorum corde leonum,
Subruitur Buda, & mœnia celsa ruunt.

Datum negotium est Duci Rudolfo, ut ipse cum suis primâ acie configeret: peculiari Suevorum privilegio, quibus ab antiquis jam diebus latum est, ut in omne expeditione Regis Teutonici ipsi exercitum præcedere, et primi committere debeant. Cœteris jussum, ut propter assistentes pugnantibus, prout res posceret, auxilio concurrerent. Lamb. Schafnab. ad An. MLXXV.⁶⁷

***

Dreyfache Macht
Die Maür verlacht

Ein außerlesnes Volck von edlen tapffem Schwaben
Wirfft unermüdet hin in Ofens eignen Graben
Die stoltze Thürn und Maur. So wird die alte Ehr
Erhalten und erneuert vom muntren Löwen-Heer.

Durch die 3. Löwen (welches der alten Hertzogen in Schwaben Wappen) wird auf die 3. Ständ deß Schwäbischen Creyses der Fürsten, Grafen und Prälaten, der Städten, und Ritter-Stand gesehen.

V.

HÁROMSZOROS ERŐVEL

Azt a rangos helyet, amelyet egykor a sváb harci virtus vívott ki magának,
Mostani hősiességük is erősen tartja.

---

67 Lambertus Schaffnaburgensis ad annum 1075. Lambertus Schaffnaburgensis (alias: Hersfeldensis), Hersfeldi vagy Aschaffenburgi Lampért 11. századi bencés szerzetes, kiváló történetíró évkönyveinek 1075. évi krónikájában ír a június 9-i Homburg melletti ütközetről, ahol Rudolf sváb herceg IV. Henrik oldalán harcolt a szász háború első szakaszában. Lamperti monachi Hersfeldensis opera (Annales). Hg. Oswaldus Holder-Egger. Monumenta Germaniae Historica Scriptores 38. Hannover, 1894.

Az összeszövetkezett oroszlánok hármassal erővel, baráti szívvel
Rohanják le Budát, s a magas várfalak leomlanak.

Rudolf hercegnek kötelességül adták, hogy az övéivel az első sorban harcoljon, a sváboknak ugyanis kivételes kiváltságuk, melyet a régi időkben nyertek, hogy a német király minden hadjáratában a hadsereg élén kell állniuk, s elsőként kell harcba bocsátkozniuk. A többieknek, mint segédcapatoknak az volt a parancs, hogy amikor a szükség úgy hozza, a harcolók segítségére siessenek. (Lambertus Schaffnaburgensis: Annales, 1075. év)

***

Hármas hatalom
kineveti a falakat

A nemes és bátor svábok kiváló népe
Fáradtságot nem kímélve tör Buda sáncaira,
Büszke tornyaira, falaira. Így tartja, sőt
Újíttja meg régi dicsőségét az éber oroszlánsereg.

A három oroszlán (a sváb hercegek régi címerében) a sváb tartomány három rendjének tekinthető: hercegek–grófok–főpapok, városok, valamint a lovagok rendje.

VI.

SPOLIA DEFENDUNT

Inter tot palmas sua non deest huic quoque pomo:
Et pietas spoliis utitur alma suis.
Quæ quondam Augustæ ferus Hungarus arma reliquit,
Hæc cum Pannonicis jungit amica fides.

***

Geraübter Schild
als Freund mit-spiehlt

Der Schild, der ehemals ist vom Feind zurück geblieben,
Hat mit vereintem Muth gemeine Feind vertrieben.
Der grosse Leopold führt jetzt in einem Heer,
Die unter Otten sich geraubt Schild, Helm und Wehr.

In dem Krieg (in welchem Kaiser Otto I. die Hungarn auf dem Lech-Feld bey Augspurg, Anno 955. geschlagen) und in der Fürsten Versammlung darvor, hatten sich die Einwohner zu Augspurg so ritterlich und bescheidenlich gehalten, daß damals ihnen nicht allein vergonnet

wurd, die Stadt-Mauren weiter hinauß zu führen, und Sie auch mit andern Freyheiten mehr von Käiser Ottone begabet worden: Sondern über das auch, demnach der Weber Zunfft und Gesellschafft-Rotte, eines Hungarischen Obersten, so in der Schlacht geblieben, Schild und Waffen, unter andern Beuten erobert und glücklich heimgebracht, führet Sie dieselbige noch heutiges Tags in ihren Wappen, und seyn der Schild und Helm mit rothem und gelben Quer-Strichen abgetheilet. Wehrlich. in der Augsp. Chronick.⁶⁸

VI.

MEGVÉD A HADIZSÁKMÁNY

Oly sok pálma között ez a gyümölcs is megtalálja a sajátját,
A tápláló kegyesség zsákmányát használja.
A fegyvereket, melyeket a vad magyar egykor Augsburgban hagyott,
Most baráti szövetség egyesíti a pannon fegyverekkel.

***

A zsákmányolt pajzs
barátként segít

A pajzs, amelyet egykor az ellenség hagyott hátra,
Egyesült bátorsággal üzte el a közös ellenséget.
A nagy Lipót egy seregben vezeti most
Az Ottó alatt zsákmányolt pajzsot, sisakot és fegyvert.

Abban a csatában (melyben I. Ottó az Augsburg melletti Lech mezején 955-ben megverte a magyarokat), s még előtte a fejedelmi gyűlésén az augsburgi lakosok oly hősiességgel és szerényen viselkedtek, hogy nemcsak az engedték nekik, hogy a városfalakat kibővítsék, sőt

68 Welser, Markus augsburgi polgár és a város történetírója 1595-ben megjelent krónikájában (*Chronica Der Weitherüempton Keyserlichen Freyen vnd deß H. Reichs Statt Augspurg in Schwaben, Von derselben altem Ursprung, Schön Gebäwen vnnnd gedenckwürdigen Geschichten: in acht vnderschiedliche Capitul abgetheilt. Auß Deß Marx Welsers deß Jüngern acht Büchern gezogen, vnd in vnser teutschen Sprach in Truck verfertigt, Durch Engelbertum Werlichium. Frankfurt, 1595*), melyet Engelbert Wehrlich fordított latinról németre, megemlékezik a Lech-mezei csatáról, melyben az augsburgi takácsok igencsak kitüntették magukat. Az Augsburgi Krónika szerzői szerint a takácsok vörössel és arannyal (sárgával) vágott címere a zsákmányolt magyar pajzs és fegyverzet címerének öröksége (jóval a címerek megjelenése előtt!): *Daß hinforther die Ungarn sich wider unsern Keyser gar nicht mehr haben regen, oder um geringsten gegen ihme auff bahnen dörrffen: auch vnser Augsburg der sorgen vnnnd ängsten entladen, und wider zum geliebten Frieden gebracht worden. Und hatten in diesem Krieg, und in der Fürsten versamlung darvor sich die Einwohner zu Augspurg so ritterlich und bescheidenlich gehalten, daß damals ihnen nit allein vergundt wurd, die Statmawren (als selbignals viel ein engern Bezirck hatte, dann jetztund, also daß an dem Lech, gegen Auffgang der Sonnen, höltzerne Hüttlein, in der eill auffgerichte Losamenter, ausser den Kriegß Gezelten, für die Frembden gemacht wurden) weiter hinauß zu führen, und sie auch mit andern Freyheiten mehr von Keyser Ottone begabet worden: Sondern uber das auch, demnach der Weberzunfft und Gesellschafft Rotte, eines Ungarischen Obersten, so in der Schlacht geblieben, Schildt und Waffen, under andern Beuten erobert und glücklich heimgebracht, führet sie dieselbige noch heutiges Tags in ihrem Wappen, vnnnd seyn der Schildt und Helm mit roth und gelben Querchstrichen abgetheilet.* Welser–Wehrlich: Chronica. Frankfurt, 1595. 33.

Ottó császár más szabadságokkal is ellátta őket, hanem ezen felül a takács céh és társulat egyéb hadizsákmány mellett megszerezte és boldogan vitte haza egy olyan magyar tiszt pajzsát és fegyverzetét, aki a csatában esett el, s ezt a mai napig viselik címerükben, pajzsuk és sisakjuk ugyanis vörössel és sárgával vágott. (Wehrlich: Augsburgi Krónika)

VII.

POSSUNT DEDUCERE LUNAM

Qvis neget? innumeris habitari cornua Phœbes:

E qua tot turres decidere usque videt.

Carmina quæ cælo possunt deducere Lunam,

Sunt vaga fulmina, Mars quæ pius ejaculat.

Carmina vel cælo possunt deducere Lunam. Virg. Ecl. VIII.

Pythagorei volunt Lunam terrestrem esse, quoniam, sicut nostra tellus circumhabetur, majoraque obtineat animalia, et plantas pulciores. Plutarch. de Plac. Philos.⁶⁹

Habitari ait Xenophanes in Luna, eamque esse terram, multarum urbium et moncium. Cic. IV. Academ. Quæst.⁷⁰

Kepler. Nunc. Sider.⁷¹ Veri non absimile esse, non tantum in Luna, sed etiam in Jove ipso incolas esse.

***

Des Monden-Glantz

Zerfället gantz

Wer will mehr läugnen? daß im Mond auch Leute seyen

Und Berg, und Thal, und Städt, und Thürne, und Pasteyen:

Da deren täglich man in Anzahl siht den Fall,

Wann Er erschütteret wird durch der Carthaunen Knall.

69 A Plutarchosnak tulajdonított, de korábbi *Placita philosophorum* c. mű görög filozófusok maximáit tartalmazza. Pseudo-Plutarchos munkájának 18. századi kiadásában Philolaus, Eusebius és Galenus görög filozófusokat említik, amikor a görög gondolkodók a holdbeli életről idézik, akik szerint a Holdon élő állatok tizenötször nagyobbak a földiekénél, nincs anyagcseréjük, sőt a nap is ugyanannyiszor hosszabb, mint a Földön. *Pythagorici Lunam, ideo terream apparere existimant quod ipsa, sicuti Tellus a nobis incolitur, ab animalibus maioribus, plantisque pulchrioribus circumhabetur. Quindecim nempe vicibus animalia, quae in illa sunt, vi nostris praestare, nihilque superflui vel excrementi emittere; ac diem in illa tantundem nostrum longitudine superare.* Plutarchi De placitis philosophorum libri V. Latine reddidit, recensit adnotationibus, variantibus illustravit Edvardus Corsinus cler. reg. scholarum piarum in Pisana acad. philosophiae professor. Firenze, 1750. *Liber II. Caput XXX. De Luna ipsius specie: quare terrea appareat.*

70 Cicero, Marcus Tullius: *Academicae quaestiones II.* (Academica priora: Lucullus) cap. XXXIX. 123.

71 Kepler Galileinek a Nuncius sidereus c. munkájára válaszolt 1610-ben megjelent művében: Kepler, Joannes: *Dissertatio cum Nuncio sidereo nuper ad mortales misso a Galileo Galilaeo mathematico Patavino. Pragae, 1610. Interim temperare non possum, quin paradoxos illos ex tuis inventis etiam hac in parte juvem moneamque vero non absimile, non tantum in Luna, sed etiam in Jove ipso incolas esse...* Kepler, Johannes: *Opera omnia I–VIII.* Ed. C. Frisch. Frankfurt/Erlangen, 1858–1871. II. 502.

Daß im Mond Thiere, Leute und Städte seyen, haben etliche alte, auch neue Philisophi, obwohlen ohne Grund, darvor gehalten.

VII.

A HOLDAT LEHOZHATJÁK

Ki tagadná, hogy számtalan lakója van Phœbe holdsarlójának,
Melyről oly sok tornyot lát egyre leomlani.
A varázsígék, melyek képesek a holdat lehozni az égről,
Kóbor villámok, amelyeket a kegyes Mars lövell ki.

Mert ide tudja a holdat is ily dal igézni az égről.⁷² (Vergilius: VIII. Ecloga)

A pythagoreusok a Holdat földszerűnek képzelik, mert, akárcsak a földünk, lakott, csak nagyobb állatok és szebb növények vannak rajta. (Pseudo-Plutarchos: Placita philosophorum II. 30.)

Xenophanes mondja, hogy a Holdon laknak, olyan föld, ahol sok város és hegy található. (Cicero: Academicæ Quaestiones IV.)

Nagyon is igaz, hogy nemcsak a Holdon, hanem a Jupiteren is élnek emberek. (Kepler: Dissertatio cum Nuncio sidereo)

***

A holdvilág
teljesen lehanyaglik

Ki tagadná, hogy a Holdon emberek is vannak,
és hegy, és völgy, és városok, meg tornyok, meg mezők,
Mivel tömeges hanyatlásukat naponta látjuk,
Amikor a Hold megrázkódik a kartácslövésektől.

Bizonyos régi filozófusok, és újak is, azt tartják, minden alap nélkül, hogy a Holdon állatok, emberek és városok vannak.

Gyulai, Éva

SUAEVORUM BELLICA VIRTUS
EMBLEMS OF THE REOCCUPATION OF BUDA
(Additives to the history of the Swabian/Bavarian-Hungarian relations)

There has been an emblem-book (*In memoriam gloriosae victoriae Hungaricae a Germanorum fortissimo exercitu... anno Christi 1686 de Turcis reportatae emblamata. Augsburg. Göbel, 1687*) in the basic collection of the National Széchényi Library, from the very beginning, which was published when Buda was liberated from the Turkish occupation, in Augsburg (*OSZK RNYT Röpl. 987*). Two copies of it is held in the Bayerische Saatsbibliothek in Munich (*BSB Res/4 Turc. 94,26*). The emblem is of seven copper engravings, surrounded with poems in German and Latin. It is a propaganda of the liberation of the capital of Hungary from 150 years of Turkish occupation. The unknown Swabian author also wrote about his literature sources, so based on the emblem book we can get a wider view on the literary-historic education of contemporary German literary-men. The poet and engraver draws a lot from the emblem-literature of the time and even more from the emblems published in great numbers in Germany, still considering the iconography and the poetic ingenuity they create an independent piece.

The poem of the second emblem, in which the Bavarian elector and the Lord High Stewart of the Empire offers the freed Buda castle on a salver to his father-in-law, emperor I. Lipót. This scene shows great similarity to a Max Emanuel medallion's text, contemporary of that time from Augsburg (Gohl 54.). The makers are probably the same. The emblem book, a leaflet rather is a propaganda about the role of II. Maximilian Emanuel and the Bavarian and Swabian army in the liberation of Buda and Hungary. While in Hungary the Habsburg-propaganda connected the liberation to I. Lipót, or rather to Károly of Lotharingia, in Bavaria and Swabia they talked about the victory of the German army and Max Emanuel.

The emblems show that the author knew Hungarian history well, he mentions several chronicle from the Middle and the New Age, as his source. The first emblem revives the special way of crowning the Hungarian Queens, according to a Czech chronic. The specialty of the act is how during the crowning ceremony a courtier hits the crown off the queen's head. The author also knows well the Augsburg history of the battle at Lech fields, since he mentions the heroism of the Swabian army against the Hungarians. He also mentions about the legend, how the weaver trade guild of Augsburg had obtained a shield of a Hungarian officer who had fallen on the Lech field, therefore they received the Hungarian yellow-red quartered field illustration on their guild code of arms, from the Emperor. The guild still has uses it (VI. Emblem). The story of the battle won against the Hungarian and the code of arms donation was painted on the outside wall of the Weberhaus in Augsburg in 1606. The citizens saw the heroism of their heroes. The poet of the emblem book was probably inspired from the icons and the depth of the Augsburg tradition.

The second part of the study shows the emblems, the engraved pictures and the poems in German - written in Alexandriner - and in Latin - from Distichon (called picture and subscriptio in emblem's literature). It also contains the Hungarian translations of the poems and the describing text.

POLLACK MIHÁLY TERVEI A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM KISCELLI MÚZEUMÁNAK ÉPÍTÉSZETI GYŰJTEMÉNYÉBEN

A 19. század elején Pest városa egyre inkább az ország kereskedelmi és ipari központjává vált. A város bővítésének, rendezésének kérdése mind sürgetőbb volt, így 1804-ben a nádor megbízta Hild János építész egy új városrész és a hozzá csatlakozó elővárosok megtervezésével. Az 1805-ben elkészült terv megvalósítása 1808-tól kezdődött el a Szépitő Bizottmány vezetésével, s ennek lett egyik alapító tagja az az építész, aki bár bécsi születésű volt és tanulóléveit is ott töltötte, mégis a klasszicista Pest legjelentősebb mesterévé vált.

Pollack 1798-ban érkezett a városba, ahol első munkája a Deák téri evangélikus templom Krausz János mestertől átvett építkezésének folytatása és befejezése volt. Pesten töltötte el életének csaknem hat évtizedét, s ezalatt az idő alatt köz- és magánépületek sorát tervezte és részben kivitelezte, a kor szokása szerint. Ezáltal a magyar klasszicizmus meghatározó építészé is lett, olyan épülettípusokat alakított ki, amelyek ebben a korszakban jöttek létre, váltak szükségessé. Ezek részben maradtak a régiek, mint a templomok és paloták, de újak is létrejöttek, mint például a többemeletes városi lakóházak. Pollack Mihály mindegyik típusban alkotott, az újfajta középületek terén születtek meg azonban legkiemelkedőbb művei. Ilyen volt a Német Színház és a Vigadó, a városi „szórakoztató központ”, vagy az Európában harmadikként kimondottan múzeumi gyűjtemény befogadása céljából emelt Nemzeti Múzeum, a nemzeti katonai tisztképzést szolgáló Ludóvícium, a vámépületek, vagy a Josephinum fiúárvháza.

A Pollack Mihály által tervezett épületek túlnyomó része mindmáig áll, s legjelentősebb műemlékeink közé tartoznak. A legtöbb átalakítást, sérülést a pesti paloták és bérházak szenvedték el az idők során. Az épülettervek jelentős része közgyűjteményekben található: az Országos Levéltár, vagy Budapest Főváros Levéltára mellett egy csaknem félszáz darabos tervanyag a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumának Építészeti Gyűjteményében maradt fenn, s ezek jelentős részét még soha nem láthattuk kiállításon, nem jelentek meg róluk publikációk, ily módon még a szakma számára is újdonságot jelentenek. Közülük bizonyos a legkorábbi két templomterv. Pollack Mihály 1800-ban készítette el a besztercebányai (Banská Bystrica, Szlovákia) evangélikus templom tervét, amelynek kivitelezési munkáit valószínűleg egy helybéli mester végezte. E két templomterv talán a besztercebányai variánsa lehet.¹ Ezt látszik alátámasztani a félköríves ablak hasonló kiképzése, s az épületszerkezet rokonsága. A két terv egy fekvő és egy álló oltárképet alkalmazó változata ugyanannak a templombelsőnek, amely jól jellemzi Pollack munkamódszerét, figyelme a berendezés minden részletére kiterjed, s ez későbbi munkáinál is jól megfigyelhető, például a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermének tervén, ahol a falképek kompozíciója is jól kivehető.

---

1 Pollack Mihály (1773-1855): Templom keresztmetszete oltártervvel. 1800-as évek eleje papír, lavírozott tusrajz, 52 x 73,5 cm, lt.sz.: 29.929, Budapesti Történeti Múzeum
Pollack Mihály (1773-1855): Templom keresztmetszete oltártervvel. 1800-as évek eleje papír, tusrajz, 51,5 x 73 cm, lt.sz.: 29.932, Budapesti Történeti Múzeum

1808-ban megalakult a Szépészeti Bizottmány, amely a pesti építkezéseket anyagfelhasználás és esztétikai normák szerint vizsgálta. 1809-ben Pollack Mihály a Ferencváros felügyelője (comissarius) lett. Pollack pesti lakóházainak nagy részét ez idő alatt tervezte, s kivitelezője is volt épületeinek. 1809 és 1830 között 108 pesti lakóház tervezése és kivitelezése köthető nevéhez a Szépészeti Bizottmány adatai, illetve a ránk maradt tervek alapján. A legkorábbiak közé tartozik az 1815-ben épült Kolb-ház (a mai Károly körúton²), Pap János pékmester háza (Sas utca-Arany János utca sarok), Szalay János sarokháza az egykori Duna-soron (Akadémia utca-Széchenyi utca sarok), Kováts Mojzes (Veres Pélné u. 2.) háza. 1812-ben tervezte az első háromszintes bérházat (a mai Roosevelttéren). Ezeknek az épületeknek sajnos ma már egyike sem áll, de a mai Apáczai Csere János utcában épült Kardetter Tamás számára emelt bérház maig meglévő példája a mester korai pesti lakóházterveinek. A Király utcában áll, átépítve ugyan, Gömör Károly gyógyszerész egyemeletes háza, amely a XIX. század első patikaépítkezései közé tartozott, s berendezését a házzal együtt tervezte Pollack. Nem messze ettől, ugyanebben az utcában, s ugyancsak későbbi átépítést elszenvedve áll Prandtner József ötvös mester kétemeletes lakóháza.

1816-ban a Neumayer testvérek számára egy kettős bérpalota terve készült el (a mai Régiposta utcában).³ A kétemeletes, 11 tengelyes épület földszintje rusztikás, a homlokzat közepén négy korinthoszi oszlop által tartott, háromszögletű oromzatos erkély.

Pollack talán legismertebb pesti házát Horváth József számára tervezte (a mai Kossuth Lajos utcában)⁴, s ez – bár 1851-ben Wieser Ferenc nagymértékben átalakította – mindmáig látható, egyúttal történelmi emlékhely is, mint Landerer és Heckenast nyomdájának egykori épülete. Itt is rusztikás földszinti rész fölött középen erkély áll, a három szintet háromféle ablak sor díszíti. Az épület szintén tizenegy tengelyes. E paloták tervezése során alakult ki az az épülettípus, amely később Pollack legjelentősebb középületeinek motívumkincsét, formai jellegzetességeit – az épülettömb zártága, a homlokzatkiképzés egyenletessége, a részletek finomsága, a belső terek megformálása – szolgáltatta.

A Gellérthegy és a Várhegy között, a pesti révnél a XIV. századtól létezett hajóhid, amely többszöri sérülést követően 1686-ban Buda visszafoglalásakor teljesen elpusztult. 1797-ben, Albrecht főherceg budai látogatása alkalmával elrendelték egy újabb hajóhid ideiglenes felállítását, amit azután többé nem is szereltek le. Bár ez a hajóhid a Magyar Királyi Kamara felügyelete alatt állt, de megmaradt a két város kezelésében. Pesti hídfője a Nagy Hid utcánál (ma Deák Ferenc utca) volt. A hajóhidat télen lebontották és csak a tavaszi áradások után építették fel újra. Gyakran szorult javításra, utoljára 1832-ben, azonban 1849-ig állt. A hídon való átkelésért vámot kellett fizetni, s a hídfőnél álltak a hídvámházak. Néhány ábrázoláson – így Johann Clarot

2 VII. kerület Károly krt. 13. egykor Landstrasse (szám nélkül)

3 Pollack Mihály (1773-1855): Neumayer Miklós és József háza. 1815 papír, tusrajz, 34 x 49 cm, jelezve lent: Michael Pollack, Baumeister, lt.sz.: 14.062, Budapesti Történelmi

Múzeum

Neumayer-ház, V. kerület Régiposta u. 2. - Apáczai Csere J. u. 1., egykor Alte Postgasse (telekszám nincs)

4 Pollack Mihály (1773-1855). Horváth József háza. 1816 papír, színezett tusrajz, 32 x 47 cm, jelezve jobbra lent: Michael Pollack, Baumeister, 1816., lt.sz.: 14.064 Budapesti Történelmi Múzeum

Horváth-ház, V. kerület Kossuth Lajos utca 3.- Szép utca 1. egykor: A. 540

rajzán – felfedezhető a háttérben a hídvárház épülete, de valójában nem sokat tudunk az ott álló épületekről. A források szerint a várházak javítása volt Pollack feladata. Az elkészült terveken látható épületek azonban teljesen eltérnek a már meglévőktől, s tekintettel a hasonló célú épületegyüttes alaprajzára, elképzelhető, hogy egy nagyobb komplexum részlettervei voltak. 1821-ből származnak a rajzok, s Zádor Anna monográfiája éppen csak említést tesz a műjegyzékben róluk. Alaprajz és homlokzati kép együtt jelenik meg, s olyan szokatlan, könnyed és változatos részletmegoldású épületeket láthatunk, amelyek nemcsak a korszak egyéb emlékei között, de magának Pollacknak az életművében is egyedülállók. A leginkább a kisebb pavilonok, kerti lakok típusát idéző várházak részleteikben azonban nem mutatnak azokkal hasonlóságot – az ott szokásosnál jóval gazdagabban tagolt a homlokzatuk, a díszítő motívumok ötletes elhelyezése, elrendezése különlegessé, egyedivé teszi ezeket az épületeket.⁵

A Terézvárosi templom oltárainak 1824-1831 között készültek el a tervei. Egy közülük a Kiscelli Múzeum jelenlegi várostörténeti állandó kiállításán látható, de e főoltárterv mellett a mellékoltárokhoz is készített rajzokat Pollack.⁶A terézvárosi templom hosszan elhúzódó építkezése során Rudnay Sándor hercegprímás kánoni vizsgálatát követően rendelte el a templombelső gazdagabb díszítését. Pollack Mihály elsőként a Szent József mellékoltárra

-
- 5 Pollack Mihály (1773-1855): Hídvárház
papír, színezett tusrajz, 73 x 51,5 cm
Felirata balra lent: No.1., középen: Ansicht eines Mauthauses an der Pesther Brücke
lt.sz.: 29.945.1., Budapesti Történeti Múzeum

Pollack Mihály (1773-1855): Hídvárház
papír, színezett tusrajz, 51,5 x 73 cm
Felirata balra lent: No.2., középen: Ansicht eines Mauthauses an der Pesther Brücke
lt.sz.: 29.945.2., Budapesti Történeti Múzeum

Pollack Mihály (1773-1855): Hídvárház
papír, színezett tusrajz, 73 x 51,5 cm
Felirata balra lent: No.3., középen: Ansicht eines Mauthauses an der Pesther Brücke
lt.sz.: 29.945.3., Budapesti Történeti Múzeum

Pollack Mihály (1773-1855): Hídvárház
papír, színezett tusrajz, 73 x 51,5 cm
Felirata balra lent: No.6., középen: Ansicht eines Mauthauses an der Pesther Brücke
lt.sz.: 29.945.4., Budapesti Történeti Múzeum

Pollack Mihály (1773-1855): Vámépület-együttes alaprajza
papír, színezett tusrajz, 51,5 x 73 cm
Felirata balra lent: No. 7.
lt.sz.: 29.945.5. Budapesti Történeti Múzeum

- 6 Pollack Mihály (1773-1855): A terézvárosi templom Szent József oltára
papír, tusrajz, 73,5 x 52 cm
Jelezve jobbra lent: Michael Pollack
lt.sz.: 29.933. Budapesti Történeti Múzeum

Pollack Mihály (1773-1855): A terézvárosi templom főoltára
papír, tusrajz, 73,5 x 51,5 cm
Jelezve jobbra lent: Michael Pollack
lt.sz.: 29.930. Budapesti Történeti Múzeum

kapott megbízást Schreyer Ádám plébánostól. Kompozit oszlopokon nyugvó angyalokkal, virágfüzérékkel díszített képszek felett háromszögletű oromzat koronázza az oltárépítményt. Az oltárasztal fölötti tabernákulum kerek mezőinek domborművei csak 1840-ben készültek el. Az oltártalapat ferde síkban záródó két oldalán imádkozó angyalok térdelnek.

A főoltárra ugyanebben az évben kapott Pollack megbízást, de csak 1828-ban fejezte be. Az oltárépítmény két oldalán két-két kannelurázott korinthuszi oszlop, mögöttük pedig két-két hasonló formájú falpillér között látható Schoefft József Szent Teréz elragadtatását ábrázoló festménye. Az építményt konzolos párkánnyal keretezett timpanon zárja. Az oltárasztal felett félköríves oszlopsorral keretezett tabernákulum áll, kétoldalt egy-egy angyallal. A keresztelőoltár a főoltárral egy időben készült egyszerű dór stílusú oszlopokkal keretezett építmény. Utolsóként, 1828-31 között a Szent István oltár keletkezett, a Szent József oltár párjaként, ahhoz hasonló felépítéssel, az angyalok helyén támaszkodó nőalakokkal, a Szeretet és Remény allegorikus figuráival.

Azonosítatlan tervekként szerepelt a kiállításon három olyan rajz, amelyek mindegyike sok hasonlóságot mutat a Vigadó terveivel, ugyanakkor számos eltérés is megfigyelhető, mint például a portikusz kiképzése, oszlopainak elosztása, a földszint megformálása, vagy a nyílások alakja. E tervek összhatásukban mégis leginkább a Vigadó épülettípusát idézik, talán azzal egy időben is keletkezettek.⁷

A régi Harmincad hivatal rossz állapotú, többször javított épülete helyett feltehetőleg Széchenyi István javasolta egy új épület emelését a Duna parton, a Kirakodó piacon (a mai Roosevelt tér). Ez egyrészt a tér beépítésének fontos lépése lett volna, másrészt megkönnyítette volna a vízi úton történő szállítást és kereskedelmet. A hely kijelölésére bizottságot hoztak létre, amelynek Pollack Mihály is tagja volt. A Harmincad hivatal helyét illetően Széchenyi és József nádor nem értettek egyet, felépítése városrendezési szempontból kiemelt fontosságú volt. Szóba jött helyszíneként a Színház tér (a mai Vörösmarty tér), de később már az Akadémia épületének mai helyén képzelték el. 1836-37 folyamán több terv is készült: egy kisebb, egyszintes és egy nagyobb, emeletes épületé. Zádor Anna Pollack monográfiájában rámutatott arra a szembeötlő stílári hasonlóságra, amely a francia forradalmi építészek – Étienne Louis Boullée (1728–1799) és Claude Nicholas Ledoux (1736–1806) – épületeivel összehasonlítva ezeken a terveken megmutatkozik. A kisebb épület főhomlokzatán hatoszlopos, timpanonnal koronázott portikusz vezet a főbejárathoz, kétoldalt pedig három-három tengelyes, az ablakokat egyenes szemöldökpárkány zárja. Az oldalhomlokzat sokkal súlyosabb benyomást kelt dór párkányzatával és falpillérekre támaszkodó félköríves nyílásokkal. Az egyemeletes változat hasonló főbejártát öt-öt tengelyes részek övezik, az ablakok keretezetlenek, s az alagsori ablakos a teljes épületen végigfut. Az oldalhomlokzat tagolása hasonló, három íves nyílású kapuval, fölöttük egyenes záródású hármablakokkal.⁸ A tervsorozat mindegyik lapja színezett tusrasz, s ismét Pollack

7 Pollack Mihály (1773-1855): Homlokzatterv
 papír, színezett tusrasz, 39,5 x 59 cm, lt.sz.: 29.941, Budapesti Történeti Múzeum
 Pollack Mihály (1773-1855): Homlokzatterv, távlati nézet
 papír, színezett tusrasz, 35 x 54,5 cm, lt.sz.: 29.940, Budapesti Történeti Múzeum
 Pollack Mihály (1773-1855): Homlokzatterv
 papír, színezett tusrasz, 51 x 73 cm, lt.sz.: 29.942, Budapesti Történeti Múzeum

8 Pollack Mihály (1773-1855): Harmincad hivatal, oldalhomlokzat
 papír, színezett tusrasz, 51,5 x 73 cm
 Felirata: K.K. Dreiszigt=Amt

teljességre törekvő munkamódszerét jellemzik: kivitelezésük jóval gondosabb és magasabb színvonalú, mint az általában a korszak építészeti terveire jellemző.

Az utolsó, viszonylag kevésbé ismert műtárgy a Kiscelli Múzeum építészeti gyűjteményéből Pollack főművéhez, a Nemzeti Múzeumhoz kapcsolódik, egy olyan gazdag tervanyaggal bemutatható épülethez, amelynek Johann Aminger szépiarajza egy soha meg nem valósult nézetét ábrázolja. Valójában Pollack eredeti elképzelését láthatjuk ezen a rajzon, azt a Nemzeti Múzeum épületet, amilyennek az építés elképzelte és amilyen lett volna, ha a pénzhiány és a bírálók akadékoskodása miatt nem kellett volna újabb és újabb kompromisszumok árán egy jóval szegényesebb, egyszerűbb épületet emelni. Ugyanakkor azt is mondhatjuk, hogy e rajz egyben valamiféle ideálképet nyújt, a klasszicizmus építészeti elveinek mintaszerű megfogalmazását.⁹

József nádor 1836-ban szólította fel Pollack Mihályt az építőanyagok megvásárlására. Pollack 1837-ben a nádor elé terjesztette terveit, amelyeket Pietro Nobile császári-királyi udvari építész tanácsos, a bécsi Akadémia igazgatója bírált el, némi módosítást kérvén. A nádor ekkor bízta meg hivatalosan Pollackot a tervezéssel, természetesen a Nobile által jelzett módosítások (a szolgálati lakások ne legyenek külön épületben, szélesebb lépcsősor és portikusz, ne legyen belső oszlopsor a kiállítási termekben, az olvasóterem és könyvtár ne legyen lépcsősorral elválasztva) figyelembe vételével. A Pollack által átdolgozott és újra benyújtott tervet a nádor ismét elküldte bírálatra. Még ebben az évben meg is kezdődtek az építési munkálatok. 1837

lt.sz.: 29.928.1, Budapesti Történeti Múzeum

Pollack Mihály (1773–1855): Harmincadhivatal, oldalhomlokzat papír, tusrajz, 51,5 x 73 cm, lt.sz.: 29.928.2, Budapesti Történeti Múzeum

Pollack Mihály (1773–1855): Harmincadhivatal, oldalhomlokzat papír, színezett tusrajz, 51 x 73 cm
Felírata: K.K. Dreiszigst=Amt
lt.sz.: 29.928.3, Budapesti Történeti Múzeum

Pollack Mihály (1773–1855): Harmincadhivatal, oldalhomlokzat papír, színezett tusrajz, 51,5 x 73 cm
Felírata: K.K. Dreiszigst=Amt
lt.sz.: 29.928.4, Budapesti Történeti Múzeum

Pollack Mihály (1773–1855): Harmincadhivatal, főhomlokzat papír, színezett tusrajz, 51,5 x 73 cm
lt.sz.: 29.937, Budapesti Történeti Múzeum

Pollack Mihály (1773–1855).Harmincadhivatal, főhomlokzat papír, tusrajz, akvarell
51 x 73 cm, lt.sz.: 29.938, Budapesti Történeti Múzeum
Pollack Mihály (1773–1855): Harmincadhivatal, főhomlokzat papír, tusrajz, akvarell, 51 x 73 cm
Felírata: K.K. Dreiszigst=Amt
lt.sz.: 29.939, Budapesti Történeti Múzeum

- 9 Johann Aminger (19. század közepe): A Magyar Nemzeti Múzeum. 1840 papír, szépiarajz, 61,3 x 96 cm
Jelezve jobbra lent: Joh. Aminger, 840
Középen: Neuerbauter Museum zu Pesth von Pollack 840
lt.sz.: 1472, Budapesti Történeti Múzeum

őszén Pollack jelentést tett a homlokzat tervén végrehajtott változtatásokról s a két udvar összekapcsolásáról. A jelentésre reagálva Nobile számos építészeti részlet – a portikusz, a szobrok elhelyezése, az oldalkapuk mérete, az ablakok arányai és keretezésük – megváltoztatását javasolta. József nádor messzemenően figyelembe véve Nobile észrevételeit, utasította Pollackot a változtatások végrehajtására. Így maradt el teljesen a homlokzat szobrászati díszítése, s ezáltal jóval egyszerűbbé vált az épület külseje, mint azt eredetileg tervezték. 1839-ben már az első emelet is elkészült. 1841-ben a timpanon orommezéjének szobrairól folytattak vitát. Pollack az orommező szobrászati tervével együtt jóvá akarta hagyatni a portikusz dekorációját is. A falfülkébe szobrokat és domborműveket tervezett; Apolló és Minerva, Aphrodité és Hephaisztosz, Thalia és Melpomené figuráival. A modelleket a nádor utasítására kiállították a múzeum termeiben a nagyközönség számára. A kivitelezés során az oszlopcsarnok római mintára készült el, a főbejárat a timpanon azonban az antik görög épületek példáját követte. A külső és belső vakolás 1842-ben befejeződött és a portikusz is készen állt. A díszterem és a rotunda ornamentális falképdékorációja és stukkódíszje is ekkor készült el. 1844-ben elkészült a külső lépcsőzet, s bár az építész javaslatot tett a kerítés munkálataira, azok el sem kezdődtek. A múzeum 1846 tavaszán nyílt meg a közönség számára, s azt már a korszak litográfiai és metszeti, az útikönyvek illusztrációi bizonyítják, milyen jelentős mértékben tért el külseje attól az építész eredeti elképzelését tükröző állapottól, amit Aminger rajza szerencsésen megőrzött számunkra.

Válogatott irodalom

Pollack Mihály életművének mindmáig legteljesebb feldolgozása Zádor Anna monográfiája.

ZÁDOR 1960

Zádor Anna: Pollack Mihály. 1770-1855. Budapest: Akadémiai Kiadó.

További összefoglaló művek:

RADOS 1975

Rados Jenő: Magyar építészettörténet. (Harmadik, bővített kiadás.)
Budapest: Műszaki Könyvkiadó.

SISA – WIEBENSON, szerk. 1998

Magyarország építészetének története. Sisa József – Dora Wiebenson,
szerk. Budapest: Vince Kiadó.

ZÁDOR 1993

Zádor Anna: Klasszicista Pest. A mi Budapestünk sorozat. Budapest:
Fővárosi Önkormányzat.

Basics, Beatrix:

THE PLANS OF POLLACK MIHÁLY KEPT IN THE ARCHITECT COLLECTION OF THE KISCELLI MUSEUM OF THE HISTORICAL MUSEUM OF BUDAPEST

Pest gradually became the commercial and industrial center of the country at the beginning of the 19th century. Reorganizing and extending the city was very important, therefore the palatine asked Hild, János architect to plan a new quarter and the pertaining suburbs for it, in 1804. The plan was ready in 1805, the works started in 1808 under the supervision of the Embellishing Committee. One of the founding member of this committee was an architect who was born and had studied in Vienna, and became a significant figure of the Classicist Pest.

Pollack arrived to Pest in 1798. His first job was to continue and finish the construction of the Evangelic church in Deák square, which was started by Krausz, János master architect.

He spent almost six decades of his life in Pest, during that time he built numbers of private and public buildings. Therefore became a significant architect of the Hungarian Classicism. He created “regular”, already existing buildings like churches, palaces but also types of building which appeared first in this period, since they served new needs, like the multilevel living-houses. Although Pollack, Mihály created both ways, he became known by the new public buildings, like the National Theatre, Vigadó, city “amusement center”, the National Museum, which is the third building of Europe that was created for the purpose of holding museum collections; Ludoviceum, serving the national military officer training; customs buildings, or the Josephinum boy’s orphanage.

Most of the buildings he created still exist and are a part of our most important historic monuments. The apartment houses and palaces in Pest suffered the most damage and modification through time. Most of the plans of the buildings are held in public collections: National Archive, Capital Archive of Budapest, however almost 50 plans are held in the Architect Collection of the Kiscelli Museum of the Historical Museum of Budapest. Most of these were never before on display, or being published, therefore are still new to the public and the professionals. Especially the two early church-plans. Pollack, Mihály made the plans of the Evangelic Church in Besztercebánya (Banská Bystrica, Slovakia) in 1800. The construction work was probably done by a local master craftsman. These two church plans are possibly the variations of the church in Besztercebánya, as the similar formation of the semicircular window and the similarity of the building structure seems to prove it. The two plans are variations of the same church insides, one using a vertical, the other using a horizontal altar-piece. This leads us to a characteristic of Pollack’s works: always considering every detail of the furnishings. Just like in the ceremonial hall of the National Museum, where even the composition of the paintings on the wall is noticeable.

SARKADI KÁROLY II. KERÜLETI LÉGOLTALMI
HÁZTÖMBPARANCSNOK ÉS UTÓDA,
MÜLLER LÁSZLÓ HIVATALI NAPLÓJA
1944. JÚLIUS 24. – 1949. JÚLIUS 8.¹

Az iskolai vonalas füzetben vezetett napló két közhivatali funkció – a háborús évek alatti légoltalmi háztömbparancsnoki, illetve az 1945 márciusától létező háztömbmegbízotti tisztség – gyakorlásának az emléke. 1944. július 24-én, légoltalmi háztömbparancsnokká történt kinevezése napján *Sarkadi Károly* (1879–?)² nyugalmazott reálistiskolai igazgató, II. Eszter u. 12/b alatti háztulajdonos nyitotta meg és vezette 1944. október 12-ig, katonai szolgálatra történt bevonulásáig. Bevonulását követően a naplót a tisztséggel együtt *Müller László* (1875–1956)³ nyugalmazott állami gimnáziumi tanár⁴, II. Áldás u. 4. szám alatti háztulajdonos vette át, és vezette, mint a háztömb légoltalmi parancsnoka, 1944. október 15-től 1945. március 8-ig, a légoltalmi ház- és háztömbparancsnoki tisztségek polgármester általi megszüntetéséig⁵, majd ezt követően mint háztömbmegbízott, 1945. március 11-től 1949. július 8-ig, megválasztásától lemondásáig.⁶ Az egymást felváltó két tisztségre bízott területi egység körülhatárolása azonos maradt: a II. kerület rózsadombi részének a Bimbó út – Pajzs u. – Áldás u. – Szemlőhegy u. – Barsi u. által határolt része, az Eszter u. és az Ady Endre u. egy-egy szakaszát foglalva

---

1 A napló őrzési helye: Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL), IX.261.

2 Sarkadi Károly születési évét az 1941. évi népszámlálás, valamint az 1945. évi budapesti népösszeírás felvételi ivéről ismerjük. (BFL, IV.1419.j. II. Eszter u. 12/b és IV.1419.n. II. Eszter u. 12/b.) Halálozási dátumára nincs adatunk. A 22/18. sz. háztömb légoltalmi parancsnokává történt kinevezéséről a II. kerületi előjáró 1944. július 24-én kelt határozata megtalálható a naplóval együtt levéltárba került iratok között (BFL, IX.261.).

3 Müller László születési évére vonatkozóan lásd: BFL, IV.1419.j. II. Áldás u. 4. és IV.1419.n. II. Áldás u. 4. Halálozási évét a naplófüzet belső borítóján más kéz írása – feltételezhető, hogy az iratokat a levéltárnak 1985-ben megvételre felajánló rokon – tüntette fel (lásd a forrás szövegét).

4 Müller László 1941-ben nyugalmazott állami gimnáziumi tanárként nevezte meg magát (BFL, IV.1419.j. II. Áldás u. 4.). 1945 márciusában azonban a népösszeírás ugyanezen kérdőpontjára a „nyugalmazott gimnáziumi tanár, középiskolai igazgató” választ adta (BFL, IV.1419.n. II. Áldás u. 4.). Müller László 1897-től 1933-ig, nyugdíjazásáig a VII. kerületi, utóbb Madách Imre Gimnázium matematika–fizika szakos rendes tanáraként állt alkalmazásban (lásd Müller László minősítési lapját, valamint az 1933. június 24-i tantestületi ülés jegyzőkönyvét. BFL, VIII.44.a.). Sem a Madách Gimnázium iratai között, sem a *Tiszti cím és névtár*-ban nincs nyoma igazgatói tevékenységének. Ugyanakkor légóparancsnoki és háztömbmegbízotti tevékenysége során jelentéseit, hivatalos leveleit több esetben is mint nyugalmazott gimnáziumi igazgató írta alá (így például már 1944. november 1-én is). 1944. augusztus 23-i bejegyzésében maga Sarkadi Károly is nyugalmazott középiskolai igazgatóként említi.

5 Lásd a napló 1945. március 8-ra vonatkozó bejegyzését.

6 Egészen pontosan 1949. március 10-ig. Az ezen időpont utáni utolsó bejegyzésével már csak háztömbmegbízotti tisztségéről való lemondását rögzítette.

magába, 45 lakóházzal, és mintegy 550 lakóval.⁷ Miután a hivatali működése eseményeinek, intézkedéseinek írásbeli rögzítésére Sarkadi Károly által kialakított gyakorlatot Müller László a tisztséggel együtt átvette, ily módon a napló, mint tárgy, és a naplóvezetés, mint gyakorlat, kettejük tevékenységében a tisztség ellátásának részévé vált. A napló mindkettejük által használt műfaji meghatározásához képest azonban Müller László – akkor már háztömbmegbízottként – új használatot vezetett be, és annak megfelelően új műfaji besorolást talált: hivatali tevékenységének írásos dokumentumait (jelentéseket, körleveleket, indítványokat, összeírásokat stb.) házi irattári rendszerbe szervezve „iktatókönyv” műfajává alakította a naplót. A dokumentumok csatolását a számsoros iktatás módszere nélkül a naplóba való beragasztással megoldó Sarkadi Károlyhoz képest⁸ Müller László évek szerint újrakezdett számsorban iktatta hivatali tevékenységének iratait. Az ekkor már iktatókönyvként is működő napló dátum szerinti bejegyzéseihez a részben utólagos sorszámozás révén kapcsolta az iratokat.

A Sarkadi Károly és Müller László által egymást követően vezetett napló 1944. július 24. és 1949. július 8. között olyan öt éves időszakot fog át, amelynek során a politikai hatalom változásai a hétköznapi cselekvési normákat ideologikus alapon, gyors leforgási idő alatt, többszörösen is átalakították. A német megszállás alatt végrehajtott zsidóellenes intézkedések, a nyilas uralom Budapestet érintő három hónapja, az ostromot követően a politikai erőviszonyok alakulása, majd a pártállam kiépítése az államhatalmi legitimálással lehetségessé vált hétköznapi magatartások skáláját többszöri fordulattal változtatták meg. Ebben a kontextusban a ház, illetve a háztömb területi egységeire szervezett légóparancsnokokkal és ház-, illetve háztömbmegbízottakkal két olyan intézményes funkció jött létre, amelyek a lakosság és a hatóságok közötti érintkezésben hatalmi pozícióként működtek. Sarkadi Károly és Müller László légóparancsnoki tevékenységének naplóbeli reprezentációjában a háborús helyzet, a frontvonalak Budapest területén belüli mozgása, illetve az ostromállapot káoszában végzett tevékenységüknek ez az oldala, vagyis a lakók és a hatóságok közötti érintkezésben intézményes közvetítő csatornaként való részvétele kevésbé jelenik meg. Müller László háztömbmegbízotti tevékenységének dokumentációjában ellenben világosan jelentkeznek a hatóságok – illetve mögöttük egy kiépülőben lévő politikai hatalom – és a lakosság közötti interakciókban, a háborút túlélő népességre irányuló állami szabályozás meg-, illetve újraszervezésében működő mikromechanizmusok nyomai. A tömbmegbízottaknak a hatósági intézkedések végrehajtásában való közreműködése révén – amely szerepüket a jogszabály elvi szinten definiálta is⁹ – a napló a népesség feletti hatósági, illetve államhatalmi ellenőrzésnek egyes eszközeit és csatornáit, azok hétköznapi működését koncentráltan rögzítette.

A ház- és háztömbmegbízotti intézmény a hatósági ellenőrző és szabályozó tevékenységeknek háború utáni újraszervezésében az egyénekhez való eljutásban az állami szabályozás minden területén – legyen az egészségügy, szociálpolitika vagy rendőri ellenőrzés – a közigazgatás legalsó szintjeként működött. Az intézmény által ellátott teendőknek állandó ismétlődést követő lajstromozása mögött a naplóbejegyzések többet is megmutatnak: a mindennapi társadalmi kapcsolatokig eljutó, illetve azokban létrejövő új hatalmi technikák hagytak nyomot benne. A kiépülő pártállami politikai hatalom berendezkedésének mikromechanizmusai

7 A tömb lakosságának lélekszámát illetően lásd Müller László 1945. január 21-i és 1948. május 10-i bejegyzését. Az előbbi 533, az utóbbi 563 lakót említ.

8 A beragasztott iratok azóta kihullottak a füzetből.

9 146.763/1945.–IX. sz. polgármesteri rendelet (lásd: *Fővárosi Közlöny*, LVI. évf. 64. sz., 1945. október 13., 669–671.).

olvashatók ki belőle, amelyeknek vizsgálata a társadalomtörténet eszközeivel, módszereivel még szinte feltáratlan terület. Bár a napló–iktatókönyvben a háztömbmegbízott összeírásokba és közmunkaváltság-befizetésekbe fülladó közigazgatási szerepköre a domináns, egy-egy bejegyzésben tetten érhetjük, ahogyan az MKP politikai hatalmának kiépítése során 1945 első hónapjaitól kezdve a házmegbízotti és háztömbmegbízotti intézményt az egyénhez való eljutásban, a társadalom feletti ellenőrzés megszerzésében, kiépítésében a személyközi viszonyok mikrostruktúráiba való behatolás eszközeként használja.¹⁰ Hogy a házmegbízotti intézménynek a pártok közötti erőviszonyokat és a politikai berendezkedés alakulását illetően nagyon is volt tétje, azt a Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. június 13-i ülésének jegyzőkönyvéből követhetjük.¹¹ Az ülés során, ahol napirendi pontként tárgyalták az intézmény működését, Kövágó József kiscsapatáért alpolgármester¹² a domináns házmegbízott-diskurzussal szemben, amely szerint az intézmény a demokratikus közigazgatás vívmánya – Beér János tiszti főügyész szavaival „egy jól megalapozott házmegbízotti intézmény csak szolgálatára lehet a demokráciának és a közigazgatásnak”¹³ –, az intézményben olyan hatalmi helyzetet lát, amelynek az egyének feletti ellenőrző gyakorlatát a politikai hatalom fel tudja használni: „Jelenleg ennek a jogkörnek a körvonalazatlansága következtében olyan anomáliák fordulnak elő, amelyeknek megszüntetése a demokratikus Magyarországnak elsődrendű feladata. Felveti a kérdést, vajjon egy demokratikus országban szükség van-e olyan ellenőrző szervre, amely az egyénekre pressziót tud gyakorolni? Egy demokratikus országban vigyázni kell, hogy semmiféle olyan törekvés ne érvényesülhessen, amely bizonyos értelemben diktatórikus célokat szolgál. [kiemelés tőlem – N. Á.]”¹⁴ Az egyének feletti – Szakasits Árpád által érzékeltetett ellenőrizetlen¹⁵ – ellenőrzés e mikroszinten működő intézményének kontextusában olvashatók az olyan naplóbejegyzések, mint „[1945.] IV. 10. Reggel 8-kor rövid kihallgatás a rendőrségen [a II. kerületi kapitányságon], tárgy: zsidó halottak, nyilas házparancsnokok bejelentése”; „[1945.] IV. 11. Újabb rövid kihallgatás a nyilas házmegbízottak ügyében”; „[1945.] VI. 15. Detektív járt nálam Demel Henriette ügyében”; „[1945.] VII. 2. délig jelentendők a 3 szobás és nagyobb lakások.”¹⁶; [1945.] XI. 11. Körlevél a lakók könyve bemutatásáról”; [1946.] V. 23. Az internáltak és a rendőri felügyelet alatt állók ellenőrzése”; „[1948.] III. 27. Átadtam a rendőrségnek [a budapesti főkapitányságnak] a lakások

10 A nemzetközi társadalomtörténet a diktatórikus rendszerek vizsgálatában már eljutott a diktatúrák működésének a társadalmi mikromechanizmusok szintjén való értelmezésében a lakóhelyi területi egységekre szervezett pártállami ellenőrzés és a társadalmi viszonyokba való behatolás vizsgálatáig. A náci *Blockwälder*-rendszerre, mint a 40–60 háztartásért felelős NSDAP-tagokra épülő intézményre vonatkozóan e megközelítést lásd: MANN 1987; továbbá az NDK házmegbízotti (*Hausbeauftragte*) rendszerének a lakásrendszer kontextusába helyezett vizsgálatában: ROWELL 2001.

11 Lásd: GÁSPÁR – HALASI 1975. 176–177.

12 Kövágó József pályájához az adatokat lásd: GÁSPÁR 1973. 545.

13 Lásd ugyanott. E toposz hallatszik ki Müller László szavai mögül is leköszönő levelében: „Az ilyen együttműködés csak igazi demokratikus gondolkozású és jó emberek között lehetséges. hiszen a tömb lakói a legkülönbözőbb pártállású és foglalkozású emberek voltak.” (lásd a 9. mellékletet).

14 Lásd ugyanott.

15 „Elnök [Szakasits Árpád] hangsúlyozza, hogy a házmegbízotti intézményt rendkívül fontosnak tartja, de éppen ezért szükséges, hogy legális alapot kapjon, hogy az ellenőrzés munkáját jobban végezhesse, viszont meg kell adni a módot arra, hogy maga az intézmény is ellenőriztessék.” (lásd ugyanott).

16 A nagylakások bejelentése az „indokolt lakásszükséglet” jogi kategóriájának felelevenítésére alapozott társbérletelés kontextusában értelmezhető úgy, mint az egyének és az egyének magánterének hatósági – hatalmi ellenőrzése. A Budapest ostromát közvetlenül követő lakásügyi intézkedésekhez lásd: NAGY 2004. 139.

és lakók kimutatását”. A házmegbízottakat is érintő igazoló eljárások mellett¹⁷ az 1945. augusztus elsejei bejegyzés, miszerint „a Kommunista Párt kéri a házmegbízottak névsorát”, jelzi, hogy az MKP az igazolásokon túlmenően ezt az intézményt is, annak személyi összetételével, ellenőrzése alatt kívánta tartani, és hatalmi eszközként használni. A ház(tömb)megbízotti intézmény mint hatalmi pozíció nyer határozott körvonalat annak a konfliktusnak az írott nyomaiban is, amely egy házfelügyelő igazolása, és az igazolásához adott házmegbízotti jelentés kapcsán alakult ki 1948-ban.¹⁸ A konfliktusban potenciális eszközként megidézett (fel)jelentés a politikai hatalom–egyén, valamint az egyén–egyén viszonyban 1944-től kezdődően a vált az e viszonyokat a mindennapokban konstituáló lehetséges cselekvéssé.

Az Eszter u. 7/b szám alatti ház házfelügyelője és házmegbízottja közötti konfliktusra utaló 1948. december 26-i bejegyzés narratív szerveződése – „Jelentés Fazekasnak Ahsbahsné elleni fenyegetéséről.” – a bejegyzésnek tartalmat adó kapcsolódó irat ismeretében pontosan mutatja a napló azon sajátosságát, hogy, mintegy az *Annales* műfaji kereteit választva, a két beszélő – Sarkadi Károly és Müller László – a reflexiót nem tette az elbeszélés részévé. Amiről képet kapunk, az a légóparancsnoki és háztömbmegbízotti intézménynek a hatóságok, illetve a politikai hatalom általi használata, míg a lakók és a tisztséget betöltők általi használata nem a naplóban, hanem a naplóval együtt megőrzött hivatali iratokban jelenik meg. Ilyen például Müller Lászlónak a közmunkára – az ő szóhasználatában „robot”-ra – történő előjárósági előállítások kapcsán írt beadványából kibontakozó hétköznapi ellenállása.¹⁹ Ugyanakkor nagyon is hangsúlyosan fel kell tenni a kérdést: az egyén és a politikai hatalom érintkezésében az interakciók mikroszintjén kulcspozíciót betöltő naplóíró mellett, amit a hivatali eseménytörténet részévé tesz, mit hallgat el egy olyan háztömbben tevékenykedve, amelynek népessége a naplóba is bekerült 1945-ös foglalkozási adatok alapján az új hatalom által diszkriminált társadalmi csoportokba tartozott?

A 20. századi források közlésére vonatkozó ajánlásnak²⁰, valamint a korszakot érintő forrásközlés szokásainak megfelelően a szöveget a mai helyesírás szerint javítottam. A szöveg nyelviségének jellegzetességét adó rövidítéseket nem oldottam fel, lábjegyzetben sem jeleztem minden esetben értelmezhetőségüket, e műveletet az olvasóra bízva. A szövegbeli aláhúzásokat – melyek nem minden esetben felelnek meg egy-egy szó, szószerkezet, vagy mondatrész egységének – eredeti formájukban tartottam meg, nem egészítettem ki őket. Az olvashatóság érdekében ugyanakkor a szövegben gyakran alkalmazott ismétlődőjeleket külön jelölés nélkül feloldottam. A bejegyzések Müller László-féle sorszámozását teljes egészében elhagytam. A rendszeres, a napló vezetésének részévé váló sorszámozást az 1945. július 27-i bejegyzéssel kezdte, 101. sorszámmal. Ekkortól kezdve a napló vezetése során mindvégig a bejegyzések sorszámmal és dátummal kerültek be. Ezt megelőzően háztömbmegbízotti működésének dokumentálását utólag, de még az 1945. július 27-re vonatkozó bejegyzés keletkezése előtt látta el az iratokkal kapcsolatot teremtő piros ceruzás sorszámozással, azaz iktatókönyvbeli jelzettel. Bár a rendszeres, az események bejegyzésének részévé váló sorszámozás előtt is felbukkannak egy-egy esetben töltőtollal írt, azaz a bejegyzéssel egyidejű, kapcsolódó iratokra utaló sorszámok, a piros ceruzás sorszámozás azonban ezektől elszakadt. Az 1945. március 11-re

17 Lásd a napló 1945. november 24-re és 1946. április 10-re vonatkozó bejegyzéseit.

18 Lásd az 1948. december 26-ra vonatkozó bejegyzést, valamint a 7. sz. mellékletet.

19 Lásd a 2., 4. és 5. sz. mellékleteket.

20 Lásd: SIPOS 2000.

és az 1945. július 27-re vonatkozó bejegyzések közötti részben piros ceruzával a sorszámokon túlmenően a kapcsolódó iratokat illetően további megjegyzéseket is tett (például névsorok meglétére tesz utalást). 1945. július 27. után még feltűnnek a piros ceruzás bejegyzések, az 1946. szeptember 27. utáni részben azonban többé nem találkozunk velük. A számozás közlését a gyakori átjavítások, eltérő idejű bejegyzések miatt az olvashatóságot nehezítőnek ítélttem. Egyúttal elhagytam a piros ceruzával történt utólagos aláhúzásokat, valamint az iratok meglétére, illetve hiányára utaló megjegyzéseit is. A sorszámzás elhagyása mellett azonban a hivatali napló vezetésének gyakorlatára ráépülő iktatókönyv-funkciót – azaz a napló/iktatókönyv és az iratok szerves összetartozását – szem előtt tartva jelzem lábjegyzetben a kapcsolódó iratokat, illetve adott esetben azok hiányát. A napló közlése mellett a mellékletek ezen iratokból kerültek válogatásra. A bejegyzések egy elenyésző része nem töltőtollal, hanem grafitceruzával íródott. Miután ezek szervesen illeszkednek a bejegyzések folytonosságába, nem jelöltem őket külön. Betűkihagyások esetén saját, az olvashatóság érdekében tett kiegészítéseimet [ ] zárójel közé tettem. Az olvashatatlan részeket [...] jellel jelöltem.

Irodalom

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban BFL), IX.261. A Budapest II. Kerületi 22/18. sz. háztömbmegbízott (1939–1945. március: házcsoport – háztömb légoltalmi őrségparancsnok) iratai. BFL, IV.1419.j. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának iratai. Az 1941. évi budapesti népszámlálás felvételi és feldolgozási iratainak gyűjteménye. BFL, IV.1419.n. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának iratai. Az 1945. évi budapesti népösszeírás felvételi és feldolgozási iratainak gyűjteménye. BFL, VIII.44. Budapesti VII. Kerületi Magyar Királyi Állami Madách Imre Gimnázium (VII. Barcsay u. 5.) (Budapesti VII. Kerületi Magyar Királyi Állami Gimnázium) iratai.

Nyomtatott források

Budapesti Távbeszélő Névsor 1943
 Budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) betűrendes távbeszélőnévsora. M. Kir. Postaigazgatóság, 1943. január
 Budapesti Útmutató és Címtár 1947
 Budapesti útmutató és címtár. Rendőrségi zsebkönyv 1947. Király Elemér Könyvkiadóvállalata.
 Magyarország tiszti cím- és névtára

GÁSPÁR 1973

Források Budapest Múltjából IV. 1945–1950. Gáspár Ferenc, szerk.
 Budapest: Budapest Főváros Levéltára.

GÁSPÁR - HALASI 1975

A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946. Budapest Főváros Levéltára forráskiadványai VII. Gáspár Ferenc – Halasi László, szerk. Budapest.

Feldolgozások

MANN 1987

Mann, Reinhard: *Protest und Kontrolle im III Reich: Nationalsozialistische Herrschaft im Alltag einer rheinischen Grossstadt.* Frankfurt a. M., Campus Verlag.

NAGY 2004

Nagy Ágnes: Hatalom - lakásrendszer – társadalom. Egy lipótvárosi bérház lakói 1941 és 1960 között. *Korall*, 17. 138–166.

ROWELL 2001

Rowell, Jay : *L'État totalitaire en action. Les politiques du logement en RDA (1945–1989).* Thèse de doctorat. École des Hautes Études en Sciences Sociales.

SIPOS 2000

Sipos Péter: A XX. századi forráskiadás problémái és ajánlás a forráskiadás szabályzatára. *Fons*, 1. 171–184.

Forrásközlés

[borítócímkén:]

22/18 háztömb pk. naplója.²¹
és folytatása a háztömbmegbízott naplója.²²

[Belső borítón:]²³

22/18 háztömb:

II. ker. Áldás u. páros oldala
Szemplóhegy u. 2-10.
Eszter u. 2-12/b
Eszter u. 1-19.
Paizs [sic!] u. 1-5.
Ady E. u. 26- végig, mindkét old.
Barsi u. 2-10.
Bimbó út 37-51.
a határ utcák.

A naplót vezette Sarkadi Károly gimn. tanár (Eszter u. 12/b lakos), majd 1944 okt.-től 1948-ig Müller László ny. tanár, meghalt 1956-ban. (lak. II. Áldás u. 4.)

1944. júl. 24.

Háztömbértekezlet (du. ½ 7, Eszter u. 12/b)

Tárgys.:

Kölcsönös segítség megbeszélése. Szomszédok viszonya, egymás óvóhelyének megnézése, vázlat kicserélése. Tűzoltógyakorlat megbeszélése (VII. 27. ½ 7 h, Eszter u. 8/b). Mü. mentőosztág kijelölése (házanként, házcsoportonként legalább 1 fő ásóval v. lapáttal, 3-nál nagyobb házcs.-nál + 1 fő csákánnyal). Gyülekezőhely a háztömbpk.-nál vagy az esetenként kijelölt helyen. Fegyelem, felelősség, gyors jelentkezés. Leventéket bejelenteni.

Hatóságnak (alkörzet-pk.) teendő jelentés.

Magatartás riadó alatt és után.

A háztömbcsoport-vezető észrevételei a riadó alatti magatartással kapcsolatban; a riasztóügyelet szabályozása.

Jelenléti ív csatolva.²⁴

1944. júl. 27.

De.: légitámadás a főváros déli kerületei ellen. A támadás után nagy füst D-DK-i irányban; sok megszenesedett papír-, levél- stb. pernye hullott.

---

21 Sarkadi Károly által adott cím.

22 A cím Müller László általi kiegészítése.

23 Sarkadi Károly és Müller László írásától eltérő írással.

24 Nem található az iratok között.

Du. ½ 7 órakor tűzoltó gyakorlat Tirser László meghívása folytán Eszter u. 8/b sz. alatt. A 20 m-es állványos tömlő alkalmazásának gyakorlása és a kertben lévő 10 m³-es víztartály megtekintése.

Müller László beadja tervezetét a háztömb közös utánképzésére. (A közös utánképzést a 24-i értekezleten határoztuk el egyhangúan.)²⁵

1944. júl. 29.

Szöllősy O.-né (Bimbó út 45–47–49. pk.) bejelentése a válasz kivonatával csatolva.²⁶

Bablonkay Ernőt (Eszter u. 9/a–9/b–11–13. pk.) felhívtam lev.lapon, hogy mivel a 24-i értekezletről hiányzott, mielőbb keressen fel.

Vályi Lajosné (Eszter u. 12/b pk.) eltávozott, helyettesíti Sarkadi Károly háztömbpk.

Július 30.

Dél előtt légitámadás. A támadás után füst, tűz nem látszott sehonnán sem.

Július 31.

A Bimbó út 43. sz. ház ellenőrzése. Uray Sándorné pk. már régebben eltávozott, állítólag a Liga²⁷ engedélyével. Dr. Kapdebó Mártonné és Török Mátyásné pk.helyettesek – előbbi május, utóbbi március végén – Gál Istvánné házfelügyelőné állítása szerint minden engedély és bejelentés nélkül hagyták el beosztási helyüket.

Augusztus 1.

Dr. Kapdebó Mártonné és Török Mátyásné címére a csatolt felszólításokat küldtem.²⁸

D.u. ½ 7-kor a L. L.²⁹ körzeti irodájában háztömbparancsnoki értekezlet. Tárty: a L. L. bp.-i főcso. 2257/Eln.–1944. sz. „Utasítás”, a „Kárjelentés” és „Ideiglenes igazolvány” (élelmezésre) c. nyomtatványminták, „Értékeink, ingóságaink védelme” és „Útmutatás a rögtönzött óvóhelyek létesítésére” c. segédletek, háztömbparancsnoki kinevezésről határozat (csatolom)³⁰ és igazolvány kiadása. Óvóhelyekkel kapcsolatos panaszok kivizsgálása (alkörzetvezető).

Augusztus 9.

Dr. Kapdebó Mártonné levelének tartalma: dr. Uraynétól nem vette át a házparancsnokságot, sőt, nevezett azt távolléte dacára ellátta, mikor időnként hazalátogatott. Ő maga május 16-án távozott el, miután gyenge idegzetű, a házból a lakók eltávoztak, férje nyugdíjba menvén, vidékre távozott, és eltávozásával a ház légvédelmében fennakadás nem állott elő.³¹ Kéri felmentését. – A levél a másolatban ide csatolt jelentéssel felterjesztve.³²

Dél előtt a főváros környékén bombázás volt.

25 Utólag melléírta: felt. VIII. 3.

26 Nem található az iratok között.

27 Értsd: Légoltalmi Liga.

28 Nem található az iratok között.

29 Légoltalmi Liga.

30 Nem található az iratok között.

31 Miután eltérő értelmezésekre ad lehetőséget, ezért megőriztem a mondat eredeti központozását.

32 Nem található az iratok között.

Augusztus 12.

Körözvény az őrségpk.-oknak (mell.).³³

Török Mátýásné Bimbó út 43. II. pk. h. levele (mell.).³⁴

Augusztus 16.

Az utánképzésre vonatkozóan a csatolt körözvényt adtam ki.³⁵

19 h-kor az alkörzetvezető háztömbparancsnoki megbeszélést tartott. Tárnya:

Ezentúl minden hónap második szerdáján lesz megbeszélés. – A 2257/Eln.–1944. sz. „Utasítás” ismertetendő a ház (házcso.) pk.-okkal. – F. hó 20-án 4 h-kor légo. szemle lesz a Vérmezőn, amelyen a háztömbparancsnokok megjelenni tartoznak. – A riasztásra vonatkozó új rendelkezések ismertetése. – A házparancsnokok ne forduljanak közvetlen panasszal az alkörzetvezetőhöz. – Óvóhelypanaszok elintézésének módja. – Riadó alatt az óvóhelyen kell tartózkodni. Ahol még mindig visszásságot tapasztalunk, az őrségparancsnokot jelentsük fel. – Riadó után az óvóhelyet csak a lefűvés után lehet elhagyni és csak akkor, mikor az őrség az emeleteket, padlást végigvizsgálta. A lakók is vizsgálják át lakásukat. – Házparancsnoki gyűlésre hívjuk meg az alkörzetparancsnokot. – Névtelen feljelentések. – Vöröskereszt légo. tud. iroda. – Idegen, jobbnak tartott óvóhelyek tömeges felkeresése. – „Egy orvos feljegyzései” Riadó 15. sz.³⁶ – Minden házparancsnok óvóhelyvázlatot küldjön az alkörzetvezetőnek. – Legközelebbi megbeszélésen az őrségpk.-okról és helyetteseikről kimutatás adandó be foglalkozás és vallás feltüntetésével.

Augusztus 23.

18³⁰-kor kiképzés az Áldás u.-i iskola kertjében. A háztömb lakosságának Müller László ny. középisk. igazgató tartott előadást a fontosabb légoltalmi teendőkről általában, riadó alatt és után. Az előadás után br. Rosen Vladimír háztömbcsoport-vezető és a hatósági alkörzetparancsnok hívták fel a lakosság figyelmét a rendelkezések szigorú megtartására. Létszám: 176 fő.

Szeptember 5.

Délelőtt légitámadás a főváros ellen.

Szeptember 13.

Este légitámadás a főváros ellen, utána több füstfelhő volt látható.

Szeptember 14.

Este légitámadás; a háztömb területére és környékére gyújtóbombák estek. (L. a csatolt jelentést.)³⁷

---

33 Az 1944. augusztus 12-én a közös utánképzés, az „Önvédelmi kárjelentés” c. nyomtatványok beszerzése, valamint az óvóhelyek létesítése tárgyában kelt körözvény megtalálható az iratok között.

34 A jelzett melléklet nem található meg az iratok között.

35 Nem található az iratok között.

36 Lásd: dr. med. Hidassy Dezső: Légiháború ... (Egy orvos feljegyzései). *Riadó!* A Légoltalmi Liga hivatalos lapja, VIII. évf. 15. sz., 1944. augusztus 1., 230.

37 A szeptember 14-i esti légitámadásról Sarkadi Károly 1944. szeptember 27-én kelt kárjelentése megtalálható az iratok között.

Szeptember 15.

Bimbó út 41. és 43. sz. ház ellenőrzése.

Szeptember 17.

Délelőtt légitámadás a főváros ellen. Több helyen erős tűz volt látható.

Szeptember 18.

Délelőtt légitámadás a főváros ellen, tüzek voltak láthatók.

Délután 18³⁰-kor megbeszélés a háztömb őrségparancsnokai részére. A csütörtök esti támadás tapasztalatainak megbeszélése, 2257/Eln.–1944. sz. „Utasítás” ismertetése. Kölcsönös segítség. Házcsoportban a pk.-i teendők. Rendelkezések pontos végrehajtása. Vázlatokat a szomszédok cserélik ki. Pk.-ok eltávozása. Riadó alatti magatartás. Elsötétítés. A 23-i gyakorlati kiképzés megbeszélése. Jelenléti ív csatolva.³⁸

Este légitámadás a főváros ellen.

Szeptember 19.

Este légitámadás a főváros ellen.

Szeptember 20.

Délelőtt légitámadás a főváros ellen.

Szeptember 23.

17 h-kor gyakorlati kiképzés a háztömb lakói részére, a kiképzést Tirser László gyárigazgató, házcsoportparancsnok tartotta. Ismertette a gyújtóbombákat, azok anyagát, ezután különböző tűzoltási gyakorlatok. Jelenlévők száma: 123. Mint vendég, jelen volt v. Görgy György vörög., a 20. sz. háztömb parancsnoka is. Nem jelentek meg a kiképzésen a Barsi utcai és az Eszter u. 9/b–13. sz. házcsoportok lakói.

Érkezett a körzetvezető körlevele. (F. hó 20-án kelt.) Ez az utóbbi időben kiadott fontosabb rendelkezéseket foglalja össze.

Szeptember 30.

Új őrségparancsnokok és helyettesek kijelölése, felterjesztés másolata csatolva.³⁹

Október 12.

Az alkörzet háztömbparancsnoki gyűlése. Az alkörzet p.-ságát Juhász Ödön főtanácsos vette át. A háztömb-segítőcsapatok felállítása (Zsidókat is igénybe lehet venni. A felszerelést be lehet szerezni: Margit krt. 54. alatt, Ígévé-nél, Zrínyi u. 7. stb.⁴⁰). A háztömbparancsnoki törzsbe beosztott leventék fehér karszalagot hordjanak. Az írásban kiadott rendelkezés megbeszélése

---

38 A jelenléti ív nem található az iratok között.

39 Az 1944. szeptember 30-án a Légóltalmi Liga Budapesti Főcsoportja 2. sz. körzetvezetőségének küldött jelentés megtalálható az iratok között.

40 Az „Ígévé” Ipari- és Gázvédő Eszközök Kft. 1937 óta az V. Zrínyi u. 7. sz. alatt tartotta fenn képviselői irodáját (BFL, IV.1419.n. V. Zrínyi u. 7.). Az 1945. március 25-i állapotot rögzítő 1945. évi budapesti népszékirás felvételi ívei a Margit krt. 54. sz. alatt nem jeleznek hasonló tevékenységi körű céget vagy hivatalt.

(IX. 20-án kelt körzetvezetői körlevél).⁴¹

--- 42

1944. október 15-én Sarkadi Károly tőmbparancsnokot katonai szolgálatra hívták be. A tőmbparancsnokságot Müller László ny. gimn. igazgató (II. Áldás u. 4.) vette át.

Október 24. a mellékelt körlevelet küldtem szét az összes parancsnokoknak.⁴³

- 1.) A tőmbpar. személyében történt változás.
- 2.) A mentőőrségbe küldendő személyek és eszközök számáról.
- 3.) Az alakítandó őrségbe belépésre felhívás.

Október 28-án bejelentettem a mentőőrség összeállítását.

A háztömb-mentőőrség áll 19 főből, a magával hozott felszerelés 9 veder, 3 lapát, 3 csákány, 2 feszítőrúd és 2 vederfecske. Átadtam a háztömb-védőőrségbe jelentkezők névsorát.⁴⁴ 35 jelentkező közül 7-nek van fegyvere.

Nov. 1. Kiegészítő jelentésben további 8 jelentkezőt jelentettem be közönséges levélben a Liga45 II. kirendeltségénél az őrségbe.⁴⁶

Nov. 3-án délben 2 óra után légitámadás érte a háztömbömet. Az Eszter u. 9/a számú Csizik-féle villára esett bomba áttörte a fedémet, és [a] padlózatba fűrődva felrobbant. A melléte lévő ajtót rámostól kiszakította, de csak egyetlen ablaktábla tört be! A padlóban lévő lyuk ca. 1 ½ m², a bútorok, zongora elég erősen megsérültek, de nem mentek tönkre. A szoba közepén asztalt terítő leány megsebesült (artériás vérzés), a másik szobában, hová az ajtót bedobta a robbanás, aludt egy kis 1 hónapos gyermek, annak semmi baja nem történt. A Vikár-ház kertjén át segítségre siettünk (létrán) Boros Vilma, Kardos János és én. Az Áldás u. 1. Vöröskereszt-kórházból orvost kértünk, majd a mentőket is hívtuk. – A Vikár-ház Áldás u. 6. kertjébe és az Eszter u. 2. sz. Guldenház előtti gyalogjáróba fűrődött egy-egy bomba, és nem robbant fel. Értesültem róla, hogy a háztömböm közvetlen közelében esett bomba az Áldás u. 5. és a Barsi u. 5. sz. alatt is. – A segítő munkát nehezítette a rögtön következő bombázás, gépágyús támadás, valamint az a körülmény, hogy az én telefonom nem működött.

Meg kell dicsérem a háziak helyes viselkedését, Boros Vilma és Kardos János helytállását. A jelentéseket megtettem s még aznap kárjelentők és szakértők is jöttek ki.⁴⁷

41 Sarkadi Károly naplója itt ér véget.

42 Müller László által tett elvlasztójel.

43 A körlevél a II. Eszter u. 11–13. sz. házcsoport parancsnokának címezve található meg az iratok között. A körlevél a háztömb által felállítandó mentőőrséget illetően a 120.000/1944. H. M. sz. rendeletre hivatkozik (lásd az 1944. február 10-én kiadott 120.000/1944. H. M. eln. 35. sz. rendeletet a Légtalmi Liga működésének előmozdításáról, valamint a II. légtalmi csoportba sorolt vagyontárgyak és a III. légtalmi csoportba tartozó építmények légtalmának további megszervezéséről szóló 4.740/1943. M. E. sz. rendelet végrehajtásáról.).

44 Az 1944. október 27-én kelt jelentés a háztömbőrségbe önként jelentkezettek névsorával megtalálható az iratok között.

45 Értsd: Légtalmi Liga.

46 A háztömbőrség ügyében 1944. november 1-én beadott kiegészítő jelentés az újabb névsorral megtalálható az iratok között.

47 Az 1944. november 4-én kelt jelentés a tőmböt november 3-án ért légitámadás, a védőőrségbe történt

Nov. 17-én körlevélben értesíttem a parancsnokokat, hogy a tömbörség-terv. tárgytalan; fegyvert nem kapunk, sem kivételezést a beszolgáltatás dolgában.

Dec. 8. Dr. Gulden Gyuláné a város kiürítése kapcsán kénytelen elutazni, ezért az Eszter u. 2. és 4–6. sz. házcsoport parancsnokságáról lemond.

Dec. 11-én a háztömb parancsnokainak értekezlete du. ½ 4–6-ig. Tárgy: a tömbparancsnok ismertette a helyzetet, az újabb tapasztalatokat. Felhívta a figyelmet a gondos sötétítés, oltóvíz és homoktárolás etc. fokozott fontosságára. Megbeszélték a kölcsönös segítségnyújtás módjait.

Dec. 14-én írásban jelentettem, hogy XI. 20-án Boros Vilmát I. helyettesnek az Áldás u. 4–6–

8. csoportba Rosen Wl. báró helyett, és XII. 10-én Pete Istvánnét parancsnoknak Eszter u. 9/a-ba és 9/b-be megbízta. Jelentettem a par.-értekezlet megtartását és a katonák helytelen elsötétítése ellen felmerült számos panaszt.⁴⁸

XII. 25-én befejeződött Budapest bekerítése, és 27-től kezdve aknák estek a háztömbre. Innen

kezdve nem volt villany, rádió, hírlap, posta, gáz (kb. I. 1-től), víz csak időnkint (reggel és este). A tömb lakói jan. elejétől kezdve mindenütt a pincékbe költöztek le.

1945 A legerősebb aknatámadás I. 5-én volt. Számos ház padlása szétrombolódott, az Áldás u. 8-ban szobatóz támadt, de sikerült gyorsan eloltani. Az aknák nyugat felől jöttek; észak felől több gránát találta egyes házak északi falát, de általában a falat alig ütötték át. Legrosszabb az Áldás u. 6. sz. földszintes ház állapota, melyet 3 találat is ért. Az Áldás u. északi oldalán a helyzet még rosszabb. Az Eszter u. 6., Bimbó u. 45. sz. ház leégett. (Radocsay)

I. 8. Barna ezredes úr kat. szolg. miatt a Bimbó u. 41–43. házcsoport parancsnokságával Németh Józsefet (41. sz. házban) bíztam meg.

I. 10. A Barsi utca 4., 10., 11., 12. és Ady Endre u. 24-ből álló házcsoportnak parancsnokául dr. Nánássy Bélát jelöltem ki, mert a többi par. nem működhet már.

I. 15. Kaptam a II. hadszíntéri vezető nyílt parancsát, melyben a tömböt Hofmann pékhez (Margit krt. 63.) osztják be, a kenyéradagot 7 ½ dekára szállítják le. A pékmesterrel közöltem írásban, hogy mely házak tartoznak a tömbhöz, a parancsnokokat körlevélben értesíttem. A nyílt parancs 13-án kelt!⁴⁹

I. 17. A háztömb két nagy légbombát kapott, s az utóbbi napokban több százra becsülhető aknatalálat majdnem minden házat erősen megrongált. A lakosság mindenütt csak

---

jelentkezések, valamint a házcsoport-parancsnokok személyében bekövetkezett változások tárgyában megtalálható az iratok között.

48 A ház-, illetve házcsoport-parancsnokok és helyetteseik személyében bekövetkezett változásokat, a december 11-én megtartott házparancsnoki értekezletet, valamint az elsötétítés problémáit tárgyaló jelentés megtalálható az iratok között. Az elsötétítés ügyében mint légő-háztömbparancsnok jelenti, hogy míg „a polgári lakosság az elsötétítést nagy gonddal végrehajtja, addig a legtöbb házban elhelyezve lévő katonai személyek az ezirányú intézkedéseket nem veszik figyelembe. Sokkal az előírt időpontot túl egyszerre 4–5 világító ablakot is láttam, s [a] csöngetésemre kijövő lakók mindig azt jelentik, hogy német katonák, de magyaroknál is vannak ilyen esetek, s az sem változtatott ezen, hogy az egyik házas parancsnokom a katonai felettes hatóságához fordult. Az utcáinkon végigrobogó autók reflektoraikkal 1–20 méterig bevilágítják az utat, éspedig zavarórepülés alatt, sőt, bombarobbanás és elhárító ágyútűz alatt is.”

49 Az 1945. január 13-án kelt, a Nyilaskeresztes Párt II. kerületi szervezetétől a II. kerületi hadszíntéri vezető aláírásával érkezett nyílt parancs, amely a háztömbparancsnokot a tömb Hofmann pékhez (II. Margit krt. 63.) történt beosztásáról értesíti, megtalálható az iratok között. Emellett ugyanebben az ügyben megőrződött Müller László 1945. január 15-án kelt 3. sz. körlevele házparancsnokaihoz.

a pincében lakik.

I. 20. 4. sz. körlevelemben a pk.-okat felhívtam az élelmezés céljából összeíráshoz szükséges

adatok benyújtására.⁵⁰ Erre a parancsot⁵¹

I. 21-én a parancsnokoktól beérkezett jelentésekből megállapítottam, hogy a háztömbnek
533

lakója van, ebből 75 van 10 éven alóli és 16 terhes, ill. szoptatós anya. Ezt az előljárásnak külön jelentésben elküldtem (Fő u. 3. óvóhely).⁵²

I. 21. Jelentettem, hogy Hofmann (Margit körút 63.) pékműhelyét bomba érte, és kértem a háztömb új beosztását.⁵³ A kapott rendelkezés Szabó pékhez osztott be, de az nem fogadta el a parancsot.

I. 22-én és 23-án délelőtt, majd 24-én reggel igen heves aknatüzet kapott a tömb, melyben kelet felől néhány gránát is volt. Déltől besötétedésig aztán folytonos repülő-támadások voltak, főleg gépfegyver, éjjel pedig bombák. A tömb legtöbb házában beszállásolt katonák laknak, kevés német, akik rabolnak, és több magyar.

I. 26. 5. sz. körlevelemben⁵⁴: 1.) 5-től reggel ½ 7-ig zárva tartandók a kapuk, de viszont illetékeseket be kell eresztetni. 2.) Összeírandók házankint a 18–52 éves férfiak. – Az élelmiszerelosztási összeírás alapján a gyerekek kapnak talán cukrot és egyebet. Kenyerért Szabó pékhez osztották be a tömböt, de az nem hajlandó a rendelkezést figyelembe venni.

I. 25-én az iskolában benzinyulladás miatt tűz ütött ki. A sebesülteket az Áldás u. 4. sz. ház mosókonyhájában helyezték el, a menekültek áttódultak a 4. és 6. sz. házakba, ahol az éjjelt a háziakkal együtt széken ülve töltötték el. Az egész akciót teljes fejtelenség és tudatlanság jellemezte.

I. 30-án a déli órákban az oroszok megszállták a háztömb egész területét, s a legtöbb házba beszállásolták katonáikat. A megszállók jóakarattal viselkedtek, rablás nem volt, de naivságból sok kárt okoztak.

Febr. 1. és 14. között a rablások mindennaposak voltak, s minden házat többé-kevésbé kifosztottak. 2–5 tagú katonacsoportok jártak végig, később zsákkal felszerelve, s bár szigorúan tilos volt nekik rabolni, egyes helyekről minden elmozdítható tárgyat elvittek. Legrosszabbak voltak a velük járó magyar civilek.

II. 14-én megszerveztem az egymást lármával támogató házcsoportokat, s a házkapukat bezárva, éjjel eltorlaszolva tartottuk. Ezóta a rablások csökkentek.

II. 20. Az előljárátság szóbeli utasítására körlevélben hívtam fel a tömb lakóit a járdák és utcák megtisztítására, ami a legszebb rendben meg is történt. Dögöket és falragaszokat eltávolítottuk.⁵⁵

50 Az előljárátság felé teendő, a rendőrség által parancsba adott adatszolgáltatásra felhívó körlevél megtalálható az iratok között.

51 A mondat befejezetlen.

52 A II. Fő u. 3. a II. kerületi előljárátság címe, a napló által érintett időszakban végig változatlanul. Lásd: *Budapesti útmutató és címtár 1947*, 13.

53 A jelentés megtalálható az iratok között. Müller László a bejegyzésben is említett Szabó nevű, Zivatar utcai pékmestert javasolta, mint a háztömb területéhez legközelebb eső pékműhelyt.

54 A körlevél nem található az iratok között.

55 A körlevél megtalálható az iratok között.

III. 7-én az előlj.-ság utasított, h. 8-án déli 1 órára állítsam elő a tömb 16–50 év közti férfilakosságát. E rendelkezést az idő rövidsége miatt nem lehetett végrehajtani, és ezt írásban jelentettem az előlj.-ságnak (Olasz fasor 7-9., IV. épület I. em. 33.).⁵⁶ Együttal a katasztrófális élelemellátást is jelentettem, és kértem a háztömbnek 2 altömbre való szétosztását. Az írást reggel Haranginé vitte el, és az előljáróságon átvették.⁵⁷

Megüresedett parancsnoki helyekre megbíztam: Áldás u. 12–14-re [sic!] Kritza Tivadar tisztviselő; Eszter u. 9/a–9/b Pete Istvánné; Eszter u. 2–4–6. Guldenné helyett Takács Andrásné; Bimbó u. 41–43. Barna Elek helyett Németh József.

III. 8. de. kaptam az előljáró 419/945. sz. értesítését, mellyel a házparancsnoki és tömbparancsnoki intézményt megszünteti.

Erről levélben értesítettem a parancsnokaimat, hogy az egyes házak válasszák meg a házmegbízottakat, azok pedig a tömbmegbízottat.⁵⁸

A levelek kézbesítése III. 8-án du. és III. 9-én délelőtt megtörtént, amivel az én tömbparancsnoki működésem véget ért.

Háztömbmegbízott naplója/iktatókönyve.⁵⁹

[1945]⁶⁰

III. 11-én dr. Járossyval együtt utasítást kértünk Sándor Dénes tanácsjegyző (Olasz fasor 7-9.

I. em. 40.) úrtól, hogy hogyan csináljuk meg a választ[ást]. Utasítása: ívet kell körözni, s az eredményt vele közölni. Ezt du. végrehajtottuk, s a 42 lehetséges szavazatból 34 reám esett.⁶¹

III. 12. A jelentésemet beadtam Sándor tan[ács]jegyző úrnak.⁶²

56 Az előljárósági utasítás megtalálható az iratok között. Az iratból kiderül, hogy a II. Olasz fasor (ma Szilágyi Erzsébet fasor) 7-9. sz. IV. épület I. 33. alatt az Előljárósági Munkásosztag Központi Hivatala székel.

57 A háztömb élelemzési viszonyainak ellehetetlenüléséről szóló 1945. március 8-i jelentése megtalálható az iratok között. Lásd az 1. sz. mellékletet.

58 Az előljáró értesítése a ház- és háztömbparancsnoki intézmény megszüntetéséről, és a házmegbízott-választásról, valamint Müller László saját parancsnokainak ez ügyben írt levele megtalálható az iratok között. A házmegbízotti intézményről az 1945. szeptember 21-én kiadott 146.763/1945.–IX. sz. polgármesteri rendelet intézkedett (lásd: *Fővárosi Közlöny*, LVI. évf. 64. sz., 1945. október 13., 669–671.). Magyarzatokkal ellátott kiadása megtalálható az iratok között, lásd: *A házmegbízotti intézményről szóló szabályrendelet szövege és magyarázata*. Dr. Beér János tiszti főügyész előszavával. „Budapest” Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet kiadása, é. n. A polgármesteri szabályrendelet 14.§ (1) bekezdése, mely szerint „ennek a rendeletnek életbeléptetésével a házmegbízotti intézményre vonatkozó összes eddigi szabályok hatályukat veszítik, és a gyakorlat által kialakult intézményeket ennek a rendeletnek megfelelően kell újjáalakítani”, mutatja, hogy az intézmény hosszabb időn keresztül jogi szabályozás nélkül, a kialakult gyakorlat szerint működött.

59 A „Háztömbmegbízott naplója” címhez Müller László utóbb hozzátette: iktatókönyve.

60 Müller László utólagos évszámbejegyzése.

61 A 22/18. sz. háztömb 1945. március 11-én megtartott tömbmegbízott-választásának szavazójegyzéke megtalálható az iratok között.

62 A jelentés megtalálható az iratok között.

III. 12. Rendelet, hogy vízvétel céljából a kertkaput 7–9 és du. 4–6 nyitva kell tartani.⁶³ III. 9.

III. 12. (Körlevéllel elrendelve:) A házban lakó férfiakat bejelenteni előlj. (IV. udvarépület, I.

33.). A jelentést dr. Bánrévy 13-án beadta: 1.) Privitzky János, 27 éves, Beszkárt; 2.) Dr. Boros Á. 45, Földm. Min. munkavezető, kísérletügyi ig.; 3.) Boros László, 17 éves, keresk. középisk. tan., MABI-alk.

Be kell jelenteni 15-ig a megüresedett lakásokat a megbízottaknak.⁶⁴

Az elhagyott lakások jegyzékét 3 példányban kell a házmegbízottaknak elkészíteni, és nekem láttamozni. III. 11. dr. Zoltay.

A megism. választás miatt csak 18-án adtam át az utolsót a megbízottaknak.

III. 14. Előlj. utasított, hogy borítékban leadott szavazatokkal ismételjük meg a tömbmegbízott választását. Szétküldtem a 6. alatti felhívást és borítékokat.⁶⁵

III. 15. Beérkezett 43 ház szavazata. 3 tagú bizottság du. 5-kor nálam összeszámolta. I üres,

17 Németh, 25 Müller. Jegyzőkönyv.⁶⁶ A megválasztott tömbmegbízott Müller László.

III. 19. Munkások kataszteri ívét kitölteni.

Rádiók beadása. Robbanóanyagok bejelentése.

Felhívást köröztem III. 20-án.

III. 20. Tisztiorvosi értekezlet Fő u. 3. alatt. (Tömborvos, járőr, tetük.)

III. 22. Oroszok szállása, házkutatás ügye. Az utcák tisztántartása. Magyar katonai parancsnokság.⁶⁷

III. 26. Körlevelet küldtem: 1. orosz szállás és kutatás

2. járdák tisztogatása

3. magyar kat. parancsnokság

4. élelmiszerjegyek átvétele

5. tömborvos címe

6. haszonállatok tartása ügyében.

Előljáró küld 96 behívót munkára III. 25 dátummal; megkaptam 26-án este ¾ 5-kor. Szétozottam 27-e folyamán. 29-én vissza akartam adni, de nem vették át.

Előljáró rendelete az üres lakások bejelentésére és a 14 évesnél fiatalabb gyerekek statisztikájára.

A gyermekek statisztikáját elküldtem IV. 6-án a Mészáros u. 7-9. II. 79. alá.

IV. 2. Beadványom a büntető behívások kézbesítésének lehetetlenségéről.⁶⁸

Visszaküldöm IV. 5-én a 47 db-os névsort.

Bejelentendők a megüresedő lakások.

Iskolakötelesek száma.

63 A Müller László értesítése ez ügyben a tömb házmegbízottai részére megtalálható az iratok között.

64 Az értesítés megtalálható az iratok között.

65 A 6-os sorszámot utólag ez a bejegyzés kapta, így nyilván az ehhez kapcsolt iratokra utal.

66 A jegyzőkönyv megtalálható az iratok között.

67 A jelzett tárgyakban a II. kerületi előljáró 1945. március 22-én kelt értesítése megtalálható az iratok között.

Lásd a 3. sz. mellékletet.

68 A beadvány megtalálható az iratok között. Lásd a 4. sz. mellékletet. Ugyanebben az ügyben továbbá lásd az 5. sz. mellékletet is.

IV. 6. Az iskolakötelesek számát írásban bejelentettem az előlj.-nak (Iktató.)

(folyt. 2 oldallal odább)

A tömb 16–60 éves férfi lakóinak névsora. III. 20.

Áldás u. 4.	Privitzky János	Beszkárt kocsizez.	27	
	Dr. Boros Ádám	Vetőmagv. Int. ig.	45	
	Boros László	tanuló, I. ker. előlj.	17	
6.	vit. Doktay Gyula	építészm., Áll. Nyomda	50	
	Dr. Doktay János	műsz. főtan., alig.	48	
	Fülöp János	IV. év. gm. hallgató	23	
7.	Nagy Sándor	bírósági altiszt	54	
	Molnár 7. Péter	rendőr		
12.	Félegyházi Sándor	postaaltiszt	37	igazolva
14.	Gombos Sándor	hivatalsegéd	43	t.orv.
Eszter u.				
5.	–			
7/a	–			
7/b	Szilágyi Imre	Láng Gyár főmérnök	46	
	Ahsbahs Tyrus	főisk. hallg.	25	
	Ahsbahs Egon	főisk. hallg.	19	
9/a	Dr. Csizik Béla	államtitkár	52	Debr.
9/b	Baldócy István	erdőfőtanácsos	54	
	Baldócy Miklós	VII. gimn.	20	–
	Király Antal	ruhagyáros	36	–
	Krajcsi András	állványozó	53	–
	Szatmári Lajos	lakatos	46	–
11.	Just Gyula	optikus	47	
13.	Mitró Mihály	férfiszabó	40	
	Jakab József	Elektr. Művek.	43	
	Náczi Sándor	gyári munkás	33	–
	Bozsony Bertalan	tanító, rt. pénztáros	60	t.orv.
19.	Csomó Ferenc	rendőr	34	
	Nagy László	bankellenőr	48	t.orv.
	Várkövi Kálmán	Iparügyi Min. altiszt	25	ig./most vidéken
2.	Krausz József	kertész	19	–
	Takács András	autóvezető	42	–
4.	Dr. Fülöp Miklós	ügyvéd	53	t.orv.
	Horváth Géza	szabó	34	[...] ⁶⁹ biz.
	Tromposch János	postaalt.	30	

	Dr. Grosschmid Sánd.	51 osztálytan., Pestvid. Törvényszék	
6/a	(Ady E. u.) Domán Endre	tanár, VK Min.	38
	Dr. Ujváry Béla szfőv. tanár		
6/b	Kovácsnay Tibor	Pátria Nyomda vezérig.	41
	Halász György	kereskedő	44 oroszoknak dolgozik
	Nagy Mihály	autóvezető, Pátria Nyomda	26
	Wagner Ödön	Hermész igazg.	43 Pesten van.
8/a	Francsics Béla	gépmunkás, Állam[i] Nyomdában	dolg. 37
8/b	Tirser László	gyár vez. mérnök	56
	Fövényes Gyula	Állam[i] Nyomdában	dolg. ⁷⁰ 47
	Dr. Benedek	orvos	57
Szemlőhegy u. 2.	Bánrévy János	műsz. tanácsos	47
	Dr. Bánrévy György	szf. levéltáros	41
4/a	Urbán Pál	gyári munkás	39
4/b	Keil Antal	ács	49
	Keveházi Lajos	asztalos	33
	Gedeon József	vályász	36
6.	Pusztai György	Beszkárt autób.	43
8.	Barotányi Ferenc	tanár	30
	Ficze Gábor	Köztisztaság mv.	40
	Lengyel Lajos	tisztv.	41
	Képes Géza	tanár	36 –
10.	Ruttkay Ernő	közs. főjegyző	37
	Hofmeister Mihály	szakács	58 –
	Lovász János	szövőmester	31 – most orosz közmunkán távol
Barsi u. 4.	–		
6.	– (lakatlan)		
8.	Kovács Lajos	gazd. főfelügyelő	51
	Szényi Pál	penzügym. altiszt	52
	ifj. Bognár József	nyomdász	26 t.orv.
	Bognár József	üzleti kiszolgáló	45
	Eiben Árpád	g.mérnök	40
10.	nincs		
Ady Endre u. 24.	Cseresznyés Lajos	mérnök	55 t.orv.
	Putics Adolf	Ganzgyár műszerész	40
26.	Dr. Nánássy Béla	Máv főtanácsos	56
	Görög Artur		55 cseh-szlov. államp.
	Thallmayer Mih.	Beszkárt	41
28.	Nagy Zoltán	min. tan., Metr. Int.	54
	Veress Pál	Hangya tisztv.	49 t.orv.

70 A foglalkozás helyén ismétlőjel áll, amely a Francsics Béla neve mellett olvasható munkahely-megnevezésre vonatkozik. Az 1945. évi budapesti népösszeírás felvételi ívében Fövényes Gyula műszaki tisztviselőként, művezetőként van feltüntetve. BFL, IV.1419.n. II. Eszter u. 8/b.

	30.	Gyarmati Lajos	kantinos	57	rokkant
		ifj. Gyarmati Lajos	egy. hallg.	22	meghalt III/22
		Szigeti János	bankaltiszt	33	–
		Andráskó András	tímársegéd	37	mentőknél szolgál
		Vermes Gyula	borbély	57	t.orv.
		Szabó Menyhért	fodrász	25	mentőknél szolgál
		Bertha Dénes	főisk. tanár	36	t.orv.
Pajzs u. 1., 3., 5.		Lányi Tibor	El. Művek tisztv.	38	
		Pádár Kálmán	cipész	57	–
		Strauch Ervin	egyet. hallg.	18	–
		Strauch Jenő	banktisztv.	57	
Eszter u. 12/b beosztva		Csider János	ács, rajzoló	31	szükségmunkára
		Vályi Lajos	Gázgyár	53	
		Schlosser Ferenc	Gázgyár	40	
Bimbó u. 37..39.		Dr. Járossy Jenő	ügyvéd	58	
		Moravcsik Ferenc	kereskedősegéd	22	–
		Diviák István	lakatos		
		Vaczula József	műszerész	16 alatt	
	41.	Németh József	lakatosmester	50	t.orv.
		Wohmuth Sándor	szerelő		t.orv.
		Krust Hermann	gyári cégvezető	49	– holland államp.
		id. Rónay Ede	Nemz. Bank	57	
		ifj. Rónay Ede	joghallg.	22	– üzleti gyulladás
		Németh Ferenc	Máv távírász	44	
		Radó Jenő	gépészmérnök	42	–
	43.	Gaál István	OMTK előmunkás	43	
		Erdélyi Sándor	kertész	23	–
		Fridrick Sándor	péktanonc	20	t.orv.
	47.	Nedermann Ferenc	autószerelő	35	
	49.	–			

Munkára igénybevehetők:

	Baldóczy Miklós	20	Eszter u. 9/b	
	Király Antal	36	Eszter u. 9/b	
?	Krajcsi András	53	Eszter u. 9/b	(házmegbízott)
	Szatmári Lajos	46	Eszter u. 9/b	
	Náczi Sándor	33	Eszter u. 13.	
	Kraus József	19	Eszter u. 2.	
	Takács András	42	Eszter u. 2.	
	Képes Géza	36	Szemlőh. 8.	
	Hofmeister Mih.	58	Szemlőh. 10. (beteg)	
10.	Lovász János	31	Szemlőh. 10. (távol van, oroszoknak dolgozik?)	
	Szigeti János	33	Ady E. 30.	
	Pádár Kálmán	57	Pajzs u. 1-5.	

	Strauch Ervin	18	Pajzs u. 1-5.	
	Moravcsik Fer.	22	Bimbó u. 37.	
	Krust Hermann	49	Bimbó u. 41.	(holland állampolgár)
	Erdélyi Sándor	23	Bimbó u. 43.	
	ifj. Rónay Ede	22	Bimbó u. 41.	(most beteg)
	Radó Jenő	42	Bimbó u. 41.	
	Bognár József	45	Barsi u. 8.	
20.	Eiben Árpád	40	Barsi u. 8.	

Összesen 95 férfi van 16–60 közt
ebből igénybevehető 15 (tartalék még 5)⁷¹

III. 22. Falragaszon rendelet jelent meg a lakosság összeírásáról a márc. 25. (reggel 01 perc) állapot szerint.⁷²

Másik az áprilisi élelmezési jegyek átvételéről.

III. 23. Gyarmati Lajos bejelentette, hogy fia, ifj. Gyarmati Lajos meghalt. (22 éves, egyetemi

hallg., lakott: Ady Endre u. 30.)

Tömörvos dr. Miskolczy László (II. Áldás u. 17.), egészségügyi járőr lov. Ahsbahs Sándorné, Domanovszky Sándorné, Nagy Zoltán és Nagy László.

III. 26-án este ¾ 5-kor kaptam a munkásbehívókat 96 személy számára. Este elkészítettem

a

jegyzéket, 27-én de. és kora délután kézbesíttem a házmegbízottaknak.

III. 30. Igazolványt adtam Molnár László és neje + Halász György és neje számára, hogy a leégett Bimbó u. 45. sz. lakásuk helyett megfelelőt utaljanak ki.

Bencsics Lajosnénak igazoltam, hogy a Bimbó u. 51. szétrombolt házban a pincelakást igényelheti.

IV. 6. kaptam [sic!]. Temetkezni közterületen, kertben nem szabad. Exhumálás

megkezdődött, jelentkezni: tisztiorv., Hunyadi János út 13. I. em.⁷³ Temetés iránt: Verpeléti út⁷⁴ 3. Temetkezési Intézet⁷⁵ fiókja.

Oroszoknak véradók kedvezményei.

Élelmezési jegyek azonnal átveendők. Kimutatás. Elköltözőknek igazolványt adni.

IV. 7. kelt rendelet a sírok megszüntetésére. (Nálam 10 helyen van 15 sír.)⁷⁶

Rendelet a lovak és kocsik bejelentésére. (A tömbben ilyen nincs.)

71 Az összesítés grafitceruzával írva.

72 Lásd a 986/1945.-I. sz. polgármesteri rendeletet. *Fővárosi Közlöny*, LVI. évf. 6. sz., 1945. március 20., 63–64.

73 Az 1945. évi budapesti népösszeírás felvételi íve szerint ebben az időben a II. Hunyadi János út 13. sz. alatt hatósági – azaz a II. kerületi eljáróság hatáskörébe tartozó – fertőzőkórház és ambulatórium működött. (BFL, IV.1419. n. II. Hunyadi János út 13.)

74 Ma Karinthy Frigyes út.

75 Értsd: Budapest Székesfővárosi Községi Temetkezési Intézet.

76 A sorszám révén e bejegyzéshez kapcsoltn található az iratok között az Eszter u. 2. sz. ház kertjében lévő sírhelyek Müller László által készített helyszínrajza, dátum nélkül.

- IV. 9-én tömbmegbízotti értekezleten voltam a Kisgazdapártban (Széll Kálmán-tér 16.).⁷⁷
- IV. 10. Szemere Andorné őrizetbe átvette Vadnay L. bútorait. Eszter u. 8/a.
- IV. 10. Reggel 8-kor rövid kihallgatás a rendőrségen (Bimbó u. 7. I. 6.)⁷⁸, tárgy: zsidó halottak, nyilas házparancsnokok bejelentése.
- IV. 11. Újabb rövid kihallgatás a nyilas házmegbízottak ügyében.
- IV. 11. Délben kihallgattak dr. Csízik Béla igazoltatási ügyében.
- IV. 11. Igazolványt adtam Csöreg Lajosnénak arról, hogy II. Bimbó u. 45. alatti szatócsüzletét IV. 4-én megnyitotta.
- IV. 11. Hirdetmény Csízik igazolásáról. A gyűlés előtt szóval ismertettem.
- IV. 11. A gyűlés előtt ismertetett tennivalók jegyzéke.
- IV. 11. Háztömbmegbízott választása 11-én du. ½ 6-kor az iskolában. Vezette dr. Csaplár, jelen voltak 24-en. Rám szavaztak 15-en, Némethre 9-en. Jegyzőkönyv nincs nálam erről. Csaplár dr. fogja beterjeszteni az előljárásnak.
- IV. 12. Igazolvány Tirser László magatartásáról.
- IV. 14. Iskolakötelesek száma. (Jelentés IV. 15.) Lovak, szamarak. Lőszerek gyűjtése. Jelentés IV. 17.
Elhagyott nyilaslakások értékei. Orosz munkáscsapat.
Üvegtörmelék gyűjtése.
- IV. 15. Körlevélben hoztam tudomására a házmegbízottaknak a 24–26. tartalmát.⁷⁹
Betegszállító kézikocsi van a Mentők Tölgyfa u. 10. fiókjában.
- IV. 17. A lőszerek összegyűjtésére szakképzett tűzszerészt kértem. 5107/1945.–IV. 17.
Házbizalmiak közül lemondott: Bartháné (Ady Endre u. 30.)
Nedermanné (Bimbó u. 47.), helyette özv. Szöllősy Oszkárné választották.
Tassy Mária (Eszter u. 7/b), helyette lov. Ahsbahs Sándornét választották.
Tassy Mária (Eszter u. 5. és 7/a), helyette Szöllősy Ödönt választották.
Nagy Zoltán (Ady Endre u. 28.) özv. Náday Béláné.
Nagy Sándor (Áldás u. 8.) dr. Róna István
Putics Adolf (Ady Endre u. 24.), mert a házat átkapcsoltuk Töke Gyula tömbjéhez.
új: Bimbó u. 51. özv. Szöllősy Oszkárné.
Bartháné (Ady Endre u. 30.) Janitsáry Lászlóné.
- IV. 18. Kertészekről palántát lehet kapni. (Közöltem a házmegb.-akkal. Körlev. IV. 19.)
Benzines hordókat be kell szállítani. Művelésre telket lehet igényelni.
ad 24⁸⁰ Szóbeli utasítás a lőszerek összegyűjtésére. Bimbó u. 45. és Eszter u. 7/c alatt tároltatom. Körlevél IV. 19-én. (Jelentés IV. 20-án, 5315/1945.–IV. 20. szám alatt ikt.)

77 Ma Moszkva tér. A bejegyzéshez sorszáma révén egy. a háztömb lakóinak számáról 1945. április 9-i állapot szerint felvett kimutatás kapcsolódik az iratok között.

78 A II. kerületi rendőrkapitányság címe. Lásd: *Budapesti távbeszélő névsor 1943; Budapesti útmutató és címtár 1947*, 79.

79 Az utólag piros ceruzával feltüntetett sorszáмок közül a 24., 25. és 26. számok az április 14-i bejegyzések mellett találhatóak.

80 Az eredeti, töltőtollal írt szöveg részeként szereplő utalás az utólag piros ceruzás 24-es sorszámmal ellátott április 14-i bejegyzésre vonatkozatható.

Falragasz a személyazonossági igazolványokról.

Haszonállatok bejelentése. Gyógyszertár. (Nemleges jelentés IV. 21.)

IV. 21. A házmegbízottaknak gyűlésen átadtam az íveket: közmunka-ügyben, személyazonossági igazolványokról, májusi élelemjegyekről.

IV. 22. Alakuló gyűlés: Többsmegbízottak Testülete címen. (Nem lett belőle semmi.)

Rendelet az iparostanoncok iskoláztatásáról, a Dunántúlról érkezők fertőtlenítéséről, a közm.váltóságok befizetéséről (közvényben közöltem IV. 24-én).

Rendelet az ebek bejelentéséről.

Rendelet a kötelező tífuszoltásról.⁸¹

Rendelet ronggyűjtésről.

Rendelet papirgyűjtésről.

Rendelet az ipartelep bejelentéséről. (Nemleges jelentés IV. 27-én.)

A közmunka-rendelet végrehajtásáról.

IV. 24. Vashordók beadásáról.

Újabbban visszatértek a tömb területére:

Aldás u. 6.	Kardos János (házfelügyelő)	IV. 12
Szemlőhegy u. 2.	Pallagi Mária (házt. alk.)	
Bimbó u. 41.	Veréb János (rendőr)	IV. 15.
Ady Endre u. 26.	dr. Görög Imre	IV. 16.
	Görög Imréné	
Aldás u. 6.	Vikár János	IV.
	Vikár Jánosné	IV.

Szemlőhegy u. 10. Kolozsi Péter

Bimbó u. 51. özv. Bencsics Józsefné.
Lichtmannegger Nándorné.

IV. 28. Az 1–3 éves gyermekek névsora. Mellette teljes névsor is.

IV. 28. Orosz igazolványok beszédése. (Beadtam Zoltaynak IV. 30.)

Közmunkaanyag sürgetése. (Beadtam IV. 30. délben.)

IV. 29. Dr. Miskolczy Lászlónak és Asbóth Oszkárnak igazolványt adtam magatartásukról.

V. 2. Dr. Jász Pálné igazolványát aláírtam (arról, hogy Pajzs u. 1. I. [em.] lakása bombatalálat

miatt hasznavehetetlen). (Strauch írta alá.)

V. 3. Májusi élelmijegyeket kifizettem: 288 felnőtt + 54 gyerek

16 B-tejjegy. Összesen 171 + 8 pengő.

V. 5. Ebeket bejelentettem. 8 házban 9 eb. Összesen 5 tyúk 3 helyen.

⁸¹ Az iratok között megtalálható az 1945. április 30-i dátummal ellátott névsor a háztömb tífuszoltásra kötelezett lakóiról.

- V. 4. Befizettem a májusi közmunkaváltságot, 4928 pengőt.
Beadtam a személyazonossági igazolványok díját: $1830 + 960 = 2790$ P. (Lásd 29., 37. alatt is.)⁸²
- V. 4. Dr. Csizik Bélának igazolás, hogy a háza bombasérült; kér cserepet.
Gyerekek névsora. (L. 34. alatt is.)⁸³
- V. 5. Polgármester VI. 1-re halasztotta a közmunkák új rendjének életbelépését. (Körlevélben értesítettem a tömböt V. 6-án.)
Értesítés a rongyok átvételéről (Dr. Kelecsényi Béla, Maros u. 12.) (V. 17. Megsürgettem. Új rendelkezések lesznek!?)
- V. 7. Kereskedelmi és ipari vállalatok bejelentése. (V. 8-án jelentettem.)
Üresen álló ép villákról jelentés. (V. 8-án beadtam.)
- V. 12. A férfiak (903–927-ig), fiúk (928–931) és nők (910–927) összeírása. (V. 17-én beadtam Olasz fasor 8. I. 17. alatt. Elismervény.)
- V. 12. Elhagyott lakások leltárai benyújtandók.
- V. 12. Fegyver- és eb-ívek sürgetése. (Lőszer-jelentés V. 17-én: Fő u. 3. mérnöki oszt.)
A házmegbízott a segítséget nem tagadhatja meg irodai és kézbesítési munkákban!
- V. 13. Körlevél: személyazonossági igazolv. átadása, katonai összeírás.
- V. 11. Közellátási kormánybiztos: 0–14 éves gyermekek összeírása.
(V. 17-én beadtam Fő u. 3. földsz. szociális osztályban.)⁸⁴
- V. 15. Tömb- és házmegbízottak névsorát kéri a Munkaerők Mozg. Hiv.
? Nyilas lakások bútorai az orosz katonai parancsnokságnak.⁸⁵
(V.17. jelentettem, hogy itt nincs nyilas lakás. Fő u. 3. Elölj.)
„Mindent a hadseregért” táblák kifüggesztése. (Nem tettem semmit.)
- V. 8, V. 17. 18–42 éves nők összeírása. (Körlevél V. 17.) Beadva V. 22.
- V. 17. Betörések elleni kötelező védekezés és lárma. (Körlevél.)
Nánássy Béla dr. visszakéri a befizetett 60 P-t, mert a ker. min. rendelete értelmében dolgozni fog. (Áadtam Olasz fasor 8. I.)
- V. 17. du. Körlevél 1.) a nők összeírásáról (mintával) és 2.) a betörők elleni védekezésről. (Az összeírási íveket V. 22-én beadtam.)
- V. 21-én a Bimbó u. 45. alatti I. em. lakásban felbontották a fal safe-et, és azt teljesen üresnek találták. Jegyzőkönyv. Másik tanú Kovásznay.
- V. 21. Beadtam a nemleges jelentést a papírgyűjtésről.
Fekete Vilmos és családja visszatért Barsi u. 6. alatti addig üres házába. Házmegbízott: Fekete Vilmos.
Eszter u. 6/b megbízottja (Nagy Mihály) elköltözött, helyette Dr. Ujvári Bélát választották meg. Áldás u. 6. alól elköltözött Fülöp János házmegbízott, helyette⁸⁶

82 Töltőtollal írt 29. sorszám alatt lásd az április 22-i, a közmunkarendelethez vonatkozó bejegyzést, utólag piros ceruzával írt 37. sorszám alatt pedig az április 28-i bejegyzést.

83 Lásd az utólag, piros ceruzával sorszámozott április 28-i bejegyzést.

84 Az 1945. május 16-án kelt kimutatás a háztömbben lakó 0–14 éves korú gyermekekről az iratok között megtalálható.

85 Az orosz katonai parancsnokság bútorigényeinek az ún. nyilas lakások berendezési tárgyaiból történő fedezésének ügyében a II. kerületi elöljáróság felhívása megtalálható az iratok között.

86 A mondat befejezetlen.

Falragasz a júniusi élelmiszerjegyek kiosztásáról.

V. 24. Szabó Jánosnének igazoltam, h. Áldás u. 8. alatt szolgált, szüleihez ment haza, s bútorait tudtomon kívül leltározták elhagyottnak.

V. 26. Aláírtam (láttam) Scholtz Géza mérnök igazolványát, hogy nem volt nyilas (Eszter u. 12/b).

Az újjáépítési kormánybiztos a tömb számára Demény Lajos építőmestert és Karf István kőművesmestert jelölte ki.

Statisztika a kereskedésekről. (Beadtam V. 28-án.)

Az iparügyi miniszter a tömb területén lévő üzemek bejelentését rendeli el. (Neg. jelentés V. 28-án.)

V. 25. A Ház- és Tömbmegbízottak Képviselőte: Olasz fasor 8. I. 15.

V. 26. Beadtam a jún. élelmiszerjegyekhez a kimutatásokat.⁸⁷

V. 30. A zöld íveket ki kell tölteni azoknak, akik elmaradtak.

A közmunkát vállalóknak pontosan 6 órakor kell megjelenni.

Németh József (Bimbó út 41.) jelentette, hogy Török Piroska nov. 1-ig nem kaphat élelmiszerjegyet.

Nádayné (Ady Endre u. 28.) jelentette, hogy Szalai Erzsébet Szombathelyre utazott, s 2–3 hét múlva tér vissza, pedig állandó közmunkára jelentkezett.

VI. 5. Júniusi élelmezési jegyek elszámolása. Nyugtatvány 375 P-ről.

VI. 2. Előjáróság sürgeti a házfelügyelők bejelentését. (VI. 15. körlevelemben közöltem.)

VI. 5. Befizettem a júniusi közmunkaváltság pótlását: 768 pengőt. (A többi iratok külön aktacsomóban.)

VI. 4. Előlj. megküldte a 11 munkásbehívót az 5-naposoknak. VI. 5. folyamán kézbesíttem.

VI. 5. Eszter u. 12/b-ből a megbízott Csider elköltözik. Új megbízott Barla Szabó Mária.

VI. 6. Iskolaköteles korban lévő gyermekek névsora.

VI. 5. A közmunkát akármikor meg lehet váltani.

VI. 9. Nyugatra menekültek háztulajdona bejelentendő. (Érk. hétfőn délben.) VI. 18. beadtam.

Polg.mester rendelete a rádiók visszaadása ügyében (224.592/1945.–XI. sz.).

VI. 12. Fasiszták által elhurcoltakat segítő bizottság. Gyűjtés. VI. 16. kiosztottam. VI. 18. beadtam.

VI. 14. Katonai iratok jelentendők. (Nincs.)

VI. 15. Detektív járt nálam Demel Henriette ügyében.

VI. 18. Bejelentettem az előlj.-nak a nyugatra menekült Oberschallné házát, megjegyezve, hogy közben itthon volt. Lásd 63. alatt.⁸⁸

VI. 18. Falragasz jelent meg a VII–IX. élelmijegyek szétosztásáról.

VI. 16. A rózsaszín behívós 6-napos munkások orv. vizsgálatáról.

VI. 18. Háziszemét elásása. (VI. 23-án körlevélben.)

VI. 15.⁸⁹ Vas- és fémhulladék gyűjtése.

VI. 18. „Fasiszták által elhurcoltakat segítő bizottság” gyűjtéséről elszámolás és nyugták.

87 A kimutatás – 1945. júniusi élelemösszeírás címmel – megtalálható az iratok között.

88 Lásd az utólag piros ceruzával sorszámozott június 9-i bejegyzést.

89 A szövegben V. 15-ként szerepel, értelemszerűen javítottam.

- VI. 20. Építkezési munkások összeírandók. (VI. 22.: Keil, Csider, Németh, Francsics)
Járművekről jelentés teendő. (VI. 22-én nemleges jelentést adtam.)
- VI. 15. (érk. 20.) A fűszerek kötelesek az akcióárakat tartani.
- VI. 22. Újabb falragasz az élelmiszer-adagok felemeléséről.
- VI. 23. Gyűlésre kirendelés.
A plébános kérése a névjegyzék ügyében.
- VI. 23. Körlevél: I. élelmiszerjegyek átvételéről, II. a szemét elásásáról, III. vallás
összeállításáról.
- VI. 25. Közmunkamegváltás befizetése (jún.-ra pótlólag). Nyugta 64 P-ről. VII. 14. nyugta
32 P-ről.
- VI. 25. OTI számára az üzemekről kifüggesztendő a kimutatás.
Gyűlés a Szabadság téren.
- VI. 27. (Kézb. VI. 28.) A tífuszoltás eredményét jelenteni kell.
Körlevél: I. a tífuszoltást nem igazoltakról, II. akik nem kapnak élelmijegyet. (Utalás
a falragaszra.)
- VI. 28. Jelenteni kell: óvóhelyek anyagát és felszerelését, autóröncsokat, löszereket.
Háztulajdonos tetőjavítási kölcsönt kaphat és
háztulajdonos a vízdíj felét átháríthatja a lakókra.⁹⁰
- VI. 29. Júliusi élelmijegyek.
- VII. 2. Üzemek bejelentendők. Közmunkarendelet. (Negatív jel. VII. 3-án)
- VI. 30. VII. 2. délig jelentendők a 3 szobás és nagyobb lakások. (Érk. VII. 2. du. 3-kor)
- VII. 3. Körlevél (3 szobás lakások bej., tetőjav. kölcsön, vízdíj.)
- VII. 3. Csákányok, lapátok igénybevétele.
Rádiók (ki nem szolgáltatottak).
- VII. 4. Meghívó az 5-i gyűlésre közmunkaügyekben.
- VII. 6. Thuránszkyknak átadtam a házmegbízottak névsorát.
- VII. 5. Gyűlés vasárnap de., tetőcserép kapható kiutalásra, WC-csészék.
- VII. 6. Közmunkára kötelezettek száma jelentendő. (42 ház, 175 személy)
- VII. 9. Üvegcserepgyűjtés. (VII. 11. körlevél)
- VII. 11. A futárszolgálat szervezése.
Tél beálltáig helyreállítható lakások jelentése. (VII. 11. körlev.)
- VII. 11. Körlevél (helyreállítható lakások, tetőcserép kapható à 7,50, dohányjegyek,
üvegcserep gyűjtése, légyirtás)
Polgármester rend. a legyek irtásáról.
- VII. 14. Közmunkaváltság befizetése 945 júliusra 10 496 P.
- VII. 16. Házzsámtyablák ma este 10-ig kifüggesztendők! Érk. délben 11-kor.
Közmunkaváltság minden irata 18-ig beadandó. (Én 13-án beadtam.)
- VII. 18. Dohányjegyek kifizetése és elszámolása.
- VII. 19. Minden üzemről kimutatást kell kifüggeszteni a házakban.
- VII. 19. Moldvay előlj. h. meghívására rövid beszélgetésre voltam nála.
- VII. 23. Textilhulladékok gyűjtése. Megint!
Lakógyűlés VII. 25-én.

⁹⁰ A II. kerületi előljáró 1945. június 28-án kelt értesítése a jelzett polgármesteri rendeletekről megtalálható az iratok között.

- Augusztusi élelmijegyek. Névsor. (A júliusit lásd 57. alatt.)⁹¹
- VII. 27. WC-k helyreállítása. tetőcserép.
- VII. 27. Szemét elszállítása (Pálffy térre)⁹².
- VII. 27. Orosz katonák lakása jelentendő. (VII. 31-én bejelentettem.)
- VII. 27. Szoc. gondozónőket kell minden háznak választania.
- VII. 27. Élelmiszer-kereskedők gyűlése. (Közöltem a két érdekelttel.)
- VII. 27. Törmelék közterületre rakása.
- VII. 27. Visszatért deportáltak névsora készítendő.
- VII. 28. Kárbejelentési űrlapok töltendők ki minden házról.
- VII. 28. Rongygyűjtés ügye.
- VII. 28. Fürdők ellopott tárgyai.
- VII. 31. Előlj. sürgeti a jelentéseket: oroszokról, bútorokról, löszerekről.
- VII. 29-től. Körlevélben: gondozónők választása, kárjelentő lapok, szemétiügy, WC helyreállítása.
- VII. 31. Az aug. élelmijegyek. Nyugta-névsort lásd 100. alatt.⁹³
- VIII. 1. A statisztikai hivatal kéri az ostrom alatt elhaltak névsorát.⁹⁴
- VIII. 1. A kommunista párt kéri a házmegbízottak névsorát. (Elküldtem.)
Barsi u. 4. alatt van Rütgers Guido Fatelítő és Faburkoló Rt. városi irodája (volt IX. Soroksári út 59.).
- VIII. 4. Felkutatandó és jelentés teendő a rotációs papírról.
- VIII. 8. Meghívás VIII. 10. és 11-i gyűlésekre. Személtelhordás ügye.
- VIII. 8. Befizettem az aug. közmunkaváltságot (11 371 P).
(A hozzátartozó ívek külön csomóban az ablak m. állványon.)
- VIII. 9. 5 személyt 6-ára behívnak, különben internálják őket! Értesítettem írásban. Szalai Erzs[ébet] már nem lakik a tömb területén.
- VIII. 9. Papír és papírlemez ügye. (Nálunk nincs.)
- VIII. 9. VIII. 2.⁹⁵ Tífuszoltások 10-én befejeződnek (Intézkedés elkészt.)
Rádiók szétosztásáról jelentést. (Mi nem osztottunk semmit.)
Házmegbízott mentessége. (Ránk nem vonatkozik.)
- VIII. 9. VIII. 8. Fasiszta könyvek gyűjtése 9-én kezdődik.⁹⁶
- VIII. 9. VIII. 1. Kézikocsik bejelentése. (Jelentést beadtam VIII. 13.)
Közm.váltság befiz. ellenőrzése.
- VIII. 19. VIII. 18. A fasiszták által elhurcoltakat segítő bizottság valami elszámolást követel.
- Válasz: VI. 18-án elszámoltam, egyebet nem tudok.

91 Lásd a június 5-i bejegyzést.

92 Ma Bem József tér.

93 Lásd a július 23-i bejegyzést.

94 A II. kerületi közmunkahivatal 1945. július 31-én kelt értesítése, miszerint a székesfővárosi statisztikai hivatal kéri az exhumálásra váró halottak adatait, megtalálható az iratok között. Vele együtt a háztömb területén 1944. december 1. és 1945. április 1. között elhalt civilek és katonák névsora, elhalálozásuk körülményeinek, valamint a sírhelyek fellelhetőségének leírásával. Lásd a 6. sz. mellékletet.

95 A dátumozás az itt következő bejegyzéseknél megkettőződik.

96 A II. kerületi rendőrkapitány 1945. augusztus 8-i felhívása a fasiszta sajtótermékek és könyvek összeszedése ügyében megtalálható az iratok között.

Magyar Nők Dem. Szöv. nevében özv. Ujágh Árpádné (Bimbó u. 17.) intézkedett, hogy minden hétfőn 4-kor előadáson legyen valaki. Nagyajtai u. 1. vagy 3.

VIII. 22. Beadtam a szept. élelmiszer-kimutatásokat. (VIII. 27-én átvettem a jegyeket.)

Az adóíveket revideálták nálam. VIII. 26-án másodszor.

Polgárm. a 18 évnél idősebb lakosság névsorát kéri. VIII. 27-én beadtam.

23-án tömbmegbízotti megbeszélés lesz.

Közmunkaváltságokat pótlólag átvettem:

júniusra: Csöppüs Ilona 52 P (Eszter u.)

júliusra: Szebeni Ferenc 134 P (Szemplőh.)

augusztusra: Nagy Rozália (Eszter u. 19.) 12 P

Boros Rezsőné (Áldás u. 4.) 24 P

Szebeni Ferenc (Szemplőh. u. 6.) 134 P

Molnár Klára (Bimbó 41.) 4 P

Schweiter Teréz (Bimbó 41.) 8 P

Radó Jenő (Bimbó 41.) 13 P

összeadási hiba (Bimbó 41.) 120 P

Csató Éva (Pajzs u. 5.) 38 P

[összesen:]

353 P

VIII. 25. Házankint szám szerint kimutatandók az 1925 előtt születettek. VIII. 27-én beadtam.

VIII. 26. Nagy Rozáliát állandó munkára igénybevették.

VIII. 27. Közmunkaváltság júliusi pótbefizetés. 134 P.

VIII. 28. Közmunkaváltság aug. pótbefizetés. 353 P.

VIII. 28. Az adóívek árával elszámoltam és befizettem.

VIII. 30. Választási kartoték elkészítése.

Ablaküvegpótló anyag.

Közterületet eng. nélkül nem lehet elfoglalni építkezéskor.

Helyreállítható lakások.

IX. 1. Szept. 2-i gyűlésre meghívó. (Ott voltam.)

IX. 2. Hasznos háziállatok bejelentése.

Elvett javak bejelentése.

„Kárbejelentési ...” lapokról. (Tárgyaltan.)

IX. 1. Választók névjegyzéke a kartotéklapok alapján.

Szeptemberi élelmijegyek elszámolása.

IX. 4. Júniusi közm.ívek. Szórakoztató műsorok a tömbnek. (Tárgyaltan.)

IX. 12. Autóroncsok bejelentendők.

IX. 14. Hadifoglyok megsegítése. (Gyűjtés.) 32 ívet vettem át 26 381–26 412-ig.

Üvegtörmelék. Állandó munkások, munkaidőzáróanyagok.

Légó-gyógyszerek lefoglalása.

Utcai világítás.

IX. 19. Közmunkaváltság-pótbefizetés jún.-ra (Csöppüs Ilona).

IX. 19. Közmunkaváltság pótbefizetés aug.-ra (Drexlerné 30, Nyírszegi).

IX. 19. Közmunkaváltság befizetése 945 szept.-re.

- XI. 7. Minden 200 lakóra jusson egy szoc. gondozónő [és] egy egészségügyi házmegbízott. Ellátatlan lakók összeírása.
- XI. 8. Körlevél a kenyérakció ügyében
- XI. 11. Körlevél a lakók könyve bemutatásáról. Árvák összeírása.
- XI. 12. Kenyérakció-névsor és nyugtatvány 16 700 P-ről.
- XI. 14. Az árvákról szóló jelentést beadtam. (Dali Antal Lajos 6 éves, Parádi Imre 14 éves, Percze Gizella 5 éves.)
- XI. 14. Befizettem a közmunkaváltság szeptemberi részletét (150 P. Eiben). (Lásd 142. és 154.)¹⁰¹
 Befizettem a közmunkaváltság novemberi részletét: 65 400 + 7950 P.
 Közm. befizetéssel ne várjunk a késedelmeskedőkre.
 [...] ¹⁰²: háborús károk és hadigondozottak összeírása.
- XI. 24. Előljáró sürgeti az A-betűs kárbejelentő lapokat. Beadtam XI. 27.
- XI. 24. A házmegbízottak közül kik vannak már igazolva.
 A házmegbízottak [közül] ki hány házat és személyt tart nyilván.
 Egészségügyi megbízottak névsorát kéri. Beadtam XI. 27.
 Jelentés a tömb házmegbízottairól. Beadtam XI. 27.
 Jelentés a tömb egészségügyi gondozónőiről. Beadtam XI. 27.
- XII. 5. Az eltartóját elvesztettek összeíró íveit beadtam. 9 db. (Parádi, Percze, Pete, Bondor, dr. Csáki, Lovász, dr. Schönthal, dr. Bíró, Rajasics)
 A közmunkaváltságra túl kevés jövedelmet bevallókról az összeíró íveket beadtam.
- XII. 6. A Tömbmegbízott Testület nem oszlik fel.
Közmunkaváltság beszédésének új módja.
- XII. 7. Karácsonyi gyűjtés. Az ívet üresen visszaadtam Fodornak 46 I. 11.
- XII. 13. Befizettem a dec. közmunkaváltságot: 256 000 pengőt.
 Közmunkások felvétele, fuvarozás. 16-ára gyűlésre meghívás.
 Dec. 19-én gyűlés.
 Fodor előljáró¹⁰³ nyugtája a 10935 és 37 (Bánrévy és Németh) karácsonyi gyűjtéséről 35 200 P.
- XII. 21. Befizettem a dec. közmunkaváltságra 34 200 [P] = 8700 (bélyeges pénz)
- XII. 21. Befizettem a nov. közmunkaváltságra 1 800 [P] = 1050
- XII. 21. Befizettem az okt. közmunkaváltságra 150 [P] = 150
 [összesen] 36 150 [P] = 9900
- XII. 30. Levelet írtam Bárányos Károly dr. közlélmzési miniszternek a kenyérkiosztás bajairól.
1946. I. 6. Körlevélben figyelmeztetés a közm.váltság beszédéséről.

[1946]¹⁰⁴

- I. 11. a.) Befizettem a 945. dec. pót-közm.váltságot. 20 400 P.

101 Lásd a szeptember 19-i és az október 5-i bejegyzéseket.

102 Olvashatatlan szó.

103 Fodor Gyula II. kerületi előljáró. Lásd: Gáspár F. (szerk.), 1973, 539.

104 Müller László utólagos évszámbejegyzése.

- b.) Befizettem a 946. jan. pót-közm.váltságot. 334 200 P.
- I. 12. Meghívó a 13-i tömbmegbízotti gyűlésre.
Befizettem a 946. jan. pót-közmunkaváltságot (Áldás u. 12.), 2400 P-t.
A beérkezett tüzelőfából 40 kg-ot a gyermekes családok kapnak. (lásd 152., 155.)¹⁰⁵
- I. 16. érk. 17. Autók összeírása.
12-én túl közmunkaváltságot nem szabad elfogadni. Elkésett.
- I. 12. érk. 17. Tömegsírok és a halottak száma jelentendő.
- I. 18. Házmegbízottak Testülete.
- I. 19. Közcélokra és katonák által lefoglalt lakásrészek bejelentendők.
(I. 22-én átvettem az ívet, 24-én beadtam: Szemlőhegy u. 4/a.)
A 22/25. háztömb gyűlésén voltam a Ház. Testületének megbízottja. A 8 csoportmegbízott közül megjelent 7, egyhangúan megválasztották Olt Vilmos ev. lelkészt, Árvácska u. 10-12.
A Mentők gyűjtésére befolyt¹⁰⁶
Zsitkovitsné szerződése.
Jelentés teendő a helyreállítható lakásokról. Válasz II. 5-én beadva.
- II. 8. Befizettem 702 000 P-t 946. febr. közmunka címén a 46. postán, 8-án 12 órakor.
Iratokat
II. 12-én adtam át.
II. 12. A károk összeírásának beadása. Költségelszámolás.
II. 12. Átvettem a házcsoportom petróleumjegyeit (à 300 P).
II. 12. Előljáró küld 15 gyűjtőívet a gyermekmentő akciónak.
II. 5. [sic!] Özv. Ujánh Árpádné (Bimbó u. 17.) kéri a tömb gyerekeinek 12 évig, anyák és aggok névsorát. (Átadtam.)
II. 19. Beadtam a Közm. Hiv.-nak¹⁰⁷ az Összeírólapokat (összesen 108 férfiről és 105 nőről.)
Pótlólag még 6 lapot II. 25-én.
II. 20. Beadtam az elhagyott „Gyermekek”-gyűjtés íveit a Fő u. 3-ba. 836 950 [P].
III. 8. Befizettem a postán 19 630 000 pengőt márciusi közmunkaváltság gyanánt. 28-as posta.
III. 8. 9 óra.
Vashordók a tömb területén csak Barsi u. 8. alatt vannak (Csak 1 sérült darab.)
III. 9. A közmunkaváltság-elszámolást beadtam a Fő u. 3-ba.
III. 9. Malacok tartása tilos a tömb területén.
III. 16. Befizettem Kovásznay 8 részét, 960 000 P-t, 24-es posta.
III. 21. Befizettem 10 125 000 pengőt a márciusi közmunkaváltság II. részlete gyanánt, a 23.
postán.
III. 26. A tömb költségeire 650 000 P-t kaptam.
Házcsoport-megbízottak névsora 946. IV. 1-től.
III. 27. Körlevél az 1.) közmunkaváltság beszédese, 2.) az igazolások, 3.) a Nemz.

105 Lásd az 1945. szeptember 27-i és október 5-i bejegyzéseket.

106 A mondat beféjezetlen.

107 Értsd: Közmunkaügyi Hivatal.

Bizotts. ¹⁰⁸

III. 31-i gyűléséről, 4.) a vásárolt papírról.

IV. 8. A Nemz. Bizotts. ¹⁰⁹ szlj.-ára befizettem 4 010 000 P-t. Íveket Molnár O.-nak beadtam.

IV. 8. Befizettem az áprilisi közmunkaváltságot 101 445 000 P-t [a] 28. sz. postán, de. 11-kor.

Bemutattam az íveket IV. 12-én.

IV. 10. Házmegbízottak igazolása. (6 igazolva, 8 nem.)

Ház- és Tömbmegbízottak Testületének élelmezési akciója. ¹¹⁰

IV. 10. A tömb költségeire kaptam 3½ milliót, vettem rajta egy db el. lámpát, ami azonban 4,8

millióba került.

IV. 14-én a tömb gyermekei számára bábszínház-előadást rendeztünk.

IV. 18. Jelentés a tömb lakóinak számáról.

IV. 19. Beszolgáltattam a fasiszta könyveket a 83. rendőrszobába.

IV. 24. Jelentettem, hogy romház alatt fekvő hulla a tömbben nincs.

IV. 25. Értesítés a házmegbízottaknak: elhurcoltak ügye, háborús árvák, pénteki gyűlés, májusi közmunkaváltság beszéde.

Meghívás az egészségügyi megbízottak gyűlésére IV. 26-án.

IV. 29. Jelenttem a tömb háborús árváit (Döry Mária, Parádi Imre).

Beadtam az elhurcolt nem katonák kérvényét a Kisg.párt számára. (Lovász János)

V. 7. Befizettem a májusi közm.váltságot a 23. postán, de. 11-kor. 1 374 481 000 P.

V. 7. Vikár J. bejelentette, hogy lakójának felesége szállást ad éjjelente egy orosz tisztnek és szolgálójának, férje pedig vidéken van hetekre is bejelentés nélkül. A bejelentést a házmester ismételtén kérte, s Vikár személyesen is, de az nem történik meg. Éppígy napokra idegen nő jön a lakásba.

V. 10. A közmunkaváltság-iveket beadtam Garádinak.

V. 17. Körlevél a H. Test.-től: igazolás, gáztársbérlet, üzlethelyiségek összeírása.

V. 17. A közm.váltság készpénzben fizetendő be a pénztárnál (nem postán).

V. 21. Beadtam a jelentést a tömb határai[ról] és házairól.

Beadtam a jelentést a bábszínház-előadásról.

Beadtam a neg. jelentést az üres üzlethelyiségekről.

V. 23. Májusra még egyszer kell közm.váltságot fizetni.

V. 23. Az internáltak és rendőri felügyelet alatt állók ellenőrzése.

V. 27. Befizettem a májusi II. részlet közmunkaváltságot. 15 530 5 millió = 142 ¾ egység mellett 1 070 625 ap. ¹¹¹ (à 14 500)

VI. 3. Tüzelőanyagok bejelentése a jegyhivatalban.

VI. 6. Kötelező tifuszoltások. A névsort VI. 8-án beadtam a tisztiorv.-nak (dr. Rottenbiller).

VI. 7. Az oltások rendje.

VI. 8. Befizettem a júniusi közmunkaváltságot: 691 200 milpengőt.

108 Értsd: [Budapesti] Nemzeti Bizottság.

109 Értsd: [Budapesti] Nemzeti Bizottság.

110 Az „élelmezési akciója” bejegyzés felett olvasható még a „jegyzéke” szó is, de nem egyértelmű, hogy ehhez illetve az előző sorhoz kapcsolódva.

111 Adópengő.

- VI. 8. Jelentés a tisztiorvosnak az Eszter u. 7/c telken levő nyitott árnyékszékéről.
- VI. 17. Tömbgyűlés 21-én, élelmiszer-igazolás bejelentendő.
- VI. 19. A Németországba menekültek összeírása. 1944. okt. 15. után.
- VI. 20. A júl.-szept. élelmijegyeket átvettem és kiosztottam.
- VII. 8. Befizettem a júliusi közmunkát: 5 970 000 adópengőt. Nyugta a közm. iratok között.
A tisztiorvos kéri azok névsorát, akik nem oltatták be magukat.
- VII. 29. A forint védelmére gyűlés 27-én, este ½ 7.
- VIII. 9. Befizettem 453 fjt közmunkaváltságot aug.-ra. Nyugta a fogalmazvány szelvényén van.
- VIII. 21. A tömb lakóinak száma házanként.
- VIII. 26. Jelentés az 1924-ben született sorozáskötelesekről.¹¹² (Zotter I., Baldóczy M.)
- VIII. 26. 50 fjt az aug. 31-i ünnepélyen a hadifoglyok megvendégelésére. Nyugta.
- VIII. 27. Rendkívüli tömbgyűlésre meghívás VIII. 27-én, du. ½ 6-kor.
- VIII. 29. Jelentés az 1925-ben született férfiakról. (Ahsbahs, Hortobágyi)
Körlevél a parasztnapok, 31-i műsoros este és arcképes ig. ügyében.
- IX. 9. Befizettem a szeptemberi közmunkát: 443,50 Ft. (Nyugta a fogalmazványon.)
- IX. 11. Beadtam a jelentést a 3–18 éves gyermekek számáról.
Rendelet közmunkások új jövedelem-bevallásáról.
- IX. 14. A Statisztikai Hiv. kéri egy munkáscsalád kiadásainak jegyzését. (Ajánlottam Lovász Andrásékat.)
Német birtokban lévő ingatlanok. (Bimbó u. 41., Floderer, de osztrák.)
- IX. 15. Választmányi gyűlés. (Thuránszky ügye, 12:6 szavazattal döntés.)
- IX. 27. Beadtam a sérült házak adatairól kiállított kimutatásokat és összesítéseket.
- X. 7. Beadtam a sérült házak pótösszesítését a Bimbó u. 51. és Szemlőh. 4/b-ről.
Jelentés az Eszter u. 5. alatt lévő tűzérsegi lövedékről.
- X. 8. Befizettem a 946. októberi közmunkaváltságra 1040,50 forintot. (Nyugta a fogalmazványon a közm. iratok között.)
- X. 10. A tavalyi faakció likvidálása. (Értesítettem az érdekelteket.)
- X. 10. Meghívó a közgyűlést előkészítő választmányi gyűlésre X. 11.
- X. 15. Meghívó a közgyűlésre: kandidáció.
- X. 18. Az új választmány és tisztikar névsora.
- X. 25. Beadtam a közm. összeíró íveket 278 kitöltött és 42 üres. (Fizettem az átvett 350 ívért 35–4,20 = 30,80 Ft-ot.) Ráfizettem 3 Ft-ot.
- X. 31. A Tömbiroda körlevele. 946. okt. 28.
- XI. 2. Rendkívüli választmányi gyűlés. (Thuránszky leváltása.)
- XI. 8. Jelentés Juhász Károly elleni panasz ügyében.
Az okt.-re kapott 37 Ft juttatásból 13 házmegbízottnak à 1,50 Ft és magamnak 17 ½ Ft költségmentérítést fizettem ki.
- XI. 8. Befizettem a nov. közmunkaváltságot: 989,75 Ft-ot.
- XI. 9. Beadtam a munkanélküliek összeírására a „Kérdőlap”-okat.
- XI. 15. Meghívó a 16-i ker. gyűlésre. A 10-i gyűlés határozatainak közzlése. A Képes Hét

112 Ettől a bejegyzéstől nyíl mutat az augusztus 29-i bejegyzéshez.

- bejelentése.¹¹³
- XI. 15. A honvédhalottakról kimutatást kérnek. (Beadtam.)
- XI. 15. Oroszok által lakott, aztán másnak átadott lakásokról. (Beadtam.)
- XI. 25. A beszédési jegyzéken minden kötelest fel kell venni abc-rendben.
A hó 1. szombatján együttes gyűlés, a 3-dikon csoportgyűlés.
- XI. 26. Választmányi gyűlés (fegyelmi ügyek: Juhász, Thuránszky, etc.).
Képes Hét ügye.
Karácsonyra minden házm. jutalékából 1 Ft-ot szavaztunk meg.
- XII. 9. Befizettem 1071,15 Ft dec. közmunkaváltságot.
- XII. 7. Rendes házm. gyűlés (Képes Hét ellen, közm.ügyek, színház támogatása).
- XII. 10. Meghívó a 12-i árvédő gyűlésre. (Körlevéllel közöltem.)
Választmányi gyűlés a Képes Hét ügyében dec. 10-én.
Ott voltam az árellenőrző értekezleten. (Jenei és Kemény Pál jó beszédei.)
Budai Színház felhívása. (L. 68. alatt.)¹¹⁴
- XII. 22. Vidékről érkezőknek csak orv. ellenőrző igazolással szabad aláírni a bejelentőlapját.
Vöröskereszt számára jelentendő az idegen állampolgárságú, a tömbben eltemetettek sírja. (Szemlőhegy u. 4/a. H. J. Heer német.)
Képes Hét-előfizetés gyűjtése. (Senki sem kívánja. Jelentés 47. I. 8.)
Színház-elővételi utalványok. (Eladtam 22 db-ot, nyugták 68/a.)
Átrium Filmszínház utalványok eladását kéri. (Nem adtam el.)
- XII. 27. 1926-ban születettek összeírása. (Szappanyos S., Strauch Ervin)
Vöröskereszt-naptárak. (Senki sem vett, jelentés 947. I. 8.)
Lap ügye.
- XII. vége. Az előljáró értesít a fakiutalásról. (Aláírva, elintézve I. 7.)

1947

- I. 8. Befizettem a januári közm. váltságot: 1059,75 Ft.
- I. 8. Átvettem a tömbirodától 37 Ft juttatást. Ebből minden házm. kap 1,50 Ft-ot és 17,50 jut
a
tömbmegb.-nak. (Lásd 4. alatt.)¹¹⁵
Közmunka-igazolványokról.
Üvegigénylésről.
Fasiszta iratok beszolgáltatása (I. 20-ig).¹¹⁶
- I. 20. Jelentéseim: a juttatás elosztásáról (I. I. 8-i bejegyzés),
a fasiszta iratokról (beadva),

113 A bejelentés a *Képes Hét* első számának 1946. november 15-i megjelenésére vonatkozhat.

114 Lásd a következő, 1946. december 22-i bejegyzéseket.

115 Lásd a következő, 1947. január 20-i bejegyzéseket.

116 A fasiszta iratok és könyvek beszolgáltatásával kapcsolatban megtalálható az iratok között az Áldás u. 3., 4., 6. és 8. sz. alatti házak lakóinak aláírási íve büntetőjogi felelősségük tudatában tett nyilatkozatukkal, miszerint fasiszta, szovjet- és demokrácia-ellenes sajtótermékek lakásukban nincsenek (1947. január 15.).

a nagyobb magánkönyvtárakról (beadva)¹¹⁷,
üvegigénylésről (beadtam).

I. 30. V. sz. körlevél.

A 15 ill. 20 dekás kenyéradagokról falragasz.

II. 6. Az üvegkiutalás megérkezett.

III. S.A.S.-gyűjtés. (Beadtam III. 11.-én 419,5[0] Ft-ról elszámolást.)¹¹⁸

III. 8. Befizettem 1148,30 Ft közmunkaváltságot. 1148. Ft. (Fizetett 162, mentes 70, üzem fiz.

32, nem fizetett 5 = 269)

A közm.köteles korban lévők száma 947. I. 1.-én 275 volt.

A II. kerületi tömbmegbízottak névsora.¹¹⁹

Névsora, akiknek közmv. az üzem fizeti.

A 15 dekás fejadagra jogosultak.

III. 17. Beadtam a tömbben lakó oroszosok névsorát.

ad 4.¹²⁰ A 100 kötetnél nagyobb könyvtárak jegyzéke.

Jelentés adandó: lőszerekről

sírokról

házak[ról] és lakásokról.

IV. 9. Befizettem a közm.váltságot apr.-ra: 1061 [Ft]

az igazolványokért 60 f[illér]-eket: 135,60 [Ft]

[összesen:] 1196,60 Ft.

Választmányi gyűlés.

Jelentés az Eszter u. 7/c alatti lőszerekről

Jelentés a tömb házai[nak], lakásai[nak] és lakóinak számáról. Beadtam IV. 9.

IV. 9. Jelentés a tömb területén eltemetett halottokról. Beadtam IV. 9.

Jelentés az Eszter u. 2. lőszerről. Beadtam IV. 9.

IV. 11. A választmány kiküldött az ellenőrző bizottságba.¹²¹

IV. 15. IX. sz. körlevél. Gyűlés IV. 19.-én.

Pátzaival együtt ellenőriztük a pénztárkönyvet.¹²²

V. 6. Körlevélben hívtam fel a figyelmet a tüzelő-ellenőrzőlapok átvételére.

V. 6. Ker. állatorvos V. 9-én 3-tól 5-ig oltja a kutyákat, Barsi u. 3. sz.

V. 7. A Testületi Hírek I. száma. Köröztetem a tömbben.

A házmegbízottak jegyzékét beadtam V. 8.

Körkérdések a Központi Vezetőség¹²³ számára. Beadtam V. 8.

117 A tömb területén található magánkönyvtárakról szóló jelentés megtalálható az iratok között.

118 A S.A.S.-gyűjtés („Siess, Adj, Segíts”) ügyében a II. kerületi Házmegbízottak Testületének elnöksége által küldött körlevél, valamint Müller Lászlónak a gyűjtésről készített 1947. március 10-i elszámolása megtalálható az iratok között.

119 A névsor megtalálható az iratok között.

120 Visszaul az 1947. január 20-i bejegyzéshez.

121 A II. Kerületi Házmegbízottak Testületének elnöksége által Müller Lászlónak küldött értesítés arról, hogy az ellenőrző bizottságba rendes tagnak behívták, megtalálható az iratok között.

122 Müller Lászlónak a II. Kerületi Házmegbízottak Testületén belüli pénztárvizsgálói megbízatásához lásd a 9. sz. mellékletet.

123 Értsd: a Ház- és Tömbmegbízottak Testületének Központi Vezetősége.

- V. 8. Befizettem a közmunkaváltságot májusra: 1197,96 Ft.
 V. 8. Nemzeti Bizottság értesítése a faakciójáról.
 V. 17. Nyugta az 5 Ft-ról, amit a tömbirodának adtam kézbesítésre.
 V. 27. Házmegbízott-választás a Bimbó u. 41-ben (Gál Béla).
 V. 30. S.A.S.-gyűjtésről. (Írásban jelentettem, hogy amíg elszámolást nem látunk, addig gyűjteni nem lehet, és az íveket sem veszem át.)
 V. 31. XI. sz. körlevél a S.A.S.-gyűjtésről és a közm.váltság alapjának új bejelentéséről.
 VI. 9. Befizettem a júniusi közm.váltságot: 1774,84 Ft.
 VI. 13. Házmegbízottnak választottuk Ujvári Béla helyett Jurenák Gabriellát (Ady Endre u. 27. és Eszter u. 6/b).¹²⁴
 VI. 20. Választmányi gyűlésen indítványt tettem a diákok nyári közmunkája ügyében. Elfogadták, de semmi nem változott.¹²⁵
 X. 8. Beadtam az OTI-hoz tartozók jegyzékét.
 Beadtam a tömbben tartott kutyák összeírását.
 X. Igazolványt szereztem: *Nagy Ferenc, *Krizsán Pál, Matuz Ilona, Kozák Anna és Gál Béláné számára. *fizetett 60 f[-t].
 X. 10. Kiosztottam a patkányirtás plakátjait és igazolójegyeit
 Kiosztottam a kárhelyzetfelvevő lapokat. Db-ja 1 Ft.
 IX. OTI és kutyaösszeírás ügyében tartandó IX. 27-i gyűlés.
 A X. 20. választm. gyűlés meghívója.
 A patkányívek és kárhelyzetívek beadásáról. (Ady E. 28, Barsi 10, Eszter 4, Pajzs 5 nem adott be.)
 X. 25. Beadtam a patkányirtás igazolólapjait.
 X. 27. Beadtam a kárhelyzetíveket és összesítést! És befizettem 39 ív árát = 39 Ft. XI. 8-án még 5 ívét. (Viszont nem kaptam meg: Bimbó u. 41., Áldás [u.] 12., Eszter [u.] 4. = 3 Ft-ot.)
 XI. 8. Befizettem a nov. közm.váltságot: 1624 Ft-ot.
 A házak tulajdonosainak névjegyzéke.
 Egészségügyi megbízottak.
 XII. Karácsonyi segítőakció gyűjtése. Beadtam 9-én.¹²⁶
 XII. 17. Tárgyalás a Közm.hiv.¹²⁷ vezetőjével, Csepyvel.
 XII. 16-án. Választmányi gyűlés. (Titkári beszámoló.)
 Petróleumjegyek kiadásával takarékosan kell bánni!
 Közalk. nem fizetnek közmunkaváltságot.

1948

124 Az Ady Endre u. 27. és Eszter u. 6/b házcsoport 1947. június 13-án tartott lakógyűlésének jegyzőkönyve a házmegbízott-választásról megtalálható az iratok között.

125 A diákok nyári közmunkára való igénybevétele ellen 1947. június 20-án választmányi tagként benyújtott indítványa megtalálható az iratok között. Egyúttal megtalálható a kerületi előljárónak 1947. július 14-én írt jelentése „a közmunka-nyilvántartó hivatal téves intézkedéséről”, amely az egyetemi hallgatókat és közmunka-köteles korban lévő középiskolai diákokat visszamenőlegesen közmunkaváltság fizetésére kötelezi, amennyiben pedig ennek nem tesznek eleget, nyári közmunkára veszi őket igénybe.

126 Grafitceruzával hozzáírva: 379,10 Ft.

127 Értsd: Közmunkaügyi Hivatal.

A lakáshivatal vezetője Motesiczky Raul.

- I. 26. A Ház. Testület műsoros estje.
Újszülöttek textiljegyei.
- I. 24. Árvízkárosultak gyermekeinek elhelyezése.
I. 31-én bejelentettem Gál Andrásné[t] és Heller Lászlóné[t] Bimbó 45.
- I. 31. Boros Paula közmunkaügyét elintéztem. (A 47. VII. 17-i befizetések Boros Lászlónál is befutottak. Rendben van.)
- II. 9. Befizettem 2252,55 Ft közm.váltásgot.
- II. 9. Elöljáró keres lakást.
El kell számolni a költségtérítésről. Beadtam.
- III. 8. Átvettem az új igazolványokat, 641.464-től 641.705-ig, összesen 242 db-ot.
Befizettem 1988,30 Ft közm.váltásgot márc.-ra.
- III. 22. Befizettem 217 + 8 Ft-ot az igazolványokért és elszámoltam azokkal.¹²⁸
- III. 27. Átadtam a rendőrségnek (Nádor u. 16. II. 27. Balogh százados)¹²⁹ a lakások és lakók kimutatását.
- III. 31. A tömbirodába beadtam a tömbben lakó orvosok jegyzékét (dr. Róna István és [dr. Róna István]né, Winter László Bimbó u. 47.).
- III. 30. és 31. Kiosztottam az ápr.-jún. élelmiszerjegyeket.
Értesítés a házmegbízotti akadémiáról. (Minden szerdán ½ 7-től, 5 előadás, Molnár u. 11., katolikus kör.)
Néphivatal, II. Margit körút 58. I. em., hétfő-csüt. 6–8-ig.
Lánchíd-plakettekkel el kell számolni. IV. 10-én a 200 plakettből 153-at visszaadtam, és 47-et kifizettem Györffynek = 94 Ft.
- IV. 27. Berkes Györgyöt választottuk meg a Bimbó út 41. házmegb.-nak.
Az új közmunka-igazolványok kiadása.
Május elsejei kivonulás etc.
- IV. 26. Lakók névsora V. 9-ig.
- V. 10. Lakók száma 1948. V. elején 563.
Házmegbízotti akadémia. (Elkésve kaptam.)
- VI. 17. A Dolgozók Pártja megalakulása alkalmából zászlót kitűzni. (Körlevéllel intézkedtem.)
- VI. 5. Ház- és tömbmegb. gyűlésére meghívó.
Körlevelem a házmesteri szerződésekkel kapcsolatban.
A Vöröskereszt meghívója.
- VII. 1. Közgyűlési meghívó.
- VII. 1. Házmesterek igazolása. (Nálam nincs, neg. jelentés.)
Közgyűlés VII. 3-án. Választás: kimaradt Gyarmati, Györffy, Szuk, Kató, Müller,

---

¹²⁸ Az 1948. március 22-én kelt két hivatalos nyugta, valamint az egyrészt a közmunka-kötelezettség újrászabályozása tárgyában kiadott kormányrendeletéről (2400/1948. Korm. sz. r. az újjáépítési közmunkaváltáság fizetésével kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról), másrészt a közmunka-igazolványok kiállításának módjáról szóló, a háztömbmegbízottak címzett értesítés megtalálható az iratok között.

¹²⁹ A Budapesti Rendőr Főkapitányság 1945. áprilisa óta az V. Nádor u. 16. sz. alatt székelt. BFL. IV.1419.n. V. Nádor u. 16.

- Sillely, Császár, Fülep. (A választmányban bent van: Dallos, Matulai, Hankovics, Büky, Selig.)
- VII. 23. Analfabéta nincs a tömbömben.
Margit hid VIII. 1. megnyitása. (Körlevélben ért.)
- VII. 24. Szabadságharcos Szövetség felhívása.
Eszter u. 7/b házfelügyelőjéről jelentés. (Beadtam VIII. 2.)
- VIII. 9. Gyűlés aug. 9-én (aug. 20., exhumálások).
- VIII. 9. Befizettem az aug. közmunkaváltságot (1824 Ft).
- VIII. 12. Jelentés az exhumálandókról.¹³⁰ (Lásd 945/16. sz. alatt.)¹³¹
- VIII. 13. Gyűlés az aug. 20-i ünneplés ügyében.
- IX. 7. A tömb lakóinak száma. (A házmegb. statisztikai lapjáról.)
- IX. 21. Gombocz Zoltánnét választottuk az Ady Endre u. 26-30. házmegbízottjává.
- IX. 17. Jelentettem az üzleteket. (Csőreg Lajos és Balog Bálint)
Házmegbízotti iskola. IX. 22-én jelentettem.
- X. 4-9. Házmegbízotti iskolát végeztem.
- X. 25. 4. sz. körlevél. (Gyűlések 1. és 3. pénteken 6-kor.) Házt. alk. jelentése.
- X. 25. Előjáró házzszám táblák
- X. 25. Közmunka alóli mentességek.
- X. 28. Háztartási alkalmazottak névjegyzéke. (Postán elküldve.)
Jelentés a szemétkihordás elleni panaszokról. (Postán elküldve.)
- X. 28. Porga László házfelügyelőről jelentést tettem (kedvező értelemben). (Postán elküldve.)
- XI. 10. Levélben Krizsán Pál házfelügyelőről jelentést tettem (kedvező értelemben). (Postán elküldve.)
- XI. 10. Levélben elküldtem a XI. 9-i tömbgyűlés jegyzőkönyvét.
- XI. 10. Levélben elküldtem a jelentést az exhumálandókról.
- XI. 10. Levélben elküldtem a jelentést a gyalogjárók rossz karban létéről.
- XI. 10. Levélben elküldtem a jelentést a rendőrszoba előtti szemétdombról.
A Bimbó út 39. ház megbízottja Drexler Teréz lett.
Tömbgyűlések napja nov. 23., dec. 7. és 21.
A kerületi gyűléseken résztvevő kartársak lesznek: nov. 19. Strauch, XII. 3. Gomboczné, XII. 17. Berkes, 948. I. 7. Baldóczy, I. 21. Ahsbahsné, II. Francsics. 6. sz. körlevél a nevelési ankétről.
- XI. 23. Tömbgyűlés. (Jelen v[oltak]: Strauch, Szöllősyné, Szöllősy, Francsicsné, Bánrévy, Gomboczné.)
- XII. 3. Központi gyűlés. Velem volt Gomboczné.
- XII. 7. Tömbgyűlés. (Jelen v[oltak]: Gomboczné, Berkes, Drexler T., Bánrévy és Ahsbahsné,
Szöllősy, Francsics, Baldóczyné.)
- XII. 8. Levélben elküldtem a házfelügyelőkről szóló véleményes jelentést.
A dec. 7-i tömbgyűlés jegyzőkönyve. Postán beküldve.

130 A jelentés megtalálható az iratok között.

131 Lásd az 1945. április 7-i bejegyzést.

- XII. 13. Áldás u. iskolában több tömb közös gyűlése.
 XII. 14. Jelentés és beadvány ezzel kapcsolatban.
 XII. 17. Központi gyűlés a Rákócziánium tornatermében. (Népszáml.)
 XII. 4. 8. sz. körlevél.
 XII. 14. 9. sz. körlevél.
 XII. 20. 10. sz. körlevél a népszámlálásról.
 XII. 26. Jegyzőkönyv a XII. 21-i tömbgyűlésről.
 XII. 26. Jelentés F.-nak A. elleni fenyegetéséről.¹³²
 XII. 30. 12. [sz.] körlevél a közmunkaváltság megszűnéséről.

1949

- I. 20. Kutyák összeírása.
 I. 14. 1. sz. körlevél. Kutyák összeírása.
 I. 15. 2. sz. körlevél. Lenin-ünnepélyek.
 I. 22. BCG-oltásokról 3. [sz.] körlevél.
 I. 22. Jegyzőkönyv a I. 25-i tömbgyűlésünkről.¹³³
     4. sz. körlevél: az árvák összeírása.
 II. 8. Tömbgyűlés jegyzőkönyve.
 II. 16. 5. és 6. sz. körlevél
 II. 22. Tömbgyűlés jegyzőkönyve.
 II. 16. BCG-oltások ideje II. 16. este 7 h 15.
 II. 23. BCG-oltások újabb terminusa.
 II. 24. 8. sz. körl. Elköltözöttek összeírása.
 II. 25. 9. sz. körl. Ház összes lakói[nak] összeírása.
 II. 26. Vasárnap este ¾ 8-kor beadtam a lakók összeírását.
 III. 2. MNDSz gyűlése 3-án. (Későn kaptam, nem tudtam értesíteni a tömbömet.)
 III. 10-én átadtam a tömbmegbízotti tisztséget Berkes Ilonának (Bimbó u. 41. II. em.).¹³⁴
 VII. 8-án átadtam a házmegbízotti tisztemet Gönci Sándornénak (Szemplőhegy u. 4/b).¹³⁵

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet

Müller László légoltalmi háztömbparancsnok jelentése a II. kerületi elöljárónak az ételmisszer-ellátás nehézségeiről, 1945. március 8.

¹³² A jelentés megtalálható az iratok között. Lásd a 7. sz. mellékletet. A személyi adatok védelme érdekében a szereplőket kezdőbetűik takarják.

¹³³ A jegyzőkönyv a 22/18. sz. háztömb megbízottjainak 1949. január 25-i tömbértekezletéről megtalálható az iratok között. Lásd a 8. sz. mellékletet.

¹³⁴ Müller László 1949. február 12-én kelt leköszönő körlevele megtalálható az iratok között. Lásd a 9. sz. mellékletet.

¹³⁵ A Budapesti Házmegbízottak Központja II. Kerületi Testületének 1949. július 5-én kelt értesítése, miszerint Müller Lászlót visszahívja a házmegbízotti teendők továbbvitelétől, és helyette Gönci Sándornét küldi ki, megtalálható az iratok között.

945. III. 7. rendelet s az én jelentésem III. 8-án. [Kívül, kézzel írva.]

Tek. II. ker. Előljáráóság!

[I. Jelentés. A II. kerületi előljáró elrendeli, hogy 1945. március 8-án 13 órára az előljáráóságon állítsa elő a tömbjében lakó valamennyi 16–50 éves férfit. Jelentése a rendelet végrehajtására vonatkozóan.]

II. Jelentés.

Jelentem a tekintetes Előljáráóságának, hogy a háztömbömben az élelmezési viszonyok kétségbeejtően rosszak, s néhány napon belül katasztrofálisra fordulnak. A nyilasok kapkodó intézkedései miatt már az őszi beszerzések is nagyon gyéren történhettek, december 23. óta, vagyis 10 hete a háztömb lakói semmi élelmiszert sem tudtak beszerezni. Így elsősorban kenyeret mindössze 2-3 ízben lehetett kapni, alig van háztartás, ahol még valami burgonya volna. Ugyanez érvényes a lisztre is, amit a kenyérhiány némi pótlására használtak fel. Az a kis segítség, amit az oroszok kis élelmiszerosztása, valamint a lelőtt lovak elfogyasztása jelentett, elenyésző ahhoz a veszteséghez képest, amit a különböző megszálló és a hozzájuk csatlakozó polgári elemek rablásai okoztak. Most az a helyzet, hogy a lakók 10%-a már éheznek, de ha a tekintetes Előljáráóságának nem sikerülne 8–10 napon belül a lakosságnak kiadósabb élelmiszermennyiséget (főleg liszt, kenyér és burgonya) juttatni, úgy az éhezők száma el fogja érni a 40–50%-ot is.

[III. Előterjesztés a háztömb két részre osztására vonatkozóan.]

Budapest, 1945. március 8-án

[gépelt, aláírás nélkül]

2. sz. melléklet

A II. kerületi előljáráóság utasítása Müller László légmentes háztömbparancsnoknak a 16–40 éves nők közmunkára való előállítására tárgyában, 1945. március 12.

T.

22/VI. 18. Tömbparancsnok Úr.

Felkérem, hogy a háztömbjéhez tartozó 16–40 év közötti nőket f. é. március hó 13-ára, a II. ker. Előljáráóság I. udvari épület fdsz. 8. sz. alá beküldeni szíveskedjék.

Kivételt képeznek terhes anyák és hat éven aluli gyermek anyja.

Elmaradás esetén rendőri karhatalommal fogom elővezettetni.

Bpest, 1945 március 12.

aláírás]

[olvashatatlan

h. oszt.

vez.

[Kézzel írt levél Müller Lászlónak címezve, Áldás u. 4. sz. alá. Müller László kézzel írt

feljegyzése a levélen:]

Tömbparancsnoki minőségemet a polgármester 9-én azonnali hatállyal megszüntette. Nem intézkedhettem semmit. III. 12.

3. sz. melléklet

A II. kerületi előljáró felhívása a háztömbmegbízotthoz orosz katonák szállása és házkutatások rendje ügyében, 1945. március 22.

10/1945. [Kívül kézzel írt sorszám.]

Budapest székesfőváros II. kerületének előljárója.

Felhívom háztömbmegbízott urat, hogy a következőket hozza a házmegbízottak és azokon keresztül a lakosok tudomására.

I.

Az orosz katonai kerületi parancsnok utasítása szerint orosz katonai egyének szállást csak a kerületi katonai parancsnok írásbeli engedélyével kérhetnek. Tehát a szállást kereső orosz katonai egyénektől ilyen írásbeli engedélyt kell kérni, és ilyenek hiányában őket a parancsnokhoz kell utasítani. Ha ennek ellenére erőszakkal foglalnának szállást, erről a házmegbízott köteles azonnal írásbeli jelentést tenni, vagy közvetlenül az orosz kerületi katonai parancsnoknak (Szudakov kapitány, III. Bécsi út 9.), vagy a kerületi előljárónak.

Ha valamelyik házban már volna orosz katonai egyén elszállásolva, attól is kérni kell a parancsnok írásbeli engedélyt, és ha ilyenrel nem rendelkezik, ezt a körülményt a megfelelő adatok feltüntetésével hasonlóképpen a fenti módon kell jelenteni.

Házkutatást is csak említett parancsnok írásbeli engedélyével lehet tartani. Ennek hiányában történt házkutatásról vagy esetleges rablásokról hasonlóan kell jelentést tenni. Rablás esetén a házmegbízott a tényállásról és a keletkezett kárról négy példányban jegyzőkönyvet köteles felvenni, és ezt a kerületi előljárónak 24 órán belül beküldeni.

[II. pont alatt a közterületek megtisztításának ügyével kapcsolatos rendelkezések.]

Budapest, 1945. március 22.

II. kerületi előljáró.

[Pótlás: a magyar katonai parancsnokság megalakulásáról és a háztömbök területén lakó katonai személyek értesítéséről ez ügyben.]

[gépelt]

4. sz. melléklet

Müller László házmegbízott beadványa a II. kerületi előljáróságnak a lakosság közmunkára való igénybevétele ügyében, 1945. április 2.

13/1945. Beadvány a büntető robotosoknak kézbesítés lehetetlenségéről. [Kívül kézzel írt sorszám és cím]

Tek. II. kerületi Előljáróság!

Egy 43 nevet tartalmazó jegyzéket kaptam, azzal az utasítással, hogy ezeket a pénteki robot elmulasztása miatt büntetésül ápr. 8-án állítsam elő. Tisztelettel bejelentem, hogy az alább előadott indokokból ennek az utasításnak nem tudok megfelelni, s azt nem vállalom.

43 embert szóbelileg utasítani olyan nagy munka, amit elvégezni több nap alatt sem lehet. Az én tömböm csupa egymástól messze fekvő kertesházakból áll, ahol a bezárt kertajtóknál bejutni, a keresett személyt megtalálni, s vele az egyetlen példányban levő büntető parancsot elolvastatni, aztán az utasításokat megadni egy negyed óránál rövidebb idő alatt sehol sem fog sikerülni. Csupa dolgozó emberről van szó, akik csak késő délután térnek haza. Házmegebízott vagy családtag útján üzengetés nem vezet célra; éppígy lehetetlen 43 példányban lemásolni a parancsot, s így kézbesítenem.

De vannak erkölcsi akadályok is. Az előljáróságnak a munkásbehívón tett ígéretei nem váltak valóvá. Nem a város újjáépítésén dolgoztak, hanem a várostól 2 órányira árkokat ástak; nem 10 órát dolgoztak, hanem reggel 6-tól estig, s csak 7 órára értek haza, tehát 13 órát; ebédszünet nem volt, ebédet nem kaptak, kenyeret is csak egy része, s csak egy kis 16 dekás szeletkét. Nem vált valóra az sem, hogy senkit fel nem mentenek, mert az előljáróság a létszámnak mintegy 20 %-jét [sic!] valamilyen címen felmentette. Az utcákon az elfogás most is folyik, valamint a női munkaerők igénybevétele is. Mindezek az ügyis súlyosan szenvedő lakosságban mély elkeseredést és a robot-rendszer ellen erős ellenszenvet váltottak ki.

A tömbmegebízottat a lakosság bizalma arra kötelezi, hogy a tömb jólétét gondozza, a gyermekek megmentésén, élelmezési és egészségügyi problémák megoldásán dolgozzon. Ezek a munkák igénybe is veszik minden erőmet és időmet, s ebből nem marad semmi büntető parancsok kézbesítésére, ami egyébként is teljesen ellentétben áll a lakosság érdekeivel, s csupán egy idegen hatalom érdekét szolgálja. Ebben részt venni számomra erkölcsi lehetetlenség.

Az előadottak alapján tisztelettel kérem a tek. Előljáróságot, hogy fenti bejelentésemet tudomásul véve, a robotra vonatkozó intézkedéseit ne általam hajtassa végre, hanem arra hivatott saját közegével.

Budapesten, 1945. április 2.

Tisztelettel

Müller

László

[saját kezű

alíírás]

22/18

tömbmegebízott

II. Áldás

u. 4.

[gépelt]

5. sz. melléklet

Müller László háztömbmegbízott jelentése a II. Kerületi Elöljáróság Munkásosztag Hivatalának közmunkára való előállítások ügyében, 1945. április 5.

13/a/1945 [Kívül kézzel írt sorszám]

A II. ker. Elöljáróság tek. Munkásosztag Hivatalának!

Csatoltan visszaküldöm a vasárnapra előállítandók jegyzékét, amint azt április 2-án szóval és írásban bejelentettem, és indokoltam.¹³⁶

Mellékelem annak a 24 behívottnak a névsorát is, akik a fentiek közül igazoltan mulasztották el a 3-i robotot. Egészen bizonyos, hogy a többiek nagyobb része is tudná igazolni elmaradását, ha arra alkalma lenne.

Jelentem továbbá, hogy a 22/18 tömb munkáscsoportja ezúttal sem kapott ebédet, amint hogy eddig egyetlen egyszer sem. Nem kaptak kenyeret sem.

Budapest, 1945. április 5-én.

Tisztelettel
Müller

László

[saját kezű

aláírás]

a 22/18 tömb

megbízottja
[gépet]

6. sz. melléklet

Müller László háztömbmegbízott jelentése az 1944. december 1. és 1945. április 1. között a tömb területén elhaltakról, 1945. október 19.

158/1945. Az ostrom alatt elhaltak névsora. [Kívül kézzel írt sorszám és cím.]

[A háztömb területén 1944] dec. 1. és 1945. apr. 1. közt elhaltak
névsora

Özv. Fekete Károlyné sz. Szekula Etel. El van temetve a Bimbó út 37. ház kertjében.

Haász Anna, 37 éves, meghalt 1945. jan. 29-én Ady Endre u. 28. alatt.

Karátson Lászlóné sz. Olgyay Nóra, meghalt 37 éves korában, 1945. febr. 19-én az Ady Endre u. 28. sz. alatt, s ott van eltemetve.

Parádi Imre. Egy orosz katona lötte agyon febr. első napjaiban a Pajzs u. 5. sz. alatti lakásának közelében.

Patkó Ilona, 77 éves mosónő, született Rácalmás, meghalt 1945. febr. 12-én. El van temetve az Eszter u. 10/a telken.

Hertelendi János egyetemi hallgató. A Mikó-féle ellenállási mozgalom tagja volt, s a nyilasok

---

136 Az iratok között egyetlen ilyen névsor sem található.

lőtték agyon 1945. jan. 2-án az Eszter-utca 2. sz. ház előtt. Ott van eltemetve.

Özv. Héjja Mihályné sz. Hengán Róza. 1944. dec. 25-én akna találta az Eszter u. 2. sz. ház közelében. Ott van eltemetve.

Beke István 30 éves mérnök. Akna találta 1945. jan. 24-én az Ady Endre u. 26. sz. közelében. Annak kertjében van eltemetve.

Flaska János, 72 éves nyugdíjas, szül. Cegléden, meghalt 1945. márc. 31-én. El van temetve az Eszter u. 8/a ház kertjében.

Ifj. Gyarmati Lajos, 22 éves egyetemi hallgató. Meghalt 1945. márc. 22-én, tuberkulózisban, az Ady Endre u. 28. alatti lakásán.

A harcok folyamán elesett katonák:

Baumann István 22 éves honvéd, eltemetve a Bimbó út 51. kertben.

Köncöl János honvéd, 2321-10-0022, Ozorán lakott. Elesett 1945. jan. 17-én.

8/a Goldschmidt Ferenc, honvéd, 3272-22-0425. Elesett jan. 17-én. E két utóbbi az Eszter u.

számú ház kertjében van eltemetve.

Német katona:

Hans Jürgen Heer. Kielben született 1921. aug. 26-án, diák volt, atyja Georg Heer,

Weissenhaus bei Lütjenburg. Elesett 1945. febr. 13-án a Szemlőhegy u. 4/a sz. kertben.

Közelebbit a legtöbb felsoroltról már nem lehet megtudni, mert azok is elköltöztek, akik tudhattak róluk. A polgárok közül némelyikről talán lehetne valamit kinyomozni, ha kellő idő állana rendelkezésre.

Budapesten, 1945. október 19-én.

22/18 tömbmegbízott.

[gépelt]

7. sz. melléklet

Müller László háztömbmegbízott jelentése F. I. II. Eszter u. 7/b sz. alatti házfelügyelő fenyegetőzése ügyében, 1948. december 26.¹³⁷

41/1948. F. fenyegetőzése ügyében jelentés. [Kivül kézzel írt sorszám és cím.]

Jelentés.

Mint a 22/18 tömb megbízottja jelentem, hogy ilyen minőségemben megjelent nálam F. I., a tömböm területén fekvő II. Eszter u. 7/b számú ház felügyelője azzal, hogy mutassam meg neki azt a jelentést, amit róla a ház megbízottja, A. S. a Testület felhívására adott. Ezt én megtagadtam azzal, hogy a véleményt a házmegbízott hivatalos felhívásra adta, s az hivatalos

---

137 A személyi adatok védelme érdekében a szereplőket kezdőbetűk takarják.

titok. Megnyugtattam azonban, hogy abban politikai múltjára semmiféle kedvezőtlen utalás nem volt. Ennek ellenére F. kijelentette, hogy ha a házmegbízott 48 óra alatt le nem mond megbízatásáról, úgy ellene a megfelelő lépéseket megteszi, „mert ő is tud ellene egyet mást”.

Minthogy ebben én a házmegbízottnak mint köztisztviselőnek hivatalos minőségében való megfenyegetését és így presszionálását látom, szükségesnek látom, hogy ezt a Testületnek bejelentsem.

Budapesten, 1948. december 26.

M. L.
tömbmb.

[kézzel írt szignó]

[gépelt]

8. sz. melléklet

Részlet a 22/18. sz. háztömb 1949. január 25-i tömbértekezletének jegyzőkönyvéből az exhumálandó holttestek ügyében.

5/1949. Az 1949. január 25-i tömbértekezlet jegyzőkönyve. [Kívül kézzel írt sorszám és cím.]

(...)

Sajnálattal állapította meg az értekezlet, hogy a nov. 9-i ülésünkből kifolyólag külön beadványban is kért exhumálásokra máig nem került a sor. Néhány hét múlva megint beállnak a melegebb napok, s akkor hónapokig nem lehet szó a háború itt eltemetett holttesteinek áthelyezéséről. Újból kérjük a ker. tisztiorvos urat, hogy legalább azokat exhumáltassa, kiknek sírja közvetlen a lakóházak mellett van. Ilyenek elsősorban az Eszter u. 8/a kertjében (a lakás ablakaitól alig 3 méterre), de az Eszter u. 2. és 3. sz. alatti sírok is. Ezek a sírok mind az aknatámadások közepette, nagyon felületesen voltak megásva, s a nyári hőségben erős hullaszagot árasztanak.

(...)

[gépelt]

9. sz. melléklet

Müller László háztömbmegbízott leköszönő körlevele, 1949. február 12.

22/18 tömbmegbízott.

1949. febr.12.

Tömbmegbízotti tisztségemről lemondtam.

Az új tömbmegbízottat a házmegbízottak maguk közül választják, titkos szavazással. Az erre szükséges tömbgyűlés összehívása és vezetése [a] Házmegbízottak Testülete hatáskörébe tartozik. Én felajánlottam, hogy az új tömbmegbízott megválasztásáig az ügyeket tovább vezetem.

4 és fél évig dolgoztunk együtt; érdemes kissé visszpillantani, hogy mit végeztünk. A négy és fél év abból jön ki, hogy 1944 őszén, mikor a légó-tömbparancsnokunkat katonai

szolgálatra hívták be, s felsőbb vezetőnk cserbenhagyott bennünket, akkor én vettem át a parancsnokságot. Nem kinevezéssel, hanem közkívánatra. Volt is tennivalónk bőven: a tömb két háza teljesen leégett, minden ház megsérült, halottaink voltak. Menteni kellett, mikor az egyik ház középső szobájában robbant a repülőbomba, máskor sportszánkón kellett a seborvoshoz szállítani egy súlyos sebesültet (két bátor hölgy és egy gimnazista fiú húztuk a szánkót), csúnya gépfegyver- és aknatűzben. A felszabadulás után rögtön a kenyérellátás megoldása volt a fő probléma, amit meg kellett oldani, de mi szerveztük meg elsők gyanánt a lármával védekezést a rablások ellen.

Aztán békésebb idők jöttek. Utcáinkat szinte csudálatos gyorsan kitisztítottuk, kerítéseinket helyreállítottuk. Tömbmegbízotti munkám egyik szép sikerének számítom, hogy hatóságainktól olyan gyorsan sikerült a villanyvilágítást megkapnunk, valamint területünket a kóbor kutyáktól megtisztíttatni. Nem túlzás, ha azt mondom, hogy a mi tömbünk az egész környék legrendesebb része volt.

Mindezt a házmegbízottak és a lakók mintaszerű együttműködésének köszönhattuk. Meg kell állapítanom, hogy utasításaimnak, kéréseimnek, bármily kellemetlenek voltak is azok, mindig és mindenki készséggel tett eleget. Egyetlen kivétel volt csak. Mikor azt a parancsot kaptuk, hogy az utcáinkon, kertjeinkben heverő löszert hordjuk össze egy helyre, akkor az egyik lakó ezt megtagadta, azzal az indoklással, hogy neki 3 gyermeke van. Neki volt igaza! Pár nap múlva – mikor a városban egy sereg szerencsétlenség történt ezzel kapcsolatban – ellenkező rendelet jött, mely megtiltotta, hogy a löszert hozzányúljunk. Közben én egy korai hajnalon összeszedtem pár tucat kézigránátot, melyeknek későbbi, a tűzszerészek által történt felrobbantásakor látszott, hogy a vállalkozás nem volt egészen veszélytelen. Ebben sem voltam magamban, mások is eleget tettek az első parancsnak, s az egész tömb területén nem maradt heverő kézigránát, s ezzel kapcsolatos baleset csak egyetlen egy történt a mi területünkön.

Az ilyen együttműködés csak igazi demokratikus gondolkozású és jó emberek között lehetséges, hiszen a tömb lakói a legkülönbözőbb pártállású és foglalkozású emberek voltak.

Ami az én munkámat illeti, hát az igazolványok kiállításától, összeírások, statisztikák készítésétől kezdve a lakásügyeken, élelmiszerjegyeken, közmunkaváltságon át le egészen az adóügyekig, OTI-, sőt családi kérdésekig kitelepítéssel, végrendelettel stb. mindennel volt dolgom. Azt hiszem, hogy a tömb minden lakójának tettem valami szolgálatot, valami jót, még akkor is, ha ő maga nem is tud róla. Két évig voltam a Házmegbízottak Testületének választmányi tagja, s annak megbízásából pénztárvizsgáló. A pénztárkönyvben található sok vörös tintás bejegyzésem mutatja, hogy mennyivel járultam hozzá ahhoz, hogy a mi kerületünk lett a legrendesebb fővárosi kerületté.

Összefoglalom: jó munkát végeztünk, melyre nemcsak meglelégedéssel, hanem büszkeséggel tekinthetünk vissza!

Kérem, hogy e körlevelem tartalmát lakótársainkkal közöljék.

Müller László
[gévelt]

[saját kezű aláírás]

Nagy, Ágnes

OFFICIAL DIARY OF SARKADI KÁROLY, ANTI-RAID
HOUSE COMMANDER OF THE 2ND DISTRICT AND HIS
FOLLOWER MÜLLER LÁSZLÓ 1944. JULY 24TH- 1949. JULY 8TH

(Source: Documents of the no. 22/18. house commissioner in the II. District, Budapest (1939–1945. March: house group – block anti-raid commander) Budapest Capital Archives, IX. 261.)

The diary (1944. July 24th and 1949. July 8th) was written and reported in a simple primary school writing book. The diary contains reports of two public office functions during war-years and also containing the documentations of the house commissioner function from March 1945. The block no. 22/18, which was the subject of these appointments contained the area outlined by Bimbó street – Pajzs street – Áldás street – Szemlőhegy street – Barsi street in Rózsa hill, 2nd district. Including parts of Eszter and Ady, Endre streets, with 45 houses and about 550 inhabitants. The diary was flowingly administered by two house owners, written documentation was a part of their position. All events, arrangements they made was documented. The diary contained all official actions, without any personal comments, subjective understanding of the act. Also it worked as a register-book: adding the official documents first sticking them in, later with numeral registration. These actions documented in the book were communication, contact between inhabitants and public authorities through years when political power changed many times. During the war the anti-raid house commanders wrote about the war-situation, movements of front-lines within Budapest. While in the after-war times a great amount of control and regulation is to be sensed in the documentations, feeling it from the 'lowest' level of new-born authorities, the house commissioner with the power of a new regime forming in the background. Since the house commissioners took part in the executions of the authority's actions, these books became a record of the everyday mechanism of controlling the population. We find evidence in the historical notes of these books and separate documents which arrived to the Archive with them, to prove the power of these positions.

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry, no matter how small, should be recorded to ensure the integrity of the financial statements. This includes not only sales and purchases but also expenses and income. The document also highlights the need for regular reconciliation of bank statements and the company's records to identify any discrepancies early on.

In addition, the document provides a detailed breakdown of the accounting cycle, from identifying the accounting entity to preparing financial statements. It explains how each step contributes to the overall accuracy and reliability of the financial data. The document also includes a section on the importance of internal controls, which are designed to prevent errors and fraud within the organization.

Finally, the document discusses the role of the accountant in providing valuable insights into the company's financial performance. It explains how the accountant can use the data to identify trends, forecast future performance, and provide recommendations to management. The document concludes by emphasizing the importance of staying up-to-date on changes in accounting standards and regulations to ensure compliance and accuracy.

Account Name	Debit	Credit
Accounts Receivable	1,200	
Accounts Payable		800
Inventory	500	
Prepaid Insurance	200	
Equipment	3,000	
Accumulated Depreciation		1,500
Common Stock		10,000
Retained Earnings		5,000
Revenue		15,000
Cost of Goods Sold	10,000	
Salaries Expense	2,000	
Rent Expense	1,000	
Utilities Expense	500	
Depreciation Expense	1,500	
Income Tax Expense	1,000	
Net Income		4,000
Total	15,000	15,000

The second part of the document provides a detailed analysis of the company's financial performance over the past year. It compares the current year's results to the previous year's, highlighting areas of growth and areas that need improvement. The document also includes a section on the company's liquidity and solvency, which are key indicators of its financial health.

Finally, the document discusses the company's future prospects and the role of the accountant in helping management make informed decisions. It explains how the accountant can use the data to identify opportunities for growth and to manage risks. The document concludes by emphasizing the importance of transparency and accountability in financial reporting.